SENŲJŲ LIETUVOS GYVENTOJŲ ANTROPOLOGIJA

Gintautas Česnys
Irena Balčiūnienė

MOKSLAS

ВВК 28.7
Če 437

УДК 572.71+572.781+572.77(=882)

Чеснис Г. А., Бальчюнене И. А. Антропология древнего населения Литвы. Вильнюс: Мокслас, 1988.— 200 с.

По материалам исследования 3440 черепов и 796 скелетов эпохи феодализма освещаются краниология, остеометрия, реконструктивная соматология, палеодемография, палеопопуляционная генетика, этническая одонтология и некоторые вопросы палеопатологии жевательного аппарата сельского и городского населения Литвы. Рассматриваются история сложения антропологических особенностей литовского народа на антропологическом фоне Восточной Европы, причины и механизмы возникновения и сохранения регионарных различий, биологические расстояния между отдельными палеопопуляциями, сдвиги в некоторых соматологических, палеодемографических и одонтопатологических характеристиках в течение последнего тысячелетия, а также изменчивость этих характеристик на территории Литвы в экологическом и социальном аспектах.

Книга предназначается для антропологов, археологов, биологов, историков, стоматологов, социалгигиенистов, а также для широкого круга читателей.

Библиогр. 219 назв. Ил. 49. Табл. 68.

Recenzavo med. m. dr. prof. J. NAINYS ir ist. m. kand. V. URBANAVIČIUS

$\text{Č}\,\dfrac{\text{1908000000—049}}{\text{M 854(08)—88}}\,\text{74—88}$

© Leidykla „Mokslas“, 1988

ISBN 5—420—00076—8

PRATARMĖ

Senųjų gyventojų antropologijos duomenys yra vertingi keletu požiūrių.

Žmogus morfologiškai unikalus, nes kiekviena genetinė programa realizuojasi specifinėmis ontogenezės sąlygomis. Tad, atskleidžiant tam tikros vietovės gyventojų kūno sandaros ypatybes, geriau pažįstamas žmogaus polimorfizmas, kuris pagrįstai laikomas vienu svarbiausių šiuolaikinės žmogaus morfologijos tyrimo objektų. Gretinant tos pačios teritorijos populiacijas skirtingu laikotarpiu, išryškėja vietinių ypatybių kilmė. Tai padeda labiau suprasti dabartinių tos teritorijos populiacijų morfologiją, nes pažinti biologinį objektą ar reiškinį galima tik atskleidus jo tapsmo istoriją.

Antra vertus, vietiniai morfologinės įvairovės faktoriai kaip atskirybė atspindi bendruosius morfogenezės dėsnius. Nepažinus tų faktorių, neįmanoma spręsti tokių esminių biologijos problemų, kaip įgimtų ir įgytų, biologinių ir socialinių reiškinių dialektika, organizmo ir aplinkos sąveika. Senųjų gyventojų kaulai yra vienintelė objektyvi informacijos versmė tirti praeities kartų biosocialiniams santykiams, žmogaus morfologijos poslinkiams ekologijos požiūriu.

Pagaliau žmogaus, kaip visuomeninės būtybės, populiacijų biologinė istorija tiesiogiai siejasi su daugeliu socialinių reiškinių, tarp jų ir su konkrečių etnokultūrinių bendrijų susidarymu. Iš senųjų gyventojų griaučių galima atkurti atskiroms etnokultūrinėms bendrijoms būdingų antropologinių kompleksų susidarymo istoriją, spręsti apie populiacijų biologinės giminystės laipsnį, sudaryti genetines jų klasifikacijas, taigi kartu su kitais mokslais — archeologija, istorija, etnografija, lingvistika — gvildenti sudėtingą tautų kilmės — etnogenezės — problemą. Pasak V. Aleksejevo [67], genofondas ir jo nulemtos fizinės kūno ypatybės pastovesnės už kalbą ir kultūrą, todėl jose slypi tos gilumines dabartinių tautų kilmės ištakos, kurių neįmanoma atskleisti kitų etnogenezę tiriančių mokslų metodais.

Senųjų Lietuvos gyventojų antropologija iki šiol menkai tenagrinėta [5, 29], nepaisant to, kad duomenys apie lietuvius, gyvenančius istorinio baltų arealo centre, labai svarbūs visų baltų kilmei atskleisti. Be jų sunku apsieiti ir kaimynų — slavų, germanų, finų — etnogenezės tyrinėtojams. Antra vertus, Lietuvos teritorija yra nedidelė, todėl įmanoma gerai antropologiškai ištirti visą tautą, panagrinėti keletą *to paties kontingento antropologinių sistemų, o tai atveria galimybes paieškoti jų tarpusavio ryšių, įvertinti jų poslinkius veikiant polimorfizmo faktoriams ir kartu geriau tuos faktorius pažinti. Be to, per pastaruosius keturis tūkstantmečius neužfiksuota kiek žymesnės nebaltiško komponento įsrūvos, dabartinių populiacijų vietinės šaknys yra gilios, todėl Lietuvos antropologinės medžiagos tyrimas įgalina išryškinti tuos poslinkius, kurie nesusiję su migracijomis bei metisacija ir kurie vadinami epochiniais.*

Ne visi laiko tarpsniai ir ne visos mūsų respublikos vietos vienodos antropologiniais radiniais. Kuo gilyn į praeitį, tuo jų mažiau. Archeologiniai kasinėjimai, ypač per pastaruosius 15 metų, įgalina šiek tiek išsamiau apibūdinti vėlyvojo feodalizmo (XIV—XVIII a.) epochą. Jos gyventojų kraniologijai, kraniometrijai, osteometrijai, rekonstrukcinei somatologijai, paleodemografijai, etninei odontologijai bei kai kuriai kramtomojo aparato patologijai nušviesti ir skiriama ši knyga. Lietuvos viduramžių žmones vadiname senaisiais Lietuvos gyventojais, pabrėždami jų tarpinę padėtį tarp seniausiųjų (akmens ir metalų epochos) ir dabartinių gyventojų. Jų antropologijos duomenys būtini permesti „biologiniam tiltui“ tarp priešistorinių ir šiandieninių populiacijų. Vėlyvojo feodalizmo epocha sutampa su paskutiniu lietuvių etnogenezės etapu — tautybės susidarymu, tad senųjų Lietuvos gyventojų tyrimai gali papildyti jo paveikslą.

Pirmą kartą bandome pažvelgti į skirtingas to paties kontingento antropologines sistemas, pasitelkdami šiuolaikinius matematinės analizės metodus. Nenuostabu, kad ne visais atvejais analizės išvados sutampa, nes tie patys polimorfizmo veiksniai skirtingas sistemas gali kreipti nevienoda linkme. Etnogenezės požiūriu vienos sistemos labiau tinka bendriems dėsningumams atskleisti, o kitos — smulkesnėms detalėms išryškinti. Juo labiau iš antropologinių tyrimų nereikėtų laukti vien etnogenetinių modelių, sudarytų remiantis humanitariniais mokslais, patvirtinimo.

Knygos apimtis vertė kai kuriuos dalykus dėstyti glausčiau. Plačiausiai piešiame feodalizmo epochos gyventojų antropologinį paveikslą, nagrinėjame teritorinius morfologinių tipų skirtumus, remdamiesi konkrečia XIV—XVIII a. Lietuvos teritorijos medžiaga, o kiek mažiau paliečiame to paveikslo tapsmą bei tipų vietą kaimynų fone. Šiuos klausimus paliekame būsimiems darbams. Apsiribojame pačiomis bendriausiomis metodinėmis pastabomis, ir tik etninės odontologijos metodiką, kaip visai nepažįstamą lietuvių skaitytojui, išdėstome plačiau. Tokio pobūdžio darbe neįmanoma išvengti sudėtingų specialių terminų, kurių lietuviški atitikmenys dar neprigiję arba jų stinga. Knygoje stengėmės nusakyti kiekvieno termino reikšmę. Tai galbūt ne visiškai pavyko, ypač kalbant apie biometrinės statistikos metodus ir rodiklius. Teatleis autoriams platusis skaitytojų būrys, kad ne viskas šiame darbe bus lengvai suprantama be fundamentalių biologijos, populiacinės genetikos, statistikos ir kitų gretutinių mokslų žinių. Be jų šiuolaikinė antropologija būtų neįmanoma.

Knyga parengta Vilniaus valstybinio V. Kapsuko universiteto Me-

dicinos fakulteto Anatomijos, histologijos ir embriologijos katedroje (G. Česnys) ir Gydytojų tobulinimosi fakulteto Stomatologijos katedroje (I. Balčiūnienė). G. Česnys parašė pratarmę, įvadą, apibendrinimą ir santraukas, pateikė kraniometrinės, paleopopuliacinės, osteometrinės, paleodemografinės analizės rezultatus, o I. Balčiūnienė parašė etninės odontologijos ir odontoglifikos bei kramtomojo aparato patologijos skyrių. Autorių dėstymo būdas ir rašymo stilius skiriasi. Natūralu, kad nepavyko visiškai suvienodinti abiejų knygos pusių.

Knyga nebūtų pasirodžiusi be kruopštaus archeologų darbo. Jie ne vieną ekspedicijų sezoną rinko senųjų Lietuvos gyventojų antropologinę medžiagą. Visiems jiems, o ypač istorijos mokslų kandidatams Adolfui Tautavičiui ir Vytautui Urbanavičiui, reiškiame nuoširdžią padėką. V. Urbanavičius maloniai leido panaudoti jo atliktas plastines ir grafines rekonstrukcijas šios knygos viršeliui. Dėkojame matematikos m. kand. Kęstučiui Dučinskui, atlikusiam skaičiavimus, ir visiems kitiems, padėjusiems darbu ar patarimais.

Šis pirmas bandymas daugeriopai apžvelgti feodalinio laikotarpio Lietuvos gyventojų antropologiją nėra be trūkumų. Kai kurie teiginiai yra diskusinio pobūdžio ir, matyt, bus koreguojami, kaupiantis iškastinei medžiagai, dar kai kurie priklausys nuo kitų etnogenezę tiriančių mokslų, ypač archeologijos ir lingvistikos, atradimų. Visas vertingas pastabas autoriai priims su dėkingumu.

1. VIDURAMŽIŲ LIETUVOS ANTROPOLOGINĖ MEDŽIAGA

1.1. TRUMPA TYRINĖJIMŲ APŽVALGA

Iškastinę lietuvio kaukolę, datuotiną vėlyvaisiais viduramžiais, pirmasis aprašė J. Bliumenbachas knygoje „Įvairių genčių kaukolių kolekcijos trečiosios dešimties iliustruotas aprašas“ („*Decas tertia collectionis suae craniorum diversarium gentium illustrata*“), išėjusioje 1795 m. Getingene [29, 188]. XIX a. antrojoje pusėje, kai formavosi modernioji antropologija, Lietuvoje buvo nepalankios sąlygos tirti senuosius gyventojus, todėl duomenis apie lietuvius skelbė tik vokiečių ir lenkų mokslininkai. Jie aprašė keletą kaukolių, surastų Kuršių nerijos pietinėje dalyje [173, 200, 216] bei Kuršių marių rytiniame krante [214]. Autoriai jas datavo XVIII a. viduriu ir priskyrė atitinkamai kuršiams ir skalviams. J. Talko-Hrincevičius paskelbė duomenis apie kaukolių serijas iš lietuvių ir baltarusių etninio paribio [208, 210], iš Virbalio apylinkių [207] bei XVI—XVII a. Vilniaus [206, 209]. Jis pirmasis aprašė trepanuotas kaukoles iš Lankiškių [210], Vilniaus šv. Jono bažnyčios ir Gedimino kalno [209]. Trepanacija būdavo atliekama gyviems žmonėms gydymo sumetimais arba po mirties kaip ritualas. Dalis ištirtųjų kaukolių dingo per Antrąjį pasaulinį karą, dalis išliko Vilniaus ir užsienio šalių (Lenkijos) kolekcijose.

J. Basanavičius, „Aušros“ puslapiuose ir Lietuvių mokslo draugijos posėdžiuose nuolat pabrėždavęs antropologinių tyrinėjimų būtinumą, sukaupė XVI—XVIII a. kaukolių rinkinį. Jį sudarė daugiausia jo paties 1909—1910 m. iškastos kaukolės Panevėžio rajono Puziniškio apylinkėse (Karpiškiuose, Pažvyriuose, Baniškiuose), Šeimyniškėliuose ir Taurakalnyje (Anykščių raj.), Gražiškiuose ir Kumečiuose (Vilkaviškio raj.), Teleičiuose ir Karkazuose (Kauno raj.), Raginėnuose (Radviliškio raj.), Plaučiškiuose (Pakruojo raj.). Autorius kaukolių neaprašė, bet jų dalis išliko iki mūsų dienų ir prieinama tyrinėti [4].

Visi minėti darbai buvo kaupiamojo pobūdžio, o pirmoji galimybė apibendrinti atsirado tada, kai Kauno universiteto Anatomijos institute susikaupė kiek daugiau iškastinės įvairaus laiko medžiagos. J. Žilinskas ir jo bendradarbiai rašė lietuvių etnogenezės klausimais [60, 61, 62], be kita ko analizuodami 297 XVIII—XIX a. kaukoles iš

Kauno kasinėjimų ir 282 XX a. kaukoles iš Medicinos fakulteto prozektoriumo. Jie pirmieji konstatavo brachikranizacijos (savaimingo smegeninės apvalėjimo) reiškinį ir aiškino jį natūralia kaukolės evoliucija. Tokiai jų nuomonei pritarė žymus tarybinis antropologas G. Debecas [89]. Kauno antropologai domėjosi taip pat epochiniais kramtomojo aparato pakitimais, dabartinių gyventojų dubens griaučiais [29, 188]. Tuo pačiu metu baltalenkių okupuotame Vilniuje, remontuojant bažnyčias, tiesiant gatves, vandentiekį ir kanalizaciją, buvo surinkta daug vilniečių kaukolių, kurios saugomos Vilniaus valstybiniame V. Kapsuko universitete. Gaila, kad prie kasinėjimų neprisidėjo archeologai. Šis rinkinys blogai dokumentuotas. Vis dėlto galima teigti, kad jo didžiuma yra iš XIV—XVIII a. katalikiškų kapinių [146, 164, 181, 183, 184, 201, 204, 205, 218].

Pokario metais etninė antropologija nebuvo labai populiari, nes ant jos šešėlį buvo metusi rasistinė vokiečių rašliava, nors ir nieko bendra neturėjusi nei su antropologija, nei su mokslu apskritai. Tarybinių antropologų dėmesys seniesiems Lietuvos gyventojams kilo ryšium su Jungtine kompleksine Pabaltijo ekspedicija (1952—1954). G. Debecas ir K. Mark iš naujo permatavo Kaune sukauptą antropologinę medžiagą, įtraukdami į tyrimų programą veido profiliuotės požymius [82]. Ši medžiaga ilgą laiką buvo vienintelis informacijos apie senuosius Lietuvos gyventojus šaltinis. Ši informacija ėjo iš vieno spaudinio į kitą [77, 78, 67, 69, 70, 88, 90, 92, 93], ypač svarstant klausimą apie baltišką komponentą rusų [70, 78], ukrainiečių [95] ir baltarusių [117] tautose.

Kauno medicinos institute J. V. Nainys sukūrė teismo antropologų mokyklą [83, 108, 109, 110], kuri pasiūlė lyties ir amžiaus diagnostikos bei ūgio ir proporcijų rekonstrukcijos iš galūnių kaulų matmenų metodiką. Ji pritaikoma ir iškastinėms populiacijoms tirti. V. Urbanavičius iš kaukolių atkūrė nemažai feodalinio laikotarpio gyventojų skulptūrinių ir grafinių portretų [45, 49]. Iki aštuntojo dešimtmečio pradžios naują iškastinę kaulinę medžiagą rinko tik pavieniai archeologai (V. Urbanavičius, A. Tautavičius, M. Michelbertas, A. Merkevičius), o nuo 1972 m. LTSR MA Istorijos instituto Archeologijos sektoriaus rūpesčiu visi senųjų Lietuvos gyventojų kaulai kaupiami Vilniaus valstybinio V. Kapsuko universiteto Medicinos fakulteto Anatomijos, histologijos ir embriologijos katedroje. Ši gausi kolekcija analizuojama kraniologijos [3, 10, 11, 12, 141], rekonstrukcinės somatologijos [124, 139], paleodemografijos [3, 127, 145], etninės odontologijos [25, 73, 74, 126, 185] ir paleopatologijos [17, 186] požiūriu.

1.2. IŠTIRTOS MEDŽIAGOS APIBŪDINIMAS

Dabar jau turime 85 kaimo senkapių medžiagą (1 ir 35 lent., 1 pav.), atstovaujančią visiems dabartinės lietuvių kalbos tarmių arealams [58]. Be to, yra Jono Basanavičiaus rinktinė serija, gauta iš rytų ir vakarų aukštaičių tarmės plotų [4]. Taigi vėlyvojo feodalizmo kaimo gyventojams apibūdinti turime 1616 kaukolių ir 743 griaučius. Daugumos jų tyrimo duomenys skelbiami pirmą kartą. Kai kurios anksčiau aprašytos kaukolės buvo dar kartą ištirtos pagal plačią diskrečių ir kraniometrinių požymių programą, į kurią įėjo ir veido profiliuotės rodikliai, visuotinai vartojami Tarybų Sąjungoje. Antai Vroclave buvo surastos kaukolės iš Raginėnų ir Žvirblių, o Krokuvoje — iš Arijonų kalno ir Lankiškių (35 lent.). Pastarasis laidojimo paminklas, kaip ir Vaistamo senkapis, yra už Lietuvos TSR ribų — Baltarusijos TSR, bet XIV—XVI a., kuriais jie datuojami, tos žemės dar priklausė etnografinei Lietuvai.

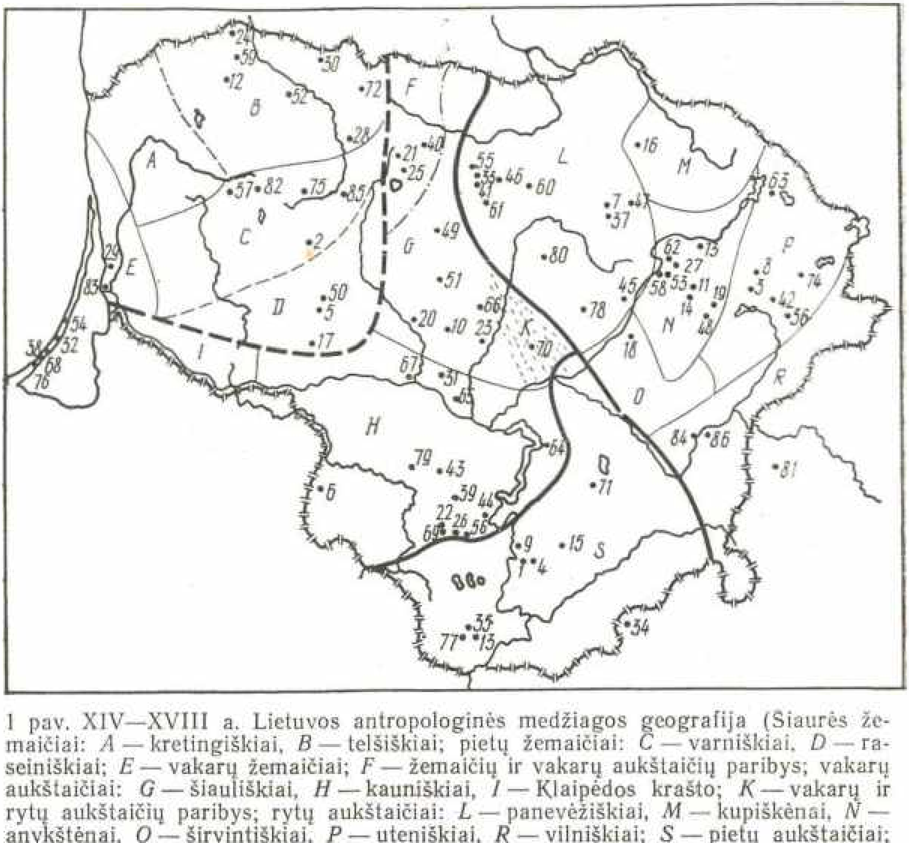
A
B
C
D
E
F
G
H
I
K
L
M
N
O
P
R
S
24
59
30
12
52
72
28
21
40
25
55
46
60
16
57
82
75
85
61
7
37
63
2
49
80
62
13
27
8
74
29
83
50
5
51
66
45
58
53
11
19
3
42
36
54
20
10
23
78
14
48
32
17
70
18
38
68
76
67
31
65
84
86
81
79
43
64
71
6
39
44
22
26
56
69
9
15
1
4
35
77
73
34

1 pav. XIV—XVIII a. Lietuvos antropologinės medžiagos geografija (Šiaurės žemaičiai: *A* — kretingiškiai, *B* — telšiškiai; pietų žemaičiai: *C* — varniškiai, *D* — raseiniškiai; *E* — vakarų žemaičiai; *F* — žemaičių ir vakarų aukštaičių paribys; vakarų aukštaičiai: *G* — šiauliškiai, *H* — kauniškiai, *I* — Klaipėdos krašto; *K* — vakarų ir rytų aukštaičių paribys; rytų aukštaičiai: *L* — panevėžiškiai, *M* — kupiškėnai, *N* — anykštėnai, *O* — širvintiškiai, *P* — uteniškiai, *R* — vilniškiai; *S* — pietų aukštaičiai; vietovių pavadinimai kaip 1 lent.)

Duomenys apie kai kuriuos radinius (kapinynuose Nr. 29, 32, 38, 54, 68, 76 ir 83), dingusius per karą, tačiau svarbius mūsų nagrinėjamai problemai, paimti iš senų publikacijų (1 ir 35 lent.). Šitaip sudaryta rinktinė II tūkstantmečio II pusės gyventojų griaučių serija iš lietuviško Baltijos pajūrio ir Kuršių nerijos pietinės dalies (dab. RTFSR Kaliningrado srities), t. y. iš kuršių ir skalvių gyventos teritorijos. Vis dėlto kai kurių matmenų teko atsisakyti.

1 lentelė. Ištirtoji antropologinė medžiaga

Nr.	Senkapis	Ištirta kaukolių					Ištirta griaučių		
		Kraniologiškai				Odontologiškai			
		♂	♀	○	Σ		♂	♀	Σ
1	Akalyčia	2	2	—	4	—	2	2	4
2	Akmeniai	2	5	—	7	3	—	1	1
3	Aknystėlės	—	1	—	1	—	—	—	—
4	Alovė	5	5	—	10	—	—	—	—
5	Arglaičiai	16	21	8	45	26	3	2	5
6	Arijonų kaln.	2	1	—	3	—	—	—	—
7	Aščiagaliai	2	—	1	3	3	2	—	2
8	Ažugiriai	8	7	—	15	11	13	8	21
9	Bazorai	18	17	26	61	53	20	13	33
10	Blandžiai	2	2	—	4	4	—	—	—
11	Buivydai	3	—	—	3	—	3	—	3
12	Daubariai	4	3	—	7	3	1	1	2
13	Didžiasalis	4	2	2	8	7	5	1	6
14	Diktarai	17	14	4	35	31	16	13	29
15	Doškonys	1	1	—	2	1	—	—	—
16	Elniškiai	3	4	1	8	8	—	—	—
17	Eržvilkas	1	1	—	2	—	—	—	—
18	Gaičiūnai	1	—	—	1	—	—	—	—
19	Gaidžiai	—	—	—	—	—	2	—	2
20	Gėluva	45	41	27	113	76	49	32	81
21	Gervėnai	4	1	3	8	8	5	2	7
22	Giluičiai	1	1	1	3	—	—	1	1
23	Graužiai	2	2	—	4	4	6	3	9
24	Griežė	4	6	1	11	10	4	3	7
25	Jakštaičiai	24	28	6	58	51	27	19	46
26	Kalesninkai	10	10	17	37	8	11	10	21
27	Kavarskas	61	63	43	167	63	22	16	38
28	Kybartiškė	1	—	—	1	—	—	—	—
29	Kintai	4	—	—	4	—	—	—	—
30	Kivyliai	1	—	—	1	—	—	—	—
31	Kriemala	2	1	—	3	2	2	1	3
32	Kuncai	16	—	—	16	—	—	—	—
33	Laičiai	5	5	1	11	—	5	5	10
34	Lankiškės	18	25	14	57	—	—	—	—
35	Leipalingis	36	27	43	106	87	31	26	57
36	Liepiniškės	16	12	2	30	27	25	9	34
37	Likpetriai	1	1	—	2	2	—	—	—
38	Lotmiškis	27	—	—	27	—	—	—	—
39	Makrickai	5	2	—	7	—	5	3	8
40	Malavėnai	2	3	1	6	—	—	—	—
41	Meldiniai	3	3	1	7	3	—	—	—
42	Narkūnai	5	1	1	7	2	5	—	5
43	Nendriniai	—	—	—	—	—	3	—	3
44	Norkūnai	3	7	6	16	13	4	9	13
45	Obeliai	8	7	10	25	20	6	7	13
46	Paežeriai	—	—	—	—	—	—	1	1
47	Pagiegala	3	6	2	11	6	1	3	4
48	Pakubėtiškiai	—	—	—	—	—	1	—	1
49	Palonai	1	1	—	2	—	—	—	—
50	Paprūdys	8	5	1	14	10	1	—	1
51	Pašušvys	1	—	—	1	—	—	—	—

1 lentelės tęsinys

Nr.	Senkapis	Ištirta kaukolių					Ištirta griaučių		
		Kraniologiškai				Odontologiškai			
		♂	♀	○	Σ		♂	♀	Σ
52	Pavirvytė-Gudai	2	—	—	2	2	—	—	—
53	Pienionys (Pailgė)	—	1	—	1	—	—	1	1
54	Pilkopa	3	—	—	3	—	—	—	—
55	Plaučiškiai	21	26	21	68	43	19	21	40
56	Ponkiškiai	3	8	4	15	—	—	—	—
57	Pribitka	15	24	20	59	41	12	14	26
58	Pumpučiai	1	2	2	5	—	—	—	—
59	Pumpurai	17	14	11	42	28	20	10	30
60	Puziniškis	13	10	—	23	16	2	—	2
61	Raginėnai	1	—	—	1	—	—	—	—
62	Riklikai	2	2	—	4	3	1	5	6
63	Rokėnai	—	—	—	—	—	1	—	1
64	Rumšiškės	32	30	11	73	49	21	13	34
65	Rupunioniai	2	1	—	3	—	2	1	3
66	Ruseiniai	18	9	—	27	22	16	10	26
67	Seredžius	1	—	—	1	—	—	—	—
68	Skilvytė	5	—	—	5	—	—	—	—
69	Skovagaliai	2	—	2	4	—	2	—	2
70	Skrebinai	31	18	1	50	38	31	15	46
71	Strėva	7	1	1	9	7	2	—	2
72	Šapnagiai	13	12	13	38	28	—	2	2
73	Šeimyniškėliai	3	—	—	3	—	—	—	—
74	Šimkūnai	—	1	—	1	—	—	—	—
75	Šlapgirė	3	4	—	7	6	—	—	—
76	Štangenvaldė	7	—	—	7	—	—	—	—
77	Taikūnai	1	—	—	1	1	1	—	1
78	Tulpiakiemis	17	13	13	43	34	7	7	14
79	Tursučiai	6	—	—	6	5	5	—	5
80	Uliūnai	3	4	—	7	5	2	1	3
81	Vaistamas	36	26	3	65	26	—	—	—
82	Varniai	15	12	—	27	24	8	9	17
83	Ventė	4	—	—	4	—	—	—	—
84	Vilnius	1001	718	105	1824	1026	35	18	53
85	Žalakiai	2	5	6	13	15	5	6	11
86	Žvirbliai	2	1	—	3	—	—	—	—
87	J. Basanavičiaus rinkinys	15	6	1	22	—	—	—	—
	Iš viso	1712	1292	436	3440	1961	472	324	796

Miesto gyventojų antropologijai nušviesti, kai kuriems paleodemografijos, paleosociologijos ir kaukolės biologijos klausimams gvildenti buvo ištirta 1824 kaukolių ir 53 griaučių, surinktų 1928—1934 m. Vilniuje, kolekcija. Ji papildyta 1981 m. (2 ir 36 lent.). Prie jos prijungti individualūs kaukolių matmenys iš ankstesnių publikacijų [206, 209].

Taigi vėlyvojo feodalizmo Lietuvos gyventojų antropologinei charakteristikai iš viso panaudota 3440 kaukolių ir 796 griaučiai. Etninės odontologijos tyrimams tinka ne visos kaukolės, o tik jaunų žmonių, 2 lentelė. Ištirtoji viduramžių vilniečių antropologinė medžiaga

Nr.	Senkapis arba radimvietė	Ištirta kaukolių					Ištirta griaučių		
		Kraniologiškai				Odontologiškai			
		♂	♀	○	Σ		♂	♀	Σ
1	Tauro kalnas	32	23	2	57	18	—	—	—
2	Šv. Onos bažnyčia ir gatvė (dab. „Tiesos“)	40	37	—	77	11	—	—	—
3	Šv. Jono bažnyčia	68	41	7	116	84	—	—	—
4	Šv. Mikalojaus bažnyčia	29	19	2	50	25	—	—	—
5	Pranciškonų bažnyčios kapinės	149	124	17	290	176	—	—	—
6	Literatų skersgatvis	14	12	2	28	12	—	—	—
7	Rinktinė serija iš įvairių gatvių	25	21	7	53	35	—	—	—
8	Latako gatvė	44	29	22	95	80	36	18	54
9	Z. Sierakausko gatvė	199	105	17	321	241	—	—	—
10	Turgaus gatvė (dab. Geležinkelio)	33	6	—	39	22	—	—	—
11	J. Jasinskio gatvė (dab. P. Cvirkos)	368	301	29	698	322	—	—	—
	Iš viso	1001	718	105	1824	1026	36	18	54

kurių dantų kramtomasis paviršius dar nenusitrynęs ir išlaikęs būdingą piešinį. Todėl šiems tikslams panaudotų kaukolių skaičius (1 lent.) beveik perpus mažesnis. Ir atvirkščiai, demografinei analizei buvo pasitelkti amžiaus ir lyties duomenys tokių kaulinių liekanų, kurios netiko kitokiai analizei, todėl demografinėse lentelėse ištirtųjų individų skaičius yra didesnis.

2. KRANIOMETRINĖS ANALIZĖS REZULTATAI

2.1. ĮVADINĖS PASTABOS

Suaugusio žmogaus atskirų kaukolės dalių dydis, forma ir proporcijos yra paveldimos ir menkai kinta veikiamos aplinkos. Šias kaukolės ypatybes, išreikštas matmenimis, kampais ir rodikliais, analizuoja kraniometrija. Jų derinys, paplitęs tam tikroje teritorijoje (areale), vadinamas kraniologiniu tipu. Jei į kompleksą įeina ir kitos fizinės kūno ypatybės, tai jo pagrindu išskirtas tipas vadinamas fiziniu, antropologiniu arba rasiniu. Neretai šie terminai vartojami kaip sinonimai. Antropologiniai tipai neatitinka tautinių ribų: tas pats tipas gali būti būdingas keletai tautų, o viena tauta gali aprėpti kelis tipus, nes tauta — socialinis, o antropologinis tipas — biologinis reiškinys.

Kraniometriniai požymiai nustatomi unifikuota R. Martino metodika [177], kuria, dar perėmę kai ką iš V. Aleksejevo ir G. Debeco [68], ir naudojomės šioje knygoje. Kraniometriniai požymiai R. Martino sąraše turi pastovius numerius ir simbolius (37 lent.), rodančius, tarp kokių lotyniškai pavadintų kaukolės taškų jie nustatomi. Deja, R. Martino sąraše nėra kai kurių šiandien vartojamų požymių, kuriuos pasiūlė anglų biometrikai ir tarybiniai antropologai. Todėl sunku tenkintis vien šiais numeriais, ypač sudarant sudėtingas duomenų lenteles. Ieškodami išeities, vietos taupymo sumetimais pagrindinio teksto lentelėse palikome standartinę R. Martino numeraciją, o priedų lentelėse (38—61 lent.) požymius numeruojame tokia seka, kokia jie surašyti 37 lentelėje.

Kraniologiniam tipui apibrėžti naudojami absoliutūs kaukolės ir jos elementų matmenys bei jų santykiai, arba rodikliai.

Pagrindiniai kaukolės smegeninės dalies diametrai — ilgis, plotis ir aukštis (38 lent.) — apibūdina jos stambumą. Vertinant pagal kraniometrinių požymių rubrikacijos pasauliniu mastu lenteles [68], smegeninės diametrai esti maži, vidutiniški arba dideli, taigi skiriamos atitinkamai hipomorfiškos (smulkios, gracilios), mezomorfiškos (vidutinio stambumo) arba hipermorfiškos (stambios, masyvios) kaukolės. Smegeninės formą apibūdina jos rodiklis, t. y. procentinis pločio ir ilgio santykis. Pagal šį rodiklį smegeninė gali būti dolichokraninė (pailga), mezokraninė (pusapvalė) arba brachikraninė (apvali). Iš veido absoliučių matmenų — veido viršaus aukščio ir skruostinio pločio — sprendžiama apie jo dydį, o iš procentinio šių matmenų santykio, arba veido viršaus rodiklio,— apie jo formą. Veidas esti lepteninis (pailgas, siauras), mezeninis (pusapskritis) arba eurieninis (apskritas, platus).

Veido detalių — akiduobių ir nosies — dydis ir forma taip pat gali įvairuoti. Jų absoliutūs matmenys — aukštis ir plotis — charakterizuoja dydį, o šių matmenų santykis — formą. Pagal akiduobių rodiklį jos esti chamekonchinės (žẽmos), mezokonchinės (vidutiniškos) arba hipsikonchinės (aukštos), o pagal nosies rodiklį ji esti chamerininė (plati), mezorininė (vidutiniška) arba leptorininė (siaura). Rasinei diagnostikai labai svarbus nosies kampas, kurį sudaro nosikaulių ir veido profilio linijos. Kuo jis didesnis, tuo nosis labiau išsišovusi. Nosies šaknis, kurią suformuoja nosikauliai ir viršutinių žandikaulių kaktinės ataugos, gali būti aukšta (labai išvešėjusi) arba žema (menkai išvešėjusi). Apie tai sprendžiama iš dakrialinio ir simotinio rodiklių.

Rasinių tipų, o ypač dviejų didžiųjų rasinių kamienų — europidų ir mongolidų — diferencinei diagnostikai itin svarbūs horizontaliõs veido profiliuotės požymiai, kurie rodo, ar horizontalus veido pjūvis plokščias (mongolidų) ar aštrus (europidų). Viršutinį veido aukštą apibūdina nazomaliarinis kampas. Jei jis didelis, veido viršus plokščias (platiopiškas), jei mažas — aštrus (klinopiškas). Vidurinio aukšto profilį apibrėžia zigomaksiliarinis kampas. Jei jis didelis, veido vidurys plokščias (platignatiškas), jei mažas — aštrus (klinognatiškas). Kai abu kampai dideli, veidas platiprozopiškas, kai maži — klinoprozopiškas. Jei abu veido aukštai vienodai plokšti, kalbame apie homoplatiprozopiją, o jei tik vienas (dažniausiai viršutinis aukštas) — apie heteroplatiprozopiją.

Apibūdinant kaukolių serijas, svarbu pažiūrėti, ar jos vienalytės (homogeniškos), ar mišrios (heterogeniškos), o apie tai galima spręsti iš atskirų kraniometrinių požymių įvairavimo laipsnio, kurį apibūdina atskirų variantų sklaida apie vidurkį, arba dispersija. Dispersijos matas yra vidutinis kvadratinis nukrypimas, arba sigma (S). Jei jis patikimai didesnis už standartines reikšmes pasaulio mastu [68], tai požymis patikimai įvairuoja, serija mišri pagal tą požymį. Ir priešingai, mažos sigmos byloja apie kaukolių serijos homogeniškumą.

Ištirtosios kaulinės medžiagos pobūdis (skirtingas laidojimo paminklų dydis ir netolygus pasiskirstymas respublikos teritorijoje) lėmė jos analizės seką: pradžioje teko apžvelgti atskiras stambesnių senkapių kaukolių serijas ir rinktines serijas iš kelių smulkių senkapių, o vėliau, neradus esminių skirtumų, jos buvo jungiamos teritoriniu arba tarminiu principu.

2.2. KAIMO GYVENTOJŲ CHARAKTERISTIKA

2.2.1. Žemaičių populiacijos

Iš žemaičių tarmių teritorijos ir jų paribio su aukštaičiais (1 pav.) gautos 7 kaukolių serijos: 5 — iš atskirų senkapių ir 2 — rinktinės.

Šapnagių serija (Nr. 72; 1 ir 35 lent.; 1 pav.) yra iš šiaurės žemaičių telšiškių arealo ir datuojama XVI—XVIII a. Vertinant pagal kraniometrinių požymių rubrikacijos pasaulio mastu lenteles, Šapnagių vyrų kaukolių smegeninės diametrai (38 lent.) yra dideli, taigi smegeninę reikia laikyti hipermorfiška. Jos forma, sprendžiant iš smegeninės rodiklio, mezokraninė. Veido absoliučių matmenų kategorijos skirtingos (plotis — mažokas, aukštis — didokas), tačiau veido viršaus rodiklis byloja apie tai, kad veido forma mezeninė. Akiduobių absoliutūs matmenys — aukštis ir plotis — neviršija vidutinių dydžių, o pagal formą, kurią nusako akiduobės rodiklis, jos yra chamekonchinės. Nosies aukštis didelis, plotis vidutiniškas, sprendžiant iš nosies rodiklio, ji yra leptomezorininė (posiaurė, tarp leptorininės ir mezorininės). Nosies kampas didokas, ir tai reiškia, kad nosis labai išsišovusi. Didelės dakrialinio ir simotinio rodiklių reikšmės rodo, kad nosies šaknis gerokai išvešėjusi, aukšta. Šapnagiškių veido viršutinis aukštas saikingai profiliuotas, nes nazomaliarinis kampas didokas, o vidurinis aukštas — griežtai profiliuotas, nes zigomaksiliarinis kampas mažas. Taigi jiems būdinga heteroplatiprozopija.

Šapnagių kaukolių serija labai homogeniška, nes daugumos požymių vidutiniai kvadratiniai nukrypimai netgi per maži.

Moterų kaukolių (39 lent.) smegeninė mažesnių matmenų, akiduobės — mezokonchinės, nosis — mezorininė, o kitos ypatybės tokios pat kaip vyrų. Serija taip pat labai vienalytė.

Šiaurės žemaičių telšiškių rinktinė serija (iš senkapių Nr. 12, 24, 52 ir 59) bendrai datuojama XIV—XVII a. Tiek vyrų (40 lent.), tiek moterų (41 lent.) kaukolėms būdinga mažesni smegeninės matmenys (mezomorfija), ryškesnė mezokranija, siauresnis, bet aukštokas, mezeninės formos veidas, plačios ir žemos, chamekonchinės akiduobės, vidutinių matmenų, mezorininė, labai išsišovusi nosis, smarkiai išvešėjusi jos šaknis, saikinga horizontali veido, o ypač jo viršutinio aukšto, profiliuotė. Vyrų grupėje kai kurių požymių vidutiniai kvadratiniai nukrypimai didesni už standartinius. Ypač įvairuoja smegeninės ilgis ir rodiklis, o tai reiškia, kad grupėje sumišę kaukolės pailgesne ir apvalesne smegenine.

Varnių serija (Nr. 82) priklauso XVI—XVII a. pietų žemaičiams varniškiams. Be kaukolių, iškastų buv. šv. Aleksandro bažnyčios šventoriuje, į ją įeina po bažnyčios grindimis palaidotųjų kaukolės, taigi galima tikėtis svetimo etninio elemento priemaišos. Vyrams (38 lent.) būdinga mezomorfiška smegeninė, mezobrachikraniška (tarpinė tarp mezokraniškos ir brachikraniškos) jos forma, stambus veidas, kurio abu aukštai saikingai profiliuoti, didelio pločio ir aukščio, chamemezokonchinės (apyžemės) akiduobės, leptomezorininė, gana atsikišusi nosis išvešėjusia šaknimi. Moterų kaukolės (39 lent.) nesiskiria nuo vyrų, tik jų akiduobės — mezokonchinės, nosis — mezorininė, o horizontali veido profiliuotė — griežta. Įdomu tai, kad abi grupės labai homogeniškos — dauguma sigmų ne didesnės, o netgi mažesnės už standartines.

Pribitkos serija (Nr. 57; 1 pav.) sudaryta iš radinių senkapyje kelių kilometrų atstumu į vakarus nuo Varnių miestelio, tos pačios tarmės areale, tačiau datuojamų ankstesniais — XIV—XV — amžiais. Vyriškos ir moteriškos kaukolės (38 ir 39 lent.) labai hipermorfiškos, dolichomezokraniškos (tarpinės tarp dolichokraniškų ir mezokraniškų) smegeninės, siauro ir žemo, mezeninės formos veido, didelių, mezokonchinių akiduobių, vidutinių matmenų, leptorininės (moterų — mezorininės), smarkiai išsišovusios nosies aukšta šaknimi. Veido horizontalus profilis heteroplatiprozopinis: nazomaliarinis kampas, apibūdinantis veido viršų,— vidutinio dydžio, o zigomaksiliarinis kampas, rodantis veido vidurio horizontalų profilį,— labai mažas. Abi grupės gana vienalytės, nes tik pavieniai požymiai (vyrų — nosies kampas, moterų — simotinis aukštis) jose aiškiai varijuoja.

Arglaičių ir Paprūdžio serija (Nr. 5 ir 50) iškasta pietų žemaičių raseiniškių tarmės plote dviejuose vienodo senumo senkapiuose (XV—XVII a.), kuriuos skiria vos keli kilometrai. Vyrų grupė (38 lent.) pasižymi mezomorfija ir griežta mezokranija. Veidas vidutinio pločio ir aukščio, mezeninis, akiduobės ir nosis vidutinių pagal dydį matmenų, atitinkamai mezokonchinės ir mezorininės formos. Nosis saikingai atsikišusi, bet jos šaknis gana aukšta. Horizontaliai veido profiliuotei vėlgi būdinga heteroplatiprozopija: veido vidurio profilis griežtas, o viršus šiek tiek plokštesnis. Moterų kaukolėms būdingas tas pats morfologinis kompleksas (39 lent.). Abi grupės labai vienalytės: nė viena sigma patikimai neviršija standartinės reikšmės.

Pietų žemaičių rinktinė serija (Nr. 2, 17, 75, 85) sudaryta iš radinių, reprezentuojančių XV—XVII a. varniškius ir raseiniškius. Svarbiausios vyrų kraniometrinės ypatybės tokios (40 lent.): smegeninė ilga, vidutinio pločio ir aukščio, mezokraniška; veidas aukštas ir platus, mezeninis; akiduobės plačios ir žemos, chamekonchinės; nosis aukšta ir gana plati, mezorininė, vidutiniškai atsikišusi, jos šaknis aukšta; griežta klinoprozopija (ryškiai profiliuoti abu veido aukštai — maži nazomaliarinis ir zigomaksiliarinis kampai). Moterų kaukolių morfologinės ypatybės tokios pat (41 lent.), tik akiduobės apvalesnės, mezokonchinės, nosis kiek platesnė, mezochamerininė. Vyrų ir moterų serijos labai homogeniškos.

Jakštaičių serija (Nr. 25) atstovauja XIV—XVIII a. žemaičių ir aukštaičių paribio gyventojams (1 pav.). Vyrų smegeninė (38 lent.) vidutiniško stambumo, pusapvalė, kakta aukšta, veidas gana siauras ir žemas, sprendžiant iš veido rodiklio, jo forma — tarp eurieninės ir mezeninės. Akiduobės vidutiniško pločio, žemokos, chamekonchinės formos. Nosis vidutinių matmenų, leptomezorininės formos, smarkiai atsikišusi: kampas tarp nosikaulių ir veido profilio linijos — labai didelis. Dakrialinis rodiklis didelis, o simotinis — vidutinio dydžio, o tai rodo, kad nosies šaknis labai išvešėjusi, aukšta. Abiejų veido aukštų horizontali profiliuotė vienodai griežta: ją apibūdinančių kampų (nazomaliarinio ir zigomaksiliarinio) reikšmės mažos. Kai kurių kraniometrinių požymių — kaktos kampo, akiduobės aukščio, nosies pločio ir kampo, nazomaliarinio kampo, dakrialinės stygos, simotinio aukščio ir nosies rodiklio — vidutiniai kvadratiniai nukrypimai patikimai didesni už standartines reikšmes. Galima įtarti, kad Jakštaičių vyrai pagal šiuos požymius buvo mišrūs. Deja, kaukolių serija pernelyg maža, kad būtų įmanoma objektyviai išskirti jos sudėtinius komponentus. Moterų kaukolės sąlygiškai masyvesnės ir išsiskiria dolichomezokranijos, aukštėlesnių akiduobių ir platėlesnės nosies tendencija. Visai netikėtas moterų vienalytiškumas, kuris nebūdingas vyrų grupei: tik akiduobės rodiklio sigma per didelė (39 lent.). Sunku paaiškinti tokio nesutapimo priežastį.

2.2.2. Aukštaičių populiacijos

Aukštaitijoje gausiausia feodalizmo epochos senkapių, davusių gerai išlikusios antropologinės medžiagos: turime 21 kaukolių seriją, iš jų 14 iškastos atskiruose stambesniuose laidojimo paminkluose, o 7 — rinktinės.

Rumšiškių serija (Nr. 64) sudaryta iš medžiagos, kuri buvo gauta ištyrus XIV—XVI a. senkapį žemame dešiniame Nemuno krante, dabar užlietame Kauno marių. Senosios Rumšiškės buvo vakarų aukštaičių kauniškių (suvalkiečių) tarmės ploto pačiame šiaurrytiniame kampe. Vyrų kaukolių (38 lent.) smegeninė mažokų matmenų, gracili, tačiau neišeina už mezomorfijos ribų. Jos forma mezobrachikraninė. Veidas vidutinio dydžio, mezeninis, akiduobės mažokos, chamemezokonchinės, nosis smulkoka, mezorininė, saikingai atsikišusi. Veido horizontalus profilis labai griežtas. Moterims (39 lent.) būdingas tas pats smegeninės gracilumas, veidas siaurokas, veido detalių (akiduobių, nosies) matmenys maži, mezokonchija ir mezorinija, nosies kampas mažokas, tačiau aukšta jos šaknis, griežta klinoprozopija. Nosies aukščio ir rodiklio sigmos per didelės. Tai rodo serijos heterogeniškumą nosies kriaušinės atvaros formos atžvilgiu.

Vakarų aukštaičių kauniškių (suvalkiečių) rinktinė serija sudaryta iš XIV—XVIII a. smulkių senkapių (Nr. 6, 22, 26, 31, 43, 44, 56, 65, 67, 69, 79) kraniologinių radinių. Ir vyrų (40 lent.), ir moterų (41 lent.) kaukolės mezomorfiškos, mezokraniškos, smulkiu, mezeniniu veidu, vidutinio aukščio akiduobėmis, vidutinio pločio, nelabai atsikišusia nosimi, neaukšta jos šaknimi. Veido viršus plokštokas, o vidurys — griežto horizontalaus profilio. Matyt dėl to, kad rinkinį sudaro net 11 nevienalaikių ir išsibarsčiusių po visą Suvalkiją senkapių medžiaga, abiejų lyčių serijos yra sąlygiškai nevienalytės. Apie tai byloja patikimai per dideli vidutiniai kvadratiniai nukrypimai tokių rasinei diagnostikai svarbių požymių, kaip smegeninės plotis, pamato ilgis ir rodiklis (moterų), veido plotis ir nosies aukštis. Deja, medžiaga labai fragmentiška, todėl jos neįmanoma objektyviai suskirstyti į sudedamąsias dalis.

Gėluvos serija (Nr. 20) yra viena gausiausių, datuojama XVI—XVII a. Senkapis buvo vakarų aukštaičių šiauliškių vakariniame pakraštyje, pačiame žemaičių paribyje, ir priklausė reformatų-kalvinistų bendruomenei, įsikūrusiai Žemaičių teisėjo ir Ariogalos tijūno S. Kenstarto valdose [12]. Į seriją įtrauktos ir po bažnyčios grindimis palaidotųjų kaukolės. Gėluviškių vyrų kaukolės (38 lent.) vidutinio stambumo, smegeninės pusapvalės. Veidas gana stambus, pusapskritis, jo detalės vidutinio dydžio, akiduobės apyžemės, nosis posiaurė, veido horizontali profiliuotė ryški, jo vertikalus profilis ir kakta — statūs. Kai kurių kraniometrinių požymių sigmos per didelės, taigi galima įtarti, kad serija mišri pagal veido plotį ir kampą bei nosies atsikišimo laipsnį. Simotinė styga ir aukštis taip pat patikimai įvairuoja, tačiau iš jų apskaičiuotas simotinis rodiklis gana pastovus. Moterų kaukolėms (39 lent.) būdingas tas pats požymių derinys, tačiau jos kur kas vienalytiškesnės, nes patikimu grupiniu varijavimu išsiskiria vien bendras veido profilio kampas.

Raseinių serija (Nr. 66), reprezentuojanti XIV—XVI a. vakarų aukštaičius šiauliškius, iškasta senkapyje pačiame šios tarmės arealo centre. Raseinių gyventojai — tiek vyrai (38 lent.), tiek moterys (39 lent.) — visiškai atitinka gėluviškių morfologinių bruožų kompleksą. Tiktai simotinio aukščio sigma patikimai per didelė, o kitų požymių šis statistinis rodiklis netgi per mažas, tad galima teigti Raseinių populiaciją buvus labai vienalytę.

Vakarų aukštaičių šiauliškių rinktinė serija sudaryta iš 6 senkapių (Nr. 10, 23, 28, 40, 49, 51) medžiagos, datuojamos XIV—XVII a. (40 ir 41 lent.). Nors vyrų ir moterų grupės labai negausios (po 9 kaukoles), bet joms būdingas tas pats požymių derinys: palyginti grakšti, mezobrachikraniška smegeninė, siauras (moterų — platus), bet gana aukštas veidas, mezenija, klinognatija (griežtas horizontalus profilis), vidutinio dydžio veido detalės, chamemezokonchija, mezorinija, saikingai išsišovusi nosis aukšta šaknimi, nuolaidi kakta, stačias veido profilis. Visų kraniometrinių požymių dispersija labai nežymi.

Skrebinų serija (Nr. 70) atstovauja paties Lietuvos teritorijos vidurio XIV—XVII a. gyventojams. Šis plotas tarmės atžvilgiu mišrus [58]: tai vakarų ir rytų aukštaičių paribys, kuriame susieina vakarų aukštaičių kauniškių ir šiauliškių bei rytų aukštaičių keleto tarmių arealai. Matyt dėl šios priežasties ir gyventojų morfologinis kompleksas taip pat yra tarpinio pobūdžio. Vis dėlto skrebiniškių kaukolės panašiausios į vakarų aukštaičių šiauliškių: ta pati mezomorfija ir mezokranija (38 ir 39 lent.), mezenija, chamemezokonchija ir leptomezorinija, tas pats saikingas nosikaulių atsikišimas, smarkus nosies šaknies išvešėjimas. Skrebinų populiacija išsiskiria šiokia tokia platiopija (veido viršaus plokštumu), apie kurią byloja didokas nazomaliarinis kampas. Vyrų grupė labai homogeniška, o moterų — mišroka pagal bendrą veido formą ir simotinį aukštį. Taigi, nors ir būdama iš tarmių sandūros, ši serija nėra tokia mišri, kokios galima būtų tikėtis.

Laičių serija (Nr. 33) yra iš XVI—XVII a. senkapio, buvusio rytų aukštaičių panevėžiškių tarmės arealo vakariniame pakraštyje (1 pav.). Ji nedidelė — vos 10 kaukolių, be to, blogai išsilaikiusių. Vyrų kaukolės (38 lent.) hipermorfiškos — ilgos, platokos ir aukštos. Smegeninės forma mezokraninė, vis dėlto pažymėtina šiokia tokia dolichokranijos tendencija. Veidas ypač gracilus — siauras ir žemas, mezeninės formos, akiduobės labai žemos, chamekonchinės, nosis plati ir žemoka, chamerininės formos, nelabai išsišovusi, jos šaknis menkai išvešėjusi. Viršutinio veido aukšto horizontalus profilis plokštokas. Moterų kaukolės (39 lent.) skiriasi nuo vyrų mezomorfija, mezorinija, ryškiau profiliuota viršutine, bet plokštesne vidurine veido dalimi, bet šie skirtumai gali būti atsitiktiniai — dėl mažo tyrimų skaičiaus. Abi grupės vienalytės.

Plaučiškių serija, datuojama tuo pačiu laiku (XVI—XVII a.), gauta iš senkapio (Nr. 55), kuris buvo vos kelių kilometrų atstumu nuo Laičių senkapio. Prie jos prijungtos ir kelios anksčiau J. Basanavičiaus iškastos kaukolės. Kaukolės iš abiejų laidojimo paminklų labai panašios, tačiau Plaučiškių populiacija skiriasi mažesne kaukolės smegenine ir ypač smarkiai išsišovusiais nosikauliais. Veido viršus tiek vyrų, tiek moterų šiek tiek plokščias. Vyrų visos sigmos nesiskiria nuo standartų, o moterų — smegeninės aukščio ir rodiklio bei akiduobės pločio jos patikimai per didelės, taigi moterys pagal šiuos požymius nehomogeniškos.

Obelių serija (Nr. 45) yra iš tos pačios tarmės ploto ir datuojama XIV—XV a. Vėlyvi kapai buvo aptikti vienoje ankstyvesnio griautinio (V—VI a.) ir degintinio senkapio dalyje. Nepaisant to, kad kaukolių nedaug (38 ir 39 lent.), verta jas panagrinėti atskirai, nes labai įdomu sugretinti jų morfologiją su ankstesnio laiko (V—VI a.) kaukolių. Vyrų kaukolės hipermorfiškos ir mezokraniškos. Veidas siaurokas, vis dėlto mezeninis, o jo detalės tokios pat, kaip Laičių populiacijos. Vyrų abiejų veido aukštų horizontalus profilis negriežtas, tačiau nosis atsikišusi smarkiai, o jos šaknis aukšta. Moterys skiriasi lepteniniu, klinoprozopiniu veidu. Abi grupės vienalytės, nes per didelės vidutinių kvadratinių nukrypimų reikšmės tik atsitiktinės.

Tulpiakiemio serija (Nr. 78) priklauso XVII a. rytų aukštaičiams panevėžiškiams. Vyrų kaukolės visiškai atitinka tą morfologinį kompleksą, kuris buvo būdingas Obelių gyventojams. Moterų kaukolės palyginti dar stambesnės, nuo vyrų skiriasi dar ir platoku veidu. Moterų grupė homogeniška, o vyrų per daug įvairuoja išilginiai smegeninės matmenys, veido ir nosies kampas.

Puziniškio apylinkių serija (Nr. 60), kurią surinko ir datavo XVII—XVIII a. J. Basanavičius, padarė pradžią Lietuvių mokslo draugijos Vilniuje kraniologiniams rinkiniams. Ši serija rinktinė [4], reprezentuoja panevėžiškių tarmės arealo vidurį (1 pav.). Vyrų kaukolės mezomorfiškos ir mezokraniškos, vis dėlto būtina nurodyti brachikranijos tendenciją. Veidas siauras ir aukštas, leptomezeninis, akiduobės didelės, chamekonchinės, nosis aukšta ir siaura, leptorininė, jos šaknies išvešėjimą apibūdinantys rodikliai didelių reikšmių. Veidas klinopinis ir klinognatinis — griežtas atitinkamai viršutinės ir vidurinės jo dalies horizontalus profilis. Smegeninės plotis ir rodiklis per daug įvairuoja, tad vyrų grupė mišri smegeninės formos atžvilgiu. Moterų kaukolės gracilesnės, veidas platesnis, akiduobės aukštesnės, nosis platesnė, o veido profiliuotė ne tokia griežta. Moterų grupė labai vienalytė.

Rytų aukštaičių panevėžiškių rinktinė serija sudaryta iš 6 senkapių (Nr. 7, 37, 41, 47, 61, 80) kraniologinės medžiagos, bendrai datuojamos XIV—XVII a. Vyrams ir moterims (40 ir 41 lent.) būdinga stambi smegeninė, tiesi kakta, siaurokas veidas. Vyrų akiduobės itin žemos, moterų — aukštėlesnės, vidutinių matmenų nosis smarkiai išsišovusi, jos šaknis aukšta. Veido horizontalus profilis vyrų griežtas, moterų — saikingas. Visi vyrų veido ir jo detalių vertikalūs matmenys labai varijuoja, o moterų grupė gana vienalytė.

Kavarsko serija (Nr. 27) gauta iškasinėjus vieną didžiausių XVI—XVII a. Lietuvos nekropolių, kuris buvo rytų aukštaičių anykštėnų tarmės plote. Koplyčkalniu vadinamoje kalvoje būta kapinių, supusių nedidelę bažnyčią, kurios griuvėsiuose po grindimis ir rūsyje taip pat aptikta palaidotųjų [10]. Nors bažnyčios griuvėsiuose iškastos kaukolės skiriasi nuo kapinėse iškastųjų tokiais rytinę kilmę nurodančiais bruožais, kaip brachikranija, plokštokas veidas, aukštesnės akiduobės ir mažiau išvešėjęs tarpuakis [10], tačiau visai populiacijai apibūdinti medžiaga nagrinėjama kartu (38 ir 39 lent.). Kavarsko vyrams buvo būdinga vidutinio dydžio smegeninės matmenys, mezomorfija, mezokranija, siauroka ir tiesi kakta, vidutinių matmenų mezeninis veidas. Akiduobės (mezokonchinės) ir nosis (mezorininė) taip pat vidutinio dydžio. Nosies kampas ir dakrialinis rodiklis — dideli, simotinis — vidutinis. Veido horizontalus profilis aštrus: nazomaliarinis kampas mažas, o zigomaksiliarinis — labai mažas. Keleto požymių sigmos patikimai viršija standartines reikšmes: ypač įvairuoja nazomaliarinis kampas ir smegeninės rodiklis. Tai rodo, jog grupėje gali būti brachikraninių kaukolių plokštesniu veido viršumi priemaiša.

Moterų kaukolės labai panašios į vyrų, tik kiek stambesnės ir platesnio veido. Moterų grupė taip pat nehomogeniška smegeninės formos atžvilgiu. Abiejų grupių mišrumas aiškintinas tuo, kad palaidotieji bažnyčioje galėjo būti Kavarsko dvaro savininkai, turėję totorių priemaišos.

Diktarų serija (Nr. 14), priklausanti tos pačios tarmės arealui, yra šiek tiek ankstyvesnė (XIV—XVII a.). Senkapyje iškasta ir V—VI a. griautinių kapų, o vėlesni, VII—XIII a., degintiniai kapai galėjo būti suardytoje jo dalyje [11]. Vyrų kaukolės mezomorfiškos ir mezokraniškos, siauro veido vidutinio dydžio detalėmis, ryškiõs vertikaliõs ir horizontaliõs veido profiliuotės. Moterų kaukolės šiek tiek masyvesnės ir platesnio veido. Abi grupės labai homogeniškos.

Rytų aukštaičių anykštėnų ir kupiškėnų rinktinė serija suformuota iš XIV—XVIII a. kaukolių, iškastų 5 objektuose (Nr. 11, 16, 53, 58, 62, 73). Ir vyrai, ir moterys (40 ir 41 lent.) pasižymi hipomorfija (smulkia smegenine) ir mezokranija, vidutinio pločio mezeniniu veidu. Vyrų akiduobės žemos, kampuotos, moterų — aukštos, apskritos. Nosikauliai išsišovę, nosies šaknis aukšta, horizontalus veido profilis griežtas. Abi grupės gana vienalytės.

Ažugirių serija (Nr. 8) yra iš rytų aukštaičių uteniškių tarmės ploto, datuojama XIV—XVII a. Vyrų (38 lent.) smegeninė hipomorfiška, mezobrachikraniška, veidas vidutinio dydžio, mezeninės formos. Nosis atsikišusi, jos šaknis išvešėjusi, nazomaliarinis ir zigomaksiliarinis kampai rodo griežtą horizontalų veido profilį. Per dideliu grupiniu varijavimu išsiskiria nosies ir kaktos kampai bei simotinis aukštis. Moterų kaukolės (39 lent.) gerokai skiriasi nuo vyrų ne tik bendra hipermorfija, bet ir šiokia tokia platiprozopija (abiejų veido aukštų plokštumu). Galbūt šie skirtumai atsitiktiniai dėl tyrimų stokos. Moterų grupė smegeninės aukščiu ir kaktos kampu nehomogeniška.

Liepiniškių serija (Nr. 36) reprezentuoja to paties arealo rytinės pusės XV—XVII a. gyventojus. Abiejų lyčių grupėms būdinga gana masyvi, mezokraniška (vyrų — subdolichokraniška) smegeninė, siaurokas, mezeninis, ryškiai profiliuotas veidas, žemos, mezokonchinės akiduobės. Tačiau nosis mažai atsikišusi, jos šaknis saikingai išvešėjusi, be to, vyrų kaukolių simotinis ir dakrialinis aukštis bei atitinkami rodikliai per daug varijuoja, taigi galima įtarti grupėje sumišus aukštos ir žemos nosies šaknies kaukoles. Moterys mišrios pagal mažiausią kaktos plotį, jos kampą bei dakrialinę stygą (39 lent.).

Bazorų serija (Nr. 9) yra iš pirmo stambesnio laidojimo paminklo, buvusio pietų aukštaičių (dzūkų) teritorijoje. XIV—XV a. senkapis plytėjo dešiniajame Nemuno krante, neaukštoje kalvelėje, per kelis kilometrus nuo Alytaus. Bazorų gyventojai pasižymėjo tokiu požymių kompleksu: hipomorfija, mezokranija (brachikranijos tendencija), vidutinių matmenų, mezeniniu, vidutiniškai profiliuotu veidu, išsišovusiais nosikauliais, aukšta nosies šaknimi. Vyrų ir moterų grupės labai vienalytės.

Leipalingio serija (Nr. 35) — kol kas pati stambiausia, atstovaujanti XVI—XVII a. dzūkams. Leipalingio senkapyje buvę palaidoti vyrai ir moterys (38 ir 39 lent.) pasižymi smegeninės mezomorfija: visus jos skersmenis galima traktuoti kaip vidutinius. Veidas vidutinio stambumo, mezeninis, saikingai profiliuotas. Nosis mezorininė, smarkiai išsišovusi. Nosies šaknis aukšta ne tiek dėl nosikaulių (simotinis rodiklis nedidelis), kiek dėl viršutinio žandikaulio kaktinių ataugų (didelis dakrialinis rodiklis) išvešėjimo. Abi grupės apskritai homogeniškos, nes iš silpno daugumos požymių dispersijos fono išsiskiria tik pavienės patikimai per didelės sigmos: vyrų — smegeninės aukščio ir dakrialinės stygos, o moterų — simotinio aukščio ir akiduobės rodiklio.

Pietų aukštaičių rinktinė serija sudaryta iš radinių penkiuose XIV—XVIII a. senkapiuose (Nr. 1, 4, 15, 71, 86). Kelios kaukolės iš Žvirblių (Naujosios Vilnios, Vilniaus priemiesčio), iš mišraus (IV—V a. ir XIV—XV a.) laidojimo paminklo [13], prijungtos prie serijos su išlyga, nes jos iš tikrųjų yra iš rytų aukštaičių vilniškių tarmės ploto [58]. Vyrai ir moterys (40 ir 41 lent.) pasižymėjo hipomorfija, mezobrachikranija, mezenija, klinoprozopija, mezokonchija, mezorinija, griežtu vertikaliu profiliu. Matyt, dėl to, kad serija rinktinė, o chronologijos rėmai labai platūs, ji nehomogeniška: perdaug įvairuoja vyrų akiduobių ir nosies aukštis, simotinė styga ir aukštis, o moterų — nosies aukštis, zigomaksiliarinis kampas, dakrialiniai ir simotiniai styga ir aukštis, taip pat nosies rodiklis. Deja, dėl mažo kaukolių skaičiaus neįmanoma objektyviai išskirti seriją sudarančių antropologinių komponentų.

J. Basanavičiaus rinktinė serija (Nr. 87) mišri, į ją pateko kaukolės iš vakarų aukštaičių kauniškių arealo — Gražiškių ir Kumečių (Vilkaviškio raj.), Teleičių ir Karkazų (Kauno raj.), iš šiauliškių teritorijos — Raginėnų (Radviliškio raj.), iš rytų aukštaičių ploto — Pakalniškių (Panevėžio raj.) ir Taurakalnio (Anykščių raj.). Visa ši medžiaga datuojama XV—XVIII a. [4]. Šių vietovių nėra 1 paveiksle. Vyrų ir moterų kaukolės (40 ir 41 lent.) mezomorfiškos, mezokraniškos, vidutinių matmenų, mezeniniu, griežto profilio veidu, tik moterys skiriasi šiokia tokia platiopija, be to, vyrų akiduobės chamekonchinės, o moterų — mezokonchinės, vyrų nosis mezorininė, o moterų — chamerininė. Nosikauliai saikingai atsikišę, nosies šaknis gana aukšta. Nors ir rinktinės, abi grupės iš esmės vienalytės: tik simotinio aukščio vidutinis kvadratinis nukrypimas patikimai per didelis.

2.2.3. Etninio paribio populiacijos

Lankiškių serija (Nr. 34) iškasta V. Šukevičiaus 1913—1914 m. Nočios miestelio apylinkėse, 4 km į rytus nuo dabartinės Lietuvos ir Baltarusijos sienos. XIV—XVI amžiais, kuriais datuotas paminklas [210], šis kraštas dar buvo etnografinė Lietuva ir įėjo į Nalšios žemę [113], o dabar tai — lietuvių ir baltarusių etninis paribys. Aprašę kaukoles J. Talko-Hrincevičius ir H. Hojeris [210] skyrė 2 antropologinius tipus: 1) finoidinį, kuriam būdinga aukštas ūgis, mezokranija, kurio atstovai buvo giliau palaidoti ir, anot autorių, priklausė šio krašto senbuviams — lietuviams; 2) mongoloidinį, kurio atstovai gulėjo ne taip giliai, pasižymėjo žemu ūgiu ir brachikranija, buvo daug vėlyvesni, priklausė baltarusių protėviams. Autoriai niekuo nemotyvavo tokios keistos antropologinės Lankiškių gyventojų sudėties, todėl ją tenka laikyti jų fantazijos padariniu. Įdomu buvo dar kartą patyrinėti šią seną seriją Krokuvos universiteto antropologijos katedroje.

Pirmiausia krinta į akis nepaprasta abiejų lyčių kaukolių (38 ir 39 lent.) hipomorfija: vyrų smegeninės ilgį ir plotį reikia vertinti kaip mažus, o aukštį — kaip vidutinišką; moterų visi skersmenys nuosaikių dydžių. Smegeninė pusapvalė, tačiau moterims būdinga brachikranijos tendencija. Veidas gracilus — siauras, aukštas, mezeninės formos, ortognatiškas, skersine kryptimi ryškiai profiliuotas. Mezokonchinės akiduobės ir mezorininė nosis vidutinių matmenų. Nosikauliai atsikišę menkai, tačiau tarpuakis aukštokas dėl gerokai išvešėjusių kaktinių viršutinio žandikaulio ataugų, nes nosies nugarėlė plokštoka (simotinis rodiklis mažas). Abi grupes reikia laikyti vienalytėmis, nes patikimai varijuoja tik pavieniai kraniometriniai požymiai: vyrų — kaktos plotis ir kampas, moterų — kaktos kampas ir simotinis aukštis. Taigi senųjų autorių nustatyti 2 antropologiniai tipai objektyviai nepasitvirtino.

Vaistamo serija (Nr. 81) irgi yra iš buvusios Nalšios žemės, nes senkapis buvo visai prie Krėvos, neabejotinai priklausiusios tai žemei [113]. Baltalenkių okupacijos metais, greičiausiai apie 1930—1935 m., kaukolės atsirado Vilniaus universiteto Medicinos fakultete. Jas datuoti sunku, vis dėlto su tam tikromis išlygomis galima priskirti XV—XVII a. [128]. Abiejų lyčių kaukolėse nesunku pastebėti požymių derinį, kuris būdingas ir kai kurioms rytų aukštaičių serijoms (Ažugirių, Plaučiškių): smegeninės ir veido gracilumą, mezobrachikraniją ir mezeniją, plokštoką veido viršų, bet smarkiai išsišovusią nosį aukšta šaknimi. Vyrų ir moterų grupės stebėtinai vienalytės: patikimai įvairuoja tik vyrų smegeninės aukštis, o moterų — nosies plotis ir rodiklis.

Rinktinė Lydos apylinkių serija buvo sudaryta iš literatūroje paskelbtų individualių duomenų [208]. Gaila, kad kai kurie rasinei diagnostikai svarbūs požymiai nebuvo tirti, vis dėlto iš šios fragmentiškos medžiagos galima susidaryti šiokį tokį vaizdą apie II tūkstantmečio antros pusės lietuvių ir baltarusių etninį paribį.

Kaukolės labai gracilios (40 ir 41 lent.), mezokraniškos, vidutinio pločio, žema, chamerinine nosimi. Patikimai varijuoja smegeninės ilgis ir rodiklis, o tai byloja apie mechanišką apvalesnių ir pailgesnių kaukolių sumišimą. Tai nė kiek nekelia nuostabos, turint galvoje rinktinį serijos pobūdį ir galimus chronologinius tyrinėtų objektų skirtumus.

Rinktinė kuršių ir skalvių serija sudaryta iš radinių 7 senkapiuose (Nr. 29, 32, 38, 54, 68, 76, 83), išsibarsčiusiuose Kuršių nerijos pietuose (RTFSR) ir Kuršių marių rytiniame krante. Individualūs matmenys paimti iš senos vokiečių literatūros [173, 200, 214, 216]. Seriją priskiriame kuršiams ir skalviams, neturėdami tikslo išspręsti šių genčių etninės atribucijos klausimą, kuris dar vis neaiškus. Antai Z. Zinkevičius nurodo [59], kad senieji kuršiai kalbėjo tarpine tarp vakarų (prūsų) ir rytų (lietuvių) baltų tarme, kad jie dar iki XVI a. sulietuvėjo, o dabartiniai Kuršių nerijos gyventojai, nors ir vadinami kuršiais, yra vėlyvi (po XVI a.) persikėlėliai iš Latvijos (*kursenieki,* kuršininkai). Ginčijamasi ir dėl to, kaip vadinti skalvius, gyvenusius abipus Nemuno žiočių — prūsais ar lietuviais? Senieji tyrinėtojai [134] juos laikė lietuviais, nacistiniai rašeivos su jų teiginiu nesutiko, o pokario autoriai [16, 105] įrodė senųjų teisybę. Antra vertus, Skalvos tarmė buvo tarpinė tarp prūsų ir lietuvių [59]. Šiaip ar taip, ši kaukolių serija duoda progos žvilgtelėti į lietuvių etnoso vakarinio pakraščio antropologiją.

Šie žmonės (42 lent.) buvo mezomorfiškos smegeninės — jos ilgį, plotį ir aukštį galima vertinti kaip vidutinius pasaulio mastu. Smegeninė pusapvalė, mezokraniška (smegeninės indeksas 77,6). Veido plotis ir aukštis nuosaikaus dydžio, jo forma mezeninė. Veido detalės taip pat nestambios, akiduobės mezokonchinės, nosis mezorininė. Gaila, kad senieji autoriai netyrė veido profiliuotės požymių. Kaukolių serija nepaprastai vienalytė — nėra nė vienos per didelės vidutinio kvadratinio nukrypimo arba patikimai didelės asimetrijos bei eksceso rodiklių reikšmės.

2.2.4. Kraniometrinių požymių tarpgrupinis varijavimas

Norint sugretinti senųjų gyventojų populiacijas, paieškoti galimos geografinės fizinių ypatybių įvairovės, išskirti morfologinius variantus, pirmiausia reikia įvertinti požymių tarpgrupinį varijavimą, t. y. *nustatyti, kurie jų tam tikroje teritorijoje įvairiuoja patikimai,* dėsningai, o kurių įvairavimą galima laikyti atsitiktiniu. Morfologiniams variantams išskirti, arba vadinamajai rasinei diagnostikai, svarbesni pirmieji, dėsningai varijuojantys, požymiai. Sakoma, kad jie yra didesnės taksonominės vertės už tuos, kurie tam tikroje teritorijoje yra apyvienodžiai. Tarpgrupinis varijavimas tiriamas vienamačiais (kiekvieno požymio atskirai) ir daugiamačiais (ištiso jų komplekso) būdais, atitinkamai dispersine ir faktorine analize [94, 114].

Vėlyvojo feodalizmo Lietuvos kaimo vyrų populiacijos labai įvairuoja (3 lent.). Kaip rodo vieno faktoriaus (teritorinio) dispersinės analizės rezultatai, tik 5 kraniometrinius požymius (smegeninės aukštį, veido aukštį ir plotį, akiduobės aukštį ir simotinį rodiklį) galima laikyti iš esmės pastoviais Lietuvos teritorijoje, o kitų 9 požymių nuo 9,3% iki 19,2% (iš 100% bendros) įvairovės lemia teritorinis faktorius (t. y. priklausymas konkrečiai populiacijai, konkrečiam senkapiui). Labiausiai įvairuoja akiduobės plotis, zigomaksiliarinis kampas, smegeninės ilgis ir nosies kampas. Tarpgrupinio varijavimo mastas didesnis negu tuo pačiu laiku Latvijoje ir Estijoje [93], tačiau tie požymiai, kurie ten laikomi labai svarbiais rasinei diagnostikai (pavyzdžiui, veido plotis, nazomaliarinis kampas ir kt.), visoje Lietuvoje

3 lentelė. Vyrų kaukolių tarpgrupinis varijavimas (vieno faktoriaus dispersinės analizės rezultatai)

Nr. pagal Martiną	*Požymis*	*min—max*	*N*	*k*	η^2 (%)	*F**
1	Smegeninės ilgis	174,4—187,9	638	32	14,8	**3,39**
8	Smegeninės plotis	136,7—146,1	633	32	10,6	**2,29**
17	Smegeninės aukštis	132,4—140,8	584	32	4,3	0,80
45	Skruostinis plotis	129,2—135,0	522	32	6,9	1,16
48	Veido aukštis	66,2—72,0	467	31	1,1	0,16
51	Akiduobės plotis	39,4—43,6	527	32	19,2	**3,80**
52	Akiduobės aukštis	30,0—33,1	527	32	5,4	0,90
54	Nosies plotis	22,9—25,5	538	32	10,3	1,87
55	Nosies aukštis	47,0—53,3	514	32	12,3	**2,19**
75(1)	Nosies kampas	23,2—38,2	351	30	12,9	**1,65**
DS : *DC*	Dakrialinis rodiklis	48,0—67,2	451	30	10,6	**1,71**
SS : *SC*	Simotinis rodiklis	34,0—51,8	479	30	6,5	1,07
77	Nazomaliarinis kampas	136,5—141,3	506	30	9,3	**1,68**
$\angle zm'$	Zigomaksiliarinis kampas	120,6—128,4	433	30	18,4	3,13

* pàtikimos reikšmės pabrauktos

beveik vienodi, taigi rasinės diagnostikos prasme yra nesvarbūs. Lietuvos populiacijų tarpgrupinio įvairavimo pobūdis skiriasi nuo šiaurinių kaimynų.

Daugiamatės analizės aspektu varijavimo sąsajas atspindi tarpgrupinės koreliacijos koeficientų matrica (4 lent.), kurios pertvarkymais pagrįsta faktorinė analizė, įgalinanti atskleisti labiausiai tarpusavyje susijusius požymius ir interpretuoti tų sąsajų esmę. Matricos struktūros faktoriams išskirti buvo panaudotas pagrindinių faktorių metodas, o jie interpretuoti varimaksinės rotacijos būdu [94]. Ryšių tarp 30 vyriškų kaimo serijų stiprumas svyruoja nuo −0,5 (simotinis rodiklis ir zigomaksiliarinis kampas) iki +0,7 (veido viršaus aukštis ir nosies aukštis). Didžiausiu daugybinės koreliacijos kvadratu išsiskiria simotinis rodiklis (0,81) ir zigomaksiliarinis kampas (0,79). Tai byloja apie didelę šių požymių taksonominę vertę. Didžiąją įvairovės tarp 30 serijų dalį (70,5%) nulemia 5 faktoriai (arba pagrindinės komponentės), kurių kiekvienam paeiliui tenka 31,1%, 18,6%, 10,3%, 10,5% ir 7,8% įtakos.

Pasukus faktorius ir jų krūvius surūšiavus mažėjančia seka, o mažesnes negu 0,25 reikšmes pakeitus nuliu, galima faktorius įvardinti (5 lent.). Antai I faktorius apibendrintai atspindi smegeninės pločio ryšius su nosies aukščiu, veido viršaus aukščiu ir skruosto pločiu. Tai reiškia, kad tarp 30 kaukolių serijų yra labiau brachikraniškų, stambesnio veido ir labiau mezokraniškų, smulkesnio veido. Taigi I faktorių galima pavadinti brachikranijos ir veido stambumo veiksniu. II faktorius teigiamai veikia horizontalius veido kampus ir neigiamai — simotinį ir dakrialinį rodiklius. Tai reiškia, kad yra serijų, kuriose kombinuojasi plokštesnis veidas su neaukšta nosies šaknimi ir,

4 lentelė. Tarpgrupinės koreliacijos tarp 30 vyriškų kaukolių serijų koeficientai

Požymio Nr. pagal Martiną	1	8	17	45	48
8	0,19				
17	0,56	−0,04			
45	0,35	0,43	0,08		
48	0,38	0,30	0,36	0,41	
51	0,45	0,32	0,29	0,37	0,36
52	−0,31	0,03	0,02	−0,07	0,28
54	0,03	0,26	−0,22	0,27	−0,18
55	0,57	0,26	0,29	0,50	0,69
75(1)	0,17	−0,08	0,30	0,35	0,13
DS : DC	0,11	−0,15	0,31	0,32	0,44
SS : SC	0,44	0,07	0,39	0,30	0,47
77	0,04	0,22	0,04	0,11	−0,02
$\angle zm'$	−0,02	0,22	−0,13	0,04	−0,29

5 lentelė. Rūšiuoti pasuktų faktorių krūviai
(30 serijų faktorinės analizės rezultatai)

Nr. pagal Martiną	Požymis	Faktorius				
		I	II	III	IV	V
8	Smegeninės plotis	0,76	0,31	0	0	0
55	Nosies aukštis	0,72	0	0	0	0
48	Veido viršaus aukštis	0,71	0	0	0,32	0
45	Skruostinis plotis	0,67	0	0,41	0	0
$\angle zm'$	Zigomaksiliarinis kampas	0	0,89	0	0	0
77	Nazomaliarinis kampas	0	0,87	0	0	0
75(1)	Nosies kampas	0	0	0,85	0	0
DS : DC	Dakrialinis rodiklis	0	−0,36	0,74	0	0
51	Akiduobės plotis	0,38	0	0,53	0,38	0
17	Smegeninės aukštis	0	0	0	0,81	0
1	Smegeninės ilgis	0,37	0	0	0,79	0
52	Akiduobės aukštis	0	0	0	0	0,87
54	Nosies plotis	0	0	0	−0,38	−0,87
SS : SC	Simotinis rodiklis	0	−0,44	0,45	0,49	0

priešingai, griežtas horizontalus profilis su labai išvešėjusia nosies šaknimi. Taigi II faktorių visai teisėtai galima pavadinti veido profiliuotės veiksniu. III faktorius susieja nosies kampą su jos šaknies išvešėjimo rodikliais (kuo yra didesnis nosies kampas, tuo aukštesnis tarpuakis), todėl jis vadintinas nosies išsikišimo veiksniu. IV faktorius atspindi smegeninės aukščio ir ilgio sąsajas, taigi yra smegeninės masyvumo veiksnys. V faktorių įvardinti sunku, nes jis teigiamai veikia akiduobės aukštį ir neigiamai — nosies plotį, t. y. tokius požymius, kurie europidų rasiniams tipams išskirti nėra svarbūs. Be

51	52	54	55	75(1)	DS : DC	SS : SC	77
0,06							
0,11	−0,34						
0,46	0,18	0,08					
0,49	0,19	−0,12	0,24				
0,34	0,36	−0,07	0,55	0,44			
0,43	0,21	−0,46	0,60	0,47	0,53		
0,19	0,18	0,26	−0,06	0,17	−0,17	−0,36	
0,32	−0,16	0,39	−0,31	−0,01	−0,41	−0,47	0,65

to, jis nulemia mažą įvairovės dalį (7,8%), todėl galima iš viso jo atsisakyti. Maža to, II ir III faktoriai iš esmės atspindi tą pačią kaukolės ypatybę — veido profiliuotę, ir II faktorius tai atlieka geriau, nes susieja horizontalius veido kampus su nosies šaknies išvešėjimo laipsniu. III faktorius, būdamas savotiškas antagonistas II, priduria informacijos tik apie nosies kampą, tad jo taip pat toliau galima nepaisyti. Taigi visai logiška panaudoti I, II ir IV faktorių krūvius viduramžių kaimo gyventojų tarpgrupinei įvairovei nagrinėti.

Pagal trijų svarbiausiųjų faktorių krūvius, tenkančius atskiriems požymiams, teoriškai galimi tokie jų kompleksai: 1) mezobrachikranija ir stambus veidas, saikinga veido profiliuotė, stambi smegeninė (dideli visų faktorių krūviai); 2) mezobrachikranija ir stambus veidas, saikinga jo profiliuotė, bet smulki smegeninė (dideli I ir II faktorių, maži — IV faktoriaus krūviai); 3) mezobrachikranija ir stambus veidas, griežta jo profiliuotė, stambi smegeninė (dideli I ir IV, maži II faktoriaus krūviai); 4) mezobrachikranija ir stambus veidas, griežta jo profiliuotė, smulki smegeninė (dideli I, maži II ir IV faktorių krūviai); 5) dolichomezokranija ir smulkus veidas, nuosaiki jo prifiliuotė, stambi smegeninė; 6) dolichomezokranija ir smulkus veidas, nuosaiki jo profiliuotė, smulki smegeninė; 7) dolichomezokranija ir smulkus veidas, griežta jo profiliuotė, stambi smegeninė; 8) dolichomezokranija ir smulkus veidas, griežta jo profiliuotė, smulki smegeninė (maži visų faktorių krūviai).

Žinoma, išskirtieji kraniometrinių požymių kompleksai tesudaro trimatės erdvės polius, apie kuriuos pasklidę konkrečių kaukolių serijų taškai. 30 serijų stereogramą sudaryti techniškai sunku, tačiau išskirtųjų kompleksų realumas pakankamai akivaizdus ir tada, kai konkrečios serijos pagal joms tenkančius dviejų faktorių krūvius (6 lent.) įkomponuojamos į jų plokštumas (2 pav.): dauguma serijų gerokai nutolusios nuo centro ir pasklidusios po visus kvadratus.

6 lentelė. Pagrindinių faktorių krūviai (vyrų kaukolės)

Eilės Nr.	Serija	Faktorius		
		I	II	IV
1	Ažugiriai	−0,39	0,27	−0,21
2	Arglaičiai ir Paprūdys	1,03	0,55	−0,44
3	Bazorai	0,07	0,22	−0,19
4	Varniai	2,22	1,22	−0,10
5	Vaistamas	−0,58	1,61	−1,17
6	Gėluva	0,46	−1,04	−0,31
7	Diktarai	−0,33	−1,34	−1,06
8	Kavarskas	0,44	−0,28	−1,07
9	Laičiai	−1,06	1,13	0,79
10	Lankiškės	−2,58	−0,25	−2,48
11	Leipalingis	0,58	1,18	−0,72
12	Liepiniškės	−1,07	−1,48	1,42
13	Obeliai	−0,27	1,91	1,19
14	Plaučiškiai	−0,18	0,61	−0,74
15	Pribitka	−1,26	0,47	2,16
16	Puziniškis	0,74	−0,73	0,60
17	Ruseiniai	0,63	−1,19	0,66
18	Rumšiškės	0,62	−0,67	−0,33
19	Skrebinai	0,21	0,55	0,11
20	Tulpiakiemis	−0,67	1,41	1,39
21	Šapnagiai	1,66	0,77	0,45
22	Jakštaičiai	−0,73	0,17	0,27
23	Rytų aukštaičių anykštėnų ir kupiškėnų rinktinė	−1,43	−0,01	−1,14
24	Rytų aukštaičių panevėžiškių rinktinė	−0,44	−1,55	1,84
25	Vakarų aukštaičių kauniškių rinktinė	0,38	0,78	0,11
26	Vakarų aukštaičių šiauliškių rinktinė	0,41	−0,38	−0,39
27	Šiaurės žemaičių telšiškių rinktinė	0,21	0,47	−0,29
28	Pietų aukštaičių rinktinė	0,56	−1,21	−1,43
29	Pietų žemaičių rinktinė	1,55	−1,22	−0,12
30	J. Basanavičiaus kolekcija	−0,81	−0,85	0,19

Siekiant nustatyti, ar išskirtieji kraniologinių požymių kompleksai susiję su teritorija, ar yra jų arealai, pagal faktorių krūvius (6 lent.) buvo apibrėžtas kiekvienai serijai būdingas kompleksas ir to darbo išdavos kartografuotos (3 pav.). Nesunkiai pavyko didžiumą serijų priskirti kuriam nors vienam kompleksui, tiktai Bazorų, Diktarų, Skrebinų ir beveik visų rinktinių serijų krūviai buvo tarpiniai. Kai kurios rinktinės serijos (šiaurės žemaičių telšiškių, vakarų aukštaičių kauniškių), matyt, yra mišrios, sudarytos iš skirtingų kompleksų kaukolių, nes jų mišrumą atskleidė jau vienamatė analizė. To negalima pasakyti apie Bazorų, Diktarų ir Skrebinų serijas, nes vienamatės analizės duomenimis, jos yra itin homogeniškos. Joms būdingas požymių kompleksas greičiausiai yra tarpinio pobūdžio: neatsitiktinai faktorių, ypač I ir IV, plokštumose (2 pav.) šios serijos susispietusios apie centrą.

Lietuvos kraniologinių kompleksų kartograma labai marga, joje nėra kiek didesnio ploto, kurį atitiktų vienas kompleksas. Tik įstrižai

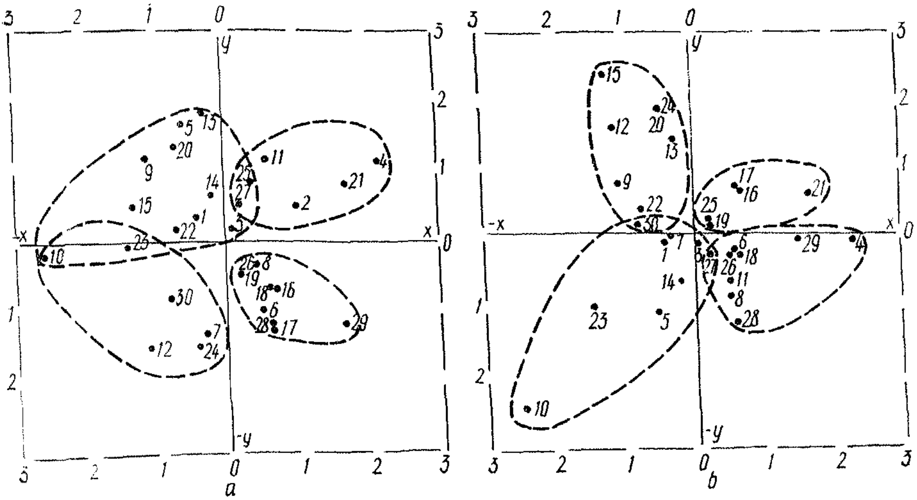

2 pav. Vyrų kaukolių serijos dviejų svarbiausių kintamumo faktorių plokštumose (serijų pavadinimai 6 lent.)

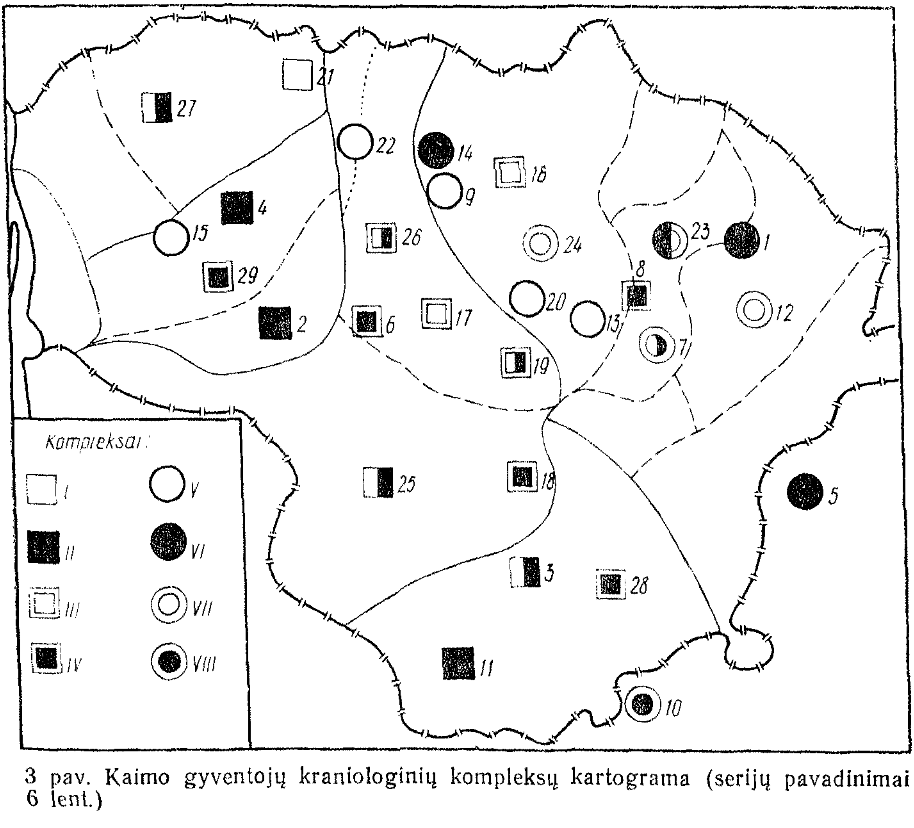
Kompleksai:
I
II
III
IV
V
VI
VII
VIII
21
27
22
14
16
4
15
9
26
24
23
1
29
8
2
6
17
20
13
12
7
19
25
18
5
3
28
11
10

3 pav. Kaimo gyventojų kraniologinių kompleksų kartograma (serijų pavadinimai 6 lent.)

Vidurio Lietuvos nusidriekusiam ruožui priklauso V komplekso serijos (3 pav., Nr. 22, 9, 20, 13). Lietuvos teritorijoje galima įžvelgti kiek ryškesnę tik nuo I faktoriaus priklausančių ypatybių teritorinę poliarizaciją: Vakarų, Pietų ir Centrinėje Lietuvoje vyrauja mezobrachikranija ir stambus veidas, t. y. I—IV kompleksai (išimtis — Pribitka), šiaurrytinėje jos dalyje — dolichokranija ir smulkus veidas, t. y. V—VIII kompleksai (išimtis — Kavarskas ir Puziniškis). To negalima pasakyti apie II faktoriaus nulemtas savybes: saikingos (I, II, V, VI kompleksai) ir griežtos (III, IV, VII, VIII kompleksai) veido profiliuotės grupės pasklidusios be jokio dėsningumo, išskyrus griežtos veido profiliuotės grupių sutankėjimą Centrinėje Lietuvoje (Nr. 6, 17 , 19, 26) ir saikingos profiliuotės serijų virtinę šiaurrytiniame pakraštyje (Nr. 9, 13, 14, 20, 22). Stambia ir smulkia smegenine pasižyminčių kaukolių grupės irgi pasklidusios nedėsningai.

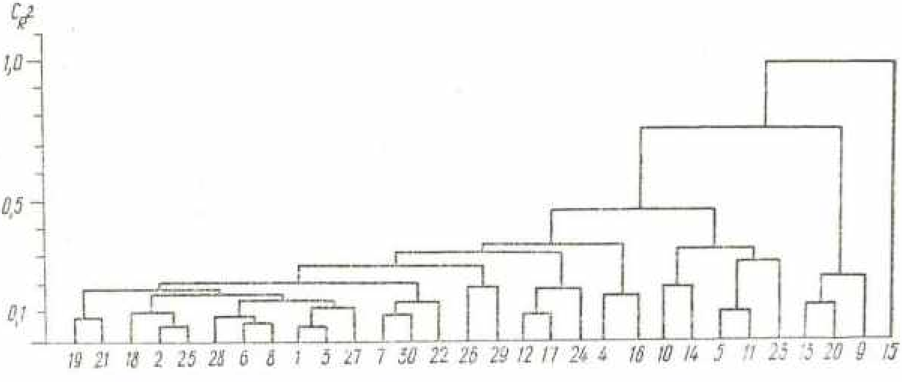

4 pav. Apibendrinti atstumai tarp 30 vyriškų kaimo serijų (Penrouzo koeficientų klasterizacijos dendrograma; serijų pavadinimai kaip 6 lent. ir 3 pav.)

Panašus vaizdas susidaro ir tada, kai vyrų serijos sugretinamos viena su kita pagal visus kraniometrinius požymius, nepaisant jų kompleksų. Grupes lyginome taikydami Penrouzo koeficientą. Pagal koeficientų matricos klasterinės analizės išdavas nubrėžus dendrogramą (4 pav.), matyti, kad visos serijos gana artimos: pusė jų jungiasi į didelį klasterį (kekę), kurį reikia laikyti konglomeratu, nes jį sudarančios grupės nėra susietos teritorine kaimynyste. Antai artimi Skrebinai (Jonavos raj.; Nr. 19) ir Šapnagiai (Akmenės raj.; Nr. 21), taip pat Ažugiriai (Utenos raj.; Nr. 1) ir Bazorai (Alytaus raj.; Nr. 3) ir t. t. Ties 0,3 reikšme nuo didžiojo klasterio ima tolti smulkesni klasteriai, vėlgi sudaryti iš geografiškai tolimų serijų, pavyzdžiui, Varnių (Telšių raj.; Nr. 4) ir Puziniškio (Panevėžio raj.; Nr. 16), Lankiškių (Lydos raj.; Nr. 10) ir Plaučiškių (Pakruojo raj.; Nr. 14). Tik vienas klasteris (Nr. 9, 13, 20) atspindi ne tik morfologinį, bet ir teritorinį gretinamų serijų artimumą: Laičiai, Obeliai ir Tulpiakiemis yra pietvakariniame rytų aukštaičių arealo pakraštyje. Beje, šiuos laidojimo paminklus mums palikę žmonės pasižymėjo ir tuo pačiu požymių deriniu — dolichomezokranija ir smulkiu veidu, nuosaikia jo profiliuote, masyvia smegenine (3 pav., V kompleksas).

Taigi daugiamate analize išskirti požymių kompleksai Lietuvos teritorijoje išsibarstę chaotiškai, nesudaro ryškesnių arealų. Tokį morfologinį kaimo gyventojų vyrų paveikslą galima pavadinti pirmos eilės, arba populiacine, mozaika.

2.2.5. Gyventojų fizinės ypatybės ir tarmių arealai

Aptartąjį fizinių ypatybių margumyną dalinai galėjo sąlygoti tokie atrankinių tyrinėjimų metu atsirandantys veiksniai, kaip reprezentatyvumo klaidos dėl nepakankamo tyrimų skaičiaus, platoki kai kurių laidojimo paminklų datavimo rėmai ir kt., bet vien jais visos įvairovės aiškinti negalima. Iš tikrų geografinio varijavimo faktorių [115] būtina atmesti klimatinį, nes mažoje Lietuvos teritorijoje nėra klimato kontrastų. Taigi lieka genetiniai faktoriai. Pasak V. Deriabino [94], primenantis mozaiką fizinių savybių pasiskirstymas byloja apie nesenus genetinius vyksmus, todėl sprendžiant etnogenezės problemą ypač svarbu atsakyti į klausimą, kiek ši mozaika išlaikė informacijos apie senesnius įvykius, t. y. kokią turi „genetinę atmintį" [116]. Siekiant atsakyti į šį klausimą, feodalinio laikotarpio medžiaga buvo panagrinėta lietuvių kalbos tarmių arealais, kurie ėmė rastis kur kas anksčiau — tikriausiai I m. e. tūkstantmečio pabaigoje.

Sujungus kaukoles pagal pirminių (aukštaičių, žemaičių), antrinių (rytinių, vakarinių ir t. t.) bei tretinių (panevėžiškių, kauniškių ir t. t.) tarmių plotus [58], susidaro 13 serijų (7 lent.). Pirmiausia vienamačiais metodais buvo patikrintas jų vidinis varijavimas. Jis pasirodė esąs gana nevienodas. Apie tai byloja skirtingi patikimai per didelių sigmų, asimetrijos ir eksceso rodiklių skaičiai (42—54 lent.). Labiausiai nehomogeniškomis reikia laikyti vyrišką seriją iš žemaičių ir aukštaičių paribio (46 lent.), vakarų aukštaičius kauniškius (48 lent.), rytų aukštaičius panevėžiškius (50 lent.) ir uteniškius (52 lent.) bei grupę iš baltarusių paribio (53 lent.). Vis dėlto neįmanoma atrasti kokį nors bendrą vidinio grupių įvairavimo dėsningumą.

Pakankamai gausių vyriškų serijų vidinis varijavimas buvo patikrintas ir daugiamačiu būdu — faktorine analize. Taupydami vietą rūšiuota seka pateikiame tik susijusių požymių simbolius, bet ne faktorinius krūvius (8 lent.). Daugeliu atvejų pirmasis nepasuktas faktorius (pagrindinė komponentė) esti generalinis, teigiamai veikiąs visus požymius, o kiti — bipoliniai, vienus požymius veikią teigiamai, o kitus — neigiamai. Taigi pastarieji priešpriešina vienus kaukolės elementus kitiems, ir to pagrindą sudaro fiziologiniai ryšiai tarp atskirų matmenų. Pasukti faktoriai tokiose serijose taip pat išskirdavo fiziologiškai susijusių kraniometrinių požymių grupes. Iš tikrųjų, pažvelgus į tai, kokius požymius labiausiai veikia pagrindiniai faktoriai jungtinėse serijose Nr. 1, 4—8 (8 lent.), nesunku pastebėti, kad vienas faktorius, paprastai I, atspindi fiziologines sąsajas tarp veido ir jo detalių matmenų (požymiai Nr. 48, 45, 51, 52, 54, 55), kitas, dažniausiai II,— skersinius veido ir smegeninės matmenis (Nr. 9, 8, 45), o paskutinis, III arba IV,— bendràs stambumo charakteristikas (Nr. 1, 8, 17). Atskirose serijose išryškėjusių faktorių turinys ir į jų lauką pakliuvusių požymių seka skiriasi. Tai dalinai priklauso nuo statistinių aplinkybių: gausiausioms serijoms šie dėsningumai būdingi iki smulkmenų, o mažoms — visiškai kiti. Taigi daugumoje jungtinių serijų

7 lentelė. Vyrų jungtinių serijų svarbiausių požymių vidurkiai

Požymio Nr. pagal Martiną*	Žemaičiai				Žemaičių ir aukštaičių paribys	vakarų
	vakarų	šiaurės	pietų			
	kuršiai, skalviai		varniškiai	raseiniškiai		šiauliškiai
1	182,6	184,5	185,5	183,9	183,3	183,7
8	141,8	142,7	142,5	143,8	140,9	142,8
8 : 1	77,6	77,4	76,9	78,6	76,9	77,8
17	132,8	135,1	136,9	136,4	135,9	135,6
45	133,2	133,1	133,2	132,6	132,9	133,1
48	69,2	70,7	71,0	68,9	67,1	69,7
45 : 48	52,9	52,9	53,2	51,3	50,5	52,3
51	40,5	43,0	43,5	42,4	42,4	41,8
52	32,1	31,7	32,6	32,5	31,5	32,1
52 : 51	79,2	73,7	75,2	76,4	74,2	76,9
54	24,2	24,7	24,1	25,1	24,4	24,0
55	51,6	51,3	51,9	51,6	51,0	50,7
54 : 55	48,5	48,4	46,9	48,9	47,9	47,4
75(1)	—	31,3	30,2	26,7	32,9	29,2
DS : *DC*	—	59,8	61,5	60,0	58,6	58,7
SS : *SC*	—	43,8	48,0	41,6	46,2	46,5
77	—	140,3	139,9	140,5	138,6	137,5
$\angle zm'$	—	124,3	125,1	123,3	124,5	121,2

* pavadinimus žr. 3 lent.

tarp požymių nėra istorinių koreliacijų, o tiktai fiziologinės. Tai liudija palyginti didelį jų homogeniškumą.

Išimtį sudaro pietų žemaičiai, rytų aukštaičiai uteniškiai, aukštaičių ir žemaičių bei aukštaičių ir baltarusių paribio gyventojai (8 lent., Nr. 2, 3, 9, 10). Jau pagrindinės komponentės išryškino mišrų šių serijų pobūdį. Nesileisdami į faktorinės analizės smulkmenas, kurios užimtų daug vietos, vien remdamiesi faktorių rotacijos išdavomis, galime tvirtinti, kad, viena vertus, į pietų žemaičių sudėtį įėjo kiek siauresnio veido, dolichomezokraninis, aukštų akiduobių ir, priešingai, platesnio veido, mezobrachikraninis, žemokų akiduobių komponentai. Antra vertus, aukštaičių ir žemaičių paribyje būta tokio komponento, kuriam būdinga stambokos akiduobės, siaura nosis, aukštas veidas, ir tokio, kuris pasižymėjo priešingomis savybėmis. Formuojantis rytų aukštaičiams uteniškiams ir jų paribio su baltarusiais gyventojams, dalyvavo mažiausiai du požymių kompleksai: siauroka nosis, aukštos akiduobės ir aukšta smegeninė bei, priešingai, platoka nosis, žemos akiduobės ir žema smegeninė. Tačiau dauguma anksčiau paminėtų bruožų rasinei diagnostikai nėra labai svarbūs — jie antraeiliai.

Taigi faktorinės analizės rezultatai byloja apie ryškų vidinį junginių pagal tarmių arealus homogeniškumą, nepaisant to, kad pačiuose tarmių plotuose atskiros serijos, kaip matėme, labai įvairavo, primine mozaiką.

Aukštaičiai						
	vakarų ir rytų paribys	rytų				Aukštaičių ir baltarusių paribys
kauniškiai		panevėžiškiai	anykštėnai	uteniškiai	pietų	
184,0	184,1	185,0	182,4	183,8	181,1	177,4
144,1	142,4	141,2	141,4	140,4	143,0	141,4
78,3	77,4	76,4	77,5	76,3	79,5	79,4
135,3	134,9	136,5	134,1	136,2	134,7	133,4
132,4	133,1	132,3	133,1	130,4	132,6	130,3
68,6	69,9	69,6	68,4	69,2	69,7	66,4
51,9	52,7	52,7	51,1	53,0	52,6	50,9
41,7	41,0	42,6	42,0	41,1	42,2	41,3
31,8	31,4	31,9	32,1	31,7	31,9	32,3
76,3	76,8	74,9	76,5	76,3	75,6	78,7
24,6	23,5	24,4	24,3	23,4	24,8	24,3
50,2	50,2	50,4	51,0	50,0	50,3	47,6
49,2	47,1	48,5	47,9	46,9	49,6	51,2
27,2	28,8	28,6	30,9	27,1	29,9	28,4
54,5	59,4	56,1	59,3	54,8	57,6	55,3
43,4	45,4	44,5	45,0	43,8	43,9	40,3
138,8	140,1	139,1	138,1	138,0	139,2	139,8
123,6	121,4	124,4	122,9	121,7	125,7	125,9

8 lentelė. Jungtinių serijų požymių rūšiuota seka (I, II, . .— faktoriai; požymių numeracija pagal *Martiną*; *N* — pilnų realizacijų faktorinėje analizėje skaičius; P_i — faktoriaus įtakos dalis — kumuliata)

1. Šaurės žemaičiai ($N=25$)				2. Pietų žemaičiai ($N=28$)				
	I	II	III		I	II	III	IV
	48	45	9		45	17	55	51
	55	1			8	1	48	52
	52	8			−52	−9		
		54						
		17						
P_i	34,5	53,1	65,7	P_i	22,8	40,8	56,4	68,3

8 lentelės tęsinys

3. Žemaičių ir aukštaičių paribys ($N=27$)

	I	II	III
	8	52	55
	45	−54	1
	9	51	48
		48	
P_i	29,1	52,8	67,8

4. Vakarų aukštaičiai šiauliškiai ($N=85$)

	I	II	III
	55	9	17
	48	45	8
	52	8	1
		54	
P_i	38,8	52,0	63,2

5. Vakarų aukštaičiai kauniškiai ($N=35$)

	I	II	III
	48	51	9
	45	52	54
	55	1	45
	17		
	8		
P_i	41,5	55,8	69,4

6. Pietų aukštaičiai ($N=47$)

	I	II	III
	45	55	54
	8	48	
	9	52	
	17		
	51		
	1		
P_i	40,0	54,1	64,2

7. Rytų aukštaičiai panevėžiškiai ($N=40$)

	I	II	III	IV
	55	54	8	17
	48	45	9	1
	52	51		
P_i	33,1	49,0	60,8	71,9

8. Rytų aukštaičiai anykštėnai ($N=59$)

	I	II	III	IV
	48	8	1	9
	55	45	17	
	52	54		
P_i	31,1	46,8	58,9	69,2

9. Rytų aukštaičiai uteniškiai ($N=20$)

	I	II	III	IV
	9	52	1	17
	8	−54	55	45
	51		48	48
	45			
P_i	26,0	48,7	68,1	79,1

10. Aukštaičių ir baltarusių paribys ($N=18$)

	I	II	III	IV
	8	55	54	45
	51	48	−52	51
	9	1	−17	
	17			
P_i	32,1	50,7	66,7	78,3

Siekiant nustatyti, ar jungtinės serijos pagal tarmių arealus skiriasi viena nuo kitos, būtina panagrinėti targrupinį atskirų požymių varijavimą. Tam tikslui labiausiai tinka dispersinė analizė, įgalinanti apskaičiuoti organizuoto faktoriaus (šiuo atveju — priklausymo tarmės plotui) įtakos požymio kintamumui laipsnį (η^2) procentais ir Fišerio kriterijumi (F) įvertinti jos patikimumą. Tarpgrupinė 13 jungtinių serijų įvairovė (9 lent.) tik šiek tiek mažesnė negu 32 atskirų

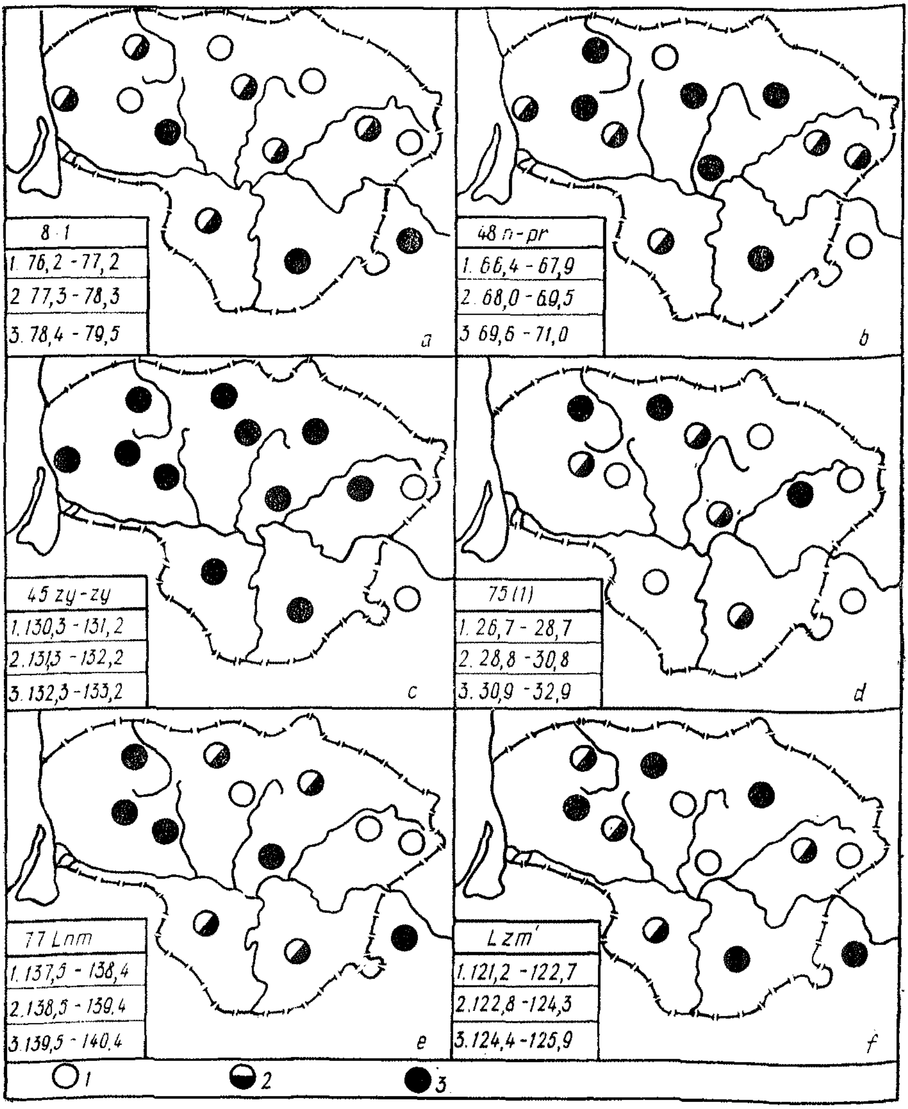
8 1
1. 76,2 - 77,2
2 77,3 - 78,3
3. 78,4 - 79,5
a
48 n-pr
1. 66,4 - 67,9
2. 68,0 - 69,5
3 69,6 - 71,0
b
45 zy-zy
1. 130,3 - 131,2
2. 131,3 - 132,2
3. 132,3 - 133,2
c
75 (1)
1. 26,7 - 28,7
2. 28,8 - 30,8
3. 30,9 - 32,9
d
77 Lnm
1. 137,5 - 138,4
2. 138,5 - 139.4
3. 139,5 - 140.4
e
Lzm'
1. 121,2 - 122,7
2. 122,8 - 124,3
3. 124,4 - 125,9
f
1
2
3

5 pav. Kai kurių Pabaltijui taksonomiškai svarbių požymių kartogramos

9 lentelė. Pagal tarmių arealus sujungtų vyriškų serijų tarpgrupinis varijavimas (dispersinės analizės rezultatai)

Nr. pagal Martiną	Požymis	Vienas faktorius			Du faktoriai*					
							$k_A=8$		$k_A=5$	
		N	k	F	N	k_B	F_A	F_{B+AB}	F_A	F_{B+AB}
1	Smegeninės ilgis	635	13	5,9	558	30	9,9	1,3	**16,1**	1,4
8	Smegeninės plotis	629	13	1,9	556	30	2,9	**2,1**	4,2	2,0
17	Smegeninės aukštis	580	13	1,4	514	30	0,9	0,5	0,9	0,6
45	Skruostinis plotis	519	13	1,3	502	30	1,6	1,1	1,6	1,0
48	Veido viršaus aukštis	463	13	0,9	450	29	0,3	0,1	0,5	0,1
51	Akiduobės plotis	520	13	5,3	500	30	**6,6**	2,8	**9,9**	**2,8**
52	Akiduobės aukštis	519	13	0,9	500	30	1,1	0,8	1,0	0,9
54	Nosies plotis	534	13	2,0	508	30	**2,2**	**1,9**	2,2	**1,9**
55	Nosies aukštis	519	13	**3,6**	488	30	**6,1**	0,9	**10,0**	0,9
75(1)	Nosies kampas	344	12	**2,3**	343	29	**1,4**	**1,8**	0,7	**1,9**
DS : DC	Dakrialinis rodiklis	445	12	**2,3**	437	29	**3,0**	1,3	**2,5**	**1,6**
SS : SC	Simotinis rodiklis	474	12	1,2	465	29	1,2	1,1	1,5	1,0
77	Nazomaliarinis kampas	500	12	1,7	493	29	1,7	1,5	2,2	1,5
∠zm′	Zigomaksiliarinis kampas	429	12	**3,5**	423	29	**3,3**	**3,2**	**4,7**	**3,0**

* *A* faktorius — priklausymas tarmės arealui, *B* — priklausymas konkrečiam senkapiui, *k* — faktoriaus gradacijų skaičius, *F* — faktoriaus įtakos patikimumo kriterijus (pàtikimos jo reikšmės pabrauktos).

serijų (3 lent.): be tų 5 požymių, kurie pastarosiose nepatikimai varijavo, prisidėjo tik vienas — nazomaliarinis kampas. Tai reiškia, kad tarminiai junginiai beveik tokiu pačiu laipsniu, kaip ir atskiros populiacijos, skiriasi vienas nuo kito. Jeigu iš 6 lentelės kartografuosime tuos požymius, kurie Pabaltijyje taksonomijos prasme laikomi vertingiausiais [93], pamatysime, kad jie vėlgi pasiskirsto mozaikos pavidalu, nesudarydami ryškesnių arealų. Tik nazomaliarinio kampo (5 pav., *e*) didokų reikšmių juosta driekiasi įstrižai Lietuvos nuo šiaurės vakarų iki pietryčių. Tai reiškia, kad šios juostos gyventojų veido viršus buvo plokštokas, heteroplatiprozopinis. Taigi vėl išryškėja kraniometrinių požymių mozaika, tik šiuo atveju kito hierarchinio lygio — ne populiacinė, o tarminė.

Siekiant išskaidyti susipynusias mozaikas — tarminę ir populiacinę — ir nustatyti, kokia morfologinės įvairovės dalis priklauso nuo

10 lentelė. Sustambintų vyriškų serijų vidurkiai

Požymio Nr. pagal Martiną	Žemaičiai	Vakarų aukštaičiai ir žemaičių paribys	Rytų aukštaičiai	Pietų aukštaičiai	Aukštaičių ir baltarusių paribys
1	184,7(90)	183,7(155)	183,7(200)	181,1(64)	177,4(59)
8	142,8(97)	142,9(155)	141,3(200)	143,0(64)	141,4(61)
8 : 1	77,4(84)	77,8(153)	76,9(196)	79,5(62)	79,4(57)
17	136,0(79)	135,6(148)	135,3(187)	134,7(57)	133,4(53)
45	133,0(76)	132,8(145)	132,5(189)	132,6(64)	130,3(39)
48	70,5(68)	68,8(143)	69,1(160)	69,7(61)	66,4(26)
48 : 45	52,8(62)	51,8(132)	52,1(154)	52,6(57)	50,9(21)
51	43,1(73)	41,9(152)	41,9(179)	42,2(63)	41,3(41)
52	32,2(72)	31,9(152)	31,9(179)	31,9(63)	32,3(41)
52 : 51	74,7(72)	76,2(151)	76,0(179)	75,6(63)	78,7(40)
54	24,5(79)	24,3(154)	24,1(183)	24,8(65)	24,3(37)
55	51,6(70)	50,6(154)	50,6(181)	50,3(63)	47,6(39)
54 : 55	47,9(70)	48,1(154)	47,7(179)	49,6(62)	51,2(37)
75(1)	30,2(48)	29,4(114)	29,4(113)	29,9(46)	28,4(18)
DS : DC	60,4(60)	57,3(145)	57,9(154)	57,6(56)	55,3(30)
SS : SC	45,0(69)	45,4(147)	44,8(166)	43,9(61)	40,3(31)
77	140,1(71)	138,2(154)	138,7(179)	139,2(57)	139,8(39)
∠zm'	124,4(56)	122,6(141)	122,8(158)	125,7(51)	125,9(23)

tarmės ploto (*A* faktorius), o kokia — nuo konkretaus senkapio, t. y. atskiros populiacijos (*B* faktorius), buvo atlikta netolygių hierarchinių kompleksų dispersinė analizė [114] dviem variantais (9 lent.). *Pirmu atveju tarminio faktoriaus (A) gradacijomis buvo laikomi 8* tarmių arealai: 1) šiaurės žemaičių; 2) pietų žemaičių; 3) vakarų aukštaičių šiauliškių su paribiais; 4) vakarų aukštaičių kauniškių; 5) rytų aukštaičių panevėžiškių; 6) visų kitų rytų aukštaičių kartu; 7) pietų aukštaičių; 8) aukštaičių ir baltarusių paribio. Tokį gana netolygų grupavimą sąlygojo turimos medžiagos kiekis. Antru atveju gradacijomis buvo laikomi 5 dar stambesni tarmių arealai: 1) žemaičių; 2) vakarų aukštaičių ir žemaičių paribio; 3) rytų aukštaičių; 4) pietų aukštaičių; 5) aukštaičių ir baltarusių paribio (10 lent.). Pasirinktuoju algoritmu galima nustatyti *A* faktoriaus įtaką hierarchiniams kompleksams, jos patikimumą, be to, *B* faktoriaus bei abiejų faktorių (*A* ir *B*) sąveikos tokius pat rodiklius (9 ir 11 lent.).

Kai kurie požymiai visiškai nevarijuoja tarp grupių. Tai — smegeninės aukštis, veido matmenys, akiduobės aukštis ir simotinis rodiklis (9 ir 11 lent.). Tarp jų, kaip matome, yra ir Pabaltijo rasinei diagnostikai svarbios veido charakteristikos [93]. Kitų požymių įvairovę sąlygoja priklausymas konkrečiai populiacijai (*B* faktorius) ir tos populiacijos lokalizacija tarmės plote (*AB*). Tai — smegeninės plotis, akiduobės ir nosies plotis, nosies kampas, dakrialinis rodiklis ir zigomaksiliarinis kampas. Dar kitų požymių varijavimą lemia priklausymas tarmės arealui (*A*). Tarp jų — smegeninės ilgis ir plotis, akiduobės plotis, nosies matmenys, dakrialinis rodiklis ir zigomaksiliarinis kampas. Abi pastarosios grupės savotiškai interferuoja — paklūsta tai

11 lentelė. Organizuotų faktorių įtakos laipsnis (η^2) procentais (simboliai tokie kaip 9 lent.; pàtikimos reikšmės pabrauktos)

Nr. pagal Martiną	Vienas faktorius		Du faktoriai			
	$k_{B_1}=29—30$	$k_A=12—13$	$k_A=8$	$k_B=29—30$	$k_A=5$	$k_B=29—30$
	$\eta^2_{B_1}$	η^2_A	η^2_A	η^2_{B+AB}	η^2_A	η^2_{B+AB}
1	**14,8**	**11,1**	**11,0**	4,8	**10,2**	5,6
8	**10,6**	**3,6**	**3,5**	7,8	**2,9**	**8,4**
17	4,3	3,1	1,2	2,4	0,8	2,9
45	6,9	3,0	2,2	4,8	2,0	4,9
48	1,1	1,1	0,5	0,5	0,5	0,6
51	**19,2**	**11,2**	**8,0**	**10,8**	**6,9**	**11,9**
52	5,4	2,1	1,5	3,6	0,8	4,3
54	**10,3**	**4,4**	**2,8**	**7,9**	**1,7**	**9,1**
55	**12,3**	7,9	**8,2**	4,0	**7,6**	4,6
75(1)	**12,9**	7,0	2,7	**10,5**	0,8	**12,4**
DS : DC	**10,6**	**5,5**	**4,6**	**6,2**	**2,2**	**8,6**
SS : SC	6,5	2,9	1,8	4,8	1,3	**5,4**
77	9,3	3,8	2,4	6,4	1,7	7,0
$\angle zm'$	18,4	**8,5**	4,8	13,9	3,9	**14,8**

vienam, tai kitam faktoriui. Vis dėlto dauguma abiem grupėms bendrų požymių (smegeninės ir nosies plotis, dakrialinis rodiklis ir zigomaksiliarinis kampas) labiau priklauso nuo populiacinio faktoriaus ($B+$ $+AB$). Vienam požymiui — smegeninės ilgiui — didesnę įtaką daro tarmės faktorius (A), vienas požymis — akiduobės plotis — vienodai pavaldus abiem faktoriams. Vidutinis tarmės faktoriaus poveikio aštuoniems patikimai varijuojantiems bruožams laipsnis yra 5,1%, o populiacinio — net trečdaliu didesnis (7,8%). Sustambinus kaukolių serijas (A faktoriaus 5 gradacijų variantas), niekas iš esmės nesikeičia (9 ir 11 lent.).

Iš to, kas pasakyta, aiškėja, kad populiacinė mozaika yra ir ryškesnė, ir apima daugiau bruožų negu tarmių mozaika: didžiumos kraniometrinių požymių tarpgrupinis varijavimas yra susijęs su priklausymu konkrečiam senkapiui ir su jo padėtimi tarmės areale; tik kai kurie požymiai (smegeninės ilgis, akiduobės plotis, šiek tiek mažiau — nosies matmenys, dakrialinis rodiklis ir zigomaksiliarinis kampas) yra išlaikę informaciją apie senesnius laikus, galbūt tuos, kai formavosi lietuvių kalbos tarmės. Šią mintį iliustruoja 6 paveikslas, kuriame pagal tarmių arealus sustambintų serijų vidurkiai (10 lent.) yra išreikšti jungtinės XIV—XVIII a. Lietuvos kaimų serijos (12 lent.) vidurkių procentais. Jame ryškėja gana prasmingi skirtumai pagal tuos požymius, kuriuos valdo tarmės faktorius. Vakarų, rytų ir pietų aukštaičiai yra labai artimi vieni kitiems, jų kreivės nežymiai banguoja apie abscisę, kuri atitinka 100% tašką žyminčią tiesę. Tai byloja apie visų aukštaičių morfologinę vienovę pagal šiuos požymius. Žemaičių kreivė vingiuoja virš tiesės: jie nuo aukštaičių skiriasi stambesne smegenine (didesniu jos ilgiu ir pločiu; 7 pav., požymiai Nr. 1

12 lentelė. XIV—XVIII a. Lietuvos gyventojų svarbiausių kraniometrinių požymių vidurkiai

Nr. pagal Martiną	Požymis	Kaimas		Vilnius	
		Vyrai	Moterys	Vyrai	Moterys
1	Smegeninės ilgis	182,9(635)	175,0(514)	179,2(923)	171,1(621)
8	Smegeninės plotis	142,2(629)	136,9(511)	143,3(934)	138,3(641)
8 : 1	Smegeninės rodiklis	77,8(614)	78,3(498)	80,0(899)	80,6(594)
17	Smegeninės aukštis	135,0(580)	128,7(473)	133,0(825)	127,3(537)
45	Skruostinis plotis	132,5(519)	123,8(462)	132,2(838)	123,8(534)
48	Veido viršaus aukštis	69,2(463)	64,9(413)	69,5(654)	65,2(412)
48 : 45	Veido viršaus rodiklis	52,1(430)	52,5(389)	52,6(634)	52,5(369)
51	Akiduobės plotis	42,0(520)	40,4(461)	42,8(733)	41,0(477)
52	Akiduobės aukštis	32,0(519)	31,9(461)	32,1(739)	32,0(484)
52 : 51	Akiduobės rodiklis	76,1(517)	79,0(454)	75,0(727)	78,0(475)
54	Nosies plotis	24,3(534)	23,7(456)	24,6(714)	23,7(475)
55	Nosies aukštis	50,5(519)	47,5(451)	50,5(708)	47,5(468)
54 : 55	Nosies rodiklis	48,4(513)	50,0(442)	49,1(707)	50,1(465)
75(1)	Nosies kampas	29,5(344)	25,8(300)	29,9(513)	26,1(312)
DS : DC	Dakrialinis rodiklis	57,9(445)	55,1(400)	55,4(666)	52,1(416)
SS : SC	Simotinis rodiklis	44,6(474)	40,4(416)	44,3(737)	39,1(476)
77	Nazomaliarinis kampas	138,9(500)	139,7(446)	139,7(803)	140,6(533)
$\angle zm'$	Zigomaksiliarinis kampas	123,5(429)	124,6(370)	126,0(574)	126,9(346)

ir 8), platesnėmis akiduobėmis ir nosimi (Nr. 51 ir 55), aukštesne nosies šaknimi (didesniu *DS : DC*), bet mažiau profiliuota vidurine veido dalimi (didesniu zigomaksiliariniu kampu). Baltarusių paribio kreivė, priešingai, beveik visą laiką lieka žemiau tiesės. Tai reiškia, kad jo gyventojams būdinga smulkesnė smegeninė, siauresnės akiduobės, žemesnė nosis ir jos šaknis. Tiktai veido vidurys saikingai profiliuotas kaip žemaičių ir pietų aukštaičių.

Taigi pagal tarmės faktoriui pavaldžius požymius aukštaičiai sudaro vieningą bendriją. Jiems vienaip tolimi yra žemaičiai, kitaip — baltarusių paribio gyventojai. Žemaičių skirtumai neturi vieningos krypties (pavyzdžiui, aukštas tarpuakis kombinuojasi su nežymiai plokštesniu veido viduriu), o baltarusių paribio žmonių smegeninės hipomorfija, žemas tarpuakis ir nedidelė platignatija gali būti rytinės kilmės.

Šiokias tokias arealų užuominas galima įžiūrėti ir jungtinių serijų daugiamačio sugretinimo dendrogramoje (7 pav.). Apibendrinti atstumai labai nedideli: iš dalies dėl didelio biologinio lyginamųjų grupių artimumo, iš dalies dėl mozaikiško skirtumų pobūdžio. Išsiskiria tik dvi baltarusių paribio serijos (Nr. 9 ir 14, pav. 7). Jos, kaip matėme, skyrėsi ir 6 paveiksle. Kitos serijos sudaro 4 telkinius. Į mažą dešinįjį klasterį įeina J. Basanavičiaus kolekcija ir žemaičių—aukštaičių paribio serija (Nr. 4 ir 13). Tai suprantama, turint galvoje šių grupių mišrumą. Didžiausias klasteris jungia dvi rytų aukštaičių grupes (uteniškius ir anykštėnus), vakarų aukštaičius šiauliškius bei rytų ir vakarų aukštaičių paribį (Nr. 5, 7, 11, 12), apima beveik visą Vidurio ir Rytų Lietuvą, yra bemaž ištisinis, aukštaitiškas. Trečias klasteris taip pat jungia besisiejančius tarmių plotus — pietų žemaičių, vakarų aukštaičių kauniškių ir pietų aukštaičių (Nr. 3, 6, 8), apima pietvakarinę Lietuvos dalį, daugiau aukštaitiškus plotus. Paskutinis klasteris sieja du šiaurės žemaičių tretinių tarmių — telšiškių ir varniškių — plotus (Nr. 1 ir 2). Jį galime vadinti žemaitišku, jeigu galvosime, kad rytų aukštaičiai panevėžiškiai (Nr. 10) jam priklauso atsitiktinai.

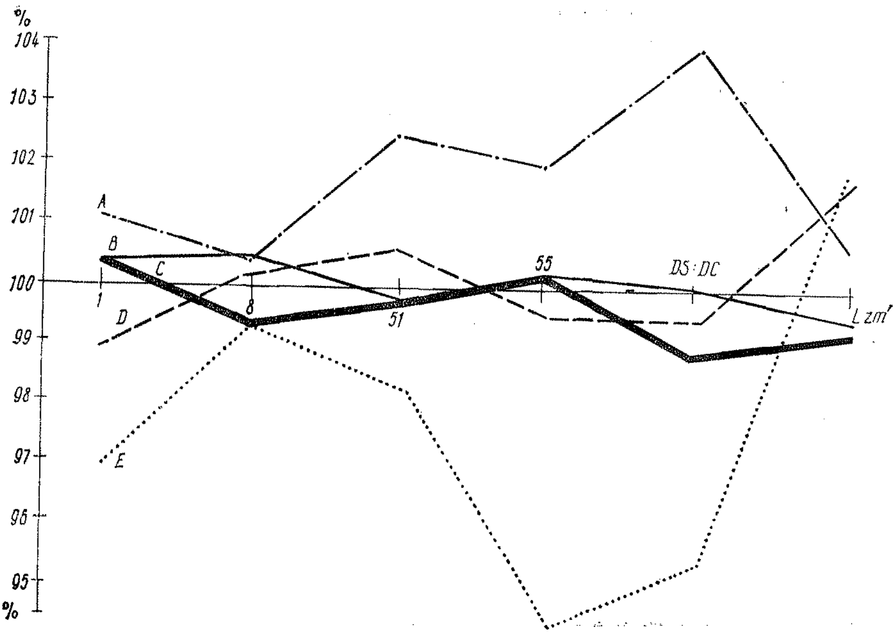

6 pav. Žemaičių (*A*), vakarų (*B*), rytų (*C*), pietų (*D*) aukštaičių ir baltarusių paribio (*E*) serijos, išreikštos jungtinės serijos procentais

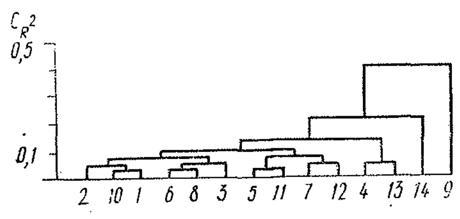

7 pav. Apibendrinti vyriškų serijų atstumai: 1 — telšiškiai, 2 — varniškiai, 3 — p. žemaičiai, 4 — žemaičių ir aukštaičių paribys, 5 — šiauliškiai, 6 — kauniškiai, 7 — v. ir r. aukštaičių paribys, 8 — p. aukštaičiai, 9 — baltarusių paribys (Lankiškės), 10 — panevėžiškiai, 11 — anykštėnai, 12 — uteniškiai, 13 — J. Basanavičiaus rinktinė, 14 — baltarusių paribys (Vaistamas)

Vadinasi, kaimo gyventojų kraniologiniai požymiai pasiskirsto Lietuvos teritorijoje mozaikos pavidalu, tačiau kai kurie iš jų susiję su tarmių arealais ir yra išlaikę „genetinę atmintį" apie ankstesnius etnogenezės etapus. Pirmiausia toje mozaikoje galima įžvelgti žemaičių, aukštaičių ir baltarusių paribio gyventojų atskirumą, paskui vakarų aukštaičių šiauliškių artimumą rytų aukštaičiams ir, pagaliau, pietų aukštaičių, vakarų aukštaičių kauniškių ir dalinai pietų žemaičių bendrumą. Šiuose faktuose tikriausiai slypi kai kurie lietuvių etnogenezės paskutiniojo etapo momentai.

2.2.6. Lietuvos kaimo gyventojai Europos fone ir jų kraniologinių ypatybių kilmės klausimas

Pagrindinių kraniometrinių požymių margumynas, jų arealų nebuvimas, silpnas suminių charakteristikų ryšys su tarmių plotais verčia išskirtuosius požymių kompleksus laikyti ne atskirais antropologiniais tipais, o to paties tipo variantais. Sprendžiant iš visos kaimo medžiagos vidurkių (12 lent.), tą tipą reikėtų apibūdinti kaip mezomorfinį, mezokraninį, vidutiniškų veido ir jo detalių matmenų, mezokonchinį ir mezorininį, labai išsikišusios nosies ir išvešėjusios jos šaknies, ryškios horizontalios veido profiliuotės. Kyla klausimas, kokią vietą Lietuvos kaimo gyventojų fizinės ypatybės užima Europos antropologiniame žemėlapyje, o pirmiausia — tarp Pabaltijo kaimynų.

Ištyrusi XVI—XVIII a. Latvijos ir Estijos gyventojų kraniologinių požymių geografinį pasiskirstymą, R. Denisova [93] surado tris tipus: mezokraninį plačiaveidį, subbrachikraninį plačiaveidį ir mezokraninį siauraveidį. Jos sudarytą Rytų Pabaltijo kraniologinių tipų kartogramą ([93] 144 p., 25 pav.) papildžius Lietuvos medžiaga pagal pateiktą tipų rubrikaciją ([93] 24 lent.), didžiuma XIV—XVIII a. Lietuvos kaimo ir baltarusių paribio gyventojų priskirtini vienam — mezokraniniam siauraveidžiui — tipui su išimtinai retais kitų tipų inkliuzais, kurie atrodo visiškai atsitiktiniai, nes kol kas negali būti logiškai pagrįsti (8 pav.). Taigi Rytų Pabaltijui nustatyta tipologija nepadeda atskleisti Lietuvos gyventojų antropologinės įvairovės priežasčių, šios tipologijos rėmuose XIV—XVIII a. lietuviai atrodo labai homogeniški, o tai prieštarauja viskam, kas išdėstyta anksčiau. Taigi ši tipologija ne ką pasitarnauja lietuvių etnogenezės paskutiniam etapui nušviesti.

Susieti Lietuvos medžiagą su bendralaikiu Europos fonu mums labai palengvino ta aplinkybė, kad jau yra atliktà 162 Europos viduramžių (1000—1500 m. e. m.) kraniologinių serijų Penrouzo apibendrintų atstumų klasterinė analizė [195], kurioje panaudotos ir 6 mūsų paskelbtos lietuviškos serijos (6 lent. ir 3 pav., Nr. 2, 7, 10, 17—19). Tyrinėtojai pažymi tai, kad dendrograma primena mozaiką, kurioje sunku įžiūrėti kokius nors griežtesnius arealus. Europos antropologinis vaizdas jau neturi tos struktūros, kuri buvo būdinga I m. e. tūkstantmečiui [194, 199]. Antai jau nėra atskiro baltiškojo klasterio, kuris buvo labai ryškus ir pastovus per visą geležies amžių. Lietuviškos serijos yra išblaškytos po keletą klasterių: mažas telkinys, kurį sudaro Rumšiškių, Raseinių ir Skrebinų serijos kartu su Bilinos (ČSR) kaukolėmis, įeina į vadinamąjį I rytų klasterį, žemaitiška serija iš Arglaičių ir Paprūdžio — į II rytų subklasterį, o Diktarų ir Lankiškių serijos pasimeta dideliame Europos serijų masyve, kurį autoriai laiko neapibrėžtu. Mozaikos pavidalo antropologinį Europos vaizdą autoriai aiškina intensyviomis migracijomis, žlugus Romos imperijai.

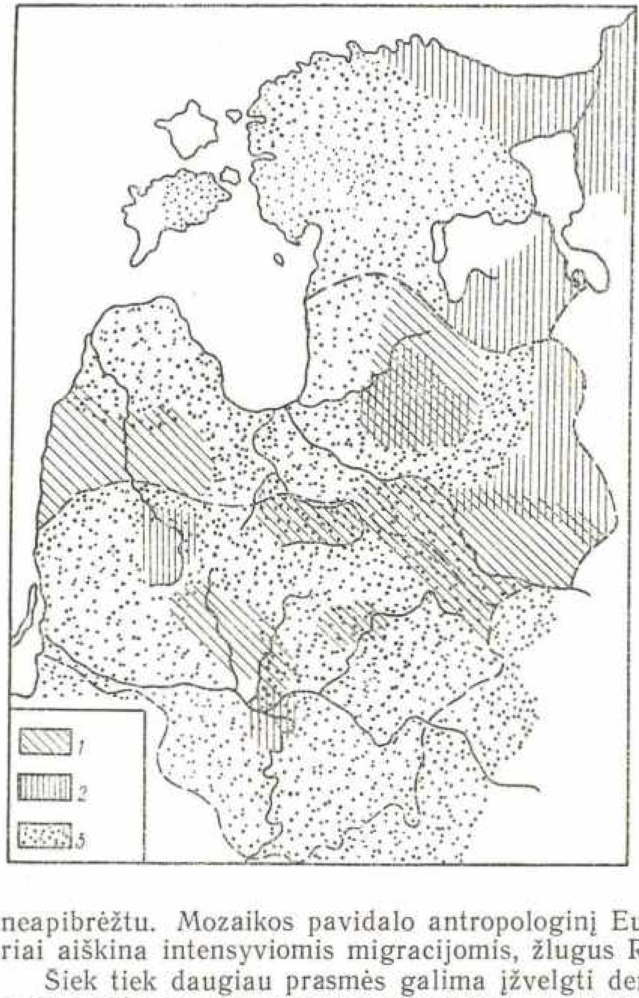

8 pav. Lietuva feodalinio laikotarpio Rytų Pabaltijo antropologinių tipų [93] kartogramoje: 1 — mezokraninis plačiaveidis, 2 — subbrachikraninis plačiaveidis, 3 — mezokraninis siauraveidis tipas

Šiek tiek daugiau prasmės galima įžvelgti dendrogramoje, sudarytoje atskiroms etninėms ir regioninėms grupėms. Baltai joje atsiduria, viena vertus, tarp vakarinių slavų ir pietinės rytinių slavų šakos, antra vertus, tarp pietų slavų ir finougrų (estų). Kaip matome, klasteris aprėpia didžiulį plotą nuo šiaurrytinio Pabaltijo iki Rytų ir Centrinės Europos pietinių sričių, jungia ilgą laiką kaimynystėje gyvenusias etnines grupuotes, be abejo, turinčias daug bendra ir savo etninėje istorijoje. Taigi klasteris yra visai logiškas.

Kaip matome, margą viduramžių Lietuvos antropologinį vaizdą reikia laikyti ne išimtimi, o taisykle, tik jis nėra toks margas, kaip kitur Europoje. Antai viduramžių Europoje per 500 metų vidutinis apibendrintas atstumas tarp serijų išaugo 1,5 karto, o viduramžių Lietuvoje jis padidėjo tik šimtosiomis dalimis, palyginti su I m. e. tūkstantmečio baltiškomis serijomis [123],— nuo 0,39 iki 0,43. Tai visai suprantama: pirma, migracijos Lietuvoje, palyginti su visa Europa, buvo mažesnio masto, antra, į Lietuvą kėlėsi išimtinai giminingos baltų gentys, trečia, didesnės migracijos greičiausiai buvo vėlyvos ir sutapo su baltų genčių konsolidacijos bei lietuvių tautybės formavimosi laikotarpiu. Šią mintį remia archeologinių, istorinių ir kalbos tyrinėjimų išdavos.

Genčių konsolidacijos ir tautybės susidarymo ištakų archeologai [54] ieško pietryčių Lietuvos kultūrinėje srityje, kuri nuo pat pirmųjų m. e. amžių iki II tūkstantmečio pradžios išsiskyrė kultūriniu savitumu, iš kurios apie VI m. e. a. po visą kraštą ėmė plisti mirusiųjų deginimo paprotys, kurioje vėliau išaugo svarbios tvirtovės — Kernavė, Vilnius, Trakai ir kt., kurioje, pagaliau, kalbininkai randa hidronimą, davusį pradžią pavadinimams „Lietuva“ ir „lietuvis“ [54, 59, 119]. Svarbiausias įvykis, skatinęs antropologinę genčių konsolidaciją, buvo valstybės susidarymas XIII a. [113]. Be vidinių priežasčių, jis turėjo ir išorinių, kurios negalėjo nesukelti demografinių pasekmių, atsiliepusių besiformuojančių lietuvių antropologinei struktūrai.

Po IX—XI a. normanų-vikingų antpuolių prasidėjo vokiečių riterių ekspansija. Jos priešakine pozicija tapo 1202 m. įsteigtas Kalavijuočių ordinas, pradėjęs grobti Latvijos baltų žemes. Pirmieji pasidavė sėliai: nuo 1208 m. nieko negirdėti apie kokį nors stipresnį jų pasipriešinimą [59]. Kuršiai buvo pavergti tik po žiauraus 1261—1267 m. susidorojimo. Daug jų pasitraukė į Lietuvą. Ten, kur jie įsikūrė, dažni šaknies „kurš-“ vietovardžiai [59]. Ilgiau laikėsi žiemgaliai: lietuvių padedami jie vis sukildavo. Numalšinus patį stambiausią pasipriešinimą (1289—1290 m.), keliasdešimt tūkstančių žiemgalių prisiglaudė Lietuvoje [113]. 1228 m. kryžiuočiai vakarinių baltų žemėms grobti pietiniame Pabaltijyje įsisteigė Teutonų ordiną. Įnirtingai priešinęsi prūsai sudėjo ginklus po Didžiojo 1260—1274 m. sukilimo. Daugelis nenorėjusių pasiduoti persikėlė į dešinį Nemuno krantą. Jotvingiai kovojo prieš kryžiuočių, Lenkijos ir Rusios antpuolius iki 1283 m., kol paskutinis laisvas jų vadas Skurdas su kariauna perėjo į Lietuvą [113].

Taigi Lietuvos valstybė buvo visų baltų traukos centras. Ji apsaugojo nuo pavergimo besiformuojančią lietuvių tautybę, į kurią, be dviejų pagrindinių genčių sąjungų — žemaičių ir aukštaičių — įsiliejo beveik visos gentys, gyvenusios senųjų baltų vandenvardžių paplitimo ploto vakarinėje pusėje. Latgaliai taip pat susijo su lietuviais, tik žymiai vėliau, po to, kai 1561 m. Latgala buvo prijungta prie Lietuvos-Lenkijos valstybės. Pietiniai sėliai (dab. Biržų raj.) sulietuvėjo XIV a., žiemgaliai (Žagarės, dalinai Duobenės ir Upmalos žemės) — XIV a., o kuršiai (Duvzarė, Mėgava, Pilsotas ir Ceklis) — XV a. [59]. Štai tokios buvo besiformuojančių lietuvių antropologinės įvairovės istorinės ir demografinės prielaidos.

Įdomu tai, kad fizinių požymių mozaikos pavidalo pasiskirstymas Lietuvoje išliko iki mūsų dienų. Tai akivaizdu iš Jungtinės kompleksinės Pabaltijo ekspedicijos paskelbtos medžiagos [82]. Antai be jokios tvarkos kaitaliojasi subbrachicefalinė ir brachicefalinė (apvaloka ir apvali) galvos forma ([82] 11 pav., 27 p.), be to, šio požymio tarpgrupinio varijavimo tendencija visai ne tokia, kokią radome XIV—XVIII a.— į Lietuvos pietryčius galvos rodiklis netgi mažėja. Chaotiškai pasiskirstęs ir skruostinis veido plotis ([82] 16 pav., 34 p.). Tai pabrėžia netgi patys tyrinėtojai. Beveik kaimyniniuose rajonuose (pavyzdžiui, Kapsuke ir Varėnoje, Mažeikiuose ir Pasvalyje) pasitaiko kraštinių šio svarbaus bruožo variantų. Ekspedicija jau nerado to nežymiai didesnio veido plokštumo, kurį buvome aptikę Žemaitijoje ir baltarusių paribyje ir apie kurį sprendžiama iš skruostų išsikišimo laipsnio ([82] 18 pav., 36 p.). Kai kas sutampa su viduramžių kartogramomis. Pavyzdžiui, horizontalių galvos skersmenų suma (masyvumo atitikmuo) su retomis išimtimis didėja į šiaurės vakarus ([82] 10 pav., 26 p.), nosies aukštis ir tarpuakio išvešėjimo laipsnis ([82] 22 ir 26 pav., 41 ir 45 p.) taip pat didesni Žemaitijos rajonuose. Greičiausiai tai ir yra tie požymiai, kurie išlaikė „genetinę atmintį" apie dviejų pagrindinių etnografinių sričių populiacijų istorijos skirtybes.

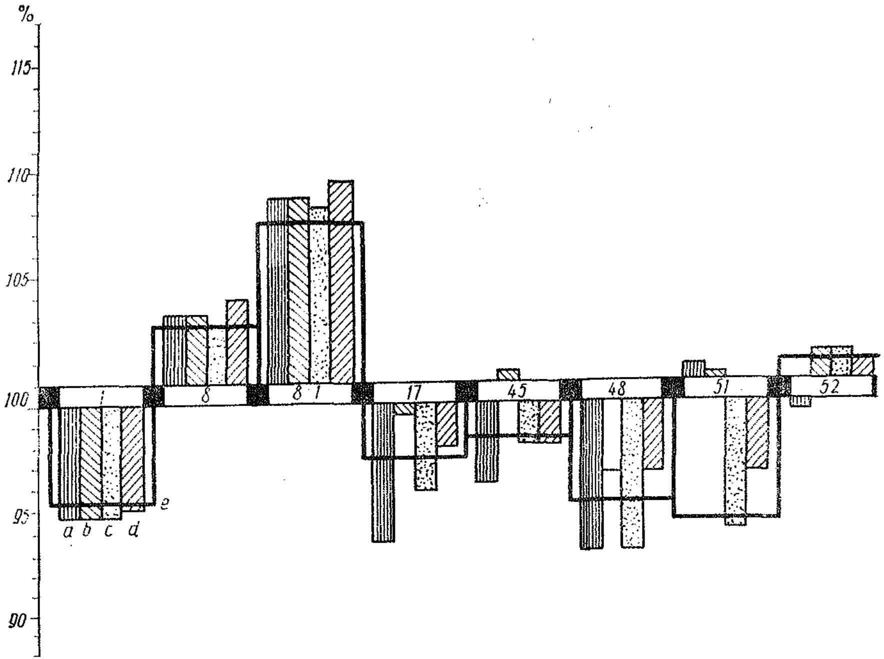

9 pav. Epochiniai kraniometrinių požymių poslinkiai Lietuvoje (XIV—XVIII a. kaukolių matmenys, išreikšti V—VIII a. procentais): *a* — Diktarai, *b* — Plaučiškiai, *c* — Gėluva, *d* — Obeliai, *e* — visi rytų ir vakarų aukštaičiai; abscisėje — požymių simboliai

Mozaika susidaro tiriant ir kitas dabartinių Lietuvos gyventojų antropologines sistemas. Odontologiniai požymiai pasklinda labai margai, tarp atskirų rajonų labai įvairuoja, vis dėlto svyravimai neperžengia Vidurio Europos odontologinio tipo rėmų [72, 112]. Antropofiziologiniai laterališkumo požymiai ir savotiškas genetinis markeris — gebėjimas susukti į vamzdelį liežuvį — taip pat pasiskirstę netvarkingai [143]. Vis dėlto grupių pagal tarmes daugiamačio sugretinimo dendrogramoje pagal šiuos požymius yra išlikę etnogenezei prasmingos informacijos, areališkumo pėdsakų: žemaičiai sudaro savitą junginį, vakarų aukštaičiai šiauliškiai šliejasi prie rytų aukštaičių, o kauniškiai — prie pietų aukštaičių. Tai bendrais bruožais atliepia kraniologinių požymių daugiamatės analizės išdavoms (7 pav.) ir siejasi su tarmių plotų kaimynyste bei istorija.

Iš to, kas pasakyta, gali kilti paradoksalus įspūdis, kad teritorijoje, kurioje nuo naujojo akmens amžiaus gyveno tas pats etnosas, o jo kultūra plėtojasi be jokio pertrūkio, kurioje skamba archaiška kalba, išlaikiusi senas indoeuropietiškas lytis, per pastarąjį tūkstantmetį negalima atsekti tiesioginės antropologinės gyventojų įpėdinystės. Iš tikrųjų geležies amžiaus ir viduramžių antropologiniai tipai atrodys esą be sąryšio, jeigu tipą laikysime ne dinamiška kategorija, o visam laikui nusistovėjusia fizinių ypatybių visuma. Apie tipų įpėdinystę reikia spręsti tik atsižvelgiant į tuos pakitimus, kurie nepriklauso nuo mechaninio žmonių maišymosi bei metisacijos ir kurie vadinami epochiniais.

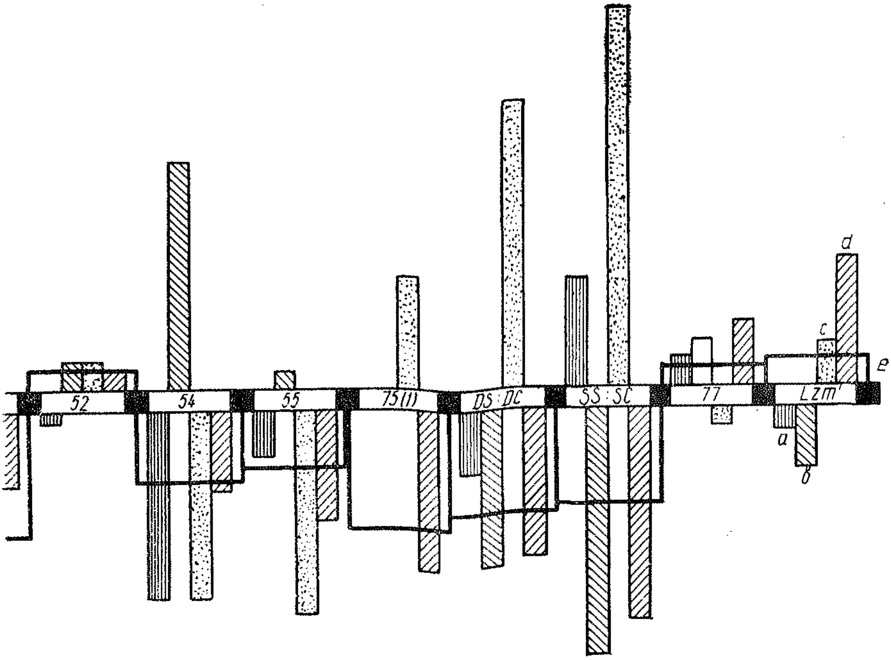

13 lentelė. Lietuvos gyventojų kraniometrinių požymių epochiniai poslinkiai (M_1 —

Požymio Nr. pagal Martiną	Diktarai			Plaučiškiai		
	M_1	M_2	M_2-M_1	M_1	M_2	M_2-M_1
1	194,3	184,1	−10,2	193,1	182,9	−10,2
8	137,5	141,8	4,3	135,1	139,3	4,2
8 : 1	70,8	77,0	6,2	70,0	76,1	6,1
17	143,8	134,5	−9,3	136,0	135,4	−0,6
45	137,2	132,2	−5,0	133,0	133,6	0,6
48	72,6	67,3	−5,3	71,5	68,8	−2,7
48 : 45	52,9	50,9	−2,0	53,8	51,6	−2,2
51	42,7	42,9	0,2	41,8	41,9	0,1
52	31,8	31,6	−0,2	32,0	32,4	0,4
52 : 51	74,5	73,8	−0,7	76,5	77,3	0,8
54	26,5	24,1	−2,4	23,0	25,4	2,4
55	52,4	51,1	−1,3	50,4	50,7	0,3
54 : 55	50,7	47,3	−3,4	45,6	49,6	4,0
75(1)	—	30,6	—	—	31,0	—
DS : DC	63,6	61,7	−1,9	63,6	58,9	−4,7
SS : SC	47,1	49,6	2,5	51,5	45,5	−6,0
77	134,7	136,7	2,0	138,2	141,1	3,1
∠zm′	122,3	121,2	−1,1	127,8	124,3	−3,5

Suvokti epochinių pakitimų smulkmenas nėra lengva, nes niekada negali būti tikras, kad per tiriamąjį laikotarpį nevyko migracijos net ir nedidelėse teritorijose. Lietuviška medžiaga šiam tikslui tinka, nes yra pakankamai gausi, gauta iš mažos teritorijos, kurioje nuo seno gyveno tas pats etnosas, vyko vien genetiškai artimų baltiškų genčių fliuktuacija, be to, ji aprėpia didoką laiko tarpsnį — ištisą tūkstantmetį. Vis dėlto, siekiant iki minimumo sumažinti mechaninio gyventojų pasikeitimo tikimybę, buvo atrinkti tik tie 4 senkapiai (Diktarai, Plaučiškiai, Gėluva ir Obeliai), kuriuose V—VI a. ir XIV—XVIII a. žmonės palaidoti nedeginti, o tarp šių periodų — sudeginti. Ta aplinkybe, kad senkapis naudotas ištisą tūkstantmetį, yra svarus argumentas gyventojų perimamumui paremti. Be to, epochiniams poslinkiams išryškinti buvo pasitelkta V—VI a. visų aukštaičių medžiaga, reprezentuojanti savitą ir itin vienalytį tipą [125, 142], ir XIV—XVIII a. rytų ir vakarų aukštaičių medžiaga, atstovaujanti tai pačiai teritorijai, kuri, be kita ko, sudarė besiformuojančios Lietuvos valstybės branduolį ir greičiausiai todėl išvengė žymesnės svetimos antropologinės įtakos.

Peržvelgus gretinamąją medžiagą (13 lent., 9 pav.), pirmiausia krinta į akis nepaprastai vienodi kaukolės smegeninės dalies kitimo tempai ir kryptis tiek atskirų senkapių, tiek jungtinėje serijoje: ji trumpėja, platėja ir žemėja, taigi darosi apvalesnė. Šis poslinkių kompleksas vieningai vadinamas brachicefalizacija (kalbant apie gyvus žmones) arba brachikranizacija (kalbant apie kaukoles) ir pastebėtas visur [77, 80, 182, 198]. Be to, per pastarąjį tūkstantmetį Lietuvoje brevikranizacija vyko sparčiau už latikranizaciją — smegeninė spar-

V—VII a., M_2 — XIV—XVIII a.)

Gėluva			Obeliai			Rytų ir vakarų aukštaičiai		
M_1	M_2	M_2-M_1	M_1	M_2	M_2-M_1	M_1	M_2	M_2-M_1
194,0	183,8	−10,2	195,3	185,7	−10,0	192,8	183,7	−9,1
139,0	142,4	3,4	137,7	143,4	5,7	138,5	142,0	3,5
71,6	77,5	5,9	70,5	77,2	6,7	71,9	77,3	5,4
140,5	134,5	−6,0	142,3	137,8	−4,5	140,4	135,4	−5,0
136,0	133,3	−2,7	135,7	132,8	−2,8	135,2	132,6	−2,6
74,5	69,1	−5,4	71,6	68,9	−2,7	72,4	69,0	−3,4
54,7	52,2	−2,5	52,6	51,8	−0,8	53,4	52,0	−1,4
44,5	41,7	−2,8	44,8	43,2	−1,6	44,6	41,9	−2,7
31,5	31,9	0,4	31,7	31,9	0,2	31,7	31,9	0,2
70,7	76,5	5,8	70,8	73,8	3,0	70,8	76,1	5,5
26,5	24,1	−2,4	25,1	24,1	−1,0	25,1	24,2	−0,9
56,5	50,7	−5,8	51,9	49,1	−2,0	52,1	50,6	−1,5
46,9	47,2	0,7	48,6	49,1	0,5	48,4	47,9	−0,5
28,5	30,0	1,5	32,9	30,4	−2,5	31,1	29,4	−1,7
50,9	57,8	6,9	60,5	56,3	−4,2	60,4	57,6	−2,8
38,6	46,0	7,4	47,3	42,6	−4,7	48,8	46,6	−2,2
138,9	137,6	−1,3	136,0	140,4	4,4	137,2	138,5	−1,3
119,1	121,0	0,9	120,8	128,4	7,6	121,0	122,7	1,7

čiau trumpėjo negu platėjo. Tai reikia laikyti specifiniu šiems kraštams reiškiniu. Pavyzdžiui, nustatyta [70], kad rytų slavų latikranizacija, priešingai, buvo spartesnė už brevikranizaciją.

Antras bendras ir labai būdingas poslinkis — tai visų veido ir jo detalių matmenų mažėjimas, išskyrus akiduobių aukštį, kuris netgi didėja. Matyt, tai bus pakitimų kompleksas, kurį V. Bunakas [78] vadina gracilizacija plačiąja prasme. Ypač mažėja veido viršaus aukštis ir akiduobės plotis. Dėl to veidas darosi sąlygiškai platus (subeurieninis), o akiduobės — aukštesnės (mezohipsikonchinės). Nosis greičiau siaurėja negu žemėja, darosi reliatyviai siaura (subleptorininė). Veido matmenys kinta visiškai pagal jo segmentų sąryšio dėsnius (teigiama interkoreliacija), veido ir jo detalių forma pasikeičia grynai dėl atskirų matmenų nevienodų mažėjimo tempų. T. Aleksejeva [70] pastebėjo rytinių slavų veido viršaus didėjimą, bet šį reiškinį sunku suprasti bendrame gracilizacijos kontekste. Autorė mano, kad veido detalės gali kisti be ryšio su bendraisiais jo matmenimis, vis dėlto jos tirtųjų rytų slavų kaukolėse vyrauja akiduobės platėjimas ir aukštėjimas, nosies siaurėjimas ir aukštėjimas. Dėl to neišvengiamai keičiasi šių veido detalių forma — akiduobės sąlygiškai aukštėja, o nosis — siaurėja.

Ypatingo dėmesio verti veido profiliuotės požymiai, kurie, anot kai kurių tyrinėtojų [67, 70], europidų grupėse kinta europidinių savybių ryškėjimo linkme. Priešingos krypties tų požymių kitimai, esą, rodo, jog į europidų terpę įsruvę rytietiško, gal net mongolidinio, elemento. Nosies kampo, dakrialinio ir simotinio rodiklių kitimo kryptis ir tempai nevienodi atskiruose mūsų nagrinėjamuose senkapiuose (13 lent., 9 pav.), tačiau akivaizdi bendra šių charakteristikų mažėjimo tendencija. Veido horizontalūs kampai — nazomaliarinis ir zigomaksiliarinis — taip pat svyruoja, vis dėlto bendra jų kitimo kryptis yra didėjimas. Taigi per pastarąjį tūkstantmetį Lietuvos kaimo gyventojų veidas tapo plokštesnis, nosis — mažiau atsikišusi. Susilpnėjo europidų požymiai, nors pačių europidų mastu viduramžių lietuviai tebepasižymėjo griežta veido profiliuote.

Europidams būdingų bruožų susilpnėjimą T. Aleksejeva [70] laiko prieštaraujančiu bendrai epochinių pakitimų krypčiai, o jo apraiškas tarp rytinių slavų aiškina finougrų (Šiaurės Rusijos gyventojų), tiurkų (Vidurinio Pavolgio gyventojų) ir Padnieprės klajoklių (ukrainiečių protėvių) priemaiša. L. Guseva [87] tyrė veido horizontalių kampų sąsajas su juos sudarančiais elementais ir padarė išvadą, kad europidų veido suplokštėjimas teoriškai yra galimas kaip vienas epochinių poslinkių. Tai atsitinką dėl nazomaliarinį ir zigomaksiliarinį kampus apibrėžiančių skersinio ir išilginio komponentų skirtingų redukcijos gradientų. Mes galime tik pritarti šiai nuomonei, nes Lietuvos gyventojų veido profilio sušvelnėjimo mechanizmas greičiausiai bus toks ir buvęs. Juk nėra nė mažiausios tikimybės to, kad į Lietuvą nuo baltų genčių junginių išsiskyrimo iki valstybės susidarymo būtų atplūdę daug rytinio komponento. Kai kurios baltų gentys, persikėlusios į Lietuvą, tiesa, turėjo „finoidinio" komponento, t. y. pasižymėjo plokštoku veidu [93], tačiau jų priemaišos buvo per mažai, kad iš esmės pasikeistų aukštaičių fizinis tipas. Taigi plokščiaveidžių žmonių įsrava šio reiškinio paaiškinti negalima.

Apibendrinant reikia pasakyti, kad per pastarąjį tūkstantmetį pagrindiniame Lietuvos etnografiniame regione — Aukštaitijoje — vyko brachikranizacija, latikranizacija ir greičiau už ją — brevikranizacija, žemėjo smegeninė kaukolės dalis, vyko veido ir jo detalių gracilizacija. Ją lydėjo santykinis veido platėjimas, akiduobių aukštėjimas ir nosies siaurėjimas, taip pat kito veido profiliuotės bruožai jo plokštėjimo kryptimi, visgi neišeinant už klinoprozopinių europidų ribų.

Šiek tiek kitokie procesai pastebimi Žemaitijoje, kur I m. e. tūkstantmetyje buvo paplitęs masyvus dolichokraninis siauraveidis tipas [142]. Gretindami XIV—XVIII a. žemaičių rinktinės serijos (45 lent.) ir V—VII a. serijos iš Pagrybio, Šilalės raj. [8], vidurkius, matome, kad brachikranizacijos ir smegeninės žemėjimo nelydėjo tokia universali, kaip aukštaičių, veido gracilizacija: skruostinis plotis netgi šiek tiek padidėjo, veido viršaus aukštis liko toks pat, akiduobės ir nosis tapo siauresnės ir aukštesnės. Žemaičių nosies kampas ir jos šaknies išvešėjimas padidėjo, todėl negalima kalbėti apie tokį nuoseklų veido profilio sušvelnėjimą, kaip aukštaičių, nors abu horizontalaus profilio kampai padidėjo žymiau negu aukštaičių. Gaila, kad nėra pakankamai medžiagos panašiems diachroniniams pietų aukštaičių sugretinimams, bet jau iš to, kas pasakyta, aiškėja, kad net tokioje mažoje teritorijoje, kaip Lietuva, epochiniai pakitimai gali įvairuoti. Tai priklauso nuo pradinių formų, kurios imamos atskaitos taškais, savitumų.

Mūsų manymu, neatsitiktinis tas faktas, kad II m. e. tūkstantmečio 32 populiacijų faktorinė analizė į pirmą vietą iškėlė tuos požymių derinius, kurie galėjo atsirasti dėl atskirų kaukolės dalių epochinių pakitimų skirtingų tempų (3 pav.). Antai visokeriopai susikombinuoja, viena vertus, brachikranija ir palyginti platus veidas, antra vertus, įvairaus laipsnio veido profiliuotės sušvelnėjimas, trečia vertus, skirtingas smegeninės masyvumas. Todėl negalima nepaisyti epochinės tendencijos, kaip vienos iš galimų mūsų išryškintos morfologinės mozaikos — ir populiacinės, ir tarminės — priežasčių, nes pagal tarmių arealus sujungtos kaukolių serijos labiausiai skiriasi smegeninės ilgiu ir akiduobių pločiu, o kiek mažiau — smegeninės pločiu, nosies matmenimis, dakrialiniu rodikliu, t. y. vis tais požymiais, kurie gali kisti savaime.

Taigi feodalinio laikotarpio Lietuvos kaimo gyventojai formavosi iš dviejų svarbiausių dėmenų — žemaičių ir aukštaičių, įsiliejant į jų genų fondą visoms baltų gentims ir šitaip susidariusią mozaiką veikiant epochiniams poslinkiams, kurie atskirose teritorijose buvo skirtingo intensyvumo ir krypties. Vis dėlto fizinių savybių pasiskirstymo tariamame chaose išliko pagrindinių dėmenų — žemaičių ir aukštaičių — skirtingumo pėdsakai.

2.3. VIDURAMŽIŲ VILNIEČIŲ CHARAKTERISTIKA

Miesto medžiaga retokai pasitelkiama kraniologiniams, o ypač etnogenetinio pobūdžio, tyrinėjimams, nes miestų gyventojai dažniausiai būna etnine prasme mišrūs. Vis dėlto miestų paleoantropologiniai tyrimai padeda atskleisti kai kuriuos jų istorijos momentus, miestiečių demografijos ir fizinės būklės kitimus. Šie dalykai yra svarbūs, nagrinėjant konkretaus krašto žmonių biologiją ir paleoekologiją. Šia prasme itin įdomus Vilnius, visada stovėjęs tautų, kultūrų, prekybos ir amatų kryžkelėje. Gausi kraniologinė medžiaga — 1824 kaukolės (2 ir 36 lent.) įgalina žvilgtelėti į šio miesto biologinę istoriją.

Ir vyrų (57 lent.), ir moterų (58 lent.) atskirų serijų kraniometrinių požymių vidurkiai gana įvairuoja. Vyrų tik akiduobės plotis, dakrialinis rodiklis ir nosies kampas nepriklauso nuo geografinio faktoriaus, o visų kitų požymių tarpgrupinė variacija yra patikima (didelės *F* reikšmės 14 lentelėje). Moterų tarpgrupinės variacijos mastas šiek tiek mažesnis: patikimai varijuojančių požymių Fišerio kriterijaus reikšmės yra mažesnės, ir mažiau kraniometrinių požymių priklauso nuo geografinio faktoriaus. Tai akiduobės plotis, nosies plotis, simotinis rodiklis, nazomaliarinis kampas, veido viršaus rodiklis ir akiduobės rodiklis. Tarpgrupinei variacijai pasiduoda didžiuma požymių, o ne kuris nors vienas jų kompleksas, todėl negalima teigti, kad atskiros serijos atstovautų kokiems nors konkretiems skirtingiems rasiniams tipams. Taigi Vilniaus kaukolių kolekcija antropologijos požiūriu yra gana margų serijų rinkinys.

Atskirų serijų homogeniškumo laipsnis taip pat nevienodas. Apie tai byloja skirtingas per didelių vidutinių kvadratinių nuokrypų skaičius. Iš vyrų serijų pačios mišriausios (57 lent.) yra buv. J. Jasinskio

14 lentelė. Vilniaus serijų tarpgrupinis varijavimas (dispersinės analizės rezultatai; patikimos reikšmės pabrauktos)

Nr. pagal Martiną	Požymis	Vyrai				Moterys			
		N	*k*	η^2(%)	*F*	*N*	*k*	η^2(%)	*F*
1	Smegeninės ilgis	923	11	4,0	**3,84**	612	11	4,2	**2,71**
8	Smegeninės plotis	934	11	5,3	**5,20**	641	11	5,5	**3,66**
8 : 1	Smegeninės rodiklis	899	11	3,0	**2,79**	594	11	3,9	**2,35**
17	Smegeninės aukštis	825	11	4,7	**4,05**	537	11	7,3	**4,15**
45	Skruostinis plotis	838	11	2,9	**2,44**	534	11	9,0	**5,14**
48	Veido viršaus aukštis	654	11	3,2	**2,12**	412	11	4,5	1,91
48 : 45	Veido viršaus rodiklis	634	11	3,7	**2,42**	369	11	3,0	1,12
51	Akiduobės plotis	733	11	1,9	1,37	477	11	3,0	1,46
52	Akiduobės aukštis	739	11	7,1	**5,59**	484	11	4,6	**2,27**
52 : 51	Akiduobės rodiklis	727	11	10,0	**7,94**	475	11	3,4	1,63
54	Nosies plotis	714	11	6,4	**4,78**	475	11	3,2	1,53
55	Nosies aukštis	708	11	6,8	**5,09**	468	11	6,8	**3,32**
54 : 55	Nosies rodiklis	707	11	4,9	**3,58**	465	11	4,3	**2,02**
75(1)	Nosies kampas	513	11	1,2	0,62	312	11	7,2	1,50
DS : *DC*	Dakrialinis rodiklis	667	11	2,6	1,76	416	11	5,3	**2,26**
SS : *SC*	Simotinis rodiklis	739	11	4,1	**3,13**	476	11	3,0	1,45
77	Nazomaliarinis kampas	806	11	3,4	2,79	533	11	2,8	1,50
∠*zm'*	Zigomaksiliarinis kampas	576	11	8,1	5,00	346	11	6,7	**2,40**

g., šv. Onos bažnyčios serijos (per didelių vidutinių kvadratinių nukrypimų atitinkamai 47,4% ir 42,1%), saikinga variacija grupės viduje pasižymi Z. Sierakausko g., Pranciškonų bažnyčios bei šv. Jono bažnyčios serijos (31,6%, 26,3% ir 26,3%), o pačios homogeniškiausios yra šv. Mikalojaus bažnyčios, buv. Turgaus g. ir Vilniaus rinktinė serijos (visų — 5,3%). Iš moterų serijų (58 lent.) ryškiausia grupine variacija (mišrumu) pasižymi J. Jasinskio g., šv. Jono bažnyčios ir Turgaus g. serijos (52,6%, 36,9% ir 26,3%), o homogeniškiausios yra Latako g. ir Literatų skersg. serijos. Apskritai moterų ne tik tarpgrupinės, bet ir grupinės variacijos mastas yra mažesnis negu vyrų. Antai moterų serijų tik 15,3% vidutinių kvadratinių nukrypimų patikimai viršija standartines reikšmes (vyrų — 22,0%). Didesnė vyrų serijų tarpgrupinė ir grupinė variacija byloja apie jų ryškesnį antropologinį mišrumą. Tai suprantama. Miesto specifika (amatai, prekyba, karyba) visais laikais skatino didesnę vyrų imigraciją ne tik iš miestą supančio regiono, bet ir iš tolimesnių teritorijų. Bažnyčiose ir prie jų daugiausia buvo laidojami kulto tarnai, o tarp jų būta nemažai ir kitataučių.

Atskiri kraniometriniai požymiai pasižymi skirtingu grupinės variacijos laipsniu, apie kurį byloja skirtingas aiškiai per didelių vidutinių kvadratinių nukrypimų procentas (iš 11 serijų). Ir vyrų, ir moterų serijose labiausiai varijuoja bendri smegeninės matmenys ir forma, ypač aukštis, plotis ir smegeninės rodiklis, taip pat tokios smulkios veido detalės kaip akiduobės aukštis, nosies aukštis, nosies kampas, nosies rodiklis. O bendrieji veido matmenys ir jo horizontalią profiliuotę apibūdinantys požymiai įvairuoja mažiausiai. Iš to galima spręsti, kad vilniečių grupinę variaciją lemia ne stambiųjų rasinių kamienų,

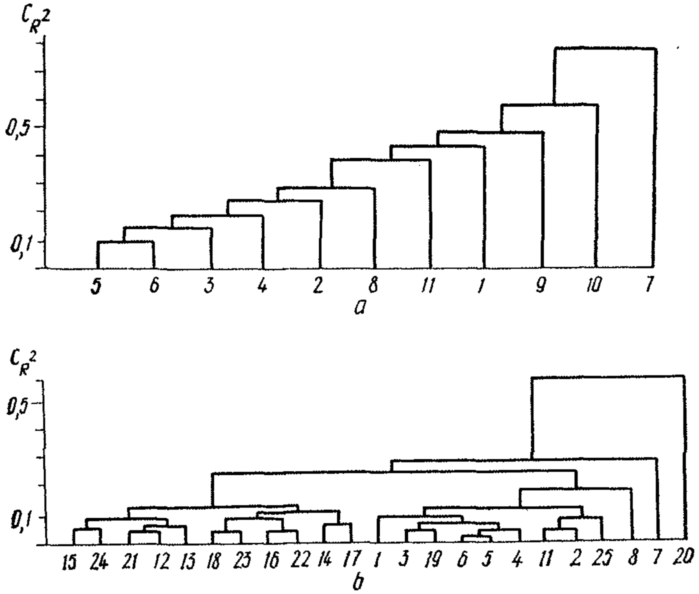

10 pav. Vilniaus serijų tarpusavio atstumai (*a*) ir vieta tarp kaimo serijų (*b*): 1 — Latako g., 2 — Tauro kalnas, 3 — Sierakausko g., 4 — šv. Mikalojaus bažn., 5 — Jasinskio g., 6 — Pranciškonų bažn., 7 — Turgaus g., 8 — šv. Jono bažn., 9 — šv. Onos bažn., 10 — Literatų skersg., 11 — Vilniaus rinktinė, 12 — telšiškiai, 13 — varniškiai, 14 — p. žemaičiai, 15 — žemaičių ir aukštaičių paribys, 16 — šiauliškiai, 17 — kauniškiai, 18 — v. ir r. aukštaičių paribys, 19 — p. aukštaičiai, 20 — baltarusių paribys (Lankiškės), 21 — panevėžiškiai, 22 — anykštėnai, 23 — uteniškiai, 24 — J. Basanavičiaus rinktinė, 25 — baltarusių paribys (Vaistamas)

tarkime, europidų ir mongolidų, o europidų atskirų antropologinių tipų mechaninis susimaišymas.

Konstatavę vilniečių kraniologinius skirtumus tarp atskirų grupių ir mišrumą grupių viduje, bandėme išryškinti kokią nors jų populiacinę struktūrą, nustatyti grupių tarpusavio artimumo laipsnį pačiu paprasčiausiu daugiamatės analizės metodu — Penrouzo analize. Atlikus koeficientų matricos klasterinę analizę, jos rezultatų dendrogramoje (10 pav., *a*) išryškėja vadinamasis „grandininis efektas“. Neįmanoma išskirti kokios nors giminingų serijų kekės, neskaitant J. Jasinskio g. ir Pranciškonų bažnyčios serijų, kurios yra beveik tapačios. Nuo jų lygiais atstumais viena nuo kitos nutolusios kitos serijos. Dendrogramos „grandininį efektą“ galėjo sukelti ir tai, kad dauguma serijų ne tik skiriasi viena nuo kitos, bet ir pačios yra mišrios (ryški tarpgrupinė ir grupinė variacija). Dėl to tarpgrupiniai skirtumai neturi apibrėžtos krypties ir, skaičiuojant daugiamatį atstumą, niveliuoja vienas kito indėlį į jį. Tokiu būdu Penrouzo apibendrinto atstumo koeficientų metodas nėra pajėgus išryškinti populiacinę struktūrą kraniologinėje medžiagoje, kuri pasižymi ryškia tarpgrupine ir grupine variacija.

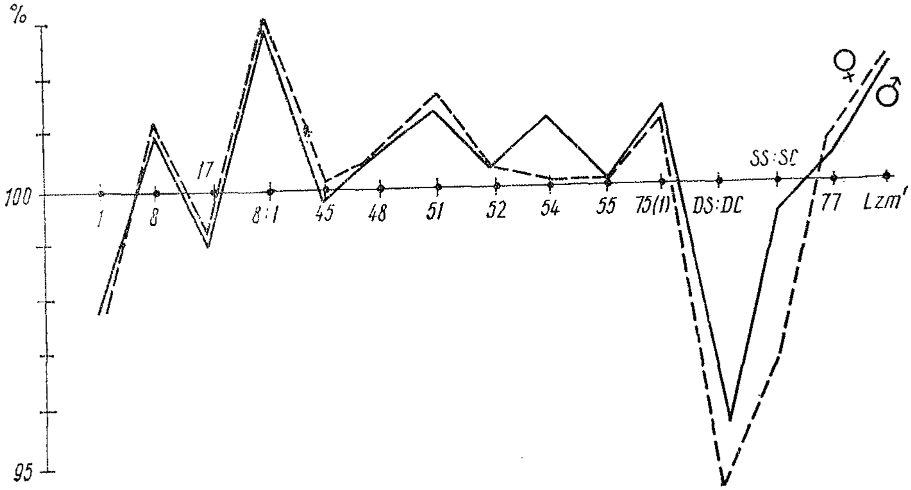

11 pav. Vilniaus jungtinės serijos vidurkiai, išreikšti kaimo jungtinės serijos vidurkių procentais (abscisėje — požymių simboliai)

Atskirai reikia pabrėžti Turgaus g. serijos savitumą. Viena vertus, joje dominuoja vyrai, be to, jauni — retas peržengęs 40 m. Antra vertus, jau vizualiai tos kaukolės nepaprastai panašios viena į kitą. Trečia vertus, jų tipas (57 lent.) turi kai kurių pietietiškų bruožų. Ar tik čia nebus palaidoti kokie nors nevietiniai kariai?

Jungtinė viduramžių vilniečių serija (59 lent.) taip pat nehomogeniška — pusės vidutinių kvadratinių nukrypimų reikšmės patikimai per didelės. Vilniečių kraniologinės ypatybės šiek tiek kitokios negu kaimo gyventojų (12 lent., 11 pav.), ir tie skirtumai dvejopi. Pirma, vilniečių smegeninė trumpesnė, platesnė, žemesnė ir apvalesnė (brachikraninė). Tai kaip tik tas požymių derinys, kurį vadiname brachikranizacija. Galbūt šis procesas mieste greitesnis. Antra, tarpuakio rodikliai mažesni, o horizontalaus profilio kampai — didesni. Vadinasi, vilniečių veidas plokštesnis. Bendras veido ir jo detalių dydis bei forma abiejų populiacijų vienodi.

Norint ištirti vilniečių fizinių ypatybių kilmės klausimą, pirmiausia reikia pažiūrėti, kaip jie atrodo feodalinio laikotarpio kaimo gyventojų populiaciniame ir tarminiame fone. Taupydami vietą, nepateikiame vilniečių ir atskirų kaimo populiacijų gretinamosios dendrogramos, tik nurodome, kad vilniečiai joje pasklidę beveik po visus klasterius, artimi pačioms įvairiausioms, iš labai nuo Vilniaus nutolusių vietovių gautoms serijoms. Pavyzdžiui, 5 vilniečių grupės (Latako, Z. Sierakausko ir J. Jasinskio g., Pranciškonų ir šv. Mikalojaus bažn.) sudaro subklasterį, į kurį dar įeina šiaurės žemaičių ir vakarų aukštaičių šiauliškių rinktinės bei grupė iš pietų aukštaičių ploto (Leipalingio). Kitos 4 vilniečių grupės (Tauro kalno, šv. Onos ir šv. Jono bažn. bei rinktinė) labai susijusios su baltarusių paribiu (Vaistamu), Turgaus g. serija artima žemaičių (Varnių) ir rytų aukštaičių (Puziniškio), o Literatų skersg.— trims rytų aukštaičių panevėžiškių serijoms (Laičių, Obelių ir Tulpiakiemio). Matyt, vilniečių genų fondą pildė visi Lietuvos kampai. Tai buvo viena jo savitumo prielaidų.

Vilniečių savitumas ryškus gretinant ir su kaimo grupėmis, sujungtomis pagal tarmių plotus (10 pav., *b*): dendrograma aiškiai skyla į kaimo (kairįjį) ir miesto (dešinįjį) klasterius. Į pastarąjį įeina pietų aukštaičiai (dzūkai) ir viena baltarusių paribio grupė (Vaistamo), tarytum tuo pabrėždami savo didesnį indėlį į vilniečių genų fondą. Be abejo, Vilniaus katalikų bendruomenėje buvo ir kitataučių, fizinėmis savybėmis galėjusių labai skirtis nuo vietinių gyventojų. Jų fizinio tipo priemaišą reikėtų identifikuoti sudėtingesniais tyrimo būdais. Tačiau iš to, kas pasakyta, išplaukia, kad bent tuo metu, kurį reprezentuoja mūsų turimas kaukolių rinkinys, svetimo antropologinio tipo gyventojai nesudarė lemiamos vilniečių daugumos. Iš tikrųjų kitataučiai — lenkai, vokiečiai ir kt.— kėlėsi į Lietuvos sostinę [19], jų skaičius, be abejo, svyruodavo, bet net XVII a. lietuvių kalba mieste skambėjo dar labai plačiai [57].

3. PALEOPOPULIACINĖS ANALIZĖS REZULTATAI

3.1. ĮVADINĖS PASTABOS

Elementarių populiacijų savybes lemia etnoso genetinės ypatybės. Populiacinės sistemos evoliucija yra procesas „su atmintimi“, todėl populiacinės struktūros tyrimai gali būti naudingi kai kuriems etnogenezės klausimams spręsti [116]. Dabartines žmonių populiacijas apibūdina tokių, palyginti paprastą paveldėjimo mechanizmą turinčių, požymių, kaip biocheminės kraujo savybės (kraujo grupės, fermentai, imuniniai faktoriai), pirštų odos raštai (dermatoglifika) ir kt., genų dažnumai. Praeities gyventojų populiacijoms (paleopopuliacijoms) tirti pastaraisiais dešimtmečiais vis plačiau taikomi diskretūs kaukolės požymiai.

Diskretūs, arba nemetriniai, požymiai (dar kitaip — anomalijos)— tai normos variantai, tokie, kaip siūlių kaulai, papildomos, dvigubos arba netaisyklingos angos, papildomos siūlės, gumburėliai, kaulinės išaugos, velenai ir kt., kurie, perduodami iš kartos į kartą, beveik nekinta dėl aplinkos poveikio, mažai priklauso nuo individo lyties ir amžiaus [133, 147]. Manoma, kad jie nėra monogeniniai, o valdomi paprastų poligeninių sistemų ir gali būti laikomi jų išorine išraiška — fenais. Kol nežinomas visų diskrečių požymių paveldėjimo mechanizmas, neatsargu populiacijų tyrimams naudoti tradicinius populiacinės genetikos metodus, kurie reikalauja operuoti genų dažnumais. Patartina apsiriboti suminiu grupių sugretinimu pagal visus požymius ir iš fenetinio artimumo spręsti apie genetinį. Šiam tikslui plačiausiai taikomi vidutiniai divergencijos matai (*VDM*): kuo jie mažesni, tuo gretinamosios populiacijos genetiškai artimesnės [152]. Tokiu būdu *VDM* matrica gali būti paleopopuliacijų genetinės klasifikacijos pagrindas.

Diskretūs požymiai, kaip anatominiai variantai, vienodumo dėlei turi būti pavadinti lotyniškai. Mes naudojame savo lotyniškų terminų sąrašą (62 lent.), kurį suvienodinome, laikydamiesi Paryžiaus anatominės nomenklatūros reikalavimų [144], o lietuviškus atitikmenis sudarėme, remdamiesi nacionalinės medicinos terminologijos tradicija [23].

3.2. KAIMO GYVENTOJŲ CHARAKTERISTIKA

Daugelis atskirų senkapių serijų buvo per mažos (1 lent.), kad būtų galima apskaičiuoti joms diskrečių požymių dažnumus, nes to daryti nepatartina, jei serija nesiekia 25—30 kaukolių. Teko jas stambinti pagal tarmių arealus (63 ir 64 lent.). Tokiu būdu gautųjų 14 paleopopuliacijų tarpgrupinis varijavimas gana ryškus (15 lent.): pagal dispersinės analizės išdavas, net 19 diskrečių požymių patikimai įvairuoja. Taigi viduramžiais skirtumai tarp populiacijų buvo kelissyk ryškesni negu geležies amžiuje (tada varijavo tik 4 požymiai). Apie tai byloja ir išaugusi vidutinė Fišerio kriterijaus reikšmė (M_F): nuo 1,2 geležies amžiuje iki 1,7 — viduramžiais.

Iš diskrečių požymių dažnumų (63 lent.) apskaičiavus *VDM* ir atlikus jų matricos klasterinę analizę, išryškėja savotiška dendrogramos struktūra (12 pav.). Labiausiai nuo kitų atsiskyrusios dvi žemaičių serijos — telšiškių ir raseiniškių. Dar kartą akivaizdus jų atskirumas nuo aukštaičių. Nutolusi ir paleopopuliacija iš baltarusių paribio (Lankiškių), kuri, beje, tolima ir pagal metrinius požymius (palyg. 7 pav.). Viename klasteryje susitinka dvi teritoriškai tolimos serijos — pietų aukštaičių ir aukštaičių bei žemaičių paribio, o tai galima aiškinti tik atsitiktinumu. Užtat labai natūraliai į vieną kekę sukimba vakarų aukštaičiai šiauliškiai ir vakarų bei rytų aukštaičių paribio gyventojai. Tai byloja ne tik apie teritorinę kaimynystę, bet ir apie genetinį artimumą. Juk pagal metrinius požymius šiauliškiai taip pat linko prie rytų aukštaičių. Vakarų aukštaičiai kauniškiai nelauktai susisiejo su rytų aukštaičiais panevėžiškiais ir anykštėnais, o pagal kraniometrinius požymius, kaip matėme, jie linko prie pietų žemaičių ir pietų aukštaičių.

Labai keistai atrodo 4 serijų klasteris (kairysis). Į jį įeina rytų aukštaičiai uteniškiai ir baltarusių paribio (Vaistamo) gyventojai. Juk šios grupės artimos ir kraniometriškai. Prie jų jungiasi J. Basa-

15 lentelė. **Diskrečių kaukolės požymių tarpgrupinė variacija Lietuvoje** (dispersinės analizės *F* reikšmės; patikimos pabrauktos)

Požymio Nr.*	I tūkstantmetis $k=10$	II tūkstantmetis			Požymio Nr.*	I tūkstantmetis $k=10$	II tūkstantmetis		
		Kaimas $k=14$	Vilnius $k=9$	Kaimas ir Vilnius $k=23$			Kaimas $k=14$	Vilnius $k=9$	Kaimas ir Vilnius $k=23$
1	1,2	1,2	0,6	1,0	25	0,7	**1,7**	0,8	1,3
2	1,9	1,0	0,5	1,0	26	0,5	1,6	1,8	**2,4**
3	1,5	**1,8**	1,4	**1,6**	27	**3,4**	**2,3**	**2,1**	2,7
4	**2,0**	1,1	**2,7**	**1,7**	28	1,5	**2,5**	0,6	**1,7**
5	1,1	1,0	**2,2**	1,4	29	1,0	1,5	1,5	2,5
6	1,1	**2,2**	0,5	1,5	30	1,3	0,8	0,5	0,6
7	1,0	1,6	0,6	1,2	31	1,8	**2,0**	**2,6**	**2,1**
8	1,6	0,9	1,0	1,0	32	0,7	2,4	**2,4**	**2,3**
9	1,1	0,9	0,9	0,8	33	**2,3**	1,3	**2,4**	**1,8**
10	1,2	1,6	**2,6**	**2,0**	34	1,2	**2,2**	**2,2**	**2,6**
11	0,7	**2,0**	1,2	**1,6**	35	0,4	**1,9**	1,2	**1,6**
12	1,2	1,0	1,4	1,3	36	**2,7**	1,3	**3,0**	**2,4**
13	1,3	1,2	**2,2**	**1,6**	37	1,5	1,3	1,7	1,4
14	1,2	0,5	**2,3**	1,3	38	0,7	**2,8**	1,3	**2,5**
15	0,4	**1,7**	1,0	1,4	39	1,7	**5,0**	0,2	**3,1**
16	1,3	**2,0**	**2,7**	**2,7**	40	1,3	0,9	**3,2**	**1,8**
17	0,7	0,6	**3,9**	**1,8**	41	1,5	**1,8**	**2,3**	**2,2**
18	0,0	0,0	1,4	1,0	42	1,2	**1,4**	0,5	1,1
19	**1,4**	**9,6**	0,9	**6,8**	43	1,6	0,7	0,7	0,6
20	1,3	0,8	1,8	**2,5**	44	1,1	**2,1**	1,3	**1,8**
21	1,7	1,2	**2,5**	**1,7**	45	1,4	**1,8**	**2,4**	**3,3**
22	0,9	0,8	2,0	1,2					
23	0,9	**2,9**	1,3	2,2					
24	0,6	1,1	1,3	1,2	$M_F=$	1,2	1,7	1,6	1,8

* požymių pavadinimus žr. 62 lent.

navičiaus kolekcija ir Varnių serija. Pirmoji yra visos Aukštaitijos rinktinė, o į antrąją galėjo pakliūti svetimo antropologinio elemento, tad jų padėtį dendrogramoje reikėtų laikyti atsitiktine.

Taigi vėl turime mozaiką, kaip ir metrinių požymių atveju, ir tik kai kuriuos ryšius įmanoma paaiškinti teritorine kaimynyste ar kilmės bendrumu.

Norėdami nustatyti stambių tarminių junginių tarpusavio ryšį ir galimas jų genų fondų ištakas tarp I m. e. tūkstantmečio gyventojų, atlikome diachroninius ir diachorinius sugretinimus (13 pav., *a*), pasitelkdami anksčiau mūsų apdorotą II—XII a. medžiagą (926 kaukolės) iš Lietuvos teritorijos. Dendrogramoje aiškiai skiriasi ankstyvųjų (II—V, V—VI ir VIII—XII a.) ir vėlyvųjų (visų feodalinio laikotarpio tarmių) Lietuvos paleopopuliacijų kekės. Tai jokiu būdu nereiškia, kad viduramžių lietuviai nėra geležies amžiaus Lietuvos gyventojų ainiai. Tie patys veiksniai, kurie sukūrė kraniometrinių požymių pasiskirstymo mozaiką, išskyrė protėvių bei ainių genų fondus. Ainiai vis dėlto išlaikė šiokius tokius protėvių diferenciacijos pėdsakus. Tai matyti iš dendrogramos vėlyvojo klasterio struktūros (13 pav., *a*). Jo mažesnįjį subklasterį sudaro rytų ir vakarų aukštaičiai. Tai visai natūraliai atspindi aukštaičių vienovę. Antrasis subklasteris, jungiąs žemaičius, pietų aukštaičius (dzūkus) ir vilniečius, greičiausiai susiformavo dirbtinai, dėl žemaičių ir dzūkų artimumo vilniečiams. Taigi dendrograma dar kartą akivaizdžiai parodo žemaičių ir aukštaičių genofondų skirtybę, taip pat dzūkų ir vilniečių gimininguma.

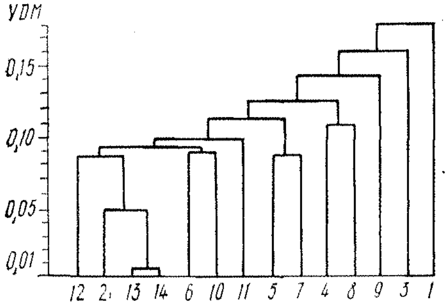

12 pav. Sustambintų pagal tarmes kaimo serijų genetinė klasifikacija (*VDM* klasterinės analizės dendrograma; serijų numeriai kaip 7 pav.)

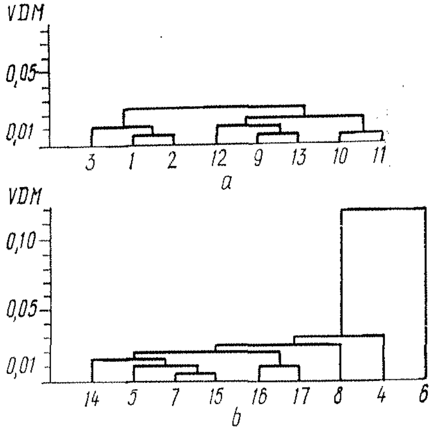

13 pav. Sustambintų pagal etnoteritorines grupes serijų klasifikacija (*VDM*): 1 — II—V a. Lietuva, 2 — V—VI a. Lietuva, 3 — VIII—XII a. Lietuva, 4 — Černiachovo kultūra, 5 — viduramžių rytų slavai, 6 — I tūkstm. Latvija, 7 — viduramžių baltų ir slavų paribys, 8 — I tūkstm. Lietuva, 9 — II tūkstm. Žemaitija, 10 — II tūkstm. V. Aukštaitija, 11 — II tūkstm. R. Aukštaitija, 12 — II tūkstm. P. Aukštaitija, 13 — II tūkstm. Vilnius, 14 — II tūkstm. Lietuva, 15 — II tūkstm. Latvija, 16 — II tūkstm. Estija, 17 — XIX—XX a. Karelija

Etnogenezės aspektu labai įdomu pažiūrėti, kaip Lietuvos gyventojai atrodo Pabaltijo ir jo kaimyninių teritorijų kontekste. Palyginimui pagal savo programą ištyrėme 193 Černiachovo kultūros (I—V a.) žmonių kaukoles, 205 — VII—X a. latgalių, 761 — viduramžių rytų slavų, 341 — latvių, 260 — estų ir 134 — XIX—XX a. karelų kaukoles (iš viso — 1894). *VDM* klasterinės analizės dendrogramoje (13 pav., *b*) ryškėja 2 klasteriai. Pirmąjį galima pavadinti viduramžių baltų ir slavų klasteriu, nes jame susispietę II tūkstantmečio lietuviai ir latviai, viduramžių rytų slavai ir baltų bei slavų paribio gyventojai. Tokią giminystę nesunkiai suprasime, jeigu prisiminsime, kad dalis rytų slavų genčių formavosi baltišku pagrindu [67, 69, 70, 90]. Antrą klasterį galima vadinti finougriškuoju, nes į jį įeina estai ir karelai. Nuo dviejų pagrindinių telkinių šiek tiek nutolusi Lietuvos I tūkstantmečio, dar toliau — Černiachovo kultūros atstovų ir toliausiai — Latvijos I tūkstantmečio serijos.

Neturėtų stebinti tas faktas, kad atsiskiria I ir II tūkstantmečių lietuviškos serijos: vargu ar gali visiškai sutapti tokie kontingentai, kuriuos skiria didelis laiko tarpas, o tarpinių grandžių dėl mirusiųjų

16 lentelė. Diskrečių kaukolės požymių dažnumas Lietuvos I ir II tūkstantmečių kraniologinėje medžiagoje

Požymio Nr.*	Lietuvos kaimai				Vilniaus miestas	
	I tūkstm.		II tūkstm.			
	N	%	*N*	%	*N*	%
1	540	16,7	1198	17,3	1484	15,3
2	540	1,7	1189	1,3	1597	0,9
3	410	15,8	1019	9,8	1278	9,8
4	410	23,4	1019	20,9	1278	22,3
5	410	36,6	1019	28,9	1278	31,1
6	463	14,7	1109	18,5	1366	19,5
7	540	2,0	1194	1,2	1481	1,0
8	540	5,7	1194	2,3	1481	3,3
9	540	7,8	1194	3,4	1481	4,3
10	511	10,4	1158	2,9	1541	4,2
11	427	7,7	973	6,5	1291	6,7
12	526	72,4	1147	63,0	1423	58,7
13	396	6,8	1065	4,8	1241	3,3
14	495	27,1	1191	19,3	1409	16,0
15	626	8,3	1317	8,3	1662	8,5
16	410	5,4	1016	7,3	1278	4,4
17	462	0,2	1080	0,1	1033	0,1
18	568	0,0	1230	0,0	1670	0,2
19	417	37,4	1081	31,6	1092	43,2
20	568	66,0	1284	57,4	1670	66,9
21	469	87,6	1090	83,4	1309	85,2
22	442	89,6	1108	88,3	1368	89,5
23	581	21,7	1256	23,4	1602	24,9
24	586	20,8	1252	19,4	1591	21,6
25	454	91,0	1036	87,5	1009	87,6
26	311	93,2	896	91,1	1272	95,4
27	577	13,2	1271	21,3	1410	16,3
28	408	21,8	1022	20,5	1086	20,1
29	358	76,0	1008	65,4	1063	75,1
30	474	7,8	1182	8,5	366	9,0
31	404	8,2	1052	6,4	1349	6,8
32	385	23,4	1061	26,4	1356	24,4
33	461	67,7	1079	57,6	1287	53,8
34	284	55,3	813	48,9	981	56,7
35	436	24,5	1166	29,7	1406	31,9
36	551	39,4	1229	51,7	1227	58,3
37	551	20,1	1229	31,5	1227	32,3
38	535	1,9	1235	1,3	371	3,5
39	572	6,8	1294	0,1	1425	0,1
40	457	6,6	1169	5,7	1398	6,9
41	402	6,2	1121	7,0	340	10,3
42	368	8,7	1072	9,0	1303	11,0
43	359	0,3	1007	0,3	1237	0,4
44	305	2,9	910	8,5	1142	10,9
45	603	17,6	1302	18,5	1637	11,2

* požymių pavadinimus žr. 62 lent.

deginimo papročio nėra. Galimas daiktas, kad per tą laiką vyko ir savaimingi poslinkiai, panašūs į tuos, kuriuos vadiname kaukolės dydžio ir formos epochine tendencija. Apie juos galime spręsti gretindami I ir II tūkstantmečio kaimo medžiagą. Bendras savaimingų poslinkių pobūdis abiejose gretinamose serijų porose — V—VI a. ir XIV—XVIII a. aukštaičių bei I ir II tūkstantmečių jungtinių serijų — sutampa, todėl pateikiame tik pastarosios poros gretinimo išdavas (16 lent.).

Pirmiausia ryškėja bendra diskrečių kaukolės požymių mažėjimo tendencija, kurią rodo mažesnis vidutinis požymių dažnumas ir patikimai sumažėjusių požymių skaičius vėlyvuoju periodu. Pavyzdžiui, vidutinis požymių dažnumas nuo 26,2% I tūkstantmetyje nukrito iki 23,7% II tūkstantmetyje. Vėlyvoje serijoje trečdalis požymių (31,1%) pasitaiko aiškiai rečiau, dešimtadalis (11,1%) — dažniau, o kiti (57,8%) nepatikimai svyruoja į vieną ir į kitą pusę. Kalbant apie atskiras požymių kategorijas, galima nurodyti, kad papildomų kaulų, netaisyklingų ir papildomų angų procentas mažėja, o hiperostozinių bruožų, pavyzdžiui, gomurio veleno, pertverto paliežuvinio nervo kanalo ir kt.,— didėja.

Šio reiškinio priežastims atskleisti reikia atskirų tyrinėjimų. Čia norėjome tik parodyti, kad šis reiškinys galėjo būti viena iš feodalinio laikotarpio žmonių fenetinio margumo prielaidų.

3.3. VILNIEČIŲ CHARAKTERISTIKA

Atskiros Vilniaus paleopopuliacijos (63 lent.) sudaro tokią pat margą visumą, kaip ir bendralaikės kaimo. Pagal dispersinės analizės rezultatus beveik toks pat požymių skaičius (18) patikimai įvairuoja, o vidutinė Fišerio kriterijaus reikšmė ($M_F = 1{,}6$) nesiskiria nuo kaimo medžiagos atitinkamo rodiklio (15 lent.). Tačiau krinta į akis tai, kad vilniečių grupės skiriasi viena nuo kitos daugiausia kitais nei kaimiečių požymiais. Išimtį sudaro tik kaktinė smilkinkaulio siūlė, būgninė, nebaigtos ovalioji ir dyglinė bei nesiūlinė priekinė akytkaulinė angos, malamasis paliežuvio lankas ir akiduobės stogo rėtis. Šie požymiai patikimai varijuoja abiejuose kontingentuose.

Apskaičiavus *VDM* pagal visus diskrečius kaukolės požymius ir atlikus jų matricos klasterinę analizę, ryškėja tokia Vilniaus paleopopuliacijų klasifikacija (14 pav., *a*): vieną klasterį sudaro Latako g., Tauro kalno ir šv. Jono bažnyčios, kitą — J. Jasinskio g., šv. Mikalojaus ir Pranciškonų bažnyčių serijos. Prie jų grandinėle, tolydžio toldamos jungiasi kitos grupės. Ši klasifikacija visai nepanaši į mūsų sudarytą pagal kraniometrinius požymius (10 pav.), išskyrus vieną bendrybę — abiejose dendrogramose labai nuo kitų atsiskiria Turgaus g. serija.

Sugretinus vilniečius su bendralaikiais kaimo gyventojais (14 pav., *b*), paleopopuliacijos skyla į miesto ir kaimo grupes. Miesto grupė sudaryta iš 2 subklasterių, labai panašių į tuos, kurie akivaizdūs 14 paveiksle, *a*. Tačiau prie miesto serijų šliejasi pietų aukštaičiai, J. Basanavičiaus serija (aukštaičių rinktinė), baltarusių paribio gyventojai. Viename klasteryje su pietų aukštaičiais ir žemaičiais vilniečiai atsiduria ir sustambintų etnoteritorinių grupių dendrogramoje (13 pav., *a*).

Taigi fenetinio vilniečių sugretinimo duomenys neprieštarauja tiems, kuriuos gavome palyginę juos pagal metrinius požymius. Vilniečių katalikiškos dalies didžiumą sudarė persikėlėliai greičiausiai iš visos Lietuvos, bet daugiausia — iš pietrytinės jos dalies.

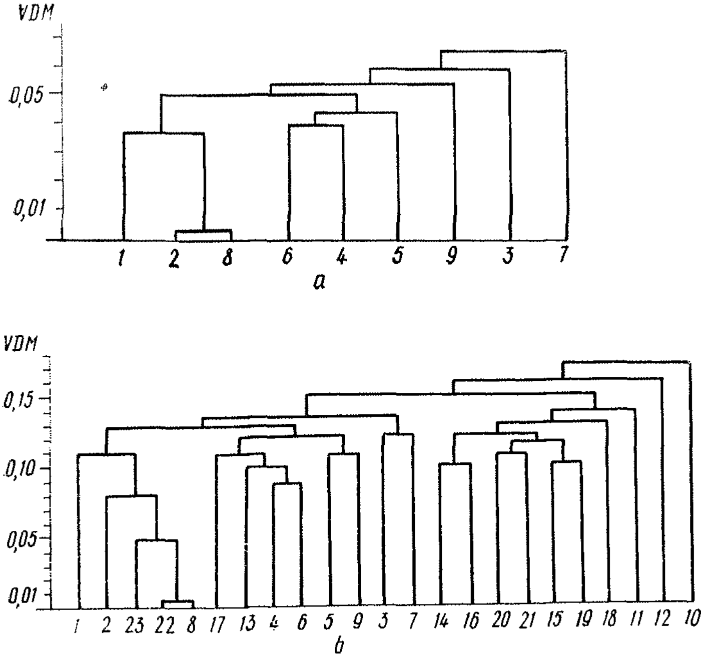

14 pav. Vilniaus serijų klasifikacija pagal diskrečius požymius (*a*) ir vieta tarp kaimo serijų (*b*): 1 — Latako g., 2 — Tauro kalnas, 3 — Sierakausko g., 4 — šv. Mikalojaus bažn., 5 — Jasinskio g., 6 — Pranciškonų bažn., 7 — Turgaus g., 8 — šv. Jono bažn., 9 — Vilniaus rinktinė, 10 — telšiškiai, 11 — varniškiai, 12 — p. žemaičiai, 13 — žemaičių ir aukštaičių paribys, 14 — šiauliškiai, 15 — kauniškiai, 16 — v. ir r. aukštaičių paribys, 17 — p. aukštaičiai, 18 — baltarusių paribys (Lankiškės), 19 — panevėžiškiai, 20 — anykštėnai, 21 — uteniškiai, 22 — J. Basanavičiaus kolekcija, 23 — baltarusių paribys (Vaistamas)

Visos vilniečių medžiagos vidutinis požymių dažnumas nesiskiria nuo kaimo kontingento. Skiriasi tik jų atskirų grupių procentai. Antai Vilniuje dažniau pasitaiko (16 lent.) laužtinė skersinė gomurio siūlė, angos (momeninė, kaktinė, užpakalinė akytkaulinė, priedinė mažoji gomurio, nesiūlinė priekinė akytkaulinė) ir hiperostozinio pobūdžio bruožai (gomurio ir viršutinio žandikaulio velenai, malamasis paliežuvio lankas), o rečiau — kai kurie papildomi kaulai (momeninės pakauškaulio siūlės, momeninės įlankos) ir angos (būgninė, nesiūlinė speninė), be to, kaktinė smilkinkaulio siūlė ir akiduobės stogo rėtis.

4. OSTEOMETRIJOS IR REKONSTRUKCINĖS SOMATOLOGIJOS METMENYS

4.1. ĮVADINĖS PASTABOS

Ilgieji galūnių kaulai yra vertingas objektas senųjų gyventojų biologijai pažinti. Pirma, iš bendro jų masyvumo, matmenų, proporcijų ir paviršaus reljefo galima spręsti apie kaulinio audinio išvešėjimą. Antra, iš cheminės kaulų sudėties netiesiogiai sprendžiama apie mitybą bei kai kuriuos žmogaus ekologijos momentus [71]. Trečia, iš jų matmenų galima atkurti tokius svarbius somatologinius požymius, kaip ūgis, kūno masė, pečių plotis, galūnių proporcijos ir kt., kurie byloja apie populiacijos fizinę būklę. Ją mes suprantame kaip fizinio išsivystymo ekvivalentą, taikomą seniesiems gyventojams, nes visų fizinį išsivystymą apibūdinančių požymių iš griaučių atkurti neįmanoma.

Osteometrija buvo atlikta pagal R. Martiną [65, 177], individo ūgis atkurtas pagal lietuvių populiacijai nustatytas regresijos lygtis [83, 109, 110] ir kitais plačiausiai taikomais metodais — L. Manuvrijės, A. Telkės, M. Troter ir G. Glezer, taip pat V. Bunako [68, 79] formulėmis. Galūnių ilgis rekonstruotas pagal J. Nainį ir A. Garmų [83, 109]. Plačiau išnagrinėti proksimaliniai galūnių kaulai — šlaunikaulis ir žastikaulis, o kitų kaulų pateikti tik ilgiai.

4.2. KAIMO IR MIESTO GYVENTOJŲ CHARAKTERISTIKA

Atskirų kaimo populiacijų ilgųjų kaulų matmenų vidurkiai gana nevienodi (67 lent.), tačiau jų visų bendras ypatybes atspindi jungtinės kaimų serijos statistiniai rodikliai (17 lent.). Jie rodo didesnį nei šiuolaikinių lietuvių viduramžių gyventojų griaučių gracilumą [108]. Galūnių proksimaliniai kaulai pasižymi vidutiniu tvirtumu, neryškiu šlaunikaulio piliastru, vidutinio laipsnio platimerija. Dauguma indeksų rodo gana harmoningą šių kaulų gracilizaciją. Visi dešinio žastikaulio matmenys ir dilbio kaulų ilgis didesni negu kairiųjų. Priešingai, kairės kojos kaulai stambesni nei dešinės, nors moterų tas skirtumas ne toks ryškus. Tokie pat asimetrijos dėsningumai būdingi ir XX a. lietuviams [108]. Visi kaulų indeksai (18 lent.) neviršija jiems nustatytų limitų [122], tad galima teigti, jog viduramžių lietuviai pasižymėjo vidutiniu išilginių proporcijų tipu.

Iš galūnių kaulų ilgio atkurtas ūgis tiek vyrų (19 lent.), tiek moterų (20 lent.) gana įvairus. Vidutinis viduramžių kaimo gyventojų ūgis, palyginti su geležies amžiaus žmonėmis [124, 139], mažesnis: vyrų — 5,5 cm, moterų — 4,7 cm. Šis reiškinys nėra išimtis, o greičiau taisyklė. Antai nuo XII—XIV a. ūgis mažėjo visuose senosios Vokietijos regionuose. Šis procesas vyko netolygiai. Tai bandoma aiškinti nevienodu baltymų kiekiu maiste [217]. XIV—XVIII a. Vislicos (Lenkijoje) gyventojai buvo žemesni negu I tūkstantmečio pabaigoje ir II pradžioje [215]. Galima būtų pateikti daugiau pavyzdžių ir parodyti, kad ūgio mažėjimas Centrinėje ir Rytų Europoje buvo visuotinis. Taigi atrodytų, kad senųjų Lietuvos gyventojų ūgis mažėjo dėl egzogeninių priežasčių? Tačiau kiekvienu konkrečiu atveju ūgio žemėjimas gali būti dar ir specifinių, vietinių veiksnių padarinys.

Lietuvių ūgio mažėjimo veiksniams nagrinėti skirti du atskiri mūsų darbai [124, 139]. Čia trumpai apsistosime tik ties svarbiausiomis jų išvadomis.

Iš genetinių veiksnių, galėjusių atsiliepti ūgiui, pirmiausia paminėtinos metisacija ir izoliacija. Rašytiniuose šaltiniuose nėra žinių apie žemaūgių žmonių antplūdį I tūkstantmečio pabaigoje ir II pradžioje. Būtų reikėję gausaus, tolygaus antplūdžio į visas Lietuvos sritis, nes jose ūgis sumažėjo apylygiai. Pavyzdžiui, Vakarų Lietuvos vyrų ūgis sumažėjo 3,3%, Vidurio — 3,0%, Centrinės — 3,4%, Rytų — 3,0%, Pietų — 4,0%. Tos baltų gentys, kurios įsiliejo į lietuvių tautybę valstybės susidarymo laikotarpiu, galėjo sąlygoti ne visuotinį ūgio mažėjimą, o tik mozaikišką jo pasiskirstymą, nes nėra žinių, kad ateivių būta žemaūgių. Be to, jų infiltracija nebuvo visuotinė — vienos gentys kėlėsi labiau į vienas, kitos — į kitas Lietuvos dalis. Taigi metisaciją, kaip ūgio retardacijos veiksnį, reikia atmesti.

Galima ūgio mažėjimo priežastis — izoliacija. Stiprėdama ji riboja vedybinių ryšių ratą, didėja homozigotiškumas ir dėl to kyla homozė — individas iš genetiškai artimos santuokos pasižymi prastesniais fizinio išsivystymo rodikliais. Teoriškai toks reiškinys tuo metu Lietuvoje buvo galimas. Įvedus baudžiavą, valstiečiai buvo pririšti prie žemės, vedybinių ryšių ratas tapo labai ribotas. Betgi geležies amžiaus žmonių negausios bendruomenės taip pat negalėjo neribotai maišytis tarpusavyje — jas skyrė gamtinės kliūtys (pavyzdžiui, pelkės, miškų masyvai) ir socialiniai skirtumai (religijos, kultūros). Taigi izoliacijos būta ir tada, kai gyventojų ūgis buvo aukštas. Nustatyti izoliacijos mastą sunku, bet įmanoma. Apie ją galima spręsti iš monogeninių požymių variacijos laipsnio ir poligeninių požymių pasiskirstymo kreivės. Pagal šiuos abu kriterijus izoliacija XIV—XVIII a. buvo ne didesnė negu geležies amžiuje. Pasikeitė tik jos pobūdis. Todėl izoliaciją, kaip ūgio retardacijos populiacinę genetinę priežastį, taip pat reikia atmesti.

Lieka socialiniai veiksniai, pirmiausia — baudžiava, prastas valstiečių ekonomikos lygis, blogos sanitarinės sąlygos, taigi ir dažnos epidemijos, prasta sveikata. Kad taip iš tikrųjų buvo, turime netiesioginių įrodymų. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės 1790 m. gyventojų surašymo duomenimis, baudžiauninkai gyveno 6 m. trumpiau negu bajorai ir miestelėnai [6]. Apie egzogenines ūgio retardacijos priežastis byloja ir tai, kad moterų ūgis krito ne taip žymiai kaip vyrų. Tai dar kartą lyg patvirtina visiems žinomą faktą, kad moterų organizmas atsparesnis žalingiems aplinkos poveikiams. Žinoma, tokie sudėtingi reiškiniai, kaip akceleracija ir retardacija, turi ne vieną, o daug susipynusių priežasčių. Gal viduramžiais įvykusi griaučių gracilizacija turi ką nors bendra su kaukolės gracilizacija ir brachikranizacija. Sunku pasakyti, kada ūgis ėmė žemėti, nes XIV—XVIII a. senkapiai datuojami gana dideliais intervalais, o iki to laiko (nuo VI—VII a.) buvo paplitęs mirusiųjų deginimo paprotys. Visgi galima manyti tai prasidėjus ne anksčiau kaip XII a., nes ankstyvųjų viduramžių šiaurės Lietuvos gyventojai dar buvo aukštaūgiai [124].

Vyrų ir moterų ūgiui (19 ir 20 lent., 15 pav.) būdinga ta pati geografinė tendencija — akivaizdus mažėjimas iš šiaurės vakarų į pietryčius. Žemaičiai yra aukštesni (vyrai — 170,4 cm, moterys — 158,3 cm). Skirtumai tarp aukštaičių — vakarų (167,4 ir 157,3 cm), rytų (167,1 ir 157,3 cm) ir pietų (167,2 ir 155,8 cm) — neesminiai, o jungtinės aukštaičių serijos vidurkiai (167,4 ir 157,0 cm) patikimai mažesni už

17 lentelė. Jungtinės XIV—XVIII a. kaimų serijos osteometrijos duomenys

Nr. pagal Martiną	Požymis	Vyrai		
		Kairė	Dešinė	Abi pu
		M	*M*	*N*
	Žastikaulis — *humerus*			
1	Didžiausias ilgis	326,6	329,7	539
2	Bendras ilgis	321,6	325,9	488
3	Proksimalinės epifizės plotis	49,8	50,4	438
4*a*	Distalinės epifizės plotis	63,4	63,6	403
5	Didžiausias kūno skersmuo	23,1	23,4	582
6	Mažiausias kūno skersmuo	18,3	18,5	582
7	Kūno apimtis	67,9	69,1	589
8	Galvos apimtis	139,3	140,5	295
9	Galvos plotis	43,2	43,5	327
10	Vertikalus galvos skersmuo	46,2	46,3	465
7 : 1	Tvirtumo rodiklis	21,0	21,0	533
6 : 5	Kūno skerspjūvio rodiklis	79,4	78,7	587
	Šlaunikaulis — *femur*			
1	Didžiausias ilgis	451,3	450,3	627
2	Bendras ilgis	450,2	447,7	612
6	Kūno strėlinis skersmuo	28,3	28,4	651
7	Kūno plotis	28,2	27,8	653
8	Kūno apimtis	88,7	88,6	655
9	Kūno viršaus plotis	32,9	32,7	649
10	Kūno viršaus strėlinis skersmuo	27,5	27,4	658
18	Vertikalus galvos skersmuo	47,5	47,6	525
19	Galvos plotis	47,2	47,4	484
20	Galvos apimtis	150,1	150,8	431
21	Distalinės epifizės plotis	81,2	81,3	407
6+7 : 2	Tvirtumo rodiklis	12,6	12,6	610
8 : 2	Masyvumo rodiklis	19,8	19,8	612
6 : 7	Kūno skerspjūvio rodiklis	100,4	101,6	647
10 : 9	Kūno viršaus rodiklis	81,9	84,4	653
R(1)	Stipinkaulio — *radius* ilgis	244,5	247,9	265
U(1)	Alkūnkaulio — *ulna* ilgis	265,3	268,5	204
T(1)	Blauzdikaulio — *tibia* ilgis	359,9	346,7	416
F(1)	Šeivikaulio — *fibula* ilgis	359,5	360,2	64

žemaičių. Tokia tendencija, būdinga jau geležies amžiui [124, 139], išsilaikė iki XX a. vidurio. Antai, apskaičiavus J. Žilinsko pateiktus duomenis apie XX a. trečiąjį dešimtmetį [111], paaiškėjo, kad žemaičių vyrų ūgis buvo 170,6 cm, rytų ir pietų aukštaičių — 169,3 cm, o suvalkiečių (vakarų aukštaičių kauniškių), kaip ir mūsų antropologinės medžiagos duomenimis, nesiskyrė nuo kitų aukštaičių (169,4 cm). Pergrupavus Pabaltijo kompleksinės ekspedicijos mūsų amžiaus VI dešimtmetį surinktus duomenis [82] pagal tarmių plotus, akivaizdi ta pati tendencija (15 pav., *b*). Toks stebėtinas jos pastovumas reikalauja paaiškinimo.

		Moterys				
sės kartu		Kairė	Dešinė	Abi pusės kartu		
M	*S*	*M*	*M*	*N*	*M*	*S*
328,1	15,0	303,3	307,4	355	305,3	15,2
323,7	15,0	299,0	304,6	325	301,8	14,6
50,1	3,0	45,3	46,0	287	45,7	3,2
63,5	3,9	57,0	57,5	220	57,3	4,0
23,2	1,9	21,2	21,4	399	21,3	1,6
18,4	1,8	16,4	16,6	395	16,5	1,5
68,5	4,6	61,8	63,0	395	62,4	4,6
139,9	9,2	123,9	126,8	194	125,3	7,5
43,3	2,7	38,7	39,1	215	38,9	2,6
46,2	3,1	41,6	41,9	302	41,7	2,8
21,0	1,5	20,3	20,5	342	20,4	1,7
79,1	6,0	77,2	77,8	390	77,5	6,0
450,8	20,0	421,3	422,5	453	421,9	20,7
448,9	22,0	417,9	418,3	440	418,1	21,1
28,4	2,4	25,2	25,4	476	25,3	2,1
28,0	2,0	26,2	25,8	477	26,0	2,0
88,6	5,8	81,2	81,0	471	81,1	5,5
32,8	2,7	30,7	30,4	474	30,6	2,2
27,4	2,6	25,2	25,3	474	25,2	2,5
47,5	3,0	43,1	43,2	387	43,1	2,5
47,3	2,7	42,9	43,2	324	43,0	2,5
150,4	9,2	136,1	137,0	289	136,6	8,6
81,2	4,0	74,4	74,4	226	74,4	4,0
12,6	0,7	12,4	12,3	430	12,4	0,8
19,8	1,1	19,4	19,6	429	19,5	1,0
101,0	8,3	96,6	98,6	472	97,6	8,0
83,1	8,8	83,1	83,6	468	83,3	9,4
246,2	13,4	225,3	227,8	178	226,5	11,8
266,9	12,7	245,8	246,1	125	245,9	11,7
353,2	20,2	338,3	338,0	282	138,2	19,7
359,8	17,3	325,6	326,1	40	325,9	13,6

18 lentelė. II m. e. tūkstantmečio jungtinės serijos svarbiausieji osteometriniai indeksai

Indeksas	Vyrai			Moterys		
	N	*M*	*S*	*N*	*M*	*S*
Humeroradialinis	162	75,2	2,5	113	74,2	2,2
Femorotibialinis	240	80,1	5,3	159	80,8	2,6
Femorohumeralinis	302	73,0	4,4	192	73,3	2,0
Tibioradialinis	145	68,6	2,9	98	67,6	2,0

Pirmiausia galimas dalykas, kad žemaičiai susidarė iš kitokio ūgio rasinių komponentų nei aukštaičiai, bet ūgiu jie vieni nuo kitų turėjo atsiskirti iki m. e. pradžios — gal žalvario amžiuje, o gal dar seniau. Tačiau vargu bau ūgio skirtumai ilgai būtų išsilaikę tokioje atviroje, praktiškai panmiksinėje populiacijoje, kaip lietuvių, jeigu jų neparemtų kiti, greičiausiai egzogeniniai, veiksniai ir, svarbiausia, kultūros ir ekonomikos skirtumai. Iš tikrųjų vakarinėje Lietuvos dalyje anksčiau suiro pirmykštė bendruomenė, prasidėjo prekyba, ypač su Romos imperija [24], plėtojosi pramonė, tobulėjo juodųjų ir spalvotųjų metalų įrankių gamybos technologija [52]. Intensyviai plėtojosi gyvulininkystė. Apie tai byloja ankstyvi dalgių radiniai [56]. Pietryčių Lietuvoje dirvos ne tokios derlingos, dažniausiai smėlingos ar molingos, jose mažiau puvenų [1]. Čia lėčiau tobulėjo žemdirbystė, vėliau atsirado pažangių padargų (dalgių, žagrių). Netgi po baudžiavos panaikinimo daugialaukė sistema pirmiau įsivyravo Kauno, o tik paskui — Vilniaus gubernijoje [15]. Šie ir kiti Rytų ir Vakarų

19 lentelė. Rekonstruotas XIV—XVIII a. kaimo vyrų ūgis

Kontingentas	Rekonsrukcijos metodas		
	J. Nainio, A. Garmaus, V. Anusevičienės		
	N	*M*	*S*
Š. žemaičiai	25	169,4	5,9
P. žemaičiai	28	171,3	4,8
Žemaičių ir aukštaičių paribys	32	167,6	4,5
V. aukštaičiai šiauliškiai	71	168,1	4,5
V. aukštaičiai kauniškiai	42	166,3	4,6
V. ir r. aukštaičių paribys	31	168,6	5,1
R. aukštaičiai panevėžiškiai	43	167,8	5,5
R. aukštaičiai anykštėnai	42	167,9	4,8
R. aukštaičiai uteniškiai	47	165,7	4,0
P. aukštaičiai	60	167,2	5,8
Visi	421	167,8	5,0

Lietuvos buities, ekonomikos ir kultūros skirtumai [53] negalėjo neatsiliepti gyventojų fiziniam išsivystymui.

Vyrų rankų ilgis buvo 76,8 cm, moterų — 72,3 cm, kojų — atitinkamai 89,0 cm ir 82,5 cm. Santykinis rankos ir kojos ilgis (vyrų 45,7% ir 53,0%, moterų 46,0% ir 53,5%), taip pat intermembralinis indeksas

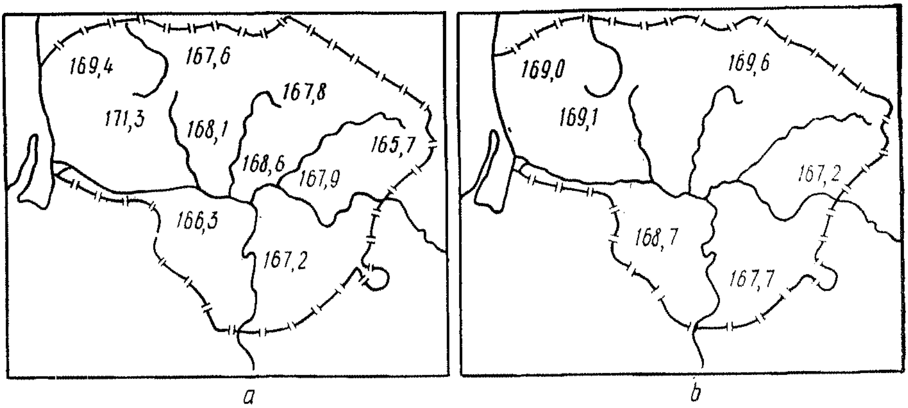

15 pav. XIV—XVIII a. (*a*) ir XX a. (*b*) lietuvių vyrų ūgio kartogramos

L. Manuvrijės			A. Telkės			M. Troter ir G. Glezer			V. Bunako		
N	*M*	*S*	*N*	*M*	*S*	*N*	*M*	*S*	*N*	*M*	*S*
25	168,8	6,2	25	169,9	5,1	24	171,5	5,9	—	—	—
29	170,2	5,5	29	171,9	4,0	29	173,4	5,2	21	170,1	5,9
32	167,3	5,9	32	169,1	3,6	32	170,2	4,2	7	165,1	2,5
71	167,5	4,9	70	169,2	4,0	70	170,5	4,8	36	166,5	4,8
41	166,0	4,4	45	167,9	4,3	43	168,2	5,3	31	164,8	4,9
31	168,2	4,7	31	170,0	4,4	31	171,2	4,8	21	168,3	5,4
40	166,8	5,8	40	169,2	4,5	40	169,7	5,5	—	—	—
42	164,0	4,3	42	169,4	4,3	42	170,6	4,8	11	164,9	4,5
47	165,4	4,4	47	167,4	4,6	47	168,3	3,9	—	—	—
51	166,3	6,7	51	168,5	6,0	51	169,3	5,5	—	—	—
409	167,3	4,9	412	169,1	4,8	409	170,1	5,0	127	166,8	5,2

(86,3% ir 87,7%) rodo, kad feodalinio laikotarpio kaimo gyventojų išilginės proporcijos buvo kaip dabartinių lietuvių [27].

Miesto gyventojams apibūdinti turime labai kuklią medžiagą iš pastarųjų metų kasinėjimų Vilniuje, Latako g. Bet ir ši 36 vyrų ir 18 moterų medžiaga labai fragmentiška — archeologas rinko daugiausia tik šlaunikaulius. Todėl osteometrijos nepateikiame, o tik nurodome

20 lentelė. Rekonstruotas XIV—XVIII a. kaimo moterų ūgis

Kontingentas	Rekonstrukcijos metodas		
	J. Nainio, A. Garmaus, V. Anusevičienės		
	N	*M*	*S*
S. žemaičiai	16	158,2	3,8
P. žemaičiai	31	158,3	4,5
Žemaičių ir aukštaičių paribys	21	157,4	3,6
V. aukštaičiai šiauliškiai	45	157,0	4,4
V. aukštaičiai kauniškiai	34	157,6	4,2
V. ir r. aukštaičių paribys	15	157,2	4,1
R. aukštaičiai panevėžiškiai	42	157,9	4,3
R. aukštaičiai anykštėnai	33	156,7	4,7
R. aukštaičiai uteniškiai	17	156,5	3,4
P. aukštaičiai	40	155,8	5,9
Visi	294	157,1	4,2

vidutinį ūgį, rekonstruotą tais metodais kaip 19 ir 20 lentelėse: vyrų 164,9; 163,3; 166,6 ir 166,3 cm, o moterų — 157,4; 157,5; 157,8 ir 159,1 cm. Palyginti su kaimiečiais, miestiečiai vyrai buvo labai žemaūgiai — žemesni net už rytų aukštaičius uteniškius ir pietų aukštaičius. Moterų ūgis mieste ir kaime, atrodo, nesiskyrė.

5. PALEODEMOGRAFIJOS METMENYS

5.1. ĮVADINĖS PASTABOS

Visiškai iškasinėto senkapio antropologinė medžiaga laikoma hipotetine paleopopuliacija, kurios lyties ir amžiaus diagnostikos duomenys įgalina panagrinėti senųjų gyventojų mechaninį ir natūralų judėjimą, t. y. paleodemografiją. Sudaromos specialios gyvenimo lentelės [130], kuriose pateikiami žmonių amžiaus tarpsniai, arba kohortos (x), juose mirusių žmonių skaičius (D_x) ir procentas (d_x), išgyvenusių žmonių procentas (l_x), mirties tikimybė (q_x), iki tam tikro amžiaus tarpsnio visos populiacijos nugyventų metų skaičius (L_x) bei bendras likusių gyventi metų skaičius (T_x) ir vidutinė numatoma gyvenimo trukmė tam tikrame amžiuje (e_x^0), t. y. skaičius metų, kurie liko išgyventi žmonėms, pasiekusiems tam tikrą amžių (x). Pastarasis rodiklis — tai sintetinė populiacijos demografinė charakteristika, bylojanti apie jos biologinę būklę. Paprastai svarbiausia laikoma naujagimių (e_0^0) ir dvidešimtmečių žmonių (e_{20}^0) vidutinė numatoma gyvenimo trukmė.

Be gyvenimo lentelės, kitais metodais gali būti nustatomi reprodukcijos, arba populiacijos augimo, tempai R_0 [160], maskulinizacijos

L. Manuvrijės			A. Telkės			M. Troter ir G. Glezer			V. Bunako		
N	*M*	*S*	*N*	*M*	*S*	*N*	*M*	*S*	*N*	*M*	*S*
16	159,1	3,7	16	158,2	3,3	16	161,1	4,2	—	—	—
31	159,7	5,4	31	158,4	4,3	31	161,4	5,1	19	158,9	4,3
21	157,9	4,2	21	157,4	3,4	21	159,9	4,3	3	156,4	3,6
45	158,1	5,2	45	157,3	3,9	45	159,9	5,3	28	157,1	5,1
34	158,7	5,1	34	158,0	3,5	34	160,4	5,1	15	157,1	4,3
15	157,8	4,3	15	157,9	3,5	15	160,2	4,4	12	158,8	4,5
42	159,3	5,4	44	158,1	3,7	44	160,8	5,4	—	—	—
33	156,8	4,6	33	157,5	4,0	33	159,0	5,4	13	157,0	4,7
17	157,4	4,6	17	157,0	3,5	17	159,3	4,9	—	—	—
40	157,0	6,1	40	156,4	4,6	40	157,6	5,0	—	—	—
294	158,2	5,1	296	157,6	3,9	296	159,9	5,0	90	157,6	4,6

indeksas, arba vyrų ir moterų santykis, taip pat gali būti atkurtas senkapį palikusios populiacijos dydis [130, 149], apskaičiuotos vidutinės numatomos gyvenimo trukmės paklaidos *E* [161]. Visi demografiniai rodikliai drauge sintetiškai atspindi bendrą gyventojų fizinę būklę.

5.2. KAIMO PALEODEMOGRAFIJA

Lietuvos gyventojų paleodemografiniai duomenys gali duoti orientacinį ne tik Pabaltijo, bet ir visos Rytų bei Centrinės Europos demografinį vaizdą, juoba kad tokie tyrimai dar labai reti, o istorinei demografijai ilgą laiką Tarybų Sąjungoje buvo skiriama per mažai dėmesio.

Tyrinėti senkapiai nevienodo dydžio (21 lent.), kai kurie jų buvo apardyti. Naujagimių kaulai žemėje paprastai ilgai neišlieka, todėl daugelyje senkapių jų surasta aiškiai per mažai. Įtikimiausiu reikėtų laikyti tik Gėluvos ir Jakštaičių naujagimių skaičių. Dėl tos pačios priežasties kitų nesuaugusių asmenų procentas daugelyje laidojimo paminklų taip pat per mažas. Paprastai viduramžių Europos nekropoliuose daugiau negu pusė palaikų būna vaikų ir paauglių [130, 149]. Panaši proporcija Lietuvos teritorijoje yra tik Gėluvoje, Jakštaičiuose, Liepiniškėse ir Bazoruose. Mirusių amžinėje struktūroje (22 lent., 16 pav.) yra 3 pikai — naujagimių, jaunyvų suaugusiųjų (20—25 m.) ir senyvų žmonių (55 m.). Mirties tikimybė (q_x) su amžiumi tolydžio didėja.

Dėl skirtingos vaikų ir suaugusiųjų proporcijos atskirose paleopopuliacijose naujagimių vidutinė numatoma gyvenimo trukmė kartais labai skiriasi, todėl šis rodiklis gali būti tik orientacinis. Sudarytoje jungtinės kaimo populiacijos gyvenimo lentelėje (22 lent.) šis rodiklis — 28,4 m., bet vargu bau ar galima jį laikyti realiu, nes naujagimiai lentelėje sudaro tik apie 11%, o jų turėtų būti 20—25% [130].

21 lentelė. XIV—XVIII a. kaimo gyventojų demografiniai rodikliai

Nr.	Senkapiai	N	Amžinė struktūra (%)			
			0	1—9	10—19	20—x
1	Gėluva	349	18,6	19,6	5,3	56,8
2	Jakštaičiai	188	12,5	19,0	13,2	55,3
3	Skrebinai	121	1,9	10,5	8,2	79,4
4	Liepiniškės	92	8,4	31,8	11,9	47,9
5	Uliūnai	48	4,2	22,4	4,7	68,7
6	Ruseiniai	43	8,1	10,5	9,3	72,1
7	Bazorai	57	0,0	31,6	12,3	56,1
8	Leipalingis	106	2,8	27,4	10,4	59,4
9	Vaistamas (BTSR)	62	—	—	—	—
	Visi (be Vaistamo) *$U_c=8$	1004	10,7	20,6	8,8	59,9

Dirbtinai užrašius 20%, naujagimių vidutinė numatoma gyvenimo trukmė esti 25,4 m., ir šis skaičius atrodo visai tikroviškas. Remdamiesi 1790 m. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės gyventojų surašymo duomenimis, apskaičiavome gyvenimo lentelės paleodemografinį variantą [6]; $\overset{0}{e}_{0}$ išėjo 22,3 m. Skirtumą reikia laikyti neesminiu, jeigu atsižvelgsime į tai, kad surašymo medžiaga buvo grupuota stambesniais laiko tarpsniais (mažesniu tikslumu) ir kad surašyti buvo tik vyriškos lyties asmenys, o jų gyvenimo trukmė būna mažesnė.

Vidutinė dvidešimtmečių žmonių numatoma gyvenimo trukmė ($\overset{0}{e}_{20}$) jau nepriklauso nuo naujagimių ir vaikų proporcijos ir gali būti patikimas lyginamasis suaugusiųjų populiacijos biologinės būklės rodiklis. Visų dvidešimtmečių kaimo gyventojų ji buvo 23,4 m. (21 ir 22 lent.). Tokia gyvenimo trukmė tais laikais buvo vidutinė. Tik pa-

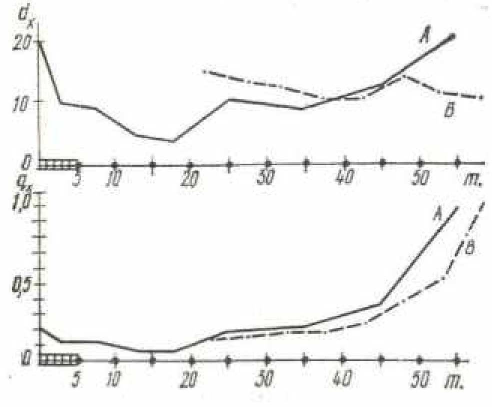

16 pav. XIV—XVIII a. Lietuvos populiacijų mirusiųjų amžinė struktūra (d_x) ir mirties tikimybė (q_x): A — kaimas, B — Vilnius

Suaugusiųjų lytinė struktūra			Vidutinė numatoma gyvenimo trukmė				Reprodukcijos rodikliai*	
♂	♀	♂/♀	$\overset{0}{e}_0$	$\overset{0}{e}_{20}$	$\overset{0}{e}_{20}$♂	$\overset{0}{e}_{20}$♀	R_{pot}	R_0
27,2	29,5	0,92	27,4	25,2	28,3	23,3	0,85	1,97
26,6	28,7	0,93	26,5	22,4	25,8	20,3	0,73	1,81
50,4	28,9	1,74	37,2	24,6	26,3	23,2	0,82	2,73
30,4	17,4	1,75	23,4	21,9	23,0	20,3	0,71	1,49
45,8	22,9	2,00	32,8	27,3	30,0	24,5	0,87	2,52
55,8	16,3	3,43	32,2	21,8	23,0	21,4	0,73	2,23
28,1	28,1	1,00	25,2	19,6	21,9	16,2	0,78	2,02
34,0	25,5	1,33	25,8	19,4	23,4	17,2	0,78	2,57
—	—	1,38	—	21,8	25,6	16,4	—	—
33,1	26,8	1,23	28,4	23,4	25,9	21,4	0,85	2,17

čioje XVIII a. pabaigoje ji išaugo iki 28,1 m. (sprendžiant iš Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės gyventojų surašymo duomenų, [61]). Tai, žinoma, neatsitiko be šiokio tokio gerovės kilimo, švietimo plėtojimosi ir kitokių socialinių poslinkių. Jie vyko ir anksčiau, nepaisant to, kad ribotas gamybos progresas, o vėliau — baudžiaviniai santykiai juos smarkiai stabdė: per 1000 m. (palyginti su V—VI a. Plinkaigalio populiacija) $\overset{0}{e}_{20}$ išaugo 4,0 m. [7].

Būtina atkreipti dėmesį į geografinį šio svarbaus rodiklio gradientą (21 lent., 17 pav.): kartogramoje akivaizdus jo mažėjimas iš šiaurės vakarų į pietryčius. Jis visiškai sutampa su ūgio žemėjimo gradientu (15 pav.) ir aiškintinas tomis pačiomis priežastimis — kultūros ir ekonomikos plėtojimosi netolygumais, kurie negalėjo neatsiliepti biologiniams gyventojų rodikliams.

Visų viduramžių kaimo populiacijų moterys gyveno vidutiniškai 4,5 m. trumpiau negu vyrai (21 lent.). Paleodemografai neabejodami

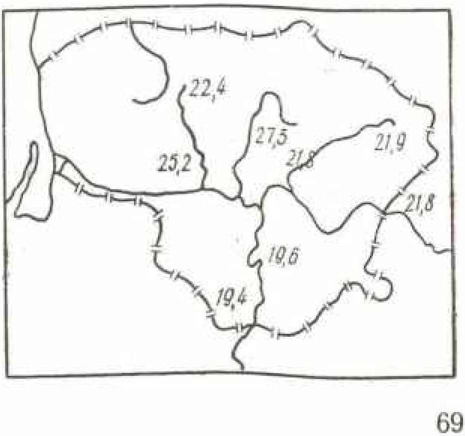

17 pav. XIV—XVIII a. Lietuvos kaimo gyventojų vidutinė numatoma gyvenimo trukmė ($\overset{0}{e}_{20}$)

22 lentelė. Visõs XIV—XVIII a. kaimo populiacijos gyvenimo lentelė

X	D_x	d_x	l_x	q_x	L_x	T_x	$\overset{0}{e}_x$
			Vyrai, moterys ir vaikai				
0	107	10,66	100,00	0,1066	94,67	2842,03	28,42
1—4	109,3	10,89	89,34	0,1219	335,58	2747,36	30,75
5—9	98	9,76	78,45	0,1244	367,85	2411,78	30,74
10—14	49	4,88	68,69	0,0710	331,25	2043,93	29,76
15—19	39,7	3,95	63,81	0,0619	309,18	1712,68	26,84
20—29	115	11,45	59,86	0,1913	541,35	1403,50	23,45
30—39	105	10,46	48,41	0,2161	431,80	862,15	17,80
40—49	139,5	13,89	37,95	0,3660	310,05	430,35	11,34
50—	241,5	24,06	24,06	1,0000	120,30	120,30	5,00
	1004	100,00			2842,03		
			Vyrai				
20—24	23,5	7,08	100,00	0,0708	482,30	2591,13	25,91
25—29	23	6,93	92,92	0,0746	447,27	2108,83	22,69
30—34	19,5	5,87	85,99	0,0683	415,27	1661,56	19,32
35—39	26	7,83	80,12	0,0977	381,02	1246,29	15,55
40—44	34	10,24	72,29	0,1416	335,85	865,27	11,97
45—49	52,5	15,81	62,05	0,2548	270,72	529,42	8,53
50—54	58,5	17,62	46,24	0,3810	187,15	258,70	5,59
55—	95	28,62	28,62	1,0000	71,55	71,55	2,50
	332	100,00			2591,13		
			Moterys				
20—24	40,5	15,06	100,00	0,1506	462,35	2138,44	21,38
25—29	28	10,41	84,94	0,1226	398,67	1676,09	19,73
30—34	22,5	8,36	74,53	0,1122	351,75	1277,42	17,14
35—39	37	13,75	66,17	0,2078	296,47	925,67	13,99
40—44	23	8,55	52,42	0,1631	240,72	629,20	12,00
45—49	30	11,16	43,87	0,2544	191,45	388,48	8,85
50—54	26	9,66	32,71	0,2953	139,40	197,03	6,02
55—	62	23,05	23,05	1,0000	57,63	57,63	2,50
	269	100,00			2138,44		

$E_{\overset{0}{e}_0} = 0{,}75$ $E_{\overset{0}{e}_{20}} = 0{,}58$ $E_{\overset{0}{e}_{20}}$ ♂ $= 0{,}82$ $E_{\overset{0}{e}_{20}}$ ♀ $= 0{,}82$

aiškina šį reiškinį dažnomis nėštumo ir gimdymo komplikacijomis, dėl kurių išmirdavo daug jaunų (20—25 m.) moterų. Tai atsispindi ir jungtinėje gyvenimo lentelėje (22 lent.): mirusių 20—25 m. amžiaus moterų buvo dvigubai daugiau (15,1%) negu to paties amžiaus vyrų (7,1%). Nepaisant to, rodikliai byloja apie išplėstinę reprodukciją. Antai XIV—XVIII a. vienos suaugusiųjų poros absoliutus palikuonių skaičius vidutiniškai buvo 6—9 žmonės. Sprendžiant iš gryno reprodukcijos koeficiento (R_0), maždaug 2 vieno žmogaus palikuonys sulaukdavo reprodukcinio amžiaus. Taigi populiacija per vienõs kartõs gyvenimo laikotarpį turėdavo padvigubėti.

Turint omenyje tai, kad feodalinio laikotarpio senkapiai datuojami nelabai tiksliai, platoku intervalu, šiek tiek rizikinga spręsti apie senkapius palikusių populiacijų dydį. Vis dėlto, remiantis geriausiai ištyrinėtų paminklų medžiaga, galima teigti, kad Gėluvos bendruomenę sudarė 80—100 žmonių, Jakštaičių — tik 20—40 žmonių.

5.3. MIESTO PALEODEMOGRAFIJA

Paleodemografinei analizei tiko 4 stambiausios vilniečių kaukolių serijos, tačiau teko apsiriboti tik suaugusių žmonių svarbiausiais rodikliais, nes vaikų kaulai per prieškarinius kasinėjimus beveik nebuvo renkami (23 lent.).

23 lentelė. Viduramžių vilniečių gyvenimo trukmė

Populiacija	Vyrai			Moterys			Visi		
	N	e^0_{20}	$E_{e^0_{20}}$	N	e^0_{20}	$E_{e^0_{20}}$	N	e^0_{20}	$E_{e^0_{20}}$
J. Jasinskio g.	368	21,1	0,7	296	19,1	0,6	664	20,2	0,5
Z. Sierakausko g.	197	16,4	0,7	106	12,8	0,6	303	15,1	1,1
Pranciškonų bažn.	148	23,4	1,5	123	16,8	1,1	271	20,4	0,8
Rinktinė	114	23,5	1,4	89	17,1	1,1	203	20,7	1,0
Visos	827	20,7	0,4	614	17,2	0,4	1441	19,2	0,3

Jungtinės miestiečių populiacijos mirtingumo (d_x) kreivė (24 lent., 16 pav.) truputį skiriasi nuo kaimo gyventojų. Susidarė savotiškos žirklės, nes mirusių jaunų miestiečių procentas didesnis, o senų — mažesnis negu kaimiečių. Mirties tikimybės (q_x) kreivė beveik tokia pat, kaip ir jungtinės kaimo populiacijos.

Gaila, kad buvo neįmanoma apskaičiuoti naujagimių vidutinės numatomos gyvenimo trukmės, teko apsiriboti suaugusiųjų rodikliu (23 lent.). Vilniečių populiacijos pagal gyvenimo trukmę šiek tiek skyrėsi. Trumpaamžiškiausiais galima laikyti žmones, kurių palaikai surasti Z. Sierakausko g. Apskritai šiame senkapyje palaidotų žmonių amžiaus struktūroje galima įžvelgti kažkokios socialinės nelaimės (karo, epidemijos?) pėdsakus. Ji nusinešė daug jaunų gyvybių. Kitų populiacijų gyvenimo trukmės skirtumus reikia laikyti neesminiais.

Mūsų manymu, ypatingo dėmesio senųjų gyventojų antropologijai suprasti nusipelno tas faktas, kad miesto gyventojai gyveno vidutiniškai 4,2 m. trumpiau negu kaimo. Šis skirtumas statistiškai patikimas. Tai vėlgi derinasi su miestiečių, ypač vyrų, žemaūgiškumu. Beje, vyrų amžiaus skirtumas mieste buvo dar didesnis — 5,2 m. Prastesnius miestiečių biologinius rodiklius reikėtų aiškinti viduramžių miesto specifika: savo gyventojams jis nesudarė to ekologinio komforto, kurį sudaro šiuolaikinis miestas ir kuris įeina į urbanizacijos, kaip augimo ir brendimo palankaus faktoriaus, sąvoką. Nešvara, skurdas, epidemijos buvo didžiosios viduramžių miestų rykštės, jos negalėjo neatsiliepti gyventojų sveikatai.

24 lentelė. Visōs Vilniaus populiacijos gyvenimo lentelė

X	D_x	d_x	l_x	q_x	L_x	T_x	e_x^0
			Vyrai ir moterys				
20—24	221	15,34	100,00	0,1534	461,650	1923,300	19,23
25—29	190	13,18	84,66	0,1557	390,350	1461,650	17,26
30—34	178,5	12,39	71,48	0,1733	326,425	1071,300	14,99
35—39	148	10,27	59,09	0,1738	269,775	744,875	12,61
40—44	168	11,66	48,82	0,2388	214,950	475,100	9,73
45—49	206,5	14,33	37,16	0,3856	149,975	260,150	7,00
50—54	176	12,21	22,83	0,5348	83,625	110,175	4,83
55—	153	10,62	10,62	1,0000	26,550	26,550	2,50
	1441	100,00			1923,300		
			Vyrai				
20—24	87	10,52	100,00	0,1052	473,700	2071,450	20,71
25—29	91	11,00	89,48	0,1229	419,900	1597,750	17,86
30—34	108	13,06	78,48	0,1664	359,750	1177,850	15,01
35—39	90,5	10,94	65,42	0,1672	299,750	818,100	12,50
40—44	105,5	12,76	54,48	0,2342	240,500	518,350	9,51
45—49	144	17,41	41,72	0,4173	165,075	277,850	6,66
50—54	115	13,91	24,31	0,5722	86,775	112,775	4,64
55—	86	10,40	10,40	1,0000	26,000	26,000	2,50
	827	100,00			2071,450		
			Moterys				
20—24	134	21,82	100,00	0,2182	445,450	1724,100	17,24
25—29	99	16,12	78,18	0,2062	350,600	1278,650	16,35
30—34	70,5	11,48	62,06	0,1850	281,600	928,050	14,95
35—39	57,5	9,37	50,58	0,1852	229,475	646,450	12,78
40—44	62,5	10,18	41,21	0,2470	180,600	416,975	10,12
45—49	62,5	10,18	31,03	0,3281	129,700	236,375	7,62
50—54	61	9,94	20,85	0,4767	79,400	106,675	5,12
55—	67	10,91	10,91	1,0000	27,275	27,275	2,50
	614	100,00			1724,100		
$E_{e_{20}^0} = 0{,}33$		$E_{e_{20}^0} ♂ = 0{,}37$		$E_{e_{20}^0} ♀ = 0{,}43$			

Miestietės, kaip ir valstietės, gyvendavo trumpiau negu vyrai. Tik Vilniuje tas amžiaus skirtumas buvo vieneriais metais mažesnis — 3,5 m. Gal tai reikėtų aiškinti prieinamesne mieste nėščiosioms ir gimdyvėms medicinos pagalba.

6. ETNINĖ ODONTOLOGIJA IR ODONTOGLIFIKA

6.1. ĮVADINĖS PASTABOS

Dantų struktūra ir ligos tiriamos jau labai seniai, tačiau antropologijos požiūriu dantys vos pradėti tyrinėti. Antropologinė odontologija tiria dantų ypatybių epochinius kitimus, atskirų populiacijų odontologinius tipus, kuriuos apibūdina istoriškai susiklostęs tam tikras morfologinių požymių derinys. Dantų morfologija (ypač kramtomųjų paviršių raštas) yra labai stabili, genetiškai fiksuota, beveik nepasiduoda išorės veiksnių poveikiui, todėl ja galima pasinaudoti, tiriant genetinius ryšius tarp populiacijų, o tai ir yra etninės odontologijos turinys.

Gana sparčiai etninė odontologija pradėjo plėtotis nuo 1920 m., kai A. Hrdlička [163] atrado, kad viršutiniai kastuvo formos kandžiai yra būdingi mongolidų rasei, o europidams — tada, kai esti rytų komponento priemaiša. Vėliau paaiškėjo, kad krūminių dantų kramtomojo paviršiaus vagelių skaičius, padėtis ir forma turi tam tikrų dėsningumų, būdingų atskiroms žmonių populiacijoms. Dantų kramtomųjų paviršių mikroreljefas Tarybų Sąjungoje pradėtas tirti nuo 1965 m. Šių darbų pradininkas yra A. Zubovas. Lietuva etninės odontologijos aspektu pradėta sistemingai tirti nuo 1975 m.

Etninė odontologija jau yra daug davusi rasių mokslui: išskirta odontologinių tipų, sudaromos jų kartogramos. Odontologinių tipų pagrindą sudaro tokios filogenezės prasme senos dantų ypatybės, kurios genetiškai determinuotos, funkciškai nepriklauso nei viena nuo kitos, nei nuo kitų organizmo sistemų, nesusijusios su lytimi nei amžiumi. Ilgą laiką buvo disponuojama dviem K. Haniharos [155] išskirtais požymių kompleksais—„mongolidiniu" ir „kaukazoidiniu" (europidiniu). A. Zubovas [99] iškėlė mintį, kad greičiau reikėtų kalbėti apie rytų ir vakarų odontologinius kamienus, juo labiau, kad pastarasis dar ryškiai skyla į šiaurės ir pietų tipus. Dabar skiriami trys vakarų odontologinio kamieno tipai, arba dantų ypatybių kompleksai: šiaurės gracilusis, Vidurio Europos ir pietų gracilusis.

Europos (ir Tarybų Sąjungos europinės dalies) šiaurinėje ir rytinėje dalyse yra paplitęs šiaurės gracilus odontologinis tipas, kuriam būdinga apatinių pirmųjų krūminių dantų redukcija ir antrųjų ryški gracilizacija, viršutinių lateralinių kandžių redukcija ir kai kurie rytų odontologinio komplekso bruožai, ypač laužta metakonido raukšlė. Šiaurės graciliajam tipui būdingi labai maži distalinės trigonido keteros ir dideli Karabelio gumburėlio bei apatinio pirmojo krūminio danties metakonido antrosios vagos antrojo varianto procentai. Šis tipas būdingas estams, karelams, lapiams, kai kuriems rytų latviams ir šiaurės baltarusiams, šiaurės vakarų rusams, Pavolgio ugrofinams, taip pat suomiams ir švedams [97].

Vidurio Europos odontologiniam tipui yra būdingi labai maži procentai tų požymių, kurie apibūdina rytų odontologinį kompleksą, ir apatinių krūminių dantų nedidelis gracilizacijos laipsnis. Retai pasitaiko kastuvo formos kandžiai, distalinė trigonido ketera, laužta metakonido raukšlė, 6-gumburiai apatiniai pirmieji krūminiai dantys, esti silpna kandžių redukcija, bet dažnai pasitaiko apatinio pirmojo krūminio danties metakonido antrosios vagos antrasis variantas, Karabelio gumburėlis ir apatinio pirmojo krūminio danties + (plius) forma.

Šis odontologinis tipas užsienyje yra išplitęs šiaurės vakarų ir pietų Bulgarijoje [106] ir šiaurės vakarų Lenkijoje. Tarybų Sąjungoje jam priklauso dalis Vidurio ir Pietų Rusijos rusų, vakarų estų ir vakarų latvių, ukrainiečių, baltarusių, taip pat lietuviai.

Pietų graciliajam tipui yra būdingas kai kurių rytų odontologinio komplekso bruožų ir apatinių krūminių dantų ryškios gracilizacijos derinys. Jis nustatomas iš dažnos distalinės trigonido keteros, keturgumburių pirmųjų apatinių krūminių dantų, papildomo vidinio viduriniojo gumburėlio, ryškios viršutinių lateralinių kandžių gracilizacijos, mažų Karabelio gumburėlio ir apatinio pirmojo krūminio danties metakonido antrosios vagos antrojo varianto procentų. Pietų gracilusis tipas yra išplitęs Bulgarijoje (Trakų žemumoje), Indijoje, Ukrainoje, Kaukaze. Daugelyje vietų jis yra susimaišęs su mongolidų tipais ir sudaro labai platų gracilių formų spektrą su rytų elementais.

Pabaltijyje susitinka du stambūs Vakarų odontologinio kamieno tipai — šiaurės gracilusis ir Vidurio Europos. Vidurio Europos odontologinis tipas buvo būdingas seniesiems baltams, to paties tipo atstovai yra ir dabartiniai lietuviai [25, 72, 112]. Tad ypač įdomu patyrinėti feodalinio laikotarpio Lietuvos gyventojų dantis, kad būtų galima susidaryti gerą dabartinių lietuvių odontologinių savybių kilmės vaizdą, nes tas laikotarpis yra tiltas tarp seniausiųjų ir naujųjų laikų.

Sujungę XIV—XVIII a. Lietuvos kaimo medžiagą (68 lent.) geografiniu principu, gavome tokias 4 grupes, kurios šiek tiek atitinka ir tarminius junginius:

1) Vakarų Lietuva (1 lent., 1 pav., senkapiai Nr. 2, 5, 12, 20, 21, 24, 25, 50, 52, 57, 59, 72, 75, 82, 85), apimanti žemaičius, aukštaičių ir žemaičių paribį;

2) Vidurio Lietuva (senkapiai Nr. 7, 10, 15, 23, 26, 31, 37, 41, 44, 47, 55, 60, 64, 66, 70, 79, 80), arba Dubysos ir Šventosios tarpupys, atitinkantis vakarų aukštaičių arealą ir paribį su rytų aukštaičiais;

3) Rytų Lietuva (senkapiai Nr. 8, 14, 16, 27, 36, 42, 45, 62, 71, 78), apimanti rytų aukštaičių tarmių arealą;

4) Pietų Lietuva (senkapiai Nr. 9, 13, 35, 77), atitinkanti pietų aukštaičių, arba dzūkų, plotą.

Vilniaus, kaip didelio miesto, odontologinė medžiaga nagrinėjama atskirai, dažniausiai stambiųjų kapinių serijomis. Iš smulkių laidojimo paminklų medžiagos bei pavienių radinių sudaryta rinktinė serija.

Odontometriniai, odontoskopiniai ir odontoglifiniai požymiai buvo nustatomi pagal A. Zubovą [98, 99].

Naudojame Pasaulinės sveikatos apsaugos organizacijos rekomenduojamą dviženklę dantų žymėjimo sistemą. Pirmasis skaičius rodo sąkandžio kvadratą, o antrasis — danties numerį. Nuolatinių dantų kvadratai žymimi nuo 1 iki 4, pradedant nuo viršaus, dešinės pusės, pagal laikrodžio rodyklę. Dantys skaičiuojami nuo vidinių kandžių krūminių dantų link. Dviženkle sistema nuolatinių dantų formulė rašoma taip:

18	17	16	15	14	13	12	11	21	22	23	24	25	26	27	28
48	47	46	45	44	43	42	41	31	32	33	34	35	36	37	38

6.2. ODONTOLOGINĖS ANALIZĖS REZULTATAI

6.2.1. Kaimo gyventojų odontometrija

Odontologinių kamienų, o kartais ir tipų diferenciacijai yra naudojami dantų matmenys, kurie paveldimi [138, 156, 175], pasižymi labai neryškiu lytiniu dimorfizmu [158, 169]. Kairieji dantys gali nežymiai skirtis nuo dešiniųjų [102]. Tokia asimetrija gali būti susijusi su bendra kaukolės asimetrija. Ji ryškesnė vyrų negu moterų, viršutinio žandikaulio negu apatinio, liečia daugiau dantų mediodistalinį diametrą negu bukolingvalinį [211]. Nėra ryšio tarp dantų dydžio ir individo ūgio [159, 190] bei kūno masės [150]. Neigiami prenataliniai faktoriai gali turėti įtakos dantų dydžiui. Antai didesnės kūno masės ir ūgio naujagimiams, ypač diabetu sergančių motinų, buvo būdingi dideli dantų vainikai, o hipertonine liga ir skydliaukės hiperfunkcija sergančių motinų — savotiška mikrodontija [148]. Paauglių kai kurie dantys mažesni negu suaugusių žmonių [153]. Tai paaiškinama streso situacijomis (ligomis) skeleto ir dantų formavimosi laikotarpiu [193, 212]. Visa tai turint galvoje, kyla klausimas, ar galima dantų dydį panaudoti populiacijų charakteristikai. Daugelio šalių mokslininkai mano, kad galima, o A. Zubovo [96] įvestos trys viršutinių krūminių dantų modulių kategorijos įgalina aptikti labai nežymius skirtumus, būdingus vienam ar kitam odontologiniam kamienui.

XIV—XVIII a. lietuvių dantų matmenys yra vidutiniai (25 lent.). Pavyzdžiui, tokie yra visi viršutinių krūminių dantų diametrai. Vestibulolingvaliniai diametrai išsaugojo senąją, archaišką formulę: $M^2>M^1>M^3$. Tiek viršutinių, tiek apatinių krūminių dantų mediodistaliniai diametrai atitinka formulę $M^1>M^2>M^3$ ir $M_1>M_2>M_3$. Pagal vainiko modulį, kuris rodo bendrą jo dydį, lietuvių visi krūminiai dantys atitinka formulę $M1>M2>M3$. Pagal viršutinio pirmojo krūminio danties modulį — $M_{cor}M^1$ — lietuviai priklauso mezodontams ($M_{cor}M^1$ svyruoja tarp 10,20 ir 10,49). Tai būdinga šiaurės europidams. Pietų europidai dažniausiai mikrodontai ($M_{cor}M^1$ mažiau negu 10,20).

Dantų vainiko indeksas apibrėžia jo formą. Šiuolaikinių žmonių viršutinių krūminių dantų vainiko indeksai visada viršija šimtą, o apatinių krūminių dantų — visada mažesni. XIV—XVIII a. lietuvių

25 lentelė. XIV—XVIII a. lietuvių dantų matmenys (mm)

Dantis*	N	VL cor				MD cor			
		M	m(M)	S	V	M	m(M)	S	V
13	198	7,88	0,04	0,64	8,1	7,27	0,03	0,45	6,2
14	192	8,65	0,05	0,66	7,6	6,11	0,03	0,46	7,5
15	176	8,79	0,05	0,65	7,4	5,98	0,04	0,49	8,2
16	191	10,95	0,05	0,68	6,2	9,71	0,04	0,53	5,4
17	217	11,00	0,05	0,76	6,9	8,92	0,04	0,65	7,3
18	131	10,29	0,09	1,05	10,2	8,10	0,07	0,84	10,4
43	177	7,14	0,04	0,61	8,5	6,36	0,04	0,50	7,9
44	172	7,18	0,04	0,57	7,9	6,27	0,03	0,46	7,3
45	185	7,74	0,05	0,67	8,6	6,31	0,04	0,52	8,2
46	173	9,91	0,04	0,57	5,7	10,21	0,04	0,57	5,6
47	202	9,54	0,05	0,70	7,3	9,86	0,05	0,71	7,2
48	141	9,16	0,06	0,74	8,1	9,76	0,08	0,93	9,5

* žymima pagal dviženklę sistemą

$I_{cor}M^2$ — 123,58 ir $I_{cor}M^3$ — 127,44. Šie dydžiai tipiški europidų populiacijoms. Pagal indeksus feodalinio laikotarpio Lietuvos gyventojai laikytini mezodontais.

6.2.2. Kaimo gyventojų odontoskopija

Tarpšakninis emalio nutekėjimas paprastai yra nustatomas viršutinio II krūminio danties (M^2) vestibuliarinėje pusėje (18 pav.). Tai vertingas bruožas, ypač kai reikia diferencijuoti genetiškai artimas grupes. Europidų M^2 emalio tarpšakninis nutekėjimas (ypač ryškios formos, t. y. 5 ir 6 balų) beveik niekada neviršija 30%, o mongolidų aptinkamas gana dažnai — net per 90% [98]. Pastaruoju metu vyrauja nuomonė [170, 180], kad šis požymis yra genetiškai determinuota dantų emalio anatominė variacija.

XIV—XVIII a. Lietuvos kaimo gyventojams būdingi vidutiniai emalio tarpšakninio nutekėjimo dažniai (26 lent.). Pietų Lietuvoje kiek rečiau pasitaiko keturi balai, bet dažnesnės ryškios šio požymio formos (5 ir 6 balų suma). Apskritai tiek atskirose Lietuvos srityse, tiek jungtinėje XIV—XVIII a. Lietuvos medžiagoje emalio tarpšakninio nutekėjimo pradinių (4 balų) ir ryškių (5 ir 6 balų) formų aptinkama vidutiniu dažnumu, o tai būdinga europidų grupėms. Lietuviai pagal šį

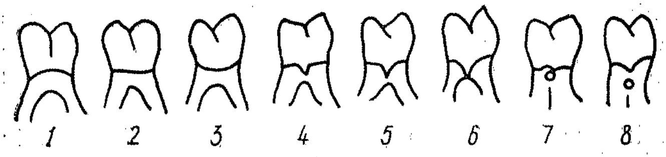

18 pav. Viršutinio antrojo krūminio danties tarpšakninis emalio nutekėjimas

M cor				*I cor*			
M	*m(M)*	*S*	*V*	*M*	*m(M)*	*S*	*V*
7,58	0,03	0,50	6,6	108,74	0,46	6,49	6,0
7,38	0,04	0,53	7,2	141,80	0,57	7,88	5,5
7,39	0,04	0,49	6,6	147,15	0,69	9,16	6,2
10,33	0,04	0,57	5,5	113,32	0,46	6,43	5,7
9,96	0,04	0,63	6,3	123,58	0,53	7,88	6,4
9,21	0,07	0,77	8,4	127,44	0,92	10,54	8,3
6,77	0,04	0,60	7,4	112,36	0,78	10,37	5,8
6,72	0,04	0,54	7,9	114,59	0,54	7,06	6,9
7,03	0,04	0,48	6,8	112,93	0,56	7,63	6,2
10,06	0,04	0,52	5,2	97,19	0,34	4,43	4,5
9,70	0,05	0,66	6,8	96,87	0,33	4,52	4,7
9,46	0,07	0,80	8,4	93,98	0,41	4,86	5,2

26 lentelė. Kaimo gyventojų viršutinio antrojo krūminio danties tarpšakninis emalio nutekėjimas (%)

Nr.	Serija	*N*	Nėra	Emalio nutekėjimas balais			
				4	5	6	5+6*
1	Rytų Lietuva	98	75,5	18,4	6,1	0,0	6,1
2	Vakarų Lietuva	153	77,8	17,6	4,6	0,0	4,6
3	Vidurio Lietuva	116	76,7	17,2	4,3	1,7	6,0
4	Pietų Lietuva	62	82,2	8,1	6,5	3,2	9,7
5	Visa Lietuva	429	77,6 ±2,0	16,3 ±1,8	5,1 ±1,1	0,9 ±0,5	6,1 ±1,2

* 7 ir 8 balų nebuvo aptikta

požymį atitinka Vidurio Europos tipą, nes šiaurės europidų jis ryškesnis (per 40%), o pietų — neryškus (iki 20%).

Diastema ir kraudingas. Diastema — tai plyšys tarp viršutinių medialinių kandžių (I pav.). Šiam požymiui susidaryti nemažą reikšmę turi paveldimumas ir trumpas viršutinės lūpos pasaitas. Nustatyta [101, 196], kad diastema dažna dygstant nuolatiniams dantims, o vėliau, prasikalus lateraliniams kandžiams ir iltims, ji išnyksta. Kaip etninės odontologijos požymis diastema plačiai varijuoja. TSRS teritorijoje ji vis dažnesnė į šiaurę, ypač šiaurės vakarus, rečiau aptinkama pietuose ir pietryčiuose [99].

Lietuvos kaime šis bruožas visai nevarijuoja, o bendrą jo dažnumą reikia laikyti vidutiniu (27 lent.). Skirtumas tarp didžiausio (Vakarų Lietuvoje) ir mažiausio (Vidurio Lietuvoje) procento nepatikimas.

Kraudingas — tai dantų sangrūdis, kai viršutiniai lateraliniai kandžiai yra tartum pasislinkę gomurio link. Tai priešinga diastemai ypatybė (II pav.), atsiradusi dėl viršutinio žandikaulio alveolinės ataugos redukcijos. Šį požymį įprasta laikyti „rytietišku“, nes jis labai būdingas (apie 33%) mongolidams. Jis kiek būdingesnis europidų grupėms, turinčioms šiaurinio, arba „suomiško“, komponento [129]. Tarp XIV—XVIII a. lietuvių nustatyti tik trys kraudingo atvejai (27 lent.). Taigi diastemos ir kraudingo požiūriu lietuviai visiškai atitinka Vidurio Europos odontologinį tipą.

Viršutinio lateralinio kandžio (I^2) redukcija nustatoma prisilaikant 3 balų sistemos (19 pav.). Požymis atsirado evoliucionuojant kram-

27 lentelė. XIV—XVIII a. kaimo gyventojų odontoskopija ir odontoglifika

Nr.	Serija	Diastema		Kraudingas	
		N	%	*N*	%
1	Rytų Lietuva	106	7,5	160	0,6
2	Vakarų Lietuva	187	9,1	274	0,4
3	Vidurio Lietuva	108	5,6	197	0,5
4	Pietų Lietuva	82	8,5	105	0,0
5	Visa Lietuva	483	7,9± 1,2	736	0,4± 0,2

Nr.	Kastuvo formos I^2 balais (%)					M^1	
	N	1	2	3	2+3	*N*	4
1	81	21,0	2,5	0,0	2,5	69	94,2
2	139	17,3	5,0	0,0	5,0	117	95,7
3	88	17,0	6,8	0,0	6,8	65	96,9
4	56	16,1	5,4	1,8	7,1	74	100,0
5	364	17,9 ±2,0	4,9 ±1,1	0,3 ±0,3	5,2 ±1,2	325	96,6 ±1,0

Nr.	M_1 vainiko forma (%)									
	N	$\Sigma 6$	*Y*5	+5	*X*5	$\Sigma 5$	*Y*4	+4	*X*4	$\Sigma 4$
1	42	4,8	35,0	57,5	0,0	92,9	2,5	0,0	0,0	2,4
2	50	0,0	39,5	55,8	0,0	96,0	0,0	4,7	0,0	4,0
3	24	0,0	57,1	42,9	0,0	100,0	0,0	0,0	0,0	0,0
4	35	5,7	35,7	42,9	7,1	85,7	0,0	7,1	0,0	8,6
5	151	2,6 ±1,3	40,2 ±4,3	51,5 ±4,4	1,5 ±1,1	93,4 ±2,0	0,8 ±0,8	3,0 ±1,5	0,0 ±0,0	4,0 ±1,6

tomajam aparatui, lyg paprastėjant visiems jo elementams [176]. Ryškią I^2 redukciją lydi pirmojo krūminio danties redukcija (didesnis 4-gumburių procentas). Ne taip seniai buvo manyta, kad ryškios I^2

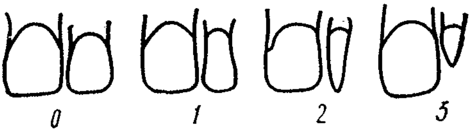

19 pav. Viršutinio lateralinio kandžio redukcija (0—3 balai)

I^2 redukcija balais (%)						Kastuvo formos I^1 balais (%)				
N	0	1	2	3	2+3	*N*	1	2	3	2+3
88	86,4	13,6	0,0	0,0	0,0	71	5,6	0,0	0,0	0,0
159	88,7	11,3	0,0	0,0	0,0	148	4,7	0,0	0,0	0,0
86	88,4	10,4	1,2	0,0	1,2	86	5,8	1,2	0,0	1,2
77	80,5	19,5	0,0	0,0	0,0	58	12,1	0,0	0,0	0,0
410	86,6 ±1,7	13,2 ±1,7	0,2 ±0,2	0,0 ±0,0	0,2 ±0,2	363	6,3 ±1,3	0,3 ±0,3	0,0 ±0,0	0,3 ±0,3

27 lentelės tęsinys (I)

tipas (%)		M^2 tipas (%)					
4−	3+ ir 3	*N*	4	4−	3+	3	3+ ir 3
5,8	0,0	31	22,6	61,3	12,9	3,2	16,1
4,3	0,0	78	15,4	47,4	33,3	3,8	37,2
3,1	0,0	49	4,1	61,2	28,6	6,1	34,7
0,0	0,0	35	17,1	60,0	22,9	0,0	22,9
3,4 ±1,0	0,0 ±0,0	193	14,0 ±2,5	55,4 ±3,6	26,9 ±3,2	3,6 ±1,3	30,6 ±3,3

27 lentelės tęsinys (II)

Distalinė trigonido ketera		Laužta metakonido raukšlė		*T. a. m. i.*	
N	%	*N*	%	*N*	%
44	0,0	36	0,0	45	2,2
49	0,0	37	5,4	50	2,0
31	0,0	23	0,0	34	0,0
32	0,0	29	0,0	33	0,0
156	0,0 ±0,0	125	1,6 ±1,1	162	1,2 ±0,9

Nr.	M_2 vainiko forma (%)										
	N	Σ6	*Y*5	+5	*X*5	Σ5	*Y*4	+4	*X*4	Σ4	*Y*3
1	17	0,0	0,0	0,0	10,8	11,8	5,9	58,8	23,5	88,2	0,0
2	33	0,0	3,1	3,1	6,3	15,2	0,0	59,4	28,1	84,8	0,0
3	20	0,0	0,0	5,0	5,0	10,0	5,9	58,8	23,5	88,2	0,0
4	13	0,0	7,7	0,0	0,0	7,7	7,7	61,5	15,4	84,6	7,7
5	83	0,0 ±0,0	2,4 ±1,7	2,4 ±1,7	6,0 ±2,6	12,0 ±3,6	2,4 ±1,7	61,0 ±5,4	24,4 ±4,7	86,7 ±3,7	1,2 ±1,2

27 lentelės tęsinys (IV)

Nr.	M_2 1 ir 2 *end* vieta (%)		
	N	Lygiagreti eiga	*D*+*T*
1	5	60,0	40,0
2	10	40,0	60,0
3	9	22,2	77,8
4	7	100,0	0,0
5	31	51,6 ±9,0	48,4 ±9,0

redukcijos formos yra būdingos europidams, tačiau dabar kai kas mano [129], kad tai nėra rasinis požymis ir kad juo remiantis negalima skirti rytų ir vakarų odontologinių kamienų.

I^2 redukcijai Lietuvoje būdinga tai, kad šis požymis paplitęs be kokių nors dėsningumų. Konuso forma (2 balai) aptikta tik vienintelį kartą Rumšiškėse (68 lent.), o pradinė forma (1 balas) dažniausiai sutinkama Pietų Lietuvoje (27 lent.), tačiau požymio variacija visos Lietuvos mastu nepatikima.

Viršutinių kandžių lingvalinis paviršius gali būti įdubęs, su iškilusiais kraštais, būti vadinamosios kastuvo formos (III pav.). Ją pirmasis aprašė A. Hrdlička. Mūsų knygoje viršutinių medialinių (I^1) ir lateralinių (I^2) kandžių lingvalinis paviršius įvertintas balais pagal A. Zubovą [98]: nulinis balas žymi lygų paviršių; 1 balas rodo, kad viename ar abiejuose paviršiaus kraštuose iškilęs vos lenktas emalio velenėlis; 2 balai — paviršiaus kraštus per visą vainiko ilgį riboja velenėlis; 3 balai — velenėliai labai ryškūs, dantis būdingo samtelinio kastuvo pavidalo.

Kandžių kastuvo forma yra vienas labiausiai patikrintų rasinių požymių. Ryškios I^1 kastuvo formos mongolidų grupėse visada viršija 70%, tuo tarpu europidų ir negridų retai viršija 15%. Šis bruožas yra

27 lentelės tęsinys (III)

M_1 2 *med* variantai (%)				M^1 1 *pa* forma (%)			
N	II	III	*Ic*	*N*	1	2	3
31	22,6	22,6	54,8	38	26,3	63,2	10,5
31	22,6	12,9	64,5	42	35,7	59,5	4,8
16	37,5	25,0	37,5	24	12,5	87,5	0,0
25	32,0	16,0	52,0	37	43,2	54,1	2,7
103	27,2 ±3,6	19,0 ±3,1	53,2 ±4,0	141	31,2 ±3,9	63,8 ±4,0	5,0 ±1,8

paveldimas per *x* chromosomą [135, 191]. Tvirtą genetinę determinaciją liudija tas faktas, kad kastuvo formos kandžiai tiek sveikiems, tiek sergantiems Dauno liga žmonėms pasitaiko vienodai, 1—2% [136]. Taigi liga, sugebanti pakeisti veido morfogenezę, dantų struktūros nepaveikia. Šis požymis lytiniu dimorfizmu nepasižymi [157, 172].

Dažnesnė I^1 kastuvo forma rodo rytų komponento priemaišą. Vakarų odontologiniame kamiene ryškių šio bruožo formų pasitaiko retai, todėl rytų komponento įtakai susekti vartojama pradinė forma (1 balas).

Viduramžių Lietuvos kaimo gyventojų I^1 kastuvo forma gana reta (27 lent.): ryški forma (2 balai) aptikta tik vieną kartą Rumšiškėse (68 lent.), o trijų balų iš viso nepasitaikė. Pradinė požymio fazė (1 balas) taip pat nedažna — vidurkis tesudaro 6,3%. Didžiausias 1 balo procentas nustatytas Pietų Lietuvoje. Bet ir jis yra mažas netgi Vidurio Europos odontologiniam tipui.

Lateralinių kandžių (I^2) morfologija šiek tiek skiriasi nuo medialinių. Kaip ir daugelyje europidų populiacijų, tarp lietuvių kastuvo formos (I^2) procentas žymiai didesnis, tačiau požymis išsidėstęs Lietuvos teritorijoje gana tolygiai: 1 balo kiek žymesnis gausumas Rytų Lietuvoje nesusijęs su 2 ir 3 balų didesniu gausumu, ir, atvirkščiai, didesnis ryškių formų procentas Pietų Lietuvoje nesisieja su didesniu pradinių formų procentu.

Viršutinių krūminių dantų forma yra gana svarbus etninės odontologijos bruožas. Paprastai vertinamas pirmojo (M^1) ir antrojo (M^2) krūminių dantų hipokonuso distalinio gomurinio gumburo redukcijos laipsnis (IV pav.). Antra vertus, hipokonuso redukcijos diagnostinė vertė iki šiol dar nėra aiški, tik manoma [98, 129], kad šis požymis gali tarnauti „mažų" rasių diferenciacijai. Daugelis autorių [73, 203] nurodo, kad jis nestabilus, laikui bėgant kinta, tačiau nepasižymi lytiniu dimorfizmu. Redukuoja daugiau M^2, tuo tarpu M^1 yra gana pastovus. Tai patvirtina ir Lietuvos kraniologinė medžiaga, kurioje M^1 hipokonuso redukcijos ryškių formų (3+ ir 3) iš viso nebuvo aptikta, o pradinių (4— balo) dažnumai taip pat nedideli (27 lent.). Mažiausi M^2 redukcijos tempai būdingi Rytų Lietuvai, todėl ten ir didžiausias procentas masyvių, keturgumburių dantų.

Karabelio gumburėlis — tai papildomas gumburėlis viršutinio pirmojo krūminio danties (M^1) gomuriniame paviršiuje (V ir VI pav.). Kai kurie autoriai [192, 219] jį laiko M^1 penktuoju gumburu, kiti [166] — labai progresyviu protokonuso dariniu. Įrodyta, kad Karabelio gumburėlis paveldimas monomeriniu autosominiu būdu, tačiau jis jautrus ir išorės veiksnių poveikiui [171]. Jis arba visiškai nepasižymi lytiniu dimorfizmu [162], arba kiek dažniau pasitaiko vyrams [167]. Dažniausiai jo aptinkama europidų (per 40%) ir retai — mongolidų grupėse. Manoma, kad Karabelio gumburėlis yra ypač vertingas, kai diferencijuojamos artimos etninės grupės, jo didelis dažnumas būdingas Vidurio Europos odontologiniam tipui, o ypač šiaurės europidams. Visas Pabaltijys išsiskiria labai dideliu Karabelio gumburėlio dažniu (iki 70%). Karabelio gumburėlis gana dažnas tarp Lietuvos kaimo gyventojų — vidurkis sudaro 48,2%. Taigi Lietuvos Karabelio gumburėlio procentas būdingas ir Latvijai, Estijai, idealiai atitinka Vidurio Europos odontologinį tipą.

Apatinių krūminių dantų forma svarbi etninei odontologijai dvejopa prasme — gumburų skaičiumi, protokonido ir entokonido variacijomis. Tipišką apatinį pirmąjį krūminį dantį (M_1) sudaro 5 gumburai, iš jų 3 vestibuliariniai. Gumburų antropologinės terminologijos anatominės réikšmės būtų tokios: protokonidas — mediovestibuliarinis gumburas, metakonidas — mediolingvalinis, hipokonidas — distovestibuliarinis, entokonidas — distolingvalinis ir hipokonulidas — distalinis gumburas. Gumburų išsidėstymas, kai nėra kontakto tarp protokonido ir entokonido, žymimas „Y" (20 pav.) ir laikomas klasikine forma [213]. Kai tarp gumburų yra kontaktas, dedamas + ženklas, o nesant kontakto tarp metakonido ir hipokonido susidaro *x* forma. Tokiu būdu apatiniai krūminiai dantys esti *Y*, + arba *x* tipo. Tiek apatinio pirmojo (M_1), tiek antrojo (M_2) ir trečiojo (M_3) krūminių dantų būna įvairus gumburų skaičius ir simboliniai ženklai rašomi prieš danties gumburų skaičių, pavyzdžiui: *Y*6, +5, *x*4 ir t. t.

Įvairios šiuolaikinės rasės skiriasi M_1, M_2 ir M_3 gumburų skaičiumi ir jų vainikų rašto tipu; tai ypač pasakytina apie M_2 ir M_3. Didžiausią

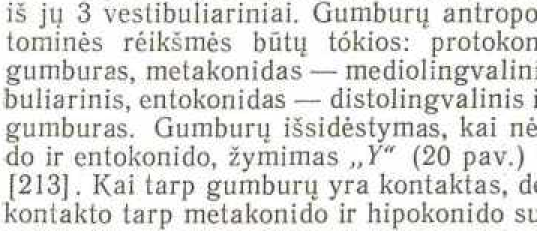

20 pav. Apatinių krūminių dantų tarpgumburinių plyšių išsidėstymo variantai

diagnostinę vertę turi M_1, nes jis mažiausiai redukuoja. Manoma [131], kad gumburų redukcija yra apatinio žandikaulio gracilizacijos rezultatas, nors yra duomenų [178], liudijančių apie didelį M_1 ir M_2 stabilumą. Šešiagumburiai M_1 būdingi mongolidams (per 30%) ir rečiausiai randami tarp europidų. Diagnostinė prasme gana įdomi M_1+5 forma: jos, kaip ir apskritai 5-gumburių M_1, dideli dažniai būdingi Vidurio Europos odontologiniam tipui. Keturgumburiai M_1 nėra būdingi Vidurio Europos odontologiniam tipui, todėl jų procentas tarp šiaurės europidų tinka diagnostiniam testui, kuriuo atskiriamas Vidurio Europos odontologinis tipas nuo Šiaurės gracilaus arba nustatoma jo įtaka. Pietų Europoje taip pat daug 4-gumburių M_1 (per 30%), dėl to dažnesnė *Y*4 forma. Taigi M_1 rašto variacijos įgalina išskirti to paties odontologinio tipo variantus.

Lietuvos kaime, kaip ir reikėjo tikėtis, M_1 dažniausiai penkiagumburis, ir dominuoja +5 forma (27 lent.). Tai būdinga Vidurio Europos tipui, pasižyminčiam mažu šio danties redukcijos laipsniu ir dažna + forma. Redukuotų 4-gumburių dantų procentas tarp lietuvių tiek pat mažas, kiek ir 6-gumburių. Nežymiai didesnis 6-gumburių M_1 gausumas Rytų ir Pietų Lietuvoje nesusijęs su 4-gumburių didesniu gausumu, todėl nėra įmanoma tipo gracilizacijos tendencija.

Vertingiausias M_2 bruožas yra keturgumburių dantų gracilizacijos laipsnio procentas. Tipiškas M_2 yra sudarytas iš 4 gumburų, nėra distostylido; tai laikoma adaptacijos fenomenu [213]. 4-gumburiai M_2 dažniausiai aptinkami europidų grupėse (80—85% ir daugiau). Mongolidų grupėse, priešingai, gana dažnai aptinkamas M_2+5 tipas (per 60%).

Visiems XIV—XVII a. Lietuvos kaimo gyventojams būdingas didelis M_2 gracilizacijos laipsnis (27 lent.), o Pietų Lietuvoje jau aptikta ir *Y*3 forma, 5-gumburių M_2 dominuoja *x*5 forma, o rečiausias tipas +5. Tai būdinga europidų grupėms, o M_2 didelis gracilizacijos laipsnis būdingas Vakarų odontologiniam kamienui ir ypač šiaurės europidams.

Distalinė trigonido ketera susidaro M_1 kramtomajame paviršiuje (VII pav.) ir etninei odontologijai turi didelę diagnostinę vertę. Ji laikoma „rytų“ bruožu, nes mongolų grupėse jos dažnis apatiniame pirmajame krūminiame dantyje siekia 50%. Pastaruoju metu distalinę trigonido keterą imta vertinti ir kaip „pietryčių“ bruožą [129], nes maksimalūs jos dažniai nustatyti pietryčių Azijoje. Kaukaze šis bruožas pasklidęs netolygiai, vis retesnis Europos link. Šiaurės Europoje ypač retas. Vis dėlto ir šiame žemyne distalinė trigonido ketera — svarbus požymis. Jos kiek didesnis gausumas rodo pietų gracilaus odontologinio tipo įtaką.

Viduramžių Lietuvoje distalinės trigonido keteros iš viso neaptikta (27 lent.). Tai rodo, kad formuojantis lietuvių odontologiniam tipui nei „rytų“ kompleksas, nei pietų gracilus odontologinis tipas įtakos neturėjo.

Laužta metakonido raukšlė — filogeneziškai labai sena ir stabili apatinio pirmojo krūminio danties morfologinė ypatybė (VIII pav.), kurios genų koncentracija mainosi vien dėl metisacijos. Ji labai būdinga mongolidams ir kartu su kastuvo formos I^1 bei nedideliu Karabelio gumburėlio gausumu sudaro „mongolidų dantų kompleksą" [154]. Raukšlė tarp mongolidų beveik visada didesnė kaip 30%, o dar dažniau (per 50%) ji aptinkama pieninio apatinio antrojo krūminio danties kramtomajame paviršiuje. Europidams šis požymis nebūdingas, tačiau, būdamas pagrindiniu „rytų" rodikliu, jis yra vienas jautriausių indikatorių, diferencijuojant šiaurės gracilų, arba „suomių", ir Vidurio Europos tipus. Skirtingai nuo distalinės trigonido keteros, laužta metakonido raukšlė į Europą iš rytų pateko „šiaurės kanalu" [99], todėl požymio didesnė koncentracija būdinga ugrofinų grupėms.

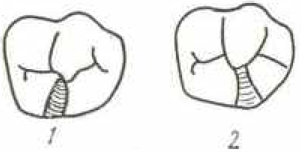

21 pav. Papildomo vidinio viduriniojo gumburėlio du tipai: 1 — metakonido dalis, 2 — entokonido dalis

Viduramžių Lietuvos odontologiniai duomenys rodo labai mažą požymio koncentraciją (27 lent.): jo aptikti tik 2 atvejai Vakarų Lietuvoje — Arglaičiuose ir Pribitkoje (68 lent.). Tokia požymio koncentracija yra labai maža Vidurio Europos tipui.

Papildomas vidinis vidurinysis gumburėlis (*tuberculum accessorium mediale internum,* arba *t.a.m.i.*) būna M_1 kramtomajame paviršiuje (21 pav.). Tai labai senas, stabilus darinys, smarkiai varijuojantis įvairiose rasinėse grupėse. Jis nebūdingas Vakarų odontologiniam kamienui: tarp europidų mažesnis nei 15%, o negrų — 25%. Požymis padeda atskirti Vidurio Europos ir Šiaurės gracilųjį tipus. Populiacijoms, priklausančioms šiaurės graciliajam tipui, būdinga apatinių krūminių dantų, ypač M_1, gracilizacija. Taigi kuo daugiau 4-gumburių M_1, tuo mažiau *t.a.m.i.*

Lietuviams *t.a.m.i.* yra netipiškas, nes šio bruožo teaptikti tik 2 atvejai: vienas rytinėje (Tulpiakiemyje), kitas vakarinėje (Želakiuose) Lietuvos dalyse (68 lent.). Taigi pagal jo dažnį lietuviai yra tipiški vakarų odontologinio kamieno atstovai.

6.2.3. Kaimo gyventojų odontoglifika

Odontoglifika — tai nauja etninės odontologijos šaka, tyrinėjanti krūminių dantų kramtomojo paviršiaus mikroreljefą [99]. Tas paviršius išvagotas sudėtingo vagelių rašto (22 ir 23 pav.), kuris yra labai pastovus, o varijuoja tik atskiros detalės. Vagelių skaičiui, padėčiai ir formai būdingi tam tikri dėsningumai, kurie susekami net generalizuotos emalio hipoplazijos atvejais, kai visas paviršius esti sudarkytas.

Dantų vainiko vagos būna dvejopos: a) tarpgumburinės vagos, arba plyšiai, gana giliai perskiriantys gumburus (žymimi romėniškais skaičiais — I, II, III) ir b) gumburinės vagos, išsidėsčiusios ant gumburų (žymimos arabiškais skaičiais su gumburo simboliais — *2med*, *3pa*, *2pa*, *1end*).

Apatinio pirmojo krūminio danties (M_1) metakonido antrosios vagos (*2med*) vieta — vienas svarbiausių odontoglifinių požymių (24 pav.), padedantis atskirti rytų ir vakarų odontologinius kamienus. Tai ypač pasakytina apie II variantą, t. y. *2med* jungimąsi su II tarpgumburine vaga. Atvejai, kai *2med* siekia centrinę duobelę (*foramen centrale* — *fc*) arba III vagą, morfologiškai yra artimi vienas kitam ir gali būti priešpriešinami antram variantui. *2med* (II) nebūdingas rytų odontologiniam tipui. Pavyzdžiui, tarp mongolų šio bruožo nustatyta 2,5—5,0% [100]. Jis tiek pat retas mišriose populiacijose, turinčiose mongolidinio komponento. Tarp europidų *2med* (II) paprastai siekia 30—40%. *2med* (II) gali pasitarnauti diferencijuojant vakarų odon-

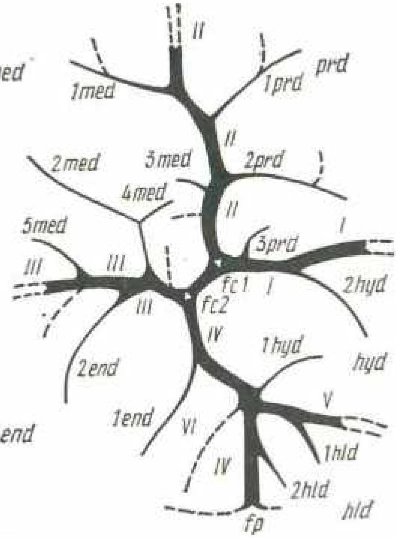

II
med
1med
1prd
prd
II
2med
3med
2prd
4med
II
5med
I
3prd
III
III
fc1
I
2hyd
III
fc2
IV
1hyd
hyd
2end
V
1end
VI
end
1hld
IV
2hld
fp
hld

22 pav. Apatinio krūminio danties kramtomojo paviršiaus vagelių išsidėstymas: *med* — metakonidas, *end* — entokonidas, *hld* — hipokonulidas, *hyd* — hipokonidas, *prd* — protokonidas

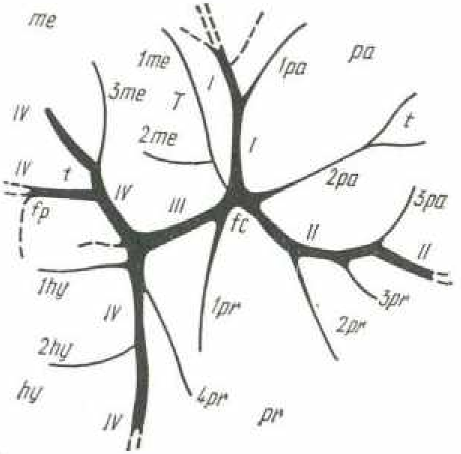

me
1me
1pa
pa
3me
T
I
IV
2me
t
IV
t
I
2pa
IV
III
3pa
fp
fc
II
II
1hy
IV
1pr
3pr
2pr
2hy
hy
4pr
pr
IV

23 pav. Viršutinio krūminio danties kramtomojo paviršiaus vagelių išsidėstymas: *me* — metakonusas, *hy* — hipokonusas, *pr* — protokonusas, *pa* — parakonusas

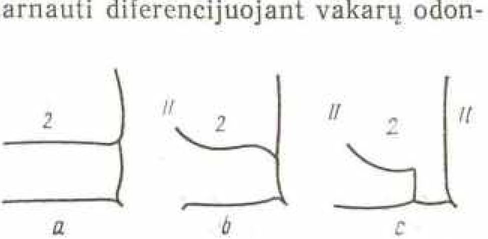

2
II
2
II
2
II
a
b
c

24 pav. Apatinio pirmojo krūminio danties metakonido II vagos variantai

tologinio kamieno Vidurio Europos, Pietų ir Šiaurės tipus. Į pietus 2*med* (II) retesnis, į šiaurę — dažnesnis.

XIV—XVIII a. lietuviai (27 lent.) pasižymi gana negausiu 2*med* (II), retokai pasitaikančiu 2*med* (III) variantu ir archaiško 2*med* (*fc*) varianto dominavimu. M_1 2*med* (II) dažniai yra per maži šiaurės europidams, tačiau pietų komponento įtakos įtarti negalima, nes šis požymis turi tendenciją kisti epochiškai [74].

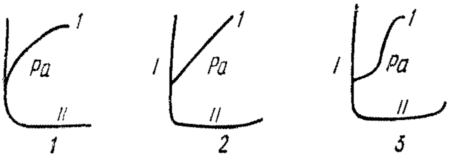

25 pav. Viršutinio pirmojo krūminio danties parakonuso I vagos variantai (1, 2 ir 3 tipai)

Viršutinio pirmojo krūminio danties (M^1) **parakonuso pirmosios** vagos (1*pa*) **forma** — taip pat vertingas bruožas, ypač jos III variantas, vadinamoji „*S*", arba į lyrą panaši, forma (25 pav.), kuri susidaro tada, kai dėl ketvirtos parakonuso vagos (4*pa*) pirmoji (1*pa*) išlinkusi į mediolingvalinę pusę. Lyros forma yra būdinga mongolidams (73,7%), o nebūdinga — europidams (8,0—14,0%).

Lietuvoje šis požymis nedažnas (27 lent.). Jo didesnis tankumas Rytų Lietuvoje neišeina nei už Vakarų kamieno, nei Vidurio Europos tipo ribų, tačiau Lietuvos mastu tokia jo koncentracija yra didoka.

Apatinio antrojo krūminio danties (M_2) **entokonido pirmosios ir antrosios vagos** (1 ir 2*end*) **variantai** taip pat priklauso odontoglifikai. Vagos gali būti išsidėsčiusios lygiagrečiai arba sudaryti kampą (26 pav.). Jeigu 1 ir 2*end* vagų bendras lietimosi taškas liečia tarpgumburinę vagą, tai toks išsidėstymas vadinamas diradiusu (*D*).

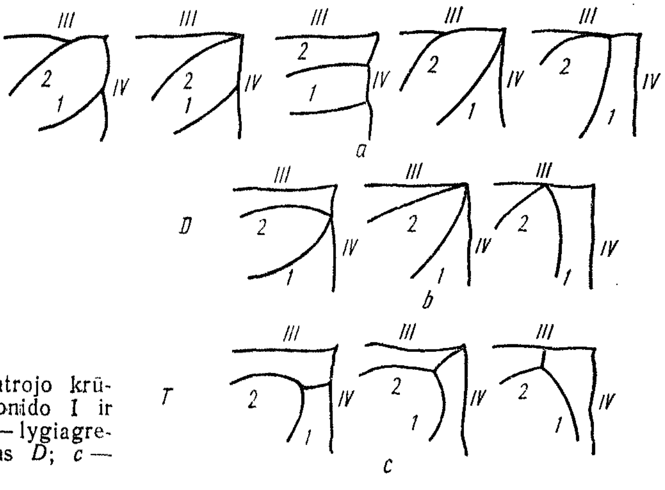

26 pav. Apatinio antrojo krūminio danties entokonido I ir II vagų variantai: *a* — lygiagreti eiga, *b* — variantas *D*; *c* — variantas *T*

Jeigu 1 ir *2end* lietimosi tašką su tarpgumburine vaga sieja 1 ir *2end* bendra vagelė, tai toks išsidėstymas vadinamas triradiusu (*T*). Svarbūs 1 ir *2end* vagų lygiagretumo atvejai ir diradiusų ir triradiusų derinio ($D+T$) dažnumas. Diradiusų ir triradiusų derinys yra labai būdingas europidams (daugiau negu 50%), o lygiagretumas — mongolidams (apie 82,5%).

Sprendžiant iš $D+T$ (27 lent.), Lietuvos kaimo gyventojai yra tipiški europidai, vis dėlto sunku paaiškinti lygiagretumo atvejus Pietų Lietuvoje. Kol kas daryti bent kiek rimtesnių išvadų negalima dėl dviejų priežasčių: dantų ištirta gana nedaug, be to, šis požymis epochiniu aspektu nėra stabilus [74].

6.2.4. Kaimo gyventojų odontologinis tipas

XIV—XVIII a. Lietuvos kaimo gyventojai priklauso Vidurio Europos odontologiniam tipui. Apie tai liudija mezodontiškumas, maži 4-gumburių M_1, laužtos metakonido raukšlės, kastuvo formos I^1, 6-gumburių M_1, kraudingo, *t.a.m.i.* dažnumai; vidutiniai M^2 emalio tarpšakninio nutekėjimo, 5-gumburių M_2, diastemos, I^2 redukcijos 1 balo dažnumai ir dideli M_1 vainiko formos +5 dažnumai. Vakarų komplekso „grynumas" pasireiškia tuo, kad nėra distalinės trigonido keteros, o laužta metakonido raukšlė, M^1 parakonuso pirmos vagos trečias tipas ir kastuvo formos I^1 pasitaiko labai retai. Lietuvos kaimo gyventojai pagrindinių odontologinių požymių procentais (27 pav.) be-

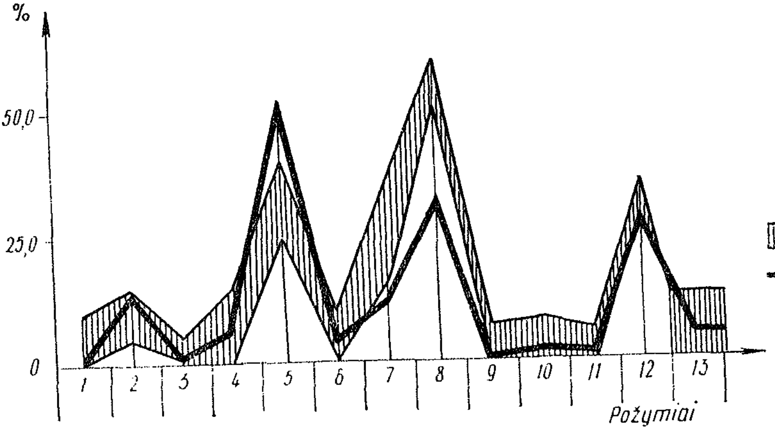

27 pav. XIV—XVIII a. kaimo gyventojų odontologinis tipas. Ordinačių ašyje — odontologinių požymių dažniai, abscisių — požymiai: 1 — kraudingas, 2 — I^2 redukcijos 1 balas, 3 — I^2 redukcijos (2+3) balai, 4 — I^1 kastuvo forma (1 balas), 5 — M_1 vainiko forma +5, 6 — keturgumburiai M_1, 7 — penkiagumburiai M_2, 8 — M^2 hipokonuso redukcija (3+ ir 3 balų suma), 9 — distalinė trigonido ketera, 10 — laužta metakonido raukšlė, 11 — *t.a.m.i.*, 12 — M_1 metakonido II vagos II variantas, 13 — M^1 parakonuso I vagos 3 tipas, 14 — Vidurio Europos odontologinis tipas, 15 — XIV—XVIII a. Lietuvos kaimo gyventojų odontologinis tipas

28 lentelė. XIV—XVIII a. kaimo gyventojų odontologinių požymių tarpgrupinis kintamumas (Vieno faktoriaus dispersinės analizės rezultatai, kai $k=4$)

Nr.	Požymis	*N*	*min—max*	η^2 (%)	*F*
1	Diastema	483	5,6—9,1	1,30	0,2
2	Kraudingas	736	0,0—0,6	0,16	0,1
3	I^2 redukcijos 1 balas	410	10,4—19,5	2,61	0,3*
4	I^2 redukcijos 2+3 balai	410	0,0—1,2	0,95	0,1
5	I^1 kastuvo formos 1 balas	363	4,7—12,1	7,50	0,5*
6	I^1 kastuvo formos 2+3 balai	363	0,0—1,2	0,91	0,1
7	I^2 kastuvo formos 1 balas	364	16,1—21,0	2,21	0,2
8	I^2 kastuvo formos 2+3 balai	364	5,0—7,1	0,70	0,1
9	M^1 forma 4	325	94,2—100,0	0,88	0,1
10	M^1 forma 4—	325	0,0—5,8	1,22	0,1
11	M^2 forma 4	193	4,1—22,6	1,88	0,3*
12	M^2 forma 4—	193	47,4—61,3	0,56	0,4*
13	M^2 forma 3	193	0,0—6,1	0,37	0,1
14	M^2 forma 3+ ir 3	193	16,1—37,2	1,38	0,3*
15	Distalinė trigonido ketera	156	0,00	0,00	0,0
16	Laužta metakonido raukšlė	125	0,0—5,4	4,04	0,1
17	*T. a. m. i.*	162	0,0—2,2	1,97	0,1
18	6-gumburis M_1	151	0,0—5,7	2,23	0,1
19	5-gumburis M_1	151	85,7—100,0	3,15	0,1
20	M_1 vainiko +5 forma	151	42,9—57,5	1,57	0,1
21	4-gumburis M_1	151	0,0—8,6	1,82	0,1
22	5-gumburis M_2	83	7,7—15,2	2,05	0,0
23	4-gumburis M_2	83	84,6—88,2	1,91	0,0
24	M_1 2 *med* (II)	103	22,6—37,5	1,85	0,0
25	M_1 2 *med* (III)	103	12,9—25,0	2,00	0,0
26	M_1 2 *med* (*fc*)	103	37,5—64,5	2,87	0,1
27	M^1 1 *pa* 1 forma	141	12,5—43,2	6,41	0,2*
28	M^1 1 *pa* 2 forma	141	54,1—87,5	2,81	0,1
29	M^1 1 *pa* 3 forma	141	0,0—10,5	6,02	0,2*
30	M^2 tarpšakninis emalio nutekėjimas (4 balai)	429	8,1—18,4	1,14	0,3*
31	M^2 tarpšakninis emalio nutekėjimas (5 balai)	429	4,3—6,5	0,73	0,2
32	M^2 tarpšakninis emalio nutekėjimas (5+6 balai)	429	4,6—9,7	0,80	0,2

* labiausiai varijuojantys požymiai

veik idealiai atitinka Vidurio Europos tipą. Šiek tiek silpnesnė M^2 hipokonuso redukcija paaiškinama tuo, kad požymis nestabilus, net Lietuvos medžiagoje užfiksuotas gana žymus jo kitimas [73]. Antra vertus, didesnis M_1 vainiko +5 formos procentas yra labai būdingas kaip tik Vidurio Europos tipo atstovams.

Lietuvos kaimo gyventojų odontologinis tipas labai homogeniškas (27 lent.). Nežymiai didesnis I^1 kastuvo formos 1 balo ir 6-gumburių M_1 dažnumas Pietų Lietuvoje nesusijęs su M_1 laužtos metakonido raukšlės ir 4-gumburių M_1 kiek didesniu dažnumu. Todėl manyti apie šiaurės gracilaus tipo įtaką Pietų Lietuvoje nėra pagrindo. Taip pat nėra požymių derinio, būdingo ir pietų graciliam tipui, būtent — nežymiai mažesnis M_1 2*med* (II) dažnumas nesusijęs su distalinės trigonido keteros ir 4-gumburių M_1 kiek didesniu dažnumu. Vis dėlto Rytų Lietuvoje šiek tiek per daug M^1 1*pa* 3 formos ir 6-gumburių M_1. Be abejo, apie rytų komponento įtaką samprotauti sunkoka, nes minėti požymiai procentais atitinka netgi Vidurio Europos tipą. Apie rytų komponento įtaką Rytų Lietuvoje galima kalbėti tik Lietuvos mastu. Tuo labiau, kad pirmo tūkstantmečio Lietuvoje, rytų aukštaičių areale

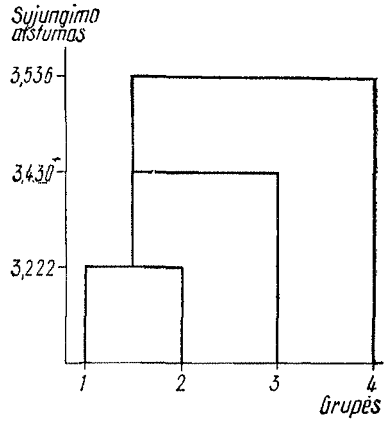

28 pav. Sustambintų kaimo grupių klasifikacija pagal odontologinius požymius (*VDM* klasterizacijos dendrograma): 1 — Vakarų Lietuva, 2 — Pietų Lietuva, 3 — Vidurio Lietuva, 4 — Rytų Lietuva

mūsų buvo aptikta didesnė Rytų odontologinio komplekso įtaka: retesnis M^1 Karabelio gumburėlis, dažnesni kastuvo formos kandžiai, dažnesnis M^1 1*pa* 3 formos ir M_1 2*med* (III); 2*med* (II) iš viso nebuvo aptikta [187]. Rytų komplekso pėdsakai atsirado greičiausiai dėl to, kad I tūkstantmetyje iš rytų atplūdo ten gyvenusių baltų gentys. Tai buvo tartum Tautų kraustymosi periodo Europoje tolimas atgarsis. Tas faktas, kad iš esmės nepasikeitė Vidurio Europos tipas, o tik aptinkama gana nežymi rytų komponento įtaka, rodo, kad ši įtaka buvo gimininguų genčių.

Kaimo gyventojų geografinei diferenciacijai įvertinti buvo atlikta vieno faktoriaus dispersinė analizė (28 lent.), pagal labiausiai varijuojančius požymius apskaičiuoti *VDM* ir atliktà jų matricos klasterinė analizė. Patikimai nevarijuoja nei vienas požymis ir galima kalbėti tik apie Fišerio kriterijaus didžiausias reikšmes. Jas turi šie 8 požymiai: I^2 redukcijos 1 balas, I^1 kastuvo formos 1 balas, M^2 hipokonuso redukcijos 4,4-balai ir (3+ ir 3) balų suma, M^1 1*pa* 1 ir 3 tipai ir M^2 emalio tarpšakninio nutekėjimo 4 balai. Tai rodo, kad teritorinės grupės tarpusavyje yra labai artimos. Klasterinė analizė parodė (28 pav.), kad labiausiai artimos, beveik identiškos yra Vakarų ir Pietų Lietuvos grupės, sudarančios vieną klasterį. Nedaug nuo jo nutolusi Vidurio Lietuvos, o šiek tiek daugiau — Rytų Lietuvos grupė. Serijų homogeniškumą patvirtina ir mažas atstumas tarp kraštinių grupių (0,314). Nepaisant Rytų Lietuvoje 6-gumburių M_1 ir M^1 1*pa* 3 formos kiek didesnių dažnių, toks minimalus atstumas tarp kraštinių tiek geografine, tiek klasterio grupių prasme rodo šių grupių didelį artimumą.

Kartu Lietuvos medžiagoje atsispindi ir didelė odontologinių požymių — 6-gumburių M_1 ir M^1 *1pa 3* tipo taksonominė vertė.

Iš viso to galima padaryti išvadą, kad feodalizmo laikotarpiu Lietuvoje vyko gana intensyvi antropologinė konsolidacija, kuri buvo susijusi su valstybės susidarymu, todėl XIV—XVIII a. Lietuvos kaimo gyventojų odontologinis tipas toks monolitiškas.

6.2.5. Vilniečių dantų morfologinės ypatybės

Viduramžių vilniečių odontologinės ypatybės iš esmės labai panašios į kaimo gyventojų, tačiau yra ir kai kurių skirtumų, kurie turi etnogenetinę prasmę.

M^2 tarpšakninis emalio nutekėjimas Vilniaus mieste buvo vidutinio dažnumo (29 lent.). Tai liečia ir pradines (4 balų), ir ryškias (5 ir 6 balų) formas.

29 lentelė. Viduramžių vilniečių viršutinio antrojo krūminio *danties tarpšakninis* emalio nutekėjimas (%)

Nr.	Serija	Emalio nutekėjimas balais					
		N	Nėra	4	5	6	5+6*
1	Latako gatvė	40	85,0	5,0	10,0	0,0	10,0
2	Z. Sierakausko gatvė	194	82,0	9,3	8,2	0,5	8,8
3	J. Jasinskio gatvė (dab. P. Cvirkos)	136	80,1	8,8	9,6	1,5	11,0
4	Pranciškonų bažn.	90	74,4	14,4	10,0	1,1	11,1
5	Rinktinė Vilniaus serija	95	71,6	14,7	11,6	2,1	13,7
6	Jungtinė Vilniaus serija	555	78,7±1,7	10,6±1,3	9,5±1,2	1,1±0,4	10,6±1,3

* *Vilniaus kraniologinėje medžiagoje 7 ir 8 balų nebuvo aptikta*

30 lentelė. Viduramžių vilniečių *odontoskopija ir odontoglifika*

Nr.	Serija	Diastema		Kraudingas		I^2 redukcija ba		
		N	%	*N*	%	*N*	0	1
1	Latako g.	17	5,9	56	0,0	18	83,3	16,7
2	Z. Sierakausko g.	138	3,6	236	0,0	21	85,7	14,3
3	J. Jasinskio g. (dab. P. Cvirkos)	79	2,5	297	0,0	4	50,0	50,0
4	Pranciškonų bažn.	96	3,1	166	0,0	1	100,0	0,0
5	Rinktinė serija	100	2,0	194	0,5	3	100,0	0,0
6	*Jungtinė* serija	430	3,0±0,8	949	0,1±0,1	47	83,0±5,5	17,0±5,5

Visose Vilniaus serijose aptikti gana nedideli diastemos dažnumai (30 lent.). Apskritai šis požymis nebuvo tipiškas Vilniaus gyventojams. Tas pats pasakytina ir apie kraudingą — jo iš viso pasitaikė tik vienintelis atvejis.

Pradinis I^2 redukcijos balas varijuoja nuo nulinių reikšmių (gana stambiose Pranciškonų bažnyčios bei rinktinėje serijose) ir vidutinių dažnių (Latako ir Z. Sierakausko g. serijose) iki labai didelių (J. Jasinskio g. serijoje, 30 lent.). Nors jungtinės serijos šio požymio procentą reikia laikyti vidutiniu, J. Jasinskio g. serijos šis procentas didesnis nei Vidurio Europos tipo, be to, serijoje visiškai neaptikta ryškių redukcijos formų. Beje, jos apskritai nebūdingos Vilniaus gyventojams.

Negalima neatkreipti dėmesio į gana didelį I^1 kastuvo formos 1 balo dažnį. Toks, kaip kaime, aptiktas tik Latako g. kapinyne, o visose kitose serijose jis daug didesnis, todėl požymio koncentracija jungtinėje serijoje siekia net 27,8%. Antra vertus, ryškių kastuvo formos kandžių nepasitaikė. Taigi galima kalbėti apie labai nežymią rytų komponento įtaką, palyginti su bendralaikiais Lietuvos kaimo gyventojais. Kastuvo formos I^2 kraniologinėse serijose būna daugiau, taigi ir vilniečių šis požymis dažnesnis. Tik nepasitaikė nė vieno 3 balų atvejo.

Vilniečių M^1 atitinka klasikinę, 4-gumburę formą (30 lent.), o M^2 *redukcija vidutinio laipsnio. Vis dėlto pažymėtina gana didelė požymio variacija* — nuo nežymiai mažesnių dažnių J. Jasinskio ir Latako g. iki ryškios redukcijos Z. Sierakausko g. serijoje. Tarp Vilniaus gyventojų Karabelio gumburėlis aptinkamas vidutiniu dažnumu, o Latako g. netgi retai. Tipiškomis pagal Karabelio gumburėlio išsidėstymą reikėtų laikyti Z. Sierakausko ir J. Jasinskio g. serijas: dažniai būdingi Vidurio Europos tipo šiaurės europidams. Pagal apatinių krūminių dantų vainiko formą kokių nors netikėtumų Vilniuje neaptikta. (Rastas tik vienintelis 6-gumburis M_1.) Tas pats pasakytina ir apie 4-gumburius M_1. Taigi Latako gatvės serijoje, kurioje aptiktas tik vienas 6-gumburis M_1, šiam požymiui būdinga labai didelė kon-

lais (%)			*Kastuvo formos I^1 balais (%)*				
2	3	2+3	*N*	1	2	3	2+3
0,0	0,0	0,0	15	6,7	0,0	0,0	0,0
0,0	0,0	0,0	16	37,5	0,0	0,0	0,0
0,0	0,0	0,0	4	50,0	0,0	0,0	0,0
0,0	0,0	0,0	—	—	—	—	—
0,0	0,0	0,0	1	100,0	0,0	0,0	0,0
0,0±0,0	0,0±0,0	0,0±0,0	36	27,8±7,5	0,0±0,0	0,0±0,0	0,0±0,0

Nr.	Kastuvo formos I^2 balais (%)					M^1 ti	
	N	1	2	3	2+3	N	4
1	16	43,8	0,0	0,0	0,0	20	100,0
2	16	62,5	6,3	0,0	6,3	140	98,6
3	4	50,0	0,0	0,0	0,0	90	100,0
4	2	50,0	0,0	0,0	0,0	67	100,0
5	3	33,3	0,0	0,0	0,0	81	98,8
6	41	51,2±7,8	2,4±2,4	0,0±0,0	2,4±2,4	398	99,2±0,4

Nr.	M^1 Karabelio gumburėlis balais (%)							
	N	0	1	2	3	4	5	2–5
1	10	60,0	20,0	10,0	0,0	10,0	0,0	20,0
2	11	27,3	18,2	18,2	36,4	0,0	0,0	54,5
3	19	47,4	0,0	21,1	21,1	0,0	10,5	52,6
4	14	35,7	35,7	14,3	7,1	0,0	7,1	28,6
5	36	41,7	22,2	19,4	11,1	0,0	5,6	36,1
6	90	42,2±5,2	18,9±4,1	17,8±4,0	14,4±3,7	5,6±1,1	5,6±2,4	38,9±5,1

Nr.	M_1 vainiko forma (%)						
	N	Σ6	$Y5$	+5	$X5$	Σ5	$Y4$
1	13	7,7	33,3	50,0	0,0	84,6	8,3
2	8	0,0	66,6	33,3	0,0	100,0	0,0
3	3	0,0	66,6	33,3	0,0	100,0	0,0
4	—	—	—	—	—	—	—
5	—	—	—	—	—	—	—
6	24	4,2±4,1	36,8±9,8	52,6±10,2	0,0±0,0	91,7±5,6	5,5±4,6

30 lentelės pabaiga

Nr.	M_1 2 *med* variantai (%)				M^1 1 *pa* forma (%)				M_2 1 ir 2 *end* vieta (%)		
	N	II	III	*fc*	N	1	2	3	N	Lygiagreti eiga	$D+T$
1	8	25,0	37,5	37,5	9	44,4	55,6	0,0	2	50,0	50,0
2	—	—	—	—	3	33,3	66,0	0,0	—	—	—
3	2	0,0	0,0	100,0	10	60,0	30,0	10,0	—	—	—
4	—	—	—	—	11	45,5	54,5	0,0	—	—	—

30 lentelės tęsinys (I)

pas (%)		M^2 tipas (%)					
4−	3+ ir 3	*N*	4	4−	3+	3	3+ ir 3
0,0	0,0	14	14,3	64,3	21,4	0,0	21,4
0,7	0,7	134	13,4	49,3	31,3	6,0	37,3
0,0	0,0	90	22,2	56,7	20,0	1,1	21,1
0,0	0,0	63	15,9	52,4	25,4	6,3	31,7
1,2	0,0	77	16,9	51,9	28,6	2,6	31,2
0,5±0,4	0,3±0,3	378	16,7±1,9	52,6±2,6	26,7±2,3	4,0±1,0	30,7±2,4

30 lentelės tęsinys (II)

M_2 vainiko forma (%)							
N	Σ6	Σ5	*Y*4	+4	*X*4	Σ4	*Y*3
6	0,0	0,0	0,0	66,7	33,3	100,0	0,0
2	0,0	0,0	—	—	—	100,0	0,0
1	0,0	0,0	0,0	0,0	100,0	100,0	0,0
—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—
9	0,0±0,0	0,0±0,0	0,0±0,0	57,1± ±16,5	42,9± ±16,5	100,0± ±0,0	0,0± ±0,0

30 lentelės tęsinys (III)

			Distalinė trigonido ketera		Laužta metakonido raukšlė		*T. a. m. i.*	
+4	*X*4	Σ4	*N*	%	*N*	%	*N*	%
0,0	0,0	7,7	14	0,0	11	0,0	14	7,1
0,0	0,0	0,0	2	0,0	2	0,0	59	6,8
0,0	0,0	0,0	3	0,0	3	0,0	22	4,5
—	—	—	—	—	—	—	2	0,0
—	—	—	—	—	—	—	5	0,0
0,0±0,0	0,0±0,0	4,2±4,1	19	0,0±0,0	16	0,0±0,0	102	5,9±2,3

30 lentelės pabaiga

Nr.	M_1 2 *med* variantai (%)				M^1 1 *pa* forma (%)				M_2 1 ir 2 *end* vieta (%)		
	N	II	III	*fc*	*N*	1	2	3	*N*	Lygiagreti eiga	*D*+*T*
5	—	—	—	—	7	57,1	42,9	0,0	—	—	—
6	10	20,0± ±12,6	30,0± ±14,5	50,0± ±15,8	40	50,0± ±7,9	47,5± ±7,9	2,5± ±2,5	2	50,0± ±35,4	50,0± ±35,4

centracija, o to negalima pasakyti apie šios serijos 4-gumburių M_1 koncentraciją ir kartu apie tipo gracilizaciją. Tuo labiau, kad Latako gatvės serijoje dominuoja M_1 +5 forma — svarbus Vidurio Europos tipo rodiklis. O Z. Sierakausko ir J. Jasinskio gatvių serijose dominuoja archaiška M_1 vainiko *Y*5 forma, kuri nėra būdinga bendralaikiams kaimo gyventojams.

Vilniečių M_2 būdinga labai didelė redukcija (4-gumburiai sudaro 100,0%). Tai būdinga šiaurės europidams.

Įdomu tai, kad tarp vilniečių visiškai nebuvo aptikta laužtos metakonido raukšlės ir distalinės trigonido keteros, o *t.a.m.i.* pasitaikė gana dažnai. Ypač tai liečia Latako ir Z. Sierakausko g. serijas. *T.a.m.i.* nėra tipiškas vakarų odontologinio kamieno bruožas, tačiau vilniečiai pagal vidutinę požymio koncentraciją visiškai atitinka europidų grupes. Ar gali didesnė požymio koncentracija rodyti pietų gracilaus tipo įtaką,— pasakyti gana sunku, nors 2*med* (II) M_1 gana reti. Tai lyg ir antras pietų gracilaus tipo rodiklis. Tačiau jungtinėje Vilniaus serijoje dominuoja M_1 2*med* (*fc*) tipas, kuris būdingas ir kaimo gyventojams. Gana įdomiai tarp Vilniaus gyventojų varijuoja M_1 2*med* (III). Šis požymis labai dažnas jungtinėje Vilniaus, dar dažnesnis Latako gatvės serijoje. O laužtos metakonido raukšlės, visada susijusios su šia M_1 2*med* forma, iš viso diagnozuota nebuvo.

Tik vieną kartą rastas bruožas, kuris labai tipiškas Rytų odontologiniam kamienui — M^1 1*pa* 3 forma. Todėl jungtinėje serijoje dominuoja 1*pa* 1 (50,0%) ir 1*pa* 2 formos (47,5%). Tik dviejuose M_2 buvo galima nustatyti entokonido 1 ir 2 vagų vietą — aptiktas lygiagretumas ir $D+T$ variantas.

6.2.6. Vilniečių odontologinis kompleksas ir jo vieta bendralaikėje Lietuvos kaimo medžiagoje

Sprendžiant iš jungtinės serijos duomenų (30 lent.), Vilniaus gyventojai priklauso Vidurio Europos odontologiniam tipui, nes visai nerasta laužtos metakonido raukšlės, distalinės trigonido keteros, kastuvo formos I^1 2 ir 3 balų; rasti maži kraudingo, 6-gumburių ir 4-gumburių M_1, M^1 1*pa* 3 formos, diastemos procentai, vidutiniai I^2 redukcijos 1 balo, M^2 hipokonuso redukcijos (3+ ir 3), Karabelio gumburėlio, M^2 tarpšakninio emalio nutekėjimo (4 ir 5+6 balų) dažnumai, didelė M_1+5 formos ir 4-gumburių M_2 koncentracija. Reikia pripažinti, kad Vidurio Europos tipui būdingas beveik maksimalus I^1 kastuvo formos 1 balo procentas. Lietuvos kaimo gyventojams jis visai netipiškas. Neįprastai maža ir M_1 2*med* (II) koncentracija. Ji rodytų pietų komponento įtaką, turint galvoje dažnoką *t.a.m.i.* ir retoką Karabelio gumburėlį. Tačiau distalinės trigonido keteros ir labai redukuotų I^2 nebuvimas, maži 4-gumburių M_1 dažniai verčia abejoti šia įtaka, o didelis I^1 kastuvo formos 1 balo dažnis jai netgi prieštarauja.

Šie nukrypimai nuo Vidurio Europos tipo standartų gana akivaizdūs ir grafike (29 pav.). Aiškiai per daug I^1 kastuvo formos 1 balo ir M_1 +5 formos, tačiau pastarasis bruožas ypač būdingas Vidurio Europos tipui, o jo didesnį dažnį matėme ir Lietuvos kaime. Vidurio Europos tipo maksimalią ribą vilniečiai peržengia pagal *t.a.m.i.*, o nesiekia minimaliõs pagal M_1 2 *med* (II). Tačiau šie nukrypimai nėra dideli, nesudaro kompleksų ir todėl neparodo ryškesnės kito tipo įtakos. Nei atskirose serijose, nei jungtinėje medžiagoje nežymu ne tik pietų, bet ir šiaurės gracilaus tipo arba rytų komponento žymesnės įtakos. Antra vertus, beveik kiekvienoje serijoje pasitaiko kai kurių

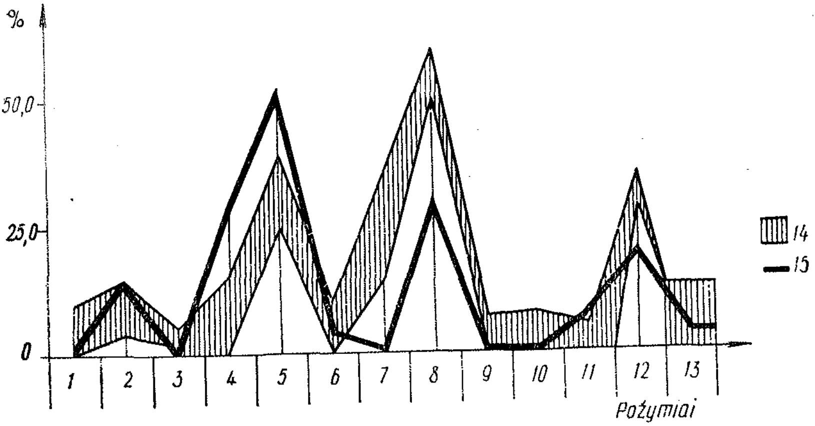

29 pav. Viduramžių vilniečių odontologinis tipas. Ordinačių ašyje — odontologinių požymių dažniai, abscisių ašyje — požymiai: 1 — kraudingas, 2 — I^2 redukcijos I balas, 3 — I^2 redukcijos (2+3) balai, 4 — I^1 kastuvo forma (1 balas), 5 — M_1 vainiko forma +5, 6 — keturgumburiai M_1, 7 — penkiagumburiai M_2, 8 — M^2 hipokonuso redukcija (3+ ir 3 balų suma), 9 — distalinė trigonido ketera, 10 — laužta metakonido raukšlė, 11 — *t.a.m.i.*, 12 — M_1 metakonido II vagos II variantas, *13* — M^1 parakonuso I vagos 3 tipas, 14 — Vidurio Europos odontologinis tipas, 15 — XIV—XVIII a. vilniečių odontologinis tipas

pavienių požymių maksimalių reikšmių, būdingų kitiems odontologiniams tipams. Antai J. Jasinskio g. serijoje labai daug I^2 redukcijos 1 balo visiškai nesant 2+3, daug I^1 kastuvo formos 1 balo. Tai rodytų šiaurės gracilaus tipo įtaką, tačiau ja tenka abejoti, nes nėra būdingų požymių — laužtõs metakonido raukšlės, kraudingo, 4-gumburių M_1, M_1 2 *med* (II). Latako g. gana daug 6-gumburių M_1 ir mažai Karabelio gumburėlio. Tai rodytų rytų komplekso įtaką, bet šiai prielaidai prieštarautų ypač mažas I^1 kastuvo formos 1 balo procentas, taip pat laužtos metakonido raukšlės, trigonido distalinės keteros ir labai subtilaus indikatoriaus — M^1 1*pa* 3 formos — nebuvimas.

Taigi vilniečiai Vidurio Europos tipo neatitiko taip „grynai" kaip Lietuvos kaimiečiai. Yra pagrindo įtarti kitų tipų inkliuzus, kurie sąlygojo kai kuriuos Vidurio Europos tipui svetimus požymius. Vilniečių tipui „svetimi" odontologiniai požymiai reti. Tai ypač akivaizdu atskirose kraniologinėse serijose (vienas 6-gumburis M_1, vienas — M^1 1*pa* 3 tipo). Antra vertus, kai kurie požymiai, kurie kaime aptinkami gana retai, Vilniui lyg ir būdingi, pavyzdžiui, I^1 kastuvo formos 1 ba-

31 lentelė. Odontologinių požymių tarpgrupinis kintamumas (vieno faktoriaus

Nr.	Požymis	XIV—XVIII a. Lietuvos kaimo ir	
		N	*min—max*
1	Diastema	913	3,0—9,1
2	Kraudingas	1685	0,0—0,6
3	I^2 redukcijos 1 balas	457	10,4—19,5
4	I^2 redukcijos 2 balas	457	0,0—1,2
5	I^2 redukcijos 3 balas	457	0,0
6	I^1 kastuvo formos 1 balas	399	4,7—27,8
7	I^1 kastuvo formos 2+3 balai	399	0,0—1,2
8	I^2 kastuvo formos 1 balas	405	16,1—51,2
9	I^2 kastuvo formos 2+3 balai	405	2,4—7,1
10	M^2 forma 4	571	4,1—22,6
11	M^2 forma 4—	571	47,4—61,3
12	M^2 forma (3+ ir 3)	571	16,1—37,2
13	6-gumburis M_1	175	0,0—5,7
14	5-gumburis M_1	175	85,7—100,0
15	M_1 vainiko +5 forma	151	42,9—57,5
16	4-gumburis M_1	175	0,0—8,6
17	6-gumburis M_2	92	0,0
18	5-gumburis M_2	92	0,0—15,2
19	4-gumburis M_2	92	84,6—100,0
20	Distalinė trigonido ketera	175	0,0
21	Laužta metakonido raukšlė	141	0,0—5,4
22	*T. a. m. i.*	264	0,0—5,9

* labiausiai varijuojantys požymiai
** $p<0{,}05$

las, *t.a.m.i.* ir kt. Tokie kai kurių diagnostiškai svarbių požymių vos ne maksimalūs dažniai ir rodo kitų tipų įtaką. Bet ši įtaka gana nežymi. Todėl Vidurio Europos tipą atitinka ir atskiros Vilniaus populiacijos, ir jungtinės serijos.

Siekiant objektyviai apibrėžti vilniečių vietą bendralaikiame kaimo fone, buvo nustatyti tarp teritorinių kaimo gyventojų grupių ir vilniečių labiausiai varijuojantys požymiai (31 lent.), pagal juos apskaičiuoti *VDM* ir atlikta *VDM* matricos klasterinė analizė. Nors kai kurių požymių amplitudė gana didelė, bet patikimai nevarijuoja nė vienas, o kiek didesnėmis Fišerio kriterijaus reikšmėmis pasižymi 6 bruožai, kuriuos ir laikėme labiausiai varijuojančiais. Teritorinio faktoriaus vidutinis įtakos laipsnis (η^2) sudaro 1,06%. Visa tai patvirtina antropologinį visų Lietuvos gyventojų artumą, kuris atsispindi ir klasterinės analizės dendrogramoje (30 pav.). Vakarų ir Vidurio Lietuva sudaro glaudų klasterį; prie jo jungiasi Pietų ir Rytų Lietuva. Atstumas tarp kraštutinių grupių — Vakarų, Vidurio ir Rytų Lietuvos — tesudaro 0,589. Tai dar kartą patvirtina kaimo grupių artumą. Nors Vilniaus gyventojai ir skiriasi nuo kaimo (atstumas 0,689), bet kito klasterio nesudaro, ir taip pat, kaip Rytų ir Pietų Lietuva, jungiasi dispersinės analizės rezultatai)

miesto gyventojai ($k=5$)		Visi XIV—XVIII a. Lietuvos gyventojai ir bendralaikiai kaimynai ($k=18$)			
η^2 (%)	*F*	*N*	*min—max*	η^2 (%)	*F*
0,30	0,4	2070	0,0—53,5	17,40	31,6**
0,10	0,2	2322	0,0—13,1	4,70	8,9**
0,90	1,2*	716	0,0—37,5	2,14	1,4
0,70	0,1	716	0,0—6,1	2,75	1,9
0,00	0,0	716	0,0	0,00	0,0
1,10	1,3*	941	0,0—44,5	10,74	9,2**
0,20	0,2	941	0,0—25,0	8,33	7,0**
0,90	1,1*	1011	5,7—34,7	2,86	2,4
0,60	0,6	1011	0,0—41,4	17,15	16,7**
3,10	2,0*	1596	0,0—56,5	16,91	20,7**
1,80	1,1*	1596	28,2—84,7	11,02	12,6**
3,20	2,1*	1596	14,6—50,0	3,52	3,7
0,80	0,2	967	0,0—14,2	4,49	3,1
0,20	0,1	967	73,8—100,0	3,90	2,7
1,90	0,9	967	0,0—57,5	24,38	20,5**
0,80	0,6	967	0,0—25,2	6,13	4,3
0,00	0,0	557	0,0—2,6	1,26	0,5
2,60	1,3*	557	7,7—22,7	1,15	0,4
2,50	1,3*	557	77,3—88,2	3,54	1,5
0,00	0,0	912	0,0—3,9	1,50	0,9
0,80	0,6	912	0,0—22,7	9,74	6,6**
0,90	0,4	831	0,0—29,3	6,75	4,2

prie to paties identiškų grupių — Vakarų ir Vidurio Lietuvos — klasterio. Tuo gana objektyviai įrodomas savitos klasterio grupės — Vilniaus gyventojų — artumas Lietuvos kaimo gyventojams.

Iš to išplaukia, kad viduramžių Vilniaus gyventojai odontologijos požiūriu iš esmės buvo tokios pat sudėties kaip ir Lietuvos kaimo.

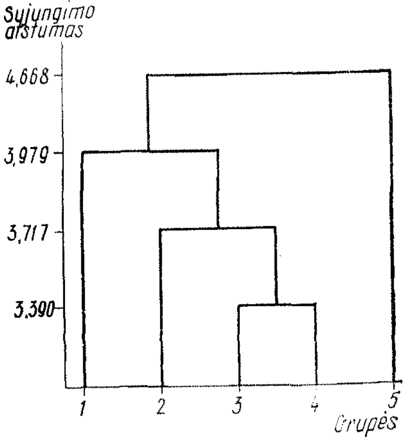

30 pav. Vilniaus gyventojai kaimo odontologinės medžiagos fone (*VDM* klasterizacijos dendrograma): 1 — Rytų Lietuva, 2 — Pietų Lietuva, 3 — Vakarų Lietuva, 4 — Vidurio Lietuva, *5* — Vilniaus gyventojai

Matyt, persikėlėliai daugiausia buvo iš kaimyninių sričių, tik kai kurie — iš tolimesnių vietovių. Tas ir suteikia Vidurio Europos tipo vilniečiams mišrumo atspalvį.

6.2.7. Lietuviai Rytų Europos fone

Palyginamosios sinchroninės medžiagos iš kaimyninių teritorijų ir apskritai iš Rytų Europos yra labai nedaug — pavyko pasitelkti 7 latvių serijas [85], rinktines rusų ir ukrainiečių serijas, šiek tiek ankstesnes (IX—XV a.) rytų slavų serijas iš Rusijos ir Ukrainos [121], gana vėlyvas (XVIII—XIX a.) baltarusių [117] ir karelų [86] grupes.

Kaip ir reikėjo tikėtis, lietuvių ir jų kaimynų odontologinių požymių tarpgrupinis varijavimas labai didelis (31 lent.): net 8 požymiai patikimai įvairuoja tarp grupių, o vidutinis teritorinio faktoriaus įtakos laipsnis (η^2) visų požymių sudaro 6,8%. Pagal tuos 8 požymius apskaičiuotų *VDM* klasterizacijos dendrogramoje (31 pav.) visi Lietuvos gyventojai sudaro vieną labai glaudų klasterį. Tai byloja apie jų biologinį tapatumą. Antrą, mažesnį klasterį sudaro 3 latvių serijos ir rytų slavų rinktinė iš Ukrainos. Tačiau šis klasteris ne toks jau tolimas „lietuviškajam". Tai suprantama, nes X—XVI a. Ukrainos gyventojai pagal Vidurio Europos tipo struktūrą yra labai artimi Lietuvos žmonėms. Ikškilės seriją sudaro baltai [84]. Nors XII—XV a. Vidzemė buvo mišri [91], vis dėlto vyravo baltiškas komponentas. Apie tai byloja tas faktas, kad Ikškilės žmonės odontologiškai atitinka Vidurio Europos tipą, nors jiems ir būdinga tam tikra „suomiška" priemaiša.

Kitos grupės gana tolimos. Tai galima paaiškinti kitu odontologiniu tipu, kita jo struktūra. Geografiškai artimi baltarusiai dendrogramoje atsidūrė labai toli nuo Lietuvos klasterio (39 pav., 16 grupė).

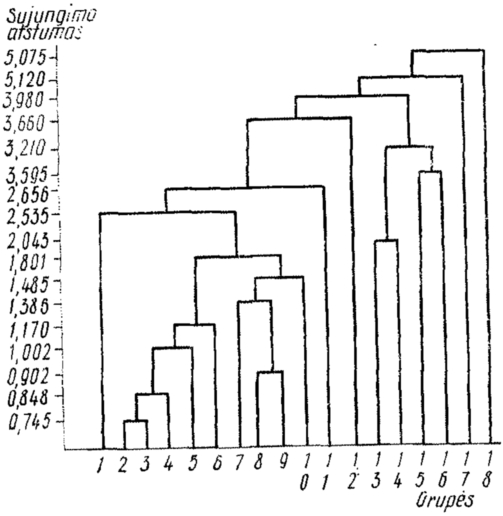

31 pav. Lietuvos gyventojai sinchroniniame Rytų Europos fone (*VDM* klasterizacijos pagal odontologinius požymius dendrograma): 1 — XIV—XVIII a. Pietryčių Latvija, 2 — XIV—XVIII a. Lietuva, 3 — XIV—XVIII a. Rytų Lietuva, 4 — XIV—XVIII a. Pietų Lietuva, 5 — XIV—XVIII a. Vakarų Lietuva, 6 — XIV—XVIII a. Vidurio Lietuva, 7 — X—XVI a. Ukraina, 8 — XIII—XV a. Ikškilė, 9 — XII—XV a. Vidzemė, 10 — XVI—XVIII a. Pietvakarių Latvija, 11 — XVIII a. Vidzemė, Purgailiai, 12 — XIV—XVI a. Latgala, Vaidas, 13 — XV—XVIII a. RTFSR europinė dalis, 14 — XVI—XVII a. Jaunkandava, Dudinis, 15 — IX—XIV a. RTFSR europinė dalis, 16 — XVIII—XIX a. Baltarusija, 17 — XIX—XX a. Karelija, 18 — XVI—XVIII a. Ukraina

Matyt, taip yra dėl to, kad jiems, kaip ir Rusijos europinės dalies, taip pat kai kuriems XVI—XVIII a. Ukrainos gyventojams, būdingas šiaurės gracilusis tipas. Tai, be abejonės, senojo šiaurės gracilaus tipo įtaka, kuri gana ryški Rusijos lygumoje, mažiau ryški Baltarusijoje ir jau ima reikštis vėlyvųjų viduramžių (XVI—XVIII a.) kai kuriose ukrainiečių grupėse.

Taigi XIV—XVIII a. lietuviai Rytų Europos fone užima gana savitą vietą, nes jie labai „grynai" atitinka Vidurio Europos odontologinį tipą. Toks odontologinis „grynumas" lietuviams būdingas tikriausiai todėl, kad jie visą laiką buvo baltiškojo arealo centre, o baltų gentys nuo seno atitiko būtent Vidurio Europos tipą [187].

6.3. KAI KURIOS DANTŲ LIGOS ETNINIU, SOCIALINIU IR BIOLOGINIU ASPEKTAIS

Senųjų gyventojų dantų ligos yra ne antropologijos, bet paleopatologijos tyrimų objektas, tačiau jos gali atspindėti praeities populiacijų fizinę būklę, sveikatą, mitybą, gyvenamąją aplinką ir tuo įdomiai papildyti etninės istorijos paveikslą. Labiausiai paplitusi dantų kietojo audinio liga — kariesas — geriausiai tinka šiems tikslams.

Dantų kariozinio pažeidimo laipsniui nustatyti vartojami du rodikliai: karieso paplitimo ir kariozinio pažeidimo intensyvumo. Karieso paplitimo rodiklis (išreiškiamas procentais) rodo, kiek patikrintų individų turi karieso pažeistų arba dėl jo komplikacijų išrautų dantų. Kariozinio proceso paplitimas XIV—XVIII a. Lietuvos kaime siekė 68,4%, tuo tarpu II—V a. jis tebuvo 47,4%, V—VII a.— 60,9%, VIII—XII a.— 31,4%. II—V a. kariesas pažeidė tik kas 26 dantį, o V—VII a.— kas 20, VIII—XII a.— kas 24, o XIV—XVIII a.— net kas 13 (32 lent.).

Kariozinio proceso intensyvumo (*KPI*) rodiklis — tai vidutinis karieso pažeistų dantų skaičius vienam asmeniui. Šis rodiklis viduramžių Lietuvoje buvo beveik 3 kartus didesnis negu geležies amžiuje: jaunų žmonių (iki 30 m.) jis išaugo nuo 1,1 II—XII a. iki 2,9 XIV—XVIII a. Kaimo žmonių karieso pažeistų dantų vidutiniškai buvo 7,7%, o vilniečių — 8,4% (32 lent.), tačiau paauglių kariozinkumas buvo gana mažas (atitinkamai 1,7 ir 3,2%).

Vaikai kariesu beveik nesirgo: kaimiečių dantys tebuvo pažeisti 0,6%, o vilniečių — 0,7%. Nepaisant augantiems vaikams didėjančio karioziškumo, dantų su daugybiniu karioziniu pažeidimu buvo labai nedaug. Tai rodo buvus vis dėlto atsparų dantų audinį. Dažniausia kariesas pažeisdavo krūminius dantis (33 lent.), o rečiausiai — kandžius. Krūminiai dantys, kurių žymiai sudėtingesnis kramtomojo paviršiaus reljefas, labai sulaiko maisto likučius ir apnašas. Senovės lietuvių dominavo kontaktinių paviršių kariesas. Kaimiečių jis sudarė 72,5%, o vilniečių — 76,9%. Tik svarbus tas faktas, kad kraniologinėje medžiagoje vyrauja suaugusių žmonių kaukolės, kurių dantų kramtomieji paviršiai jau nusitrynę, lygūs ir kariesas juose nebeprogresuoja. Seniau nebuvo agresyvių kariesą sukeliančių faktorių (pavyz-

32 lentelė. Kariozinio pažeidimo paplitimas Lietuvoje XIV—XVIII a.

Gyventojai	Individo amžius (metais)	Ištirta kaukolių	Ištirta dantų	Karieso pažeisti dantys		Dantys su keliomis kariozinėmis ertmėmis	
				N	%	*N*	%
Kaimo	Paaugliai	40	993	17	1,7±0,4	0	0,0±0,0
	20—29	190	5046	206	4,1±0,3	3	1,5±0,8
	30—39	137	3340	277	8,3±0,5	11	4,0±1,2
	40—49	141	2975	300	10,2±0,6	10	3,3±1,0
	Per 50	193	2885	373	12,9±0,6	10	2,7±0,8
	Iš viso	701	15239	1173	7,7±0,2	34	2,9±0,5
Vilniaus	Paaugliai	34	374	12	3,2±0,9	0	0,0±0,0
	20—29	330	3024	148	4,9±0,4	1	0,7±0,7
	30—39	226	1941	173	8,9±0,6	3	1,7±1,0
	40—49	226	1644	196	11,9±0,8	7	3,6±1,3
	Per 50	157	940	142	15,1±1,2	1	0,7±0,7
	Iš viso	973	7923	671	8,4±0,3	12	1,8±0,5
Visos Lietuvos	Paaugliai	74	1367	29	2,1±0,4	0	0,0±0,0
	20—29	520	8070	354	4,4±0,2	4	1,1±0,6
	30—39	363	5281	450	8,5±0,4	14	3,1±0,8
	40—49	367	4619	496	10,7±0,5	17	3,4±0,8
	Per 50	350	3825	515	13,5±0,6	11	2,1±0,6
	Iš viso	1674	23162	1844	8,0±0,2	46	2,5±0,4

33 lentelė. Atskirų dantų kariesas

N	%	Dantų formulė pagal dviženklę sistemą		*N*	%
187	12,8±2,4	18	28	198	12,1±2,3
278	15,5±2,2	17	27	267	13,9±2,1
289	15,9±2,2	16	26	278	21,9±2,5
295	8,5±1,6	15	25	301	6,0±1,4
309	9,7±1,7	14	24	311	10,6±1,7
298	4,4±1,2	13	23	306	5,9±1,3
273	3,3±1,1	12	22	269	2,2±0,9
252	2,0±0,9	11	21	246	2,0±0,9
293	1,0±0,6	41	31	299	0,7±0,5
321	1,2±0,6	42	32	336	2,4±0,8
349	2,6±0,8	43	33	353	4,0±1,0
345	2,0±0,8	44	34	360	3,9±1,0
329	8,2±1,5	45	35	324	9,0±1,6
263	18,3±2,4	46	36	259	17,8±2,4
274	17,2±2,3	47	37	282	15,6±2,2
245	13,5±2,2	48	38	247	15,4±2,3

džiui, kaip dabar,— rafinuotų angliavandenių), reikėjo gana ilgos apnašų ekspozicijos, kad prasidėtų emalio demineralizacija. Tai ir matyti bekontaktuojančių dantų paviršiuose. Tai patvirtina ir žmogui senstant prasidedantis dantų kaklelių, vestibuliarinių paviršių kariesas. Kaimo gyventojų, jaunų (20—29 m.) žmonių kramtomojo paviršiaus kariesas sudarė 25,8%, o kaklelio srities — tik 9,3% atvejų; senų (per 50 m.) žmonių kramtomojo paviršiaus — tik (!) 9,8%, o kaklelio — net 13,9%. Taigi kramtomųjų paviršių kariesas gana greitai „mažėja“ nuo 30 m. amžiaus, nes šie paviršiai — nusitrynę. Tai suprantama, nes XIV—XVIII a., be abejonės, maistas buvo prasčiau paruošiamas, kietesnis. Senstant dantys greitai nusitrindavo. Prasidėjus amžinei žandikaulių alveolinės ataugos atrofijai, apsinuoginus šaknies cementui ir ten susilaikius apnašoms, imdavo daugėti dantų kaklelio kariozinių pažeidimų. Tai, beje, rodo, kad kariesą labai skatina nepalankūs išorės veiksniai. Beje, buvo įdomu panagrinėti, kokią įtaką karieso paplitimui ir ypač jo intensyvumui turi bendra sveikatos būklė. Apie ją sprendžiama iš gyventojų ūgio ir demografinių rodiklių. Buvo nustatytas viduramžių kaimiečių ūgio ir demografinių rodiklių mažėjimo gradientas (15 ir 17 pav.) iš šiaurės vakarų į pietryčius. Tai aiškinta atskirų Lietuvos regionų ekonomikos ir kultūros plėtojimosi skirtumais [124, 139, 145]. O kokia karieso geografija?

Vakarų Lietuvoje karieso buvo pažeista 8,2±0,3% dantų, Vidurio Lietuvoje — 7,2±0,4%, Rytų Lietuvoje — 7,2±0,5%, Pietų Lietuvoje — 7,6±0,5%. Taigi didesne tendencija sirgti kariesu pasižymėjo Vakarų Lietuva ($p<0,05$), o visuose kituose regionuose karieso intensyvumo laipsnis buvo vienodas. Dispersinės analizės rezultatai parodė, *kad geografinio faktoriaus įtakos laipsnis* (η^2) *sirgti kariesu* — tik 0,03%. Taigi kariesui atsirasti ir progresuoti bendra sveikatos būklė didesnės įtakos neturėjo. Įdomu ir tai, kad vienas pagrindinių kariesostatinių mikroelementų — fluoras — taip pat aptinkamas dažniausiai Vakarų Lietuvos požeminiuose vandenyse [33], bet ir jis neturėjo žymesnio kariesostatinio poveikio.

Labai įdomu buvo panagrinėti karieso ir socialinės aplinkos sąsajas ir šiuo aspektu palyginti kaimo ir miesto duomenis, juoba kad nurodoma, jog viduramžiais mieste kariozìškumas buvęs didesnis [174]. Vilnius buvo vienas didesnių Rytų Europos miestų, tad jam buvo būdingos visos viduramžių negerovės, kurios aptartos kalbant apie vilniečių somatologiją ir demografiją. Betgi jos karieso intensyvumui ir aktyvumo laipsniui didesnės įtakos neturėjo — vilniečių ir kaimo gyventojų kariozìškumas patikimai nesiskyrė. Tad kariesas atsirasdavo greičiausiai ne dėl bendros sveikatos būklės ar socialinės aplinkos, o dėl tam tikro mitybos būdo. Archeologai nurodo [41] panašią viduramžių Lietuvos kaimo ir miesto mitybą, o tai galėjo sąlygoti ir panašų kariozinio proceso intensyvumą.

Tačiau karieso komplikacijų geografija Lietuvoje visiškai kitokia. Buvo diagnozuoti trys apatinio žandikaulio odontogeninio osteomielito ir 24 odontogeninės cistos atvejai, iš kurių net 10 aptikta Vilniuje, o kiti — Rytų ir Pietų Lietuvoje (IX, X, XI, XII, XIII, XIV, XV pav.). Be abejo, tiek vilniečių, tiek pietryčių Lietuvos kaimo gyventojų prastesnė sveikata ir pakitusi imunobiologinė būklė — tai tie veiksniai, dėl kurių buvo sunkių karieso komplikacijų, nors karieso imlumui jie įtakos ir neturėjo.

„Socialine“liga laikoma ir emalio hipoplazija [137, 151, 189]. Tai nekariozinės kilmės kietojo dantų audinio pažeidimas jų augimo laikotarpiu dėl sunkių ir ilgų ligų. Dažniausiai hipoplazija paliečia anksčiausiai dygstančius dantis, t. y. kandžius ir pirmuosius krūminius. Lietuvos (daugiausia — Rytų ir Pietų) kaime nustatyta 3,3% ryškios emalio hipoplazijos atvejų (XVI, XVII, XVIII pav.). Pieninių dantų hipoplazija, kuri atsiranda dėl nėštumo patologijos, pasitaikė vėl tik Rytų Lietuvoje (XVIII pav.). Ten aptikta ir lėtinių hipoplazijos formų, jos pažeistų tiek pieninių, tiek pastoviųjų dantų.

Yra nuomonių, kad karieso lytinis dimorfizmas taip pat iš dalies susijęs su bendra sveikatos būkle. Nėščios moters organizme vyksta gana dideli persitvarkymai, kurie gali atsiliepti ir dantų kietojo audinio atsparumui. Kol kas diskutuojama dėl nėštumo įtakos kariozinio proceso suaktyvėjimui. Daugelis autorių yra tos nuomonės, kad kariesas nepasižymi lytiniu dimorfizmu [76, 197] arba karieso išplitimas ir intensyvumas priklauso tiesiog nuo amžiaus [75]. XIV—XVIII a. Lietuvoje potencialios reprodukcijos tempai buvo gana dideli — viena suaugusiųjų pora turėjo 5—7 palikuonis. Todėl buvo įdomu patyrinėti, ar moterims nebūdinga karieso intensyvėjimo tendencija. Kariozinio pažeidimo lytinis dimorfizmas aptiktas tik vyresnių nei 40 m. vilniečių grupėje (34 lent.), o kitose amžiaus grupėse nei mieste, nei kaime jo nebūta. Taigi nors senovės Lietuvoje nėštumai ir gimdymai buvo gana dažni ir tai galėjo atsiliepti bendrai moterų sveikatos būklei, tačiau žymesnio moterų karieso intensyvumo nebūta.

34 lentelė. **Kariozinio pažeidimo lytinis dimorfizmas**

Individo amžius (metais)	Kaimo gyventojai				Vilniečiai			
	Vyrai		Moterys		Vyrai		Moterys	
	N	%	*N*	%	*N*	%	*N*	%
20—39	3822	6,0±0,4	4564	5,6±0,3	2783	6,2±0,5	2182	6,8±0,5
Per 40	3864	10,9±0,5	1996	12,5±0,7	1971	12,2±0,7	613	16,0±1,5*
Iš viso	7686	8,5±0,3	6560	7,7±0,3	4754	8,7±0,4	2795	8,8±0,5

* $p<0{,}05$

Apskritai XIV—XVIII a. Lietuvoje išaugusio kariozìškumo priežastys — tam tikros socialinės sąlygos ir jų nulemtas mitybos būdas. Baudžiavinė santvarka slėgė valstiečius, lėmė blogą jų sveikatos būklę, trumpą gyvenimą. Sveikatai atsiliepė ir 100 metų trukę kryžiuočių antpuoliai, dėl kurių valstiečiai netekdavo turto, ypač maisto produktų, gyvulių, pasėlių [15]. Vis dėlto daugiausia įtakos turėjo mitybos specifika — masiškas ropių vartojimas. Ropių sėklos kapinynuose aptinkamos XIII a., o nuo XIV a. ropėmis būdavo užsėjami ištisi laukai

[56]. Jos buvo pagrindinis tiek miesto, tiek kaimo gyventojų mitybos šaltinis. Ropė — stiprus kariesogeninis produktas, turintis 5,9—9% angliavandenių. Tokių karieso atsiradimo atvejų aprašyta užsienio literatūroje [179]. Karioziškumą viduramžių Lietuvoje didino ir dažnas pupų ir žirnių košių valgymas. Šiuose augaliniuose patiekaluose gana daug — iki 46—55% — krakmolo. Antra vertus, padedančių susiformuoti pilnaverčiam kietajam dantų audiniui produktų (pieno ir mėsos) buvo vartojama mažai. Šį trūkumą iš dalies kompensuodavo kasdien vartojamos daug angliavandenių turinčios kultūros.

Taigi didesnį karioziškumą XIV—XVIII a. Lietuvoje galėjo išprovokuoti prasta mityba, kurią lėmė socialinės ir ekonominės sąlygos. Be abejonės, apskritai prastesnė feodalinės Lietuvos žmonių sveikata galėjo turėti įtakos mažesniam dantų atsparumui. Biologinės žmonių būklės skirtumai skirtinguose Lietuvos geografiniuose arealuose nebuvo labai dideli, todėl tolygi ir karieso geografija.

Antra vertus, sprendžiant iš kraniologinės medžiagos, bendra sveikatos būklė kariesui didesnės įtakos neturėjo galbūt ir dėl to, kad ligoti vaikai, tarp jų ir tie, kuriems susiformuodavo nepilnavertis emalis ir dentinas, mirdavo. Išlikdavo sveikieji, o jiems kariesą išprovokuodavo neigiami egzogeniniai faktoriai, gal todėl ir jų ekspozicija tokia ilga (kariesas daugiau pasireikšdavo jau suaugus).

7. KAS NAUJA APIE LIETUVIŲ ANTROPOLOGINIŲ YPATYBIŲ FORMAVIMĄSI IR FEODALINIO LAIKOTARPIO LIETUVOS GYVENTOJŲ FIZINĘ BŪKLĘ

(Baigiamosios pastabos)

Gausi feodalinio laikotarpio Lietuvos antropologinė medžiaga, kad ir netolygiai atstovaujanti jos teritorijai, įgalina šį tą apibendrintai pasakyti apie paskutinį lietuvių etnogenezės etapą, vilniečių rasinę istoriją ir Lietuvos gyventojų biologinės būklės poslinkius per pastarąjį tūkstantmetį.

Kalbant etnogenezės aspektu, pirmiausia reikia nurodyti, kad II m. e. tūkstantmečio viduryje ir antroje pusėje Lietuvoje susidarė gana margas antropologinių ypatybių teritorinio pasiskirstymo paveikslas: daugelis kraniometrinių požymių aiškiai įvairavo tarp grupių, vis dėlto neturėdami kokių nors ryškesnių arealų ar kitimo gradientų. Todėl neįmanoma objektyviai išskirti vietinių antropologinių tipų. Įvairius antropologinius kompleksus reikia laikyti to paties tipo variantais, juoba kad Latvijos ir Estijos populiacijoms nustatytuose tipologijos rėmuose [93] lietuviai su retomis išimtimis priklauso vienam — mezokraniniam siauraveidžiui — tipui. Mozaikos pavidalu pasiskirsto ne tik metriniai, bet ir diskretūs kaukolės požymiai, jos pėdsakų galima įžvelgti pavienių odontologinių bruožų dažnumo svyravimuose ir kai kuriose dabartinių gyventojų antropologinėse sistemose. Visa tai byloja apie netolimus genetinius įvykius, tarp jų —

apie galimą didelį baltų genčių maišymąsi lietuvių tautybės formavimosi išvakarėse. Vis dėlto gentys turėjo būti giminingos, nes XIV—XVIII a. populiacijos atstovavo vieno antropologinio tipo variantams, priklausė vienam — Vidurio Europos — odontologiniam tipui. Be to, viduramžių lietuvių odontologinis tipas buvo labai „grynas“, tiesiog Vidurio Europos tipo etalonas.

Antra, išryškėjo du antropologinės mozaikos komponentai — populiacinis, susijęs su konkretaus senkapio populiacija, ir tarminis, susijęs su konkrečios tarmės arealu. Pirmasis komponentas ryškesnis, tačiau antrasis slepia daug etnogenetinės informacijos. Daugiamačiais būdais sugretinus tretinių tarmių arealų serijas pagal kraniometrinius ir diskrečius kaukolės požymius, jos susigrupuoja įvairiai, vis dėlto dažniausiai žemaičių populiacijos atsiskiria nuo aukštaičių, o jeigu retsykiais ir šliejasi prie pastarųjų, tai galima šitai aiškinti atsitiktinumu. Odontologijos požiūriu, Vakarų ir Rytų Lietuvos grupės, iš esmės sutampančios su žemaičiais ir rytų aukštaičiais, atsiduria skirtinguose dendrogramos poliuose. Taigi antropologinėje mozaikoje galima susekti „genetinės atminties“ pėdsakus, bylojančius apie tuos laikus, kai formavosi dviejų tautos kamienų — žemaičių ir aukštaičių — fizinės ypatybės. Aukštaičių grupės savo ruožtu pagal atskiras antropologines sistemas sueina į vis kitokius derinius. Visada krūvoj laikosi rytų aukštaičių branduolys — panevėžiškiai ir anykštėnai, prie jų metriniais požymiais gretinasi vakarų aukštaičiai šiauliškiai, o diskrečiais — kauniškiai. Rytų aukštaičių arealo rytinio pakraščio uteniškiai pagal pirmąją sistemą šliejasi prie kitų rytų aukštaičių, o pagal antrąją — prie baltarusių paribio gyventojų, ir tai visai suprantama. Pietų aukštaičiai (dzūkai) vienu atveju artimesni vakarų aukštaičiams kauniškiams (suvalkiečiams), o kitu — rytų aukštaičiams uteniškiams. Tai visiškai atitinka jų tarpinę geografinę padėtį. Taigi, viena vertus, aukštaičiai išlaiko fenetinį vientisumą, bylojantį apie genetinį artimumą ir bendrą kilmę, kita vertus, jų grupių sąsajose galima įžvelgti dalinius tų grupių etnogenezės momentus. Pavyzdžiui, vakarų aukštaičiai kauniškiai pagal vienus požymius panašūs į rytų aukštaičius, pagal kitus — į pietų aukštaičius ir žemaičius, ir tai turi etnogenetinę prasmę. Viena vertus, kauniškių ryšius su pietų aukštaičiais galima aiškinti ne tik kaimynyste, bet ir senųjų jotvingių substratu, kuris neabejotinas abipus Nemuno aukštupio ir vidurupio. Antra vertus, kauniškių artimumas pietų žemaičiams, rytų ir pietų aukštaičiams gali rodyti tai, kad per kryžiuočių karus ištuštėjusioje Užnemunėje apsigyveno ateiviai ir iš Aukštaitijos, ir iš Žemaitijos, bet aukštaičių įnašas į suvalkiečių genų fondą buvo didžiausias. Aukštaičių ir baltarusių etninio paribio gyventojai turėjo antropologinių savitumų, tačiau daugeliu atvejų buvo artimi rytų aukštaičiams uteniškiams ir pietų aukštaičiams.

Trečia, ta aplinkybė, kad aptariamuoju laiku Lietuvoje antropologinės žmonių ypatybės pasiskirsčiusios mozaikos pavidalu, neleidžia nustatyti tiesioginės geležies amžiaus ir feodalinio laikotarpio gyventojų fizinės įpėdinystės, nors nėra jokio pagrindo įtarti buvus kiek žymesnę svetimo antropologinio elemento įsrovą nuo I m. e. tūkstantmečio pabaigos (kai jau buvo susiformavusios visos genčių sąjungos) iki II tūkstantmečio vidurio (kai ėmė formuotis tautybė). Taigi apie fizinę įpėdinystę galima kalbėti tik atsižvelgiant į vadinamuosius epochinius poslinkius, kurie vyko per pastarąjį tūkstantmetį savaime, be antropologinių tipų maišymosi. Svarbiausieji jų — tai ryški ir tolygi brachikranizacija, didesnė už latikranizaciją brevikranizacija, smegeninės žemėjimas, veido ir jo detalių gracilizacija, santykinis veido platėjimas, akiduobių aukštėjimas ir nosies siaurėjimas dėl jų atskirų matmenų mažėjimo skirtingų tempų, taip pat nežymus veido profiliuotės švelnėjimas, neviršijantis klinoprozopijos ribų. Galima kalbėti ir apie savotiškus diskrečių požymių epochinius poslinkius — bendrą dažnumo mažėjimą ir atskirų požymių grupių proporcijos kitimą. Viena viduramžių Lietuvos gyventojų fizinio margumyno priežasčių greičiausiai buvo ta, kad tų skirtingų fizinių kompleksų, kurie susidarė Lietuvoje sumišus įvairioms baltų gentims, epochinių kitimų kryptis ir tempai galėjo būti skirtingi. Be abejo, didelę įvairovę lėmė ir populiaciniai genetiniai procesai, kuriuos ateityje dar teks panagrinėti. Tačiau kaip darbinę hipotezę jau dabar galima iškelti feodalinio laikotarpio Lietuvos gyventojų antropologinių ypatybių tapsmo modelį.

Kalavijuočių ir kryžiuočių ekspansija sukėlė beveik visų vakarinės senojo baltų arealo pusės genčių migraciją į Lietuvos valstybę: prūsų, jotvingių, kuršių ir žiemgalių bangos, užfiksuotos istoriniuose šaltiniuose, paliko pėdsakus ir vietovardžiuose. Kelios dešimtys epidemijų, siautusių XIII—XVII a., sunaikino ištisus kaimus [14]. Visa tai suardė populiacinę struktūrą, kuri buvo susiklosčiusi geležies amžiuje. Nors ir labai artimų baltų genčių metisacija sustiprino heterozigotiškumą, sukūrė plačią morfologinių požymių derinių gamą, sąlygojo didelę jų tarpgrupinę įvairovę, dėl to išnyko ribos tarp antropologinių tipų arealų, kurie buvo žinomi geležies amžiuje. Antra vertus, susidariusi Lietuvos valstybė sustiprino administracinę besiformuojančios lietuvių tautybės izoliaciją ir skatino integracinius procesus. Baudžiava pririšo valstiečius prie žemės, apribojo jų kilnojimąsi, taigi suvaržė vedybų ryšių ratą ir atsirado barjerai tarp atskirų populiacijų genų fondų. Vadinasi, atsirado vietinio kintamumo modusas [66]. Automatiniai genetiniai procesai tokiose populiacijose galėjo būti skirtingų krypčių ir sudaryti prielaidas tai morfologinei mozaikai, kurią aptinkame viduramžiais ir kuri, be abejonės, ryškėjo dėl epochinių poslinkių, atskirose populiacijose taip pat vykusių skirtingai. Vis dėlto populiacijų „genetinė atmintis“ išlaikė etnogenetinės informacijos pėdsakus, kurie įgalina viduramžių gyventojus sieti įpėdinystės ryšiais su dviem tautybės dėmenimis — I m. e. tūkstantmečio žemaičių ir aukštaičių genčių sąjungomis. Nors ir redukuota, išliko diferenciacija rytų—vakarų kryptimi, kuri ypač buvo ryški I m. e. tūkstantmečio antropologinėje medžiagoje ir kuri aptinkama daugelyje tradicinės kultūros elementų, atspindinčių senųjų baltų pasaulėžiūros struktūrą [53].

Ketvirta, savita buvo antropologinė Lietuvos sostinės istorija. XIV—XVIII a. Vilniaus katalikų bendruomenė, ypač vyriškoji jos dalis, buvo mišri, sudaryta iš europidų antropologinių tipų margumyno, pasižymėjo dideliu grupiniu ir tarpgrupiniu daugumos kraniologinių požymių varijavimu. Etninės odontologijos požiūriu vilniečių mišrumą liudija tai, kad jie atitiko Vidurio Europos tipą ne tiek „grynai", kiek bendralaikiai Lietuvos kaimo gyventojai, kad kai kuriose vilniečių grupėse pasitaikydavo visiškai svetimų, nebūdingų požymių, kurie vis dėlto nesudarydavo diagnostiškai svarbių kompleksų. Mišrumas būdingas visiems miestams, ypač dideliems, o Vilnius jau XVI a. turėjo apie 30 tūkstančių gyventojų [19]. Tačiau daugiamačiais metodais sugretinus vilniečius su kaimo gyventojais pagal 3 antropologines sistemas (kraniometrinius, diskrečius ir odontologinius požymius), galima daryti prielaidą, kad katalikiškos viduramžių Vilniaus bendruomenės pagrindą sudarė išeiviai iš visos Lietuvos, ypač iš pietrytinės jos dalies, kaimų. Taip iš tikrųjų galėjo atsitikti dėl geografinės miesto padėties. Be abejo, mieste buvo ir kitų tautybių, bet jos vargu ar užgožė vietinį elementą — juk XVII a. lietuvių kalba jame dar labai plačiai skambėjo [57].

Remiantis feodalinio laikotarpio Lietuvos gyventojų antropologine medžiaga, jau galima ryžtis ir kai kurioms bendro biologinio pobūdžio prielaidoms.

Pirma, būtina nurodyti žymią viduramžių gyventojų griaučių gracilizaciją, palyginti su senesniais laikais — geležies amžiumi. Sumažėjo, ypač vyrų, ūgis, tačiau kūno proporcijos išliko vidutinio tipo. Du priešingi vienas kitam morfogenezės faktoriai, kuriuos laikome kraniologinių ir odontologinių požymių margumyno, būdingo viduramžių gyventojams, priežastimi, galėjo atsiliepti ir ūgiui. Tačiau nepavyko nustatyti didesnės gyventojų izoliacijos: matyt, lyginant su geležies amžiumi, pasikeitė populiacijų izoliacijos pobūdis, o jos laipsnis greičiausiai liko toks pat, todėl ji negalėjo nulemti ūgio sumažėjimo, kaip homozės reiškinio. Kadangi nėra duomenų apie mechaninį gyventojų pasikeitimą — žemaūgio komponento žymią įsrovą į genų fondą tautybės formavimosi išvakarėse, tai ūgio sumažėjimo priežasčių reikia ieškoti feodalinio laikotarpio visuomeninėse sąlygose. Baudžiava, alinantis darbas, prasta mityba ir higieninės sąlygos, ligos turėjo atsiliepti ūgiui.

Antra, tomis pačiomis baudžiavos negerovėmis aiškintina ir ta aplinkybė, kad per pastarąjį tūkstantmetį svarbiausieji demografiniai rodikliai kito labai nežymiai: vidutinė numatoma naujagimių gyvenimo trukmė padidėjo 2,8 m., dvidešimtmečių suaugusių žmonių — 4 m., o reprodukcijos tempai nesikeitė, gyventojų skaičius augo lėtai. Tik pačioje XVIII a. pabaigoje, sprendžiant iš Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės 1790 m. gyventojų surašymo duomenų, kai kurie demografiniai rodikliai šiek tiek pagerėjo. Kaimo gyventojams buvo neprieinama profesionali medicinos pagalba, daug jaunų moterų mirdavo nuo nėštumo ir gimdymo patologijos, todėl moterų gyvenimo trukmė buvo trumpesnė negu vyrų.

Trečia, baudžiavos sąlygos ir jų nulemtas mitybos būdas sukėlė dantų kariozinio proceso suintensyvėjimą.

Ketvirta, per pastarąjį tūkstantmetį išsilaikė pastovus gyventojų fizinės būklės rodiklių teritorinis gradientas: ūgio mažėjimas ir gyvenimo trukmės trumpėjimas iš šiaurės vakarų į pietryčius. Negalima atmesti prielaidos, kad ūgio gradientas susidarė dėl to, jog žemaičių formavimuisi turėjo įtakos aukšto ūgio, o aukštaičių — žemo ūgio rasinis komponentas, tačiau tai turėjo įvykti ne vėliau kaip mūsų eros pradžioje. Antra vertus, ūgio ir demografinių rodiklių gradientų sutapimas verčia ieškoti bendrų priežasčių, iš kurių svarbiausia, matyt, buvo atskirų Lietuvos sričių ekonomikos ir kultūros plėtojimosi netolygumai, pirmiausia dėl dirvų derlingumo skirtumų. Visos šios sąlygos neatsiliepė gyventojų karioziškumui, tačiau turėjo įtakos karieso komplikacijoms atsirasti.

Pagaliau galima imtis ir šiokių tokių paleoekologinių apibendrinimų. Vilniečių vidutinė numatoma gyvenimo trukmė buvo trumpesnė, ūgis mažesnis negu kaimo gyventojų, netgi Pietų Lietuvos, kurioje įsikūręs miestas ir kurioje šie rodikliai ir šiaip jau buvo patys mažiausi. Kai kurių sunkių stomatologinių ligų (karieso komplikacijų, emalio hipoplazijų), susijusių su bendra organizmo sveikatos būkle, dažnumu vilniečiai lenkė kaimo gyventojus, o karioziškumas, daugiau priklausąs nuo mitybos būdo, mieste buvo toks pat kaip kaime. Nors Vilnius pralenkė daugelį Rytų Europos miestų komunaliniais įrengimais ir buvo vienas stambiausių švietimo ir mokslo centrų, vis dėlto prasti gyventojų fizinės būklės rodikliai verčia manyti, kad viduramžių miestas toli gražu neteikdavo to ekologinio komforto, kuris būdingas dabartiniams miestams ir kuris įeina į urbanizacijos sąvoką. Nešvara, žemesniųjų gyventojų sluoksnių skurdas, miestiečių susigrūdimas, ligotumas, epidemijos — visa tai negalėjo nepaveikti žmogaus biologijos.

Feodalinio laikotarpio gyventojų antropologinis paveikslas reiškia pirmą žingsnį į lietuvių tautybės fizinių ypatybių formavimosi istoriją, palyginti nelabai tolimą. Atskleisti gilesnius jos klodus, nustatyti tų ypatybių ištakas padės akmens ir metalų laikotarpio antropologinės medžiagos analizė.

35 lentelė. Duomenys apie tyrinėtus kaimo senkapius

Nr.	Senkapis	Rajonas	Apylinkė
1	Akalyčia	Alytaus	Alovės
2	Akmeniai	Kelmės	Vaiguvos
3	Aknystėlės	Utenos	Leliūnų
4	Alovė	Alytaus	Alovės
5	Arglaičiai	Raseinių	Nemakščių
6	*Arijonų kalnas (Unija)*	*Vilkaviškio*	Virbalio
7	Aščiagaliai	Panevėžio	Karsakiškio
8	Ažugiriai	Utenos	Leliūnų
9	Bazorai	Alytaus	Jurgelionių
10	Blandžiai	Kėdainių	Pernaravos
11	Buivydai	Anykščių	Skiemonių
12	Daubariai	Mažeikių	Tirkšlių
13	Didžiasalis	Lazdijų	Leipalingio
14	Diktarai	Anykščių	Skiemonių
15	Doškonys	Alytaus	Daugų
16	Elniškiai	Kupiškio	Alizavos
17	Eržvilkas	Jurbarko	Eržvilko
18	Gaiciūnai	Ukmergės	Pabaisko
19	Gaidžiai	Molėtų	Čiulėnų
20	Gėluva	Raseinių	Ariogalos
21	Gervėnai	Šiaulių	Kurtuvėnų
22	Giluičiai	Alytaus	Simno
23	Graužiai	Kėdainių	Josvainių
24	Griežė	Mažeikių	Pikelių
25	Jakštaičiai	Šiaulių	Kurtuvėnų
26	Kalesninkai	Alytaus	Simno
27	Kavarskas	Anykščių	Kavarsko
28	Kybartiškė	Šiaulių	Raudėnų
29	Kintai	Šilutės	Kintų
30	Kivyliai	Akmenės	Klykolių
31	Kriemala	Kauno	Batniavos
32	Kuncai	Zelenogradsko (RTFSR)	Rybačio
33	Laičiai	Pakruojo	Rozalimo
34	Lankiškės	Lydos (BTSR)	Nočios
35	Leipalingis	*Lazdijų*	Leipalingio
36	Liepiniškės	Utenos	Kuktiškių
37	Likpetriai	Panevėžio	Karsakiškio
38	Lotmiškis (*Lattenwalde*)	Zelenogradsko (RTFSR)	Rybačio
39	Makrickai	Kapsuko	Gudelių
40	Malavėnai	Šiaulių	Šiaulių
41	Meldiniai	Pakruojo	Rozalimo
42	Narkūnai	Utenos	Pakalnių
43	Nendriniai	Kapsuko	Sasnavos
44	Norkūnai	Prienų	Balbieriškio
45	Obeliai	Ukmergės	Laičių
46	Paežeriai	Pakruojo	Rozalimo
47	Pagiegala	Panevėžio	Karsakiškio
48	Pakubėtiškiai	Molėtų	Čiulėnų
49	Palonai	Radviliškio	Baisogalos
50	Paprūdys	Raseinių	Nemakščių

Datuotė (a. a.)	Kasinėjimo metai, tyręs archeologas	Datuotės šaltiniai	Medžiaga saugoma
XVIII	1983, E. Svetikas	[42]	VVU[1]
XV—XVI	1967—68, M. Michelbertas	LAA[2]	VVU
XVIII	1977, V. Urbanavičius	[39]	VVU
XV—XVII	1983, E. Svetikas	[42]	VVU
XVI	1979, A. Tautavičius	[36]	VVU
XVII—XVIII	1913, J. Talko-Hrincevičius	[207]	JU[3]
XVI—XVII	1982, O. Kuncienė	[21]	VVU
XIV—XVII	1976, V. Urbanavičius	[43]	VVU
XIV—XV	1981, E. Svetikas	[34]	VVU
XVII—XVIII	1980, V. Kazakevičius	arch.[4]	VVU
XVIII	1977, V. Urbanavičius	[39]	VVU
XVII	1975, V. Daugudis	[37]	VVU
XV—XVI	1982, E. Svetikas	[31]	VVU
XIV—XVI	1976—77, V. Urbanavičius	[11]	VVU
XVII	1977, A. Ribelis	arch.[4]	VVU
XVIII	1981, A. Varnas	[34]	VVU
XVIII	1958, P. Kulikauskas	[47]	VVU
XIV—XV	1979, B. Dakanis	A.T.[5]	VVU
XVI—XVII	1983, E. Butėnienė	[42]	VVU
XVI—XVII	1974, V. Urbanavičius	[12]	VVU
XVII—XVIII	1982, V. Urbanavičius	[44]	VVU
XVII	1983, E. Svetikas	[42]	VVU
XV—XVII	1969, V. Urbanavičius	LAA	VVU
XVI—XVII	1981, A. Varnas	[34]	VVU
XIV—XVII	1972, V. Urbanavičius	[45]	VVU
XVI—XVII	1977, A. Ribelis	[39]	VVU
XVI—XVII	1974—75, V. Urbanavičius	[10]	VVU
XVI—XVII	1969, M. Michelbertas	LAA	VVU
XVIII	nežinoma	[214]	dingusi[6]
XVI—XVII	1975, A. Cholodinskienė	[37]	VVU
XIV—XV	1961, B. Tautavičienė ir V. Urbanavičius	LAA	VVU
XVIII	1881, V. Zomeris	[200]	dingusi[6]
XVI—XVII	1975, E. Butėnienė	[37]	VVU
XIV—XVI	1913—14, V. Šukevičius	[210]	JU[3]
XVI—XVII	1982, E. Svetikas	[32]	VVU
XV—XVII	1971, V. Urbanavičius	[35]	VVU
XV—XVI	1981, O. Kuncienė	[34]	VVU
XVIII	1892, P. Šiferdekeris	[216]	dingusi[6]
XVI—XVII	1983, A. Kuncevičius	[20]	VVU
XVII—XVIII	nežinoma	A.T.[5]	KMI[7]
XVII	1974, E. Butėnienė	LAA	VVU
XIV—XV	1977, R. Kulikauskienė	[39]	VVU
XVII	1966—67, A. Merkevičius	LAA	VVU
XVI—XVII	1965, A. Merkevičius	[47]	VVU
XIV—XVII	1978—83, V. Urbanavičius	[48]	VVU
XVI—XVII	1975, E. Butėnienė	[37]	VVU
XIV—XVI	1981, O. Kuncienė	[34]	VVU
XV—XVI	1983, E. Butėnienė	[42]	VVU
XVIII	1977, J. Stankus	[39]	VVU
XV—XVI	1979, A. Tautavičius	[36]	VVU

Nr.	Senkapis	Rajonas	Apylinkė
51	Pašušvys	Kėdainių	Krakių
52	Pavirvytė—Gudai	Akmenės	Viekšnių
53	Pienionys (Pailgė)	Anykščių	Šeimyniškių
54	Pilkopa (Morskojė)	Zelenogradsko (RTFSR)	Rybačio
55	Plaučiškiai	Pakruojo	Rozalimo
56	Ponkiškiai	Alytaus	Simno
57	Pribitka	Plungės	Tverų
58	Pumpučiai	Anykščių	Kavarsko
59	Pumpurai	Mažeikių	Ruzgų
60	Puziniškis	Panevėžio	Smilgių
61	Raginėnai	Radviliškio	Pakalniškių
62	Riklikai	Anykščių	Kavarsko
63	Rokėnai	Zarasų	Antazavės
64	Rumšiškės	Kaišiadorių	Rumšiškių
65	Rupunioniai	Kauno	Batniavos
66	Ruseiniai	Kėdainių	Josvainių
67	Seredžius	Jurbarko	Seredžiaus
68	Skilvytė	Zelenogradsko (RTFSR)	Rybačio
69	Skovagaliai	Alytaus	Simno
70	Skrebinai	Jonavos	Kulvos
71	Strėva	Trakų	Semeliškių
72	Šapnagiai	Akmenės	Kruopių
73	Šeimyniškėliai	Anykščių	Anykščių
74	Šimkūnai	Utenos	Tauragnų
75	Šlapgirė	Kelmės	Užvenčio
76	Štangenvaldė	Zelenogradsko (RTFSR)	Rybačio
77	Taikūnai	Lazdijų	Leipalingio
78	Tulpiakiemis	Ukmergės	Tulpiakiemio
79	Tursučiai	Kapsuko	Šunskų
80	Uliūnai	Panevėžio	Ramygalos
81	Vaistamas	Smurgainių (BTSR)	Smurgainių
82	Varniai	Telšių	Varnių
83	Ventė	Šilutės	Kintų
84	Vilnius	Vilniaus m.	
85	Žalakiai	Kelmės	Užvenčio
86	Žvirbliai	Vilniaus m. N. Vilnia	
87	J. Basanavičiaus rinkinys	Iš visos Lietuvos	

---

[1] Vilniaus Valst. V. Kapsuko universiteto Medicinos fakulteto anatomijos,
[2] Lietuvos TSR archeologijos atlasas [22]
[3] Krokuvos Jogailos universiteto antropologijos katedra
[4] Kasinėjusio archeologo žodinis pranešimas
[5] Archeologo A. Tautavičiaus nuomonė
[6] Individualūs matmenys paimti iš literatūros [173, 200, 214, 216]
[7] Kauno medicinos instituto Anatomijos ir teismo medicinos katedra
[8] Lenkijos Mokslų Akademijos Vroclavo antropologijos skyrius

35 lentelės tęsinys

Datuotė (a. a.)	Kasinėjimo metai, tyręs archeologas	Datuotės šaltiniai	Medžiaga saugoma
XVIII	1979, M. Černiauskas	[36]	VVU
XVI—XVII	1981, A. Varnas	[34]	VVU
XVII	1976, V. Urbanavičius	[40]	VVU
XVII—XVIII	1881, V. Zomeris	[200]	dingusi[6]
XVI—XVII	1978, S. Patkauskas	[26]	VVU
XVIII	1983, E. Svetikas	[42]	VVU
XV—XVI	1981—82, A. Merkevičius	[34]	VVU
XVII—XVIII	1975, V. Urbanavičius	arch.[4]	VVU
XVI—XVII	1975, A. Merkevičius	[37]	VVU
XVII—XVIII	1909—10, J. Basanavičius	[2]	VVU
XVI	?, L. Kšivickis?	[202]	LMA[8]
XVI—XVIII	1969, A. Tautavičius	LAA	VVU
XVII	1966, M. Michelbertas	LAA	VVU
XIV—XVI	1963, V. Urbanavičius	[49]	VVU
XVIII	1980, E. Jovaiša	[38]	VVU
XIV—XVII	1968—69, V. Urbanavičius	[50]	VVU
XVI—XVIII	1964, M. Michelbertas	arch.[4]	VVU
XVIII	nežinoma	[173]	dingusi[6]
XVII—XVIII	1983, E. Svetikas	[42]	VVU
XIV—XVII	1970, V. Urbanavičius	[120]	VVU
XVI—XVII	1959, V. Daugudis	[46]	VVU
XVI—XVIII	1979, A. Varnas	[36]	VVU
XV—XVII	1910, J. Basanavičius	[2]	VVU
XV—XVII	1975, B. Tautavičienė	arch.[4]	VVU
XV—XVI	1966, V. Urbanavičius	[51]	VVU
XVII—XVIII	nežinoma	[173]	dingusi[6]
XIV—XV	1982, E. Svetikas	[42]	VVU
XVII	1979—80, A. Varnas	[38]	VVU
XVII	1967, A. Merkevičius	[118]	VVU
XVI—XVII	1971, V. Urbanavičius	[35]	VVU
XV—XVII	1930—35, E. ir V. Holubovičiai	[128]	VVU
XVI—XVII	1981, J. Genys	[34]	VVU
XVIII	nežinoma	[214]	dingusi[6]
XIV—XVIII	1928—1981	žr. 36 lentelę	VVU
XVI—XVII	1980, L. Valatkienė	[38]	VVU
XIV—XV	1925, R. Jakimovičius	[13]	LMA[8]
XV—XVIII	1909—10, J. Basanavičius	[4]	VVU

---

histologijos ir embriologijos katedra

36 lentelė. Duomenys apie vilniečių antropologinę medžiagą

Nr.	Senkapis arba radimvietė	Kasinėjimo metai, tyrinėtojas	Žinių apie paminklą šaltinis	Medžiagos saugojimo vieta
1	Tauro kalnas	1928—1933, magistrato techninis skyrius	[164, 205]	VVU[1]
2	Šv. Onos bažnyčia ir gatvė (dab. „Tiesos“)	1929—1934, magistrato techninis skyrius	[204, 206]	VVU[2]
3	Šv. Jono bažnyčia	Nežinomi	[209]	VVU
4	Šv. Mikalojaus bažnyčia	1929—1932, magistrato techninis skyrius	[183]	VVU
5	Pranciškonų bažnyčia	1928, magistrato techninis skyrius	[181, 184]	VVU
6	Literatų skersg.	1929—1932, magistrato techninis skyrius	[183, 218]	VVU
7	Rinktinė serija iš įvairių gatvių	1929—1933, magistrato techninis skyrius		VVU[3]
8	Latako g.	1981, G. Gendrėnas	[34]	VVU
9	Z. Sierakausko g.	1930—1934, magistrato konservavimo inspekcija		VVU
10	*Turgaus g. (dab.* Geležinkelio)	*1928—1929, magistrato* konservavimo inspekcija	[201]	VVU
11	J. Jasinskio g. (dab. P. Cvirkos)	1929—1933, magistrato konservavimo inspekcija	[146]	VVU

---

[1] Vilniaus valstybinio V. Kapsuko universiteto Medicinos fakulteto Anatomijos, histologijos ir embriologijos katedra

[2] Prijungti duomenys apie 40 kaukolių iš J. Talko-Hrincevičiaus [206]

[3] Prijungti duomenys apie 8 kaukoles iš Gedimino kalno pagal J. Talko-Hrincevičiaus publikaciją [209]

37 lentelė. Kraniometriniai požymiai (jų numeriai kartojasi kitose lentelėse)

Eilės Nr. 38—61 lent.	Simbolis pagal Martiną arba biometrikus	Požymio Nr. pagal Martiną	Požymio pavadinimas
1			Lytis
2			Amžius
3	*g-op*	1	Smegeninės ilgis *g-op*
4	*g-i*	2	Smegeninės ilgis *g-i*
5	*n-ba*	5	Smegeninės pamato ilgis
6	*eu-eu*	8	Smegeninės plotis
7	*ft-ft*	9	Mažiausias kaktos plotis
8	*co-co*	10	Didžiausias kaktos plotis
9	*au-au*	11	Smegeninės pamato plotis
10	*ast-ast*	12	Pakaušio plotis
11	*ba-b*	17	Smegeninės aukštis *ba-b*
12	*po-b*	20	Smegeninės aukštis *po-b*
13	*g-op*	23	Smegeninės apimtis

37 lentelės tęsinys

Eilės Nr. 38–61 lent.	Simbolis pagal Martiną arba biometrikus	Požymio Nr. pagal Martiną	Požymio pavadinimas
14	*po-b-po*	24	Skersinis lankas
15	*n-o*	25	Strėlinis lankas
16	*n-b*	26	Kaktos lankas
17	*b-l*	27	Momens lankas
18	*l-o*	28	Pakaušio lankas
19	*n-b*	29	Kaktos styga
20	*b-l*	30	Momens styga
21	*l-o*	31	Pakaušio styga
22	*n-m-OAE*	32	Kaktos kampas *n-m*
23	*GM/FH*		Kaktos kampas *g-m*
24		33(4)	Pakaušio linkio kampas
25		38	Smegeninės talpa
26	*ba-pr*	40	Veido pamato ilgis
27	*fmt-fmt*	43	Veido viršaus plotis
28	*zy-zy*	45	Skruostinis veido plotis
29	*n-gn*	47	Veido aukštis
30	*n-pr (al)*	48	Veido viršaus aukštis
31	*mf-mf*	50	Tarpuakio plotis
32	*mf-ek*	51	Akiduobės plotis *mf-ek*
33	*d-ek*	51(*a*)	Akiduobės plotis *d-ek*
34		52	Akiduobės aukštis
35		53	Akiduobės gylis
36		54	Nosies plotis
37	*n-ns*	55	Nosies aukštis
38	*pr-alv*	60	Alveolinio lanko ilgis
39	*ekm-ekm*	61	Alveolinio lanko plotis
40	*ol-sta*	62	Gomurio ilgis
41	*enm-enm*	63	Gomurio plotis
42		64	Gomurio aukštis
43	*n-pr-OAE*	72	Veido kampas
44	*n-ns-OAE*	73	Veido viršaus kampas
45	*ns-pr-OAE*	74	Alveolinės ataugos kampas
46		75(1)	Nosies kampas
47	*fmo-fmo*	43(1)	Biorbitalinė styga
48	*IOW sub.*		Naziono projekcija į 43(1)

37 lentelės tęsinys

Eilės Nr. 38—61 lent.	Simbolis pagal Martiną arba biometrikus	Požymio Nr. pagal Martiną	Požymio pavadinimas
49	$\angle nm'$	77	Nazomaliarinis kampas
50	*zm'-zm'*		Zigomaksiliarinė styga
51	*zm'-ss*		Subspinalinio taško projekcija į *zm'-zm'*
52	$\angle zm'$		Zigomaksiliarinis kampas
53	*d-d (DC)*	49(*a*)	Dakrialinė styga
54	*DS*		Dakrialinis aukštis
55	*DS : DC*		Dakrialinis rodiklis
56	*SC*	57	Simotinė styga
57	*SS*		Simotinis aukštis
58	*SS : SC*		Simotinis rodiklis
59	*FC*		Iltinės duobės gylis
60			Skruostikaulio plotis
61			Skruostikaulio linkio aukštis
62	8 : 1	I_1	Smegeninės rodiklis
63	48 : 45	I_{39}	Veido viršaus rodiklis
64	52 : 51	I_{42}	Akiduobės rodiklis
65	54 : 55	I_{48}	Nosies rodiklis
66	*kdl-kdl*	65	Krumplinis apat. žandik. plotis
67	*go-go*	66	Kampinis apat. žandik. plotis
68	*ml-ml*	67	Smakrinis plotis
69		68	Kampinis apat. žandik. ilgis
70		68(1)	Krumplinis apat. žandik. ilgis
71	*id-gn*	69	Sąvaržos aukštis
72		69(2)	Moliarinis kūno aukštis
73		69(3)	Kūno storis
74		70	Įstrižinis šakos aukštis
75		70(*a*)	Vertikalus šakos aukštis
76		71	Šakos plotis
77		79	Apatinio žandikaulio kampas

38 lentelė. Stambesnių vyriškų kaimo serijų statistiniai rodikliai

Nr.	Požymis	Ažugiriai			Arglaičiai ir Paprūdys			Bazorai			Varniai		
		N	*M*	*S*	*N*	*M*	*S*	*N*	*M*	*S*	*N*	*M*	*S*
3	Smegeninės ilgis (*g-op*)	8	181,2	5,8	19	183,9	6,0	16	182,0	6,0	12	184,8	6,5
5	Smegeninės pamato ilgis	8	100,1	5,8	12	102,7	4,4	13	101,5	4,2	11	102,2	4,7
6	Smegeninės plotis	8	143,3	5,2	17	143,8	5,3	16	142,6	6,2	12	146,1	6,0
7	Mažiausias kaktos plotis	8	97,0	1,8	16	96,9	4,0	17	95,2	3,7	14	96,5	3,7
11	Smegeninės aukštis (*ba-b*)	8	136,7	6,5	13	136,4	4,2	14	137,1	5,1	11	135,0	3,3
22	Kaktos kampas (*n-m*)	8	88,3	**6,1**	6	84,5	1,4	13	86,7	4,3	8	80,9	2,2
28	Skruostinis veido plotis	8	132,4	2,3	12	132,6	4,8	16	133,1	5,1	13	134,3	4,9
30	Veido viršaus aukštis	6	68,7	3,4	12	68,9	2,4	14	69,7	4,7	12	71,2	3,4
32	Akiduobės plotis (*mf-ek*)	8	41,2	2,2	12	42,4	1,8	14	42,2	1,6	12	43,5	1,7
34	Akiduobės aukštis	8	31,3	2,3	12	32,5	1,9	14	31,9	1,7	12	33,0	1,7
36	Nosies plotis	8	24,6	2,1	15	25,1	1,8	15	24,9	1,6	12	24,0	2,3
37	Nosies aukštis	8	49,1	3,5	13	51,6	2,4	15	49,9	3,5	11	51,7	2,5
43	Veido kampas	6	86,0	2,1	6	84,7	2,1	13	86,1	2,7	8	84,4	1,8
46	Nosies kampas	5	30,4	**7,5**	7	26,7	5,8	13	31,0	5,6	8	27,7	4,7
47	Biorbitalinė styga	8	96,0	3,0	12	97,8	2,7	14	95,9	4,2	13	97,8	2,8
48	Naziono projekcija	8	17,8	2,4	12	17,8	2,1	14	18,5	1,9	13	17,6	1,4
49	Nazomaliarinis kampas	8	139,4	4,6	11	140,5	4,2	14	138,3	4,2	13	140,3	3,5
50	Zigomaksiliarinė styga	8	97,7	5,2	9	93,8	3,9	12	93,7	5,4	10	94,8	3,4
51	*Subspinale* projekcija	8	26,4	3,0	9	25,3	2,1	12	24,6	2,2	10	24,1	2,7
52	Zigomaksiliarinis kampas	8	123,3	5,1	9	123,3	4,1	12	124,7	4,9	10	126,2	5,3
53	Dakrialinė styga	8	21,8	2,7	8	21,2	1,2	13	21,8	2,1	12	20,4	1,3
54	Dakrialinis aukštis	8	12,0	1,2	8	12,7	1,7	13	12,7	1,1	12	11,9	1,6
55	Dakrialinis rodiklis	8	55,7	7,5	8	60,0	6,3	13	58,5	7,6	12	58,2	9,1
56	Simotinė styga	8	10,0	0,9	10	10,2	1,5	14	10,5	2,0	11	8,9	1,3
57	Simotinis aukštis	8	4,1	**1,5**	10	4,2	1,2	14	4,6	1,2	11	4,0	0,8
58	Simotinis rodiklis	8	40,6	12,8	10	41,6	9,1	14	43,5	7,7	11	45,4	8,8
62	Smegeninės rodiklis	8	79,1	4,2	15	78,6	3,5	15	78,6	3,8	12	79,1	4,1
63	Veido viršaus rodiklis	6	51,7	2,4	8	51,3	2,8	13	52,7	3,5	12	53,4	3,9
64	Akiduobės rodiklis	8	76,1	5,0	12	76,4	5,7	14	75,6	4,8	12	76,0	5,0
65	Nosies rodiklis	8	50,1	4,2	13	48,9	3,3	15	49,9	2,1	11	47,2	5,3

38 lentelės tęsinys

Požymio Nr.	Vaistamas			Gėluva			Diktarai			Kavarskas			Laičiai			Lankiškės		
	N	*M*	*S*	*N*	*M*	*S*	*N*	*M*	*S*	*N*	*M*	*S*	*N*	*M*	*S*	*N*	*M*	*S*
3	33	178,2	7,2	44	183,8	5,5	17	174,4	5,0	46	182,6	6,9	5	186,0	4,3	17	184,1	4,9
5	26	100,3	4,5	45	101,8	4,3	17	100,3	4,1	45	101,1	4,1	5	101,0	4,6	16	97,0	5,0
6	35	144,1	5,3	44	142,4	5,7	17	141,8	4,4	46	141,8	6,0	5	142,2	4,1	17	136,9	5,2
7	35	96,6	4,4	44	96,7	4,6	17	96,1	5,3	46	96,7	4,1	4	99,2	3,7	15	93,1	**6,1**
11	30	134,0	**6,5**	45	134,8	4,7	17	134,5	5,0	45	134,2	5,8	5	135,6	5,1	16	132,4	4,7
22	18	83,0	4,9	45	85,1	4,2	17	85,2	4,4	45	88,2	**4,6**	4	87,5	4,3	11	84,6	**5,3**
28	24	131,9	4,4	45	133,4	**6,2**	17	132,2	3,0	44	133,5	4,6	4	131,7	2,6	10	129,2	5,4
30	15	66,5	4,3	42	69,6	4,3	12	67,3	3,9	41	68,8	4,1	4	66,2	1,0	11	66,2	2,4
32	20	42,7	1,7	45	41,8	2,1	17	42,9	1,7	44	41,6	2,0	4	42,4	1,1	16	39,4	2,0
34	21	32,2	2,0	45	31,9	2,3	17	31,6	1,4	44	32,3	2,2	4	30,0	1,9	15	32,6	1,8
36	20	24,6	2,2	45	24,1	1,9	17	24,1	1,2	44	24,7	1,8	4	25,5	0,6	12	23,9	2,1
37	20	48,4	3,1	45	50,8	3,4	17	51,1	3,3	45	51,5	3,1	4	48,4	2,8	14	47,0	2,2
43	12	84,7	3,3	43	87,3	**3,6**	16	83,6	2,1	41	87,4	2,6	4	85,5	5,1	10	82,8	2,5
46	14	29,9	6,2	40	29,8	**5,7**	16	30,6	5,4	28	30,4	5,5	4	26,5	6,8	4	23,2	1,3
47	27	97,3	3,2	45	97,4	4,0	17	98,0	3,4	45	97,3	3,9	5	98,5	2,9	12	95,8	**7,4**
48	27	17,6	2,3	45	19,0	2,2	17	19,5	1,9	45	18,5	3,0	5	18,3	2,0	12	18,1	2,8
49	27	140,3	4,5	45	137,5	4,1	17	136,7	3,6	45	138,6	**5,5**	5	139,3	4,2	12	138,7	5,4
50	15	93,6	5,4	44	94,6	4,8	17	94,6	3,3	45	94,8	4,9	4	98,9	1,9	8	94,1	5,5
51	15	23,5	3,1	44	26,8	2,8	17	26,7	2,1	45	25,6	2,9	4	24,7	0,8	8	25,0	1,6
52	15	126,9	5,2	44	121,0	4,9	17	121,2	3,8	45	123,4	6,2	4	127,0	1,0	8	124,0	3,6
53	18	22,1	1,5	45	21,6	2,5	17	20,9	1,9	39	22,5	2,6	4	25,3	0,3	12	21,2	2,5
54	18	12,0	1,6	45	12,3	1,4	17	12,9	1,9	39	13,0	1,5	4	12,1	1,6	12	11,8	1,1
55	18	54,7	8,6	45	57,7	9,2	17	61,7	7,3	39	58,5	7,7	4	48,0	6,7	12	56,3	9,3
56	22	9,4	1,6	45	9,8	**2,2**	17	8,8	1,2	42	10,6	2,0	5	11,6	2,4	9	10,1	1,9
57	22	3,9	0,9	45	4,4	**1,2**	17	4,4	1,0	42	4,5	**1,2**	5	4,4	**1,6**	9	3,5	1,0
58	22	42,8	10,2	45	45,4	12,4	17	49,6	7,3	42	43,4	11,4	5	37,7	7,8	9	34,0	5,7
62	32	80,8	3,6	44	77,5	3,0	17	77,1	3,1	46	77,7	**4,5**	5	76,1	4,8	16	78,3	3,6
63	14	50,8	**3,7**	42	52,1	3,5	12	50,9	2,8	40	51,2	3,1	4	50,3	1,7	7	51,3	1,6
64	20	75,9	4,3	45	76,4	5,2	17	73,8	3,0	44	77,7	4,9	4	70,8	5,2	15	82,6	5,1
65	20	51,0	5,2	45	47,6	4,6	17	47,4	4,6	44	48,0	3,6	4	52,8	2,9	12	51,0	5,2

Požymio Nr.	Leipalingis			Liepiniškės			Obeliai			Plaučiškiai			Pribitka			Puziniškis		
	N	*M*	*S*	*N*	*M*	*S*	*N*	*M*	*S*	*N*	*M*	*S*	*N*	*M*	*S*	*N*	*M*	*S*
3	36	180,0	6,3	16	184,2	5,0	7	185,7	6,6	17	182,9	7,6	14	186,4	5,6	13	181,8	6,3
5	29	100,5	3,8	15	100,2	4,8	6	103,2	2,2	14	101,1	3,7	10	104,9	4,4	12	101,5	4,7
6	35	144,3	4,8	16	139,2	5,3	8	143,4	4,5	17	139,3	5,2	12	139,7	3,7	13	143,1	**8,0**
7	37	97,2	4,3	16	94,1	4,0	7	96,7	3,7	15	95,3	4,2	11	97,4	3,9	13	97,7	5,0
11	31	134,5	**6,5**	15	137,0	5,2	6	137,8	2,8	16	135,4	4,8	10	140,8	4,1	13	135,4	4,5
22	31	84,7	4,5	16	85,4	4,2	6	83,3	2,6	7	85,1	4,3	6	86,3	4,0	9	84,7	**6,9**
28	36	132,6	4,3	15	129,8	3,0	7	132,9	4,0	14	133,6	4,5	9	131,7	3,7	12	131,4	4,2
30	35	69,8	3,5	15	69,5	5,0	7	68,9	2,9	10	68,8	1,9	6	69,8	3,0	8	72,0	3,4
32	36	42,3	2,0	16	40,9	1,3	7	43,2	1,8	12	42,0	1,2	8	43,6	1,6	9	43,2	1,9
34	36	31,7	2,3	16	31,8	1,9	7	31,9	2,5	12	32,4	2,2	8	33,1	1,7	9	32,6	2,5
36	38	24,7	1,8	16	22,9	2,4	7	24,1	1,8	13	25,4	1,5	8	23,0	1,5	9	22,9	1,1
37	35	50,2	3,1	16	50,7	3,1	7	49,1	2,3	12	50,7	2,3	6	51,3	1,5	8	51,2	3,3
43	31	86,6	2,9	15	85,6	**4,3**	7	86,7	2,3	6	86,3	2,1	5	88,2	2,9	8	86,7	4,1
46	31	29,4	4,8	12	25,7	3,5	5	30,4	7,6	2	31,0	1,4	4	38,2	**8,3**	8	28,5	5,6
47	33	97,8	3,7	16	94,4	2,9	6	98,3	3,5	13	96,7	3,8	7	98,8	3,8	12	97,6	3,3
48	33	17,7	1,9	16	18,5	2,5	6	17,7	1,4	13	17,1	1,9	7	18,0	3,8	12	19,1	2,3
49	33	140,3	3,7	16	137,2	5,0	6	140,4	3,0	13	141,1	4,1	7	140,2	6,5	12	137,3	4,2
50	31	94,4	4,2	16	94,1	5,4	5	95,6	3,0	6	93,4	3,8	2	94,1	5,4	8	92,1	2,8
51	31	23,4	2,4	16	26,7	2,6	5	23,1	1,7	6	24,7	1,8	2	25,8	2,2	8	26,3	3,5
52	31	127,4	4,4	16	121,0	4,9	5	128,4	4,4	6	124,3	3,5	2	122,6	1,2	8	121,4	5,8
53	32	22,4	**2,9**	13	20,8	2,6	6	22,6	2,0	8	21,0	2,5	4	19,8	2,8	7	21,7	2,6
54	32	12,4	1,2	13	11,4	**2,4**	6	12,8	1,5	8	12,2	1,4	4	13,1	1,0	7	11,8	1,4
55	32	56,6	7,5	13	54,9	**12,2**	6	56,3	2,6	8	58,9	10,1	4	67,0	9,3	7	55,3	10,3
56	34	10,0	1,5	12	8,4	1,9	7	10,9	2,4	9	8,4	1,4	9	10,4	1,3	11	10,6	1,8
57	34	4,4	1,0	12	3,9	**1,5**	7	4,5	1,1	9	3,9	1,2	9	5,3	1,2	11	5,1	**1,5**
58	34	43,9	8,4	12	46,8	**17,8**	7	42,6	9,7	9	45,5	9,6	9	51,8	12,0	11	48,9	13,7
62	35	80,3	2,8	16	75,6	3,8	7	77,6	3,8	16	76,1	**4,7**	12	75,1	2,7	13	78,9	5,8
63	33	52,5	2,3	14	53,3	3,4	7	51,8	1,9	9	52,3	2,1	6	52,9	1,6	8	54,6	1,8
64	36	74,9	5,2	16	76,4	**7,4**	7	73,7	4,6	12	77,3	5,5	8	75,9	2,7	9	75,5	6,3
65	35	49,4	4,4	16	45,3	5,0	7	49,1	4,2	11	49,6	3,4	6	44,5	4,1	8	45,1	3,6

38 lentelės tęsinys

Požymio Nr.	Raseiniai			Rumšiškės			Skrebinai			Tulpiakiemis			Šapnagiai			Jakštaičiai		
	N	*M*	*S*	*N*	*M*	*S*	*N*	*M*	*S*	*N*	*M*	*S*	*N*	*M*	*S*	*N*	*M*	*S*
3	18	184,5	4,5	27	183,8	6,9	31	184,1	5,6	14	187,9	8,5	12	187,6	4,1	24	183,7	5,7
5	18	101,9	4,5	24	100,0	4,1	30	100,7	4,3	9	102,3	6,0	11	104,4	2,8	24	103,2	3,5
6	*18*	*143,8*	*5,3*	*26*	*144,1*	*6,1*	*31*	*142,4*	*4,2*	*14*	*140,9*	*5,5*	*12*	*143,4*	*2,9*	*24*	*141,2*	*4,9*
7	*18*	*96,4*	*4,8*	*28*	*96,3*	*3,7*	*31*	*96,2*	*3,7*	*13*	*96,3*	*4,8*	*13*	*99,1*	*4,1*	*24*	*95,0*	*3,1*
11	18	137,1	5,6	24	134,3	5,9	30	134,9	4,9	9	135,1	1,9	11	135,8	3,7	24	136,0	4,7
22	18	86,2	4,5	23	85,9	4,2	31	86,1	3,8	10	83,9	5,1	11	85,4	5,1	24	82,3	5,9
28	17	133,0	5,7	20	133,3	5,5	31	133,1	4,9	13	130,5	4,9	11	135,0	4,1	24	132,7	4,6
30	17	70,1	4,7	24	68,4	4,2	24	69,9	4,3	12	68,7	5,6	11	71,8	4,0	23	66,9	4,5
32	18	41,2	1,6	25	41,2	1,8	30	41,0	1,6	11	42,7	2,1	12	42,7	1,3	24	42,2	1,7
34	18	32,4	2,1	25	31,4	1,7	30	31,4	1,8	11	31,4	1,4	12	31,7	2,4	24	31,5	2,5
36	18	23,3	2,1	27	24,5	1,8	31	23,5	1,4	12	24,4	1,9	12	24,5	1,2	24	24,3	2,9
37	18	50,5	3,7	27	50,0	3,4	31	50,2	3,2	11	50,1	3,5	12	52,3	1,8	24	51,4	3,4
43	17	86,3	3,3	19	83,5	2,4	25	85,3	3,4	8	85,1	4,8	10	85,0	1,8	22	83,6	3,7
46	14	28,1	5,8	13	26,6	5,6	19	28,8	4,1	5	27,6	8,4	8	31,0	5,6	19	32,5	6,5
47	18	95,9	3,8	28	95,6	4,2	30	96,1	3,9	9	97,7	4,4	12	100,0	2,8	24	98,4	3,1
48	18	18,8	2,4	28	18,6	2,6	30	17,5	2,4	9	17,6	2,6	12	17,6	2,3	24	18,4	2,7
49	18	137,2	4,4	28	137,8	5,1	30	140,1	4,8	9	140,6	3,8	12	141,3	3,9	24	138,9	5,8
50	17	92,6	5,0	21	95,9	4,1	30	93,4	4,1	5	94,6	4,3	11	95,8	5,9	24	96,3	2,9
51	17	26,2	2,6	21	26,4	2,8	30	26,2	3,0	5	23,1	3,4	11	25,1	3,1	24	25,3	2,9
52	17	121,1	4,4	21	122,9	5,9	30	121,4	5,6	5	128,0	6,3	11	124,8	6,2	24	124,8	5,4
53	17	21,3	2,0	26	22,2	2,3	30	20,8	2,0	4	23,0	3,0	11	22,2	1,1	23	21,7	3,0
54	17	12,3	1,4	26	11,9	0,9	30	12,3	1,2	4	11,9	0,7	11	13,3	1,4	23	12,2	1,3
55	17	58,1	7,7	26	53,9	5,8	30	59,4	7,3	4	52,4	6,9	11	59,9	5,6	23	56,9	9,3
56	17	9,7	2,2	26	9,2	1,6	29	9,5	1,3	6	10,4	2,1	12	10,9	1,7	23	9,4	1,5
57	17	4,8	1,2	26	4,2	0,9	29	4,3	0,8	6	4,5	1,1	12	4,7	0,8	23	4,4	1,3
58	17	49,8	8,5	26	45,7	8,3	29	45,4	7,7	6	43,4	9,2	12	44,2	9,2	23	45,5	11,8
62	18	78,0	3,7	25	78,5	4,0	31	77,4	3,0	13	75,1	4,3	12	76,5	2,1	24	76,9	3,7
63	17	52,7	3,6	16	51,1	2,5	24	52,7	3,3	12	52,5	3,8	10	53,4	2,9	23	50,4	3,7
64	18	78,8	5,2	24	76,2	4,3	30	76,8	3,6	11	73,6	5,1	12	74,0	4,1	24	74,6	4,5
65	18	46,3	4,8	27	49,2	4,4	31	47,1	3,4	11	48,6	4,2	12	46,7	2,9	24	47,5	6,4

39 lentelė. Stambesnių moteriškų kaimo serijų statistiniai rodikliai

Nr.	Požymis	Ažugiriai			Arglaičiai ir Paprūdys			Bazorai			Varniai		
		N	*M*	*S*	*N*	*M*	*S*	*N*	*M*	*S*	*N*	*M*	*S*
3	Smegeninės ilgis (*g-op*)	7	178,3	5,0	17	174,9	6,3	17	172,9	6,0	12	177,9	4,8
5	Smegeninės pamato ilgis	6	96,2	1,2	14	98,9	5,2	16	96,8	3,5	10	95,8	4,0
6	Smegeninės plotis	7	140,9	2,3	18	137,6	4,6	17	135,5	5,4	12	138,9	5,3
7	Mažiausias kaktos plotis	7	98,6	5,7	12	93,8	3,9	16	93,0	3,7	12	94,3	5,2
11	Smegeninės aukštis (*ba-b*)	6	127,5	8,6	16	129,7	5,6	16	130,1	5,0	10	124,8	4,2
22	Kaktos kampas (*n-m*)	6	88,3	6,8	6	83,5	3,3	15	86,5	3,3	11	86,0	2,7
28	Skruostinis veido plotis	7	128,1	2,9	14	124,7	4,5	17	124,3	3,9	11	124,2	3,3
30	Veido viršaus aukštis	5	66,9	2,9	11	66,1	3,0	14	65,4	3,5	12	66,4	4,0
32	Akiduobės plotis (*mf-ek*)	7	40,9	1,0	13	40,3	2,1	17	41,6	1,8	12	40,5	1,9
34	Akiduobės aukštis	6	32,5	2,0	12	32,1	1,6	17	32,0	1,7	12	32,4	1,1
36	Nosies plotis	6	25,2	2,0	11	24,4	1,8	16	23,5	1,2	12	23,5	1,6
37	Nosies aukštis	6	49,3	3,8	10	48,2	2,5	17	46,5	2,7	12	47,9	3,2
43	Veido kampas	6	84,5	2,2	7	85,7	2,8	14	84,8	2,5	11	86,3	3,9
46	Nosies kampas	6	25,3	6,6	3	26,0	8,5	10	27,3	6,6	9	28,4	4,6
47	Biorbitalinė styga	6	97,0	4,2	4	94,8	2,2	15	94,3	3,5	12	93,3	3,8
48	Naziono projekcija	6	16,1	1,7	4	17,2	3,3	15	17,1	1,6	12	18,4	2,4
49	Nazomaliarinis kampas	6	143,3	4,0	4	140,3	7,0	15	140,2	3,2	12	137,2	4,1
50	Zigomaksiliarinė styga	6	95,2	5,4	5	89,8	3,2	13	89,4	4,9	12	89,0	2,6
51	*Subspinale* projekcija	6	23,9	2,1	5	23,3	4,2	13	22,2	2,6	12	22,8	2,1
52	Zigomaksiliarinis kampas	6	126,6	3,7	5	125,3	7,2	13	127,2	5,4	12	125,7	4,5
53	Dakrialinė styga	6	21,7	1,7	7	19,1	2,6	15	21,0	2,5	10	20,8	1,9
54	Dakrialinis aukštis	6	10,0	1,1	7	11,0	1,1	15	11,2	1,5	10	11,9	1,5
55	Dakrialinis rodiklis	6	46,6	6,3	7	58,6	10,8	15	53,5	5,9	10	57,4	6,9
56	Simotinė styga	6	9,9	1,1	9	9,5	1,8	17	9,4	1,9	10	10,0	1,6
57	Simotinis aukštis	6	3,4	1,1	9	3,6	0,8	17	3,7	1,0	10	4,5	1,4
58	Simotinis rodiklis	6	33,9	9,6	9	38,8	8,2	17	39,7	9,0	10	45,3	12,8
62	Smegeninės rodiklis	7	79,1	2,6	14	78,3	2,3	17	78,4	3,4	12	78,1	3,5
63	Veido viršaus rodiklis	5	52,5	2,7	10	52,9	2,4	14	52,8	3,1	11	53,5	3,9
64	Akiduobės rodiklis	6	79,5	5,1	11	79,3	4,0	17	77,1	4,0	12	80,1	4,7
65	Nosies rodiklis	6	51,2	2,8	9	50,6	3,2	16	50,8	4,0	12	49,3	3,7

Požymio Nr.	Vaistamas			Gėluva			Diktarai			Kavarskas			Laičiai			Lankiškės		
	N	*M*	*S*	*N*	*M*	*S*	*N*	*M*	*S*	*N*	*M*	*S*	*N*	*M*	*S*	*N*	*M*	*S*
3	25	170,0	5,6	41	175,1	5,7	14	179,3	6,4	41	177,6	6,1	5	175,8	3,6	25	169,5	5,5
5	21	96,2	3,5	39	95,8	4,3	14	98,6	3,9	36	96,6	4,0	4	97,7	1,7	25	94,2	4,0
6	25	140,4	4,2	41	137,5	5,2	14	137,6	3,5	42	138,3	**6,4**	4	133,7	3,8	24	134,4	4,0
7	23	94,6	3,4	41	93,5	2,9	14	94,0	4,1	42	93,8	3,9	4	95,5	2,5	21	91,1	5,1
11	21	130,1	4,0	39	127,8	4,5	14	129,9	6,1	37	129,9	4,8	4	130,5	1,7	25	128,1	4,9
22	10	87,3	4,5	40	88,5	3,6	14	85,5	3,3	39	89,2	3,8	3	86,0	3,6	21	88,8	**5,8**
28	18	123,2	3,3	39	124,3	3,4	14	125,9	3,5	36	124,4	4,7	4	121,2	4,2	18	119,6	3,4
30	13	64,1	4,1	34	67,3	4,3	13	67,1	2,7	38	64,3	3,9	3	61,7	1,1	20	61,8	3,5
32	14	41,0	1,4	40	40,2	1,5	14	40,5	1,4	38	40,2	2,0	3	40,8	0,8	24	37,9	1,8
34	14	31,5	1,3	40	32,0	2,3	14	31,4	1,7	40	32,2	**2,5**	3	30,5	0,5	24	31,6	1,9
36	11	23,3	**3,0**	39	23,3	1,6	14	23,7	1,7	39	24,2	1,7	3	22,0	1,7	20	23,6	1,6
37	13	45,9	3,2	39	48,8	2,8	14	48,4	2,7	40	47,9	2,9	3	45,0	2,0	23	45,3	1,9
43	10	84,5	3,0	39	88,0	**3,6**	13	85,4	3,0	37	87,6	2,5	3	86,0	1,7	14	82,2	2,8
46	10	24,5	3,4	33	27,3	3,9	12	26,1	3,1	25	26,8	5,3	3	28,3	6,0	6	24,5	4,7
47	21	93,3	3,0	41	93,6	3,0	14	95,3	2,8	42	93,7	3,7	3	94,6	0,9	20	89,3	4,2
48	21	16,6	2,5	41	17,4	1,9	14	18,4	1,8	42	17,2	2,5	3	17,9	0,8	20	16,6	2,3
49	21	140,9	5,1	41	139,2	3,8	14	137,9	3,4	42	139,8	5,2	3	138,5	2,2	20	139,2	4,7
50	9	88,2	4,0	38	91,0	4,5	14	92,2	3,4	34	91,0	3,9	3	89,0	3,8	14	87,2	3,1
51	9	22,3	2,4	38	25,0	3,1	14	24,2	1,6	34	24,8	2,4	3	22,1	1,2	14	22,1	1,8
52	9	126,3	4,5	38	122,5	5,1	14	124,8	3,6	34	122,8	4,3	3	127,2	2,1	14	126,3	4,3
53	9	20,8	2,2	38	20,4	2,5	14	21,7	2,7	32	19,9	2,1	3	23,2	2,8	21	20,3	2,3
54	9	10,1	1,2	38	11,2	1,4	14	11,9	1,2	32	11,8	1,3	3	11,8	1,0	21	11,2	1,5
55	9	49,5	8,6	38	55,6	7,9	14	55,7	9,7	32	60,0	8,2	3	58,2	8,6	21	55,6	6,9
56	13	9,6	1,8	38	9,3	**2,2**	14	9,8	2,3	35	9,5	1,6	3	10,7	1,2	21	9,7	1,9
57	13	3,3	**1,1**	38	3,9	**0,9**	14	3,8	0,9	35	4,0	0,8	3	4,2	1,3	21	3,6	**1,1**
58	13	34,8	12,2	38	42,6	12,0	14	39,7	8,2	35	42,6	7,1	3	38,7	9,7	21	37,4	9,6
62	24	82,4	3,5	41	78,6	3,7	14	76,8	2,7	41	78,0	4,7	4	76,7	2,1	24	79,4	3,3
63	12	52,0	3,0	34	54,2	3,5	13	53,8	2,9	35	51,7	2,9	3	51,1	1,9	17	51,8	2,9
64	14	77,3	4,9	40	79,7	5,8	14	77,7	4,8	38	80,0	4,2	3	74,7	2,4	23	83,4	5,0
65	11	50,7	**7,0**	39	47,9	3,8	14	49,2	4,3	39	50,1	4,6	3	48,9	2,2	20	52,4	3,9

39 lentelės tęsinys

Požymio Nr.	Leipalingis			Liepiniškės			Obeliai			Plaučiškiai			Pribitka			Puziniškis		
	N	*M*	*S*	*N*	*M*	*S*	*N*	*M*	*S*	*N*	*M*	*S*	*N*	*M*	*S*	*N*	*M*	*S*
3	25	171,8	6,4	12	176,3	4,6	4	177,7	3,9	24	176,7	6,6	20	178,2	5,9	10	172,7	6,9
5	19	94,5	4,4	11	96,5	4,8	4	98,7	1,5	19	94,5	4,7	14	99,6	4,5	10	93,1	3,1
6	22	137,6	5,1	12	135,7	3,3	4	136,0	5,5	23	133,8	5,9	19	136,4	4,1	10	136,7	3,6
7	24	95,2	3,3	12	92,9	**6,3**	4	94,7	4,2	17	91,4	3,4	18	93,1	4,1	10	94,0	4,1
11	18	128,5	4,7	11	133,4	5,0	4	128,7	2,6	20	127,0	**6,4**	15	129,3	4,3	10	123,5	2,5
22	*21*	*87,7*	4,2	*12*	*89,6*	**5,3**	*3*	*88,3*	**7,6**	*13*	*85,1*	3,9	10	84,3	5,2	8	88,0	5,1
28	23	125,4	4,6	12	124,7	3,1	4	119,2	6,4	21	122,8	4,8	17	124,0	3,9	9	121,8	2,6
30	21	65,1	4,9	11	65,1	3,3	4	68,0	1,4	15	62,7	4,7	11	65,3	3,5	8	63,5	2,2
32	23	40,7	1,9	12	40,2	2,0	4	41,5	1,3	18	40,7	**2,3**	14	41,1	1,8	8	40,6	1,6
34	23	32,2	2,2	12	30,9	2,0	4	32,4	0,9	17	31,5	1,8	14	33,0	1,9	8	31,8	1,4
36	23	24,2	1,6	12	23,5	1,7	6	23,2	1,2	19	24,4	2,0	13	23,7	1,3	8	23,1	1,7
37	22	47,5	2,8	12	46,7	3,0	4	49,2	1,5	16	45,7	3,2	11	47,9	2,6	8	46,2	1,7
43	18	85,6	3,2	11	84,6	3,0	4	86,7	2,7	12	83,6	3,5	10	85,5	3,9	8	86,9	2,6
46	19	27,7	4,9	10	22,7	5,9	4	26,2	7,5	6	27,7	7,3	7	25,1	4,8	8	24,6	6,9
47	23	94,5	4,3	12	93,4	4,1	4	94,0	3,0	16	91,6	4,2	15	95,6	4,3	8	92,7	4,5
48	23	16,9	2,4	12	17,4	2,7	4	18,3	1,7	16	16,6	2,3	15	17,3	2,1	8	17,2	1,5
49	23	140,7	4,2	12	139,4	4,7	4	137,3	4,5	16	140,3	4,4	15	140,3	3,5	8	139,2	2,9
50	21	90,0	5,6	12	90,7	3,7	3	88,3	1,4	9	88,5	**4,7**	9	90,7	1,4	7	89,9	3,0
51	21	22,8	2,9	12	24,0	2,6	3	23,3	0,7	9	23,4	1,8	9	24,7	3,3	7	22,5	1,4
52	21	126,3	5,9	12	124,4	3,8	3	124,4	1,1	9	124,2	4,4	9	123,2	6,6	7	127,4	2,6
53	21	21,3	2,3	12	21,7	**3,5**	4	20,1	3,5	12	19.7	1.4	10	21,0	2,5	8	21,5	2,1
54	21	11,3	1,3	12	11,0	1,1	4	11,4	1,2	12	10,7	1,8	10	11,8	1,2	8	11,1	1,1
55	21	53,6	9,0	12	51,8	8,9	4	54,0	8,2	12	54,5	9,2	10	57,0	9,5	8	52,2	7,6
56	22	9,5	1,5	12	9,6	2,1	4	9,6	0,9	12	8,7	1,6	13	9,3	1,9	8	9,5	1,2
57	22	3,7	**1,0**	12	3,3	0,8	4	4,3	0,5	12	3,5	0,9	13	3,6	**1,1**	8	3,5	0,6
58	22	39,7	10,6	12	35,9	12,4	4	45,1	4,5	12	40,7	8,7	13	38,7	7,9	8	37,8	7,6
62	22	80,2	4,0	12	77,0	1,9	4	76,6	4,6	22	76,0	**4,2**	17	77,3	3,5	10	79,1	3,9
63	20	51,8	3,7	11	52,1	2,5	4	57,1	2,7	14	51,3	3,0	11	53,1	3,1	8	52,0	2,0
64	23	77,5	**7,8**	12	76,9	5,4	4	78,1	4,1	16	77,7	4,9	14	80,2	3,9	8	78,5	3,9
65	22	51,0	4,4	12	50,6	4,4	4	46,4	1,3	16	53,2	5,5	11	50,0	3,7	8	50,0	4,4

39 lentelės tęsinys

Požymio Nr.	Ruseiniai			Rumšiškės			Skrebinai			Tulpiakiemis			Šapnagiai			Jakštaičiai		
	N	*M*	*S*	*N*	*M*	*S*	*N*	*M*	*S*	*N*	*M*	*S*	*N*	*M*	*S*	*N*	*M*	*S*
3	9	174,9	7,1	29	173,9	5,9	18	177,4	5,5	13	180,2	5,3	9	176,0	5,9	27	178,8	4,8
5	9	94,2	4,7	26	96,6	4,6	18	95,4	3,9	9	94,6	5,1	9	96,0	2,8	27	100,0	3,9
6	9	137,7	4,6	29	136,8	5,1	18	137,0	4,2	12	138,4	5,0	12	135,2	2,8	27	135,2	4,7
7	9	93,6	4,3	30	92,8	3,7	18	94,1	4,6	13	93,0	3,6	12	95,2	3,1	28	92,4	3,1
11	9	127,6	4,9	27	129,9	5,2	18	128,4	4,6	10	133,7	4,1	9	128,1	5,6	27	131,8	3,9
22	9	89,1	2,8	23	87,6	3,8	18	86,2	4,1	7	88,4	3,0	9	86,4	3,6	28	84,4	4,6
28	9	124,7	5,6	19	122,5	4,5	17	123,9	4,7	13	123,6	4,3	11	124,7	2,8	28	123,4	4,4
30	8	66,0	3,2	25	64,5	3,7	16	65,7	4,3	10	63,3	2,2	9	66,1	3,0	24	63,5	3,6
32	9	39,7	1,5	27	39,2	1,2	18	40,3	1,5	11	40,4	1,4	9	41,6	1,0	28	40,7	1,8
34	9	31,0	1,2	27	31,6	2,0	18	31,4	1,9	11	31,5	1,1	9	32,1	1,6	28	32,7	2,3
36	9	22,7	2,0	28	23,6	1,6	18	23,4	2,1	10	23,8	1,4	10	24,1	1,9	28	23,9	1,6
37	9	46,4	2,7	28	47,4	3,6	18	47,3	3,4	10	46,0	2,5	9	48,7	2,9	28	48,7	2,7
43	8	85,9	2,1	20	83,4	3,0	17	83,6	2,6	6	83,0	1,9	9	84,1	1,4	24	79,8	3,6
46	6	28,3	1,5	12	25,1	5,3	15	24,0	4,9	2	29,5	4,9	8	26,6	5,9	23	25,1	4,7
47	9	92,5	2,9	26	91,6	3,3	18	94,1	4,3	12	92,8	3,3	11	94,9	3,0	28	94,9	4,2
48	9	16,6	1,9	26	18,0	2,2	18	17,5	1,4	12	15,2	1,7	11	16,6	2,7	28	17,4	1,8
49	9	140,6	3,4	26	137,1	4,4	18	139,1	3,3	12	143,7	4,1	11	141,5	5,5	28	139,7	3,5
50	9	90,3	6,4	15	90,8	3,4	16	91,9	5,2	6	90,1	4,6	9	91,6	3,6	27	93,1	5,1
51	9	22,6	2,7	15	24,9	2,5	16	24,7	2,8	6	22,1	3,4	9	23,1	3,0	27	25,7	2,6
52	9	126,8	4,2	15	122,7	4,5	16	123,5	3,7	6	128,0	5,3	9	126,6	5,4	27	122,3	4,8
53	9	19,7	2,1	24	20,5	2,2	18	20,9	2,3	5	20,5	2,9	8	20,9	2,7	27	20,7	2,2
54	9	11,8	1,5	24	11,0	1,1	18	11,5	1,5	5	10,0	2,0	8	11,6	1,0	27	11,3	1,4
55	9	60,3	6,5	24	54,2	7,0	18	56,0	10,5	5	49,2	11,6	8	53,3	5,6	27	54,7	6,1
56	8	8,7	2,2	25	9,0	1,6	18	9,0	2,3	8	9,1	2,3	9	9,6	2,5	27	9,6	2,2
57	8	4,0	1,4	25	3,8	0,9	18	3,9	1,7	8	3,2	1,4	9	3,9	1,2	27	3,7	0,8
58	8	46,5	14,2	25	42,0	7,2	18	42,0	11,5	8	35,0	12,3	9	40,0	3,7	27	39,1	7,4
62	9	78,8	3,7	28	78,9	3,8	18	77,3	2,8	12	77,1	3,5	9	76,6	2,6	27	75,6	3,0
63	8	52,9	2,2	19	52,9	2,9	15	53,7	4,6	10	51,5	3,0	9	52,8	1,6	24	51,7	3,0
64	9	78,2	3,2	26	80,5	5,3	18	78,0	3,4	11	78,3	4,6	9	77,2	3,8	28	80,5	6,4
65	9	49,0	5,2	28	50,0	5,4	18	49,7	5,4	10	51,8	3,8	9	49,4	3,8	28	49,2	5,0

40 lentelė. Rinktinių vyriškų kaimo serijų statistiniai rodikliai

Nr.	Požymis	Rytų aukštaičiai						Vakarų aukštaičiai					
		Anykštėnai, kupiškėnai (senkapiai Nr. 11, 16, 58, 62, 73)			Panevėžiškiai (senkapiai Nr. 7, 37, 41, 47, 61, 80)			Kauniškiai (senkapiai Nr. 6, 22, 26, 31, 43, 44, 56, 65, 67, 69, 79)			Šiauliškiai (senkapiai Nr. 10, 23, 28, 40, 49, 51)		
		N	*M*	*S*	*N*	*M*	*S*	*N*	*M*	*S*	*N*	*M*	*S*
3	Smegeninės ilgis (*g-op*)	11	178,8	6,0	10	186,7	6,2	29	184,3	7,1	9	181,7	5,1
5	Smegeninės pamato ilgis	10	102,1	4,1	10	105,2	4,3	26	102,4	5,7	8	101,7	4,5
6	Smegeninės plotis	10	139,1	7,2	10	139,8	4,4	30	144,0	6,8	9	142,7	6,6
7	Mažiausias kaktos plotis	10	96,3	4,2	8	95,5	3,4	31	97,4	5,3	9	96,6	3,5
11	Smegeninės aukštis (*ba-b*)	10	132,9	6,5	9	140,4	3,4	25	136,2	6,0	8	136.5	5,5
22	Kaktos kampas (*n-m*)	9	81,6	4,6	5	84,2	5,1	25	84,3	5,2	8	82,9	5,1
28	Skruostinis veido plotis	9	133,0	6,5	10	132,9	4,0	27	131,7	6,5	8	131,7	4,2
30	Veido viršaus aukštis	10	68,3	4,3	3	70,6	6,5	25	68,9	5,0	8	69,9	3,5
32	Akiduobės plotis (*mf-ek*)	10	42,5	2,3	8	42,1	0,6	27	42,1	1,9	9	42,6	1,7
34	Akiduobės aukštis	10	32,1	2,0	8	31,3	3,3	27	32,2	2,2	9	32,2	0,9
36	Nosies plotis	10	23,4	1,8	8	23,9	1,8	28	24,7	1,5	8	24,6	1,4
37	Nosies aukštis	10	48,6	3,9	8	50,6	4,5	28	50,3	4,0	8	50,7	2,0
43	Veido kampas	9	85,2	2,2	4	86,2	3,8	25	85,4	3,0	6	82,3	2,9
46	Nosies kampas	6	33,8	6,8	3	29,0	5,6	19	27,8	5,9	6	27,3	4,2
47	Biorbitalinė styga	10	97,9	4,8	6	97,8	0,7	27	98,9	5,6	8	97,0	1,5
48	Naziono projekcija	10	18,7	1,9	6	19,5	1,0	27	18,1	2,1	8	18,3	2,0
49	Nazomaliarinis kampas	10	138,4	3,2	6	136,5	1,9	27	139,9	3,8	8	138,6	4,2
50	Zigomaksiliarinė styga	8	94,4	7,0	7	96,2	3,0	24	96,5	5,0	8	95,3	3,3
51	*Subspinale* projekcija	8	25,1	3,0	5	27,7	4,8	24	25,8	3,1	8	25,9	3,3
52	Zigomaksiliarinis kampas	8	123,9	6,4	5	120,6	8,1	24	124,2	5,6	8	123,0	6,7
53	Dakrialinė styga	10	21,7	1,9	5	21,7	1,3	22	23,5	3,7	8	20,3	1,8
54	Dakrialinis aukštis	10	12,7	1,8	5	12,9	0,9	22	12,8	1,3	8	13,1	1,2
55	Dakrialinis rodiklis	10	58,8	8,9	5	60,9	8,0	22	55,1	6,5	8	65,1	11,4
56	Simotinė styga	11	9,9	1,4	7	9,4	1,7	24	11,2	3,1	8	9,2	1,5
57	Simotinis aukštis	11	4,3	1,1	5	4,7	0,7	24	4,4	1,0	8	4,2	0,8
58	Simotinis rodiklis	11	44,1	12,1	5	46,5	9,4	24	41,0	10,2	8	45,5	5,0
62	Smegeninės rodiklis	10	77,5	3,6	10	75,0	3,8	29	78,2	3,8	9	78,6	4,0
63	Veido viršaus rodiklis	7	50,7	3,1	8	53,0	4,7	23	52,4	3,9	7	52,8	3,0
64	Akiduobės rodiklis	10	75,7	4,7	8	74,4	8,1	27	76,5	4,7	9	75,7	4,1
65	Nosies rodiklis	10	48,3	3,3	8	47,6	5,9	28	49,2	3,6	8	48,5	3,6

40 lentelės tęsinys

Požymio Nr.	Lydos apylinkės (*J. Talko-Hryncewicz*, 1904)			Šiaurės žemaičiai telšiškiai (senkapiai Nr. 12, 24, 52, 59)			J. Basanavičiaus serija			Pietų aukštaičiai (senkapiai Nr. 1, 4, 15, 71, 86)			Pietų žemaičiai (senkapiai Nr. 2, 17, 75, 85)		
	N	*M*	*S*	*N*	*M*	*S*	*N*	*M*	*S*	*N*	*M*	*S*	*N*	*M*	*S*
3	9	180,0	9,9	24	183,0	8,5	14	184,5	4,9	13	182,8	8,3	7	185,6	5,0
5	—	—	—	23	100,4	5,1	14	101,6	3,8	12	101,4	4,5	7	104,4	5,3
6	9	139,6	5,8	24	142,3	5,2	15	140,9	3,8	13	143,1	4,0	8	141,5	3,8
7	9	101,1	5,3	24	96,0	3,9	15	96,6	4,4	13	97,4	3,6	7	97,6	1,7
11	7	133,1	2,6	24	134,8	6,3	14	134,7	4,7	12	132,6	6,6	8	136,2	5,8
22	—	—	—	21	83,1	**5,0**	14	85,1	3,6	10	82,8	4,5	5	83,6	2,7
28	5	125,2	5,3	23	132,2	6,4	14	133,0	4,1	12	131,7	6,8	6	134,2	4,7
30	—	—	—	18	70,0	3,8	12	67,2	3,4	12	69,3	4,6	7	71,7	3,3
32	5	41,7	2,2	21	43,2	**2,4**	15	42,5	2,1	13	41,7	1,8	7	43,6	2,1
34	5	32,6	1,5	21	31,7	2,0	15	31,2	1,7	13	32,2	**2,8**	6	31,3	2,6
36	5	24,4	2,7	23	24,8	1,6	14	23,9	1,4	12	25,1	1,8	7	25,4	1,6
37	5	46,2	3,9	19	50,7	3,6	14	49,3	2,3	13	50,8	**4,2**	7	53,3	2,4
43	—	—	—	18	85,1	2,8	10	86,6	3,9	8	85,6	3,5	6	85,2	2,9
46	—	—	—	16	31,4	4,9	8	28,6	6,0	7	30,1	5,4	4	28,7	3,8
47	—	—	—	21	97,6	4,2	13	96,1	4,3	10	97,7	3,6	6	99,3	3,7
48	—	—	—	21	18,0	2,5	13	19,1	1,9	10	19,4	2,1	6	19,6	1,9
49	—	—	—	21	139,7	4,5	13	136,6	4,0	10	136,7	4,3	6	137,0	3,8
50	—	—	—	17	96,1	5,4	10	93,2	4,5	8	97,4	2,8	5	96,2	2,0
51	—	—	—	17	25,5	2,6	10	24,7	2,5	8	27,5	1,2	5	25,9	2,0
52	—	—	—	17	124,1	4,8	10	124,2	5,2	8	121,1	3,3	5	123,4	4,3
53	—	—	—	19	20,8	2,3	14	21,1	2,5	11	22,1	3,0	5	20,6	1,0
54	—	—	—	19	12,3	1,6	14	12,4	1,3	11	13,0	1,6	5	13,8	1,1
55	—	—	—	19	59,7	9,0	14	59,6	9,8	11	59,6	9,6	5	67,2	4,1
56	—	—	—	22	10,1	1,9	14	10,3	2,1	13	10,6	**3,2**	4	9,3	0,4
57	—	—	—	22	4,4	**1,2**	14	4,7	**1,3**	13	4,6	**1,6**	4	4,4	0,5
58	—	—	—	22	43,5	8,4	14	47,3	15,3	13	44,5	11,0	4	47,1	5,1
62	9	76,8	3,8	24	77,9	**4,1**	14	76,5	2,9	12	78,3	2,9	7	76,1	3,0
63	—	—	—	18	52,6	2,9	11	50,9	2,4	11	52,3	4,1	6	52,7	2,6
64	5	78,3	4,1	21	73,5	6,1	15	73,5	4,2	13	77,2	5,6	6	72,7	4,0
65	5	52,8	3,2	19	49,4	5,1	14	48,6	4,0	12	49,9	4,3	7	47,6	2,1

41 lentelė. Rinktinių moteriškų kaimo serijų statistiniai rodikliai

Nr.	Požymis	Rytų aukštaičiai						Vakarų aukštaičiai					
		Anykštėnai, kupiškėnai (senkapiai Nr. 16, 53, 58, 62)			*Panevėžiškiai* (senkapiai Nr. 37, 41, 47, 80)			Kauniškiai (senkapiai Nr. 22, 26, 31, 56, 65, 69, 79)			*Šiauliškiai* (senkapiai Nr. 10, 23, 40, 49)		
		N	*M*	*S*	*N*	*M*	*S*	*N*	*M*	*S*	*N*	*M*	*S*
3	Smegeninės ilgis (*g-op*)	9	171,8	6,1	12	174,9	5,2	27	174,0	6,9	9	172,2	5,6
5	Smegeninės pamato ilgis	9	95,7	4,0	12	94,9	3,1	23	95,7	4,0	9	94,6	2,7
6	Smegeninės plotis	9	135,7	5,1	12	134,2	5,5	27	138,0	**6,3**	9	137,9	2,8
7	Mažiausias kaktos plotis	9	94,4	4,4	10	95,0	4,4	28	94,0	4,5	9	91,8	2,6
11	Smegeninės aukštis (*ba-b*)	9	125,7	5,7	12	128,9	4,4	25	128,1	3,8	9	126,2	4,3
22	Kaktos kampas (*n-m*)	9	86,7	**5,8**	8	87,9	**5,9**	23	89,0	3,6	8	84,7	4,9
28	Skruostinis veido plotis	9	123,2	4,3	10	122,3	4,5	24	125,1	3,7	9	125,7	1,1
30	Veido viršaus aukštis	8	63,4	3,5	9	63,8	3,1	24	64,5	3,5	8	67,7	3,7
32	Akiduobės plotis (*mf-ek*)	9	41,4	2,3	10	40,5	1,8	24	40,4	1,7	9	40,1	2,1
34	Akiduobės aukštis	9	33,1	2,5	10	32,2	2,3	24	31,3	2,1	9	32,5	1,3
36	Nosies plotis	9	23,8	2,1	9	23,7	1,2	26	23,5	1,8	9	22,9	1,5
37	Nosies aukštis	9	47,8	2,8	9	47,2	2,8	25	47,3	2,6	9	49,3	3,1
43	Veido kampas	9	87,6	3,0	7	84,1	4,4	22	85,7	**4,0**	7	85,6	2,1
46	Nosies kampas	8	30,2	5,1	4	26,0	7,4	17	23,0	5,0	5	20,2	3,9
47	Biorbitalinė styga	7	95,2	5,5	8	94,1	3,2	25	94,7	4,0	9	91,7	2,9
48	Naziono projekcija	7	18,6	1,5	8	16,9	1,8	25	17,4	2,9	9	15,4	2,2
49	Nazomaliarinis kampas	7	137,2	2,4	8	140,5	3,6	25	139,8	**5,9**	8	142,6	4,1
50	Zigomaksiliarinė styga	7	90,9	8,0	6	89,9	3,3	24	91,7	4,9	8	91,4	4,5
51	*Subspinale* projekcija	7	22,6	3,9	5	22,8	3,1	24	23,6	2,2	7	23,8	1,0
52	Zigomaksiliarinis kampas	7	127,4	5,0	5	126,5	5,4	24	125,6	4,0	7	125,2	3,2
53	Dakrialinė styga	9	20,7	**3,2**	8	21,0	**3,2**	24	22,0	**2,8**	9	19,0	1,4
54	Dakrialinis aukštis	9	12,2	1,8	8	11,2	1,1	24	11,4	1,4	9	11,0	1,0
55	Dakrialinis rodiklis	9	60,0	10,6	8	54,5	9,8	24	52,8	8,9	9	58,1	6,6
56	Simotinė styga	9	9,8	2,1	9	8,8	1,6	23	11,0	1,7	7	8,6	1,7
57	Simotinis aukštis	9	4,2	**1,3**	8	3,7	1,0	23	4,2	**1,0**	7	3,8	1,0
58	Simotinis rodiklis	9	43,2	10,7	8	42,6	15,3	23	39,2	11,4	7	40,2	10,7
62	Smegeninės rodiklis	9	79,1	4,0	12	76,7	2,9	27	79,5	**4,3**	9	80,1	2,6
63	Veido viršaus rodiklis	8	51,5	2,5	8	51,6	2,1	21	51,6	3,1	8	53,9	3,0
64	Akiduobės rodiklis	9	79,9	4,5	10	79,5	5,1	24	77,5	5,2	9	81,2	2,8
65	Nosies rodiklis	9	49,8	2,9	9	50,3	3,5	25	49,4	3,6	9	46,6	3,6

41 lentelės tęsinys

Požymio Nr.	Lydos apylinkės (*J. Talko-Hryncewicz*, 1904)			Šiaurės žemaičiai telšiškiai (senkapiai Nr. 12, 24, 59)			J. Basanavičiaus serija			Pietų aukštaičiai (senkapiai Nr. 1, 4, 15, 71, 86)			Pietų žemaičiai (senkapiai Nr. 2, 17, 75, 85)		
	N	*M*	*S*	*N*	*M*	*S*	*N*	*M*	*S*	*N*	*M*	*S*	*N*	*M*	*S*
3	7	168,7	**9,6**	20	175,1	3,6	6	174,8	4,1	9	174,1	6,4	12	176,2	7,5
5	—	—	—	18	96,0	2,3	5	97,2	4,4	9	94,9	4,2	11	97,0	5,3
6	7	133,7	3,0	20	136,8	4,5	6	136,0	3,5	9	138,8	6,9	12	135,7	4,8
7	7	97,0	6,2	22	93,1	4,4	6	93,7	3,4	9	95,8	4,1	11	93,4	2,9
11	7	128,4	5,7	19	126,2	4,3	5	130,0	7,3	9	126,4	5,6	12	127,9	5,8
22	—	—	—	16	86,2	3,7	6	89,8	4,0	6	86,8	4,5	11	87,2	3,2
28	4	116,7	3,9	20	124,4	3,3	6	122,8	2,6	8	122,7	5,4	11	123,6	4,7
30	—	—	—	18	65,5	3,3	6	62,9	4,0	7	62,9	3,6	9	64,9	1,6
32	5	40,7	2,7	18	40,9	1,3	6	39,7	1,0	7	40,0	1,5	11	41,1	2,0
34	5	33,6	1,5	19	31,2	1,3	6	30,5	1,4	7	31,7	2,1	11	31,4	1,5
36	5	23,4	2,6	21	23,4	1,6	6	23,7	1,0	8	23,9	2,2	9	24,1	1,2
37	5	45,8	1,7	20	47,7	2,3	6	45,7	2,4	7	46,0	**4,7**	10	47,6	1,9
43	—	—	—	15	85,5	2,8	6	84,3	2,9	6	83,5	2,9	9	82,0	2,1
46	—	—	—	14	25,6	5,8	4	24,7	7,8	4	28,2	5,4	7	22,9	5,9
47	—	—	—	16	93,6	3,3	5	92,0	3,2	6	96,2	3,9	11	94,1	2,8
48	—	—	—	16	16,5	1,9	5	15,1	1,1	6	18,9	2,2	11	17,3	2,1
49	—	—	—	16	141,3	3,8	5	143,7	2,1	6	137,3	3,9	11	139,6	3,9
50	—	—	—	16	90,8	3,5	5	89,3	3,8	6	95,3	5,7	9	89,8	4,6
51	—	—	—	16	23,6	3,4	5	22,7	1,6	6	25,5	6,0	9	25,7	3,5
52	—	—	—	16	125,3	6,1	5	126,2	2,5	6	124,2	**9,0**	9	120,7	5,6
53	—	—	—	16	19,6	1,8	6	20,9	3,0	6	23,5	**3,5**	10	20,6	2,1
54	—	—	—	16	11,4	1,5	6	11,6	1,7	6	11,5	1,3	10	10,8	1,5
55	—	—	—	16	58,3	6,5	6	55,9	10,0	6	49,5	7,7	10	52,3	6,5
56	—	—	—	17	8,5	1,8	6	8,0	1,8	5	10,7	**3,1**	10	9,0	1,7
57	—	—	—	17	3,8	**1,0**	6	3,3	**1,3**	5	4,4	**1,3**	10	3,3	1,0
58	—	—	—	17	45,1	8,9	6	39,6	10,1	5	41,6	8,1	10	36,9	10,2
62	7	79,5	4,7	20	78,1	2,9	6	77,8	2,2	9	79,8	4,3	12	77,1	4,3
63	—	—	—	17	52,5	2,7	6	51,2	2,6	6	51,1	3,0	9	52,7	1,8
64	5	82,7	3,9	18	76,1	3,3	6	76,8	4,4	7	79,3	4,6	11	76,6	5,0
65	5	54,1	**13,4**	20	49,3	3,8	6	51,8	2,2	7	52,5	**6,4**	9	50,7	3,4

42 lentelė. XVI—XVIII a. kuršių ir skalvių (vyrų) kraniometrija

Nr.	Požymis	Žymėjimas pagal Martiną arba biometrikus	*N*	*M*	*min—max*	*S*	m_M	*A*	*E*
3	Smegeninės ilgis (*g-op*)	1	69	182,6	170,0—194,0	5,2	0,6	−0,2	−0,2
5	Smegeninės pamato ilgis	5	9	101,9	96,0—110,0	5,2	1,7	0,3	−1,5
6	Smegeninės plotis	8	62	141,8	128,0—153,0	5,0	0,6	0,2	0,0
7	Mažiausias kaktos plotis	9	5	—	—	—	—	—	—
11	Smegeninės aukštis (*ba-b*)	17	56	132,8	120,0—143,0	4,9	0,7	0,1	−0,3
22	Kaktos kampas (*n-m*)	32	—	—	—	—	—	—	—
28	Skruostinis veido plotis	45	6	133,2	130,0—136,0	2,2	0,9	−0,3	−1,5
30	Veido viršaus aukštis	48	5	69,2	66,0—71,0	1,9	0,9	−0,9	−0,9
32	Akiduobės plotis (*mf-ek*)	51	12	40,5	39,0—43,0	1,1	0,3	0,4	−0,3
34	Akiduobės aukštis	52	12	32,1	28,0—35,0	1,9	0,5	−0,7	−0,1
36	Nosies plotis	54	16	24,2	20,0—28,0	2,3	0,6	0,1	−1,2
37	Nosies aukštis	55	12	51,6	45,4—56,0	3,2	0,9	−0,3	−0,8
43	Veido kampas	72	—	—	—	—	—	—	—
46	Nosies kampas	75(1)	—	—	—	—	—	—	—
47	Biorbitalinė styga	43(1)	—	—	—	—	—	—	—
48	Naziono projekcija	*IOW sub.*	—	—	—	—	—	—	—
49	Nazomaliarinis kampas	77	—	—	—	—	—	—	—
50	Zigomaksiliarinė styga	*zm′-zm′*	—	—	—	—	—	—	—
51	*Subspinale* projekcija		—	—	—	—	—	—	—
52	Zigomaksiliarinis kampas	∠*zm′*	—	—	—	—	—	—	—
53	Dakrialinė styga	*DC* 49(*a*)	—	—	—	—	—	—	—
54	Dakrialinis aukštis	*DS*	—	—	—	—	—	—	—
55	Dakrialinis rodiklis	*DS* : *DC*	—	—	—	—	—	—	—
56	Simotinė styga	*SC* 57	—	—	—	—	—	—	—
57	Simotinis aukštis	*SS*	—	—	—	—	—	—	—
58	Simotinis rodiklis	*SS* : *SC*	—	—	—	—	—	—	—
62	Smegeninės rodiklis	8 : 1	62	77,6	69,1—87,9	3,3	0,4	0,2	0,6
63	Veido viršaus rodiklis	48 : 45	4	52,9	51,4—53,8	1,0	0,5	−0,7	−1,4
64	Akiduobės rodiklis	52 : 51	12	79,2	71,8—85,4	4,1	1,2	0,0	−1,1
65	Nosies rodiklis	54 : 55	11	48,5	42,6—53,8	3,3	1,0	−0,4	−0,6

43 lentelė. XVI—XVII a. šiaurės žemaičių telšiškių kraniometrija

Požymio Nr.	Vyrų kaukolės							Moterų kaukolės						
	N	*M*	*min—max*	*S*	m_M	*A*	*E*	*N*	*M*	*min—max*	*S*	m_M	*A*	*E*
3	36	184,5	169,0—199,0	**7,6**	1,3	−0,2	−0,8	29	175,4	169,0—186,0	4,4	0,8	0,6	0,1
5	34	101,7	89,0—110,0	4,8	0,8	−0,6	0,2	27	96,0	92,0—101,0	2,4	0,5	0,0	−0,8
6	36	142,7	133,0—153,0	4,5	0,7	0,2	−0,1	32	136,2	129,0—146,0	3,9	0,7	0,1	−0,1
7	37	97,0	89,0—106,0	4,2	0,7	−0,1	−0,4	34	93,8	85,0—100,0	3,4	0,6	0,0	−0,3
11	35	135,1	123,0—148,0	5,6	0,9	0,2	−0,1	28	126,8	118,0—136,0	4,7	0,9	0,0	−0,8
22	32	83,9	75,0—97,0	**5,1**	0,9	1,0	0,6	25	86,3	79,0—95,0	3,6	0,7	0,2	0,1
28	34	133,1	120,0—144,0	5,8	1,0	−0,2	−0,8	31	124,5	119,0—130,0	3,1	0,5	0,1	−0,7
30	29	70,7	65,0—79,0	3,9	0,7	0,6	−0,8	27	65,7	59,0—72,0	3,2	0,6	0,0	−0,7
32	33	43,0	39,0—48,0	2,1	0,4	0,2	−0,1	27	41,1	39,0—43,0	1,2	0,2	0,1	−1,0
34	33	31,7	28,0—38,0	2,1	0,4	0,5	0,5	28	31,5	29,0—35,0	1,4	0,3	0,3	0,0
36	35	24,7	21,5—28,0	1,5	0,2	−0,2	−0,2	31	23,7	22,0—27,5	1,7	0,3	0,9	−0,5
37	31	51,3	45,5—58,0	3,1	0,6	0,1	−0,7	29	48,0	43,0—53,0	2,5	0,5	0,0	−0,7
43	28	85,1	79,0—89,0	2,5	0,5	−0,5	0,3	24	85,0	80,0—90,0	2,4	0,5	0,1	−0,4
46	24	31,3	23,0—41,0	5,0	1,0	0,2	−0,9	22	26,0	16,0—38,0	5,7	1,2	0,3	−0,7
47	33	98,4	89,3—106,5	3,9	0,7	−0,3	−0,4	27	94,1	88,4—99,8	3,2	0,6	0,2	−0,7
48	33	17,8	13,5—23,5	2,4	0,4	0,2	−0,5	27	16,5	10,6—20,3	2,2	0,4	−0,6	0,3
49	33	140,3	132,3—148,9	4,3	0,7	0,2	−0,6	27	141,4	134,0—154,3	4,5	0,9	0,9	0,9
50	28	96,0	85,0—112,0	5,5	1,0	0,8	1,0	25	91,1	82,1—95,9	3,5	0,7	−0,6	−0,1
51	28	25,3	20,5—30,4	2,7	0,5	0,0	−1,3	25	23,4	17,1—30,5	3,2	0,6	0,4	−0,5
52	28	124,3	114,8—132,5	5,3	1,0	−0,2	−1,3	25	125,8	114,4—138,5	5,8	1,1	−0,1	−0,6
53	30	21,3	16,5—24,2	2,0	0,4	−0,9	0,2	24	20,0	15,1—24,7	2,2	0,4	−0,1	0,1
54	30	12,7	9,8—15,5	1,6	0,3	−0,2	−1,0	24	11,3	9,0—14,0	1,3	0,3	0,4	−0,8
55	30	59,8	46,8—87,9	7,8	1,4	1,3	**3,6**	24	56,6	45,4—66,7	6,6	1,3	0,2	−1,3
56	34	10,4	7,2—14,6	1,8	0,4	0,4	−0,7	26	8,9	5,6—15,0	2,1	0,4	0,9	0,9
57	34	4,5	2,8—7,0	1,1	0,2	0,6	−0,4	26	3,8	2,2—6,4	**1,1**	0,2	0,7	−0,2
58	34	43,8	33,1—69,0	8,6	1,5	1,0	0,4	26	43,4	30,1—64,9	7,8	1,5	0,6	0,3
62	36	77,4	69,7—86,9	3,6	0,6	0,3	0,2	29	77,6	72,0—82,5	2,9	0,5	−0,2	−0,8
63	28	52,9	48,5—58,6	2,8	0,5	0,2	−1,0	26	52,3	48,5—58,5	2,3	0,5	0,6	−0,2
64	33	73,7	64,8—84,6	5,4	0,9	0,3	−0,9	27	73,5	69,8—84,3	3,4	0,7	0,2	−0,4
65	31	48,4	41,7—57,7	4,5	0,8	0,5	−0,5	29	49,3	42,3—56,7	3,7	0,7	0,1	−0,7

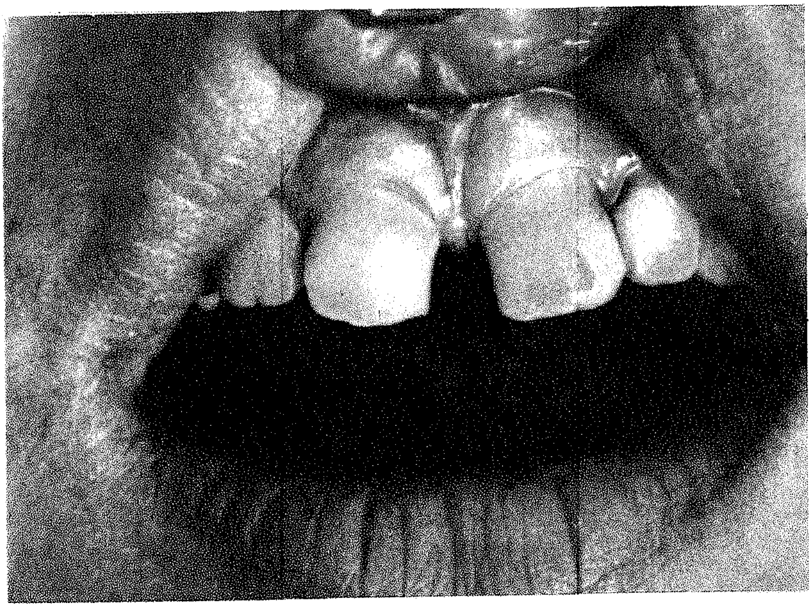

I pav. Viršutinių medialinių kandžių diastema

II pav. Viršutinio dešiniojo lateralinio kandžio kraudingas

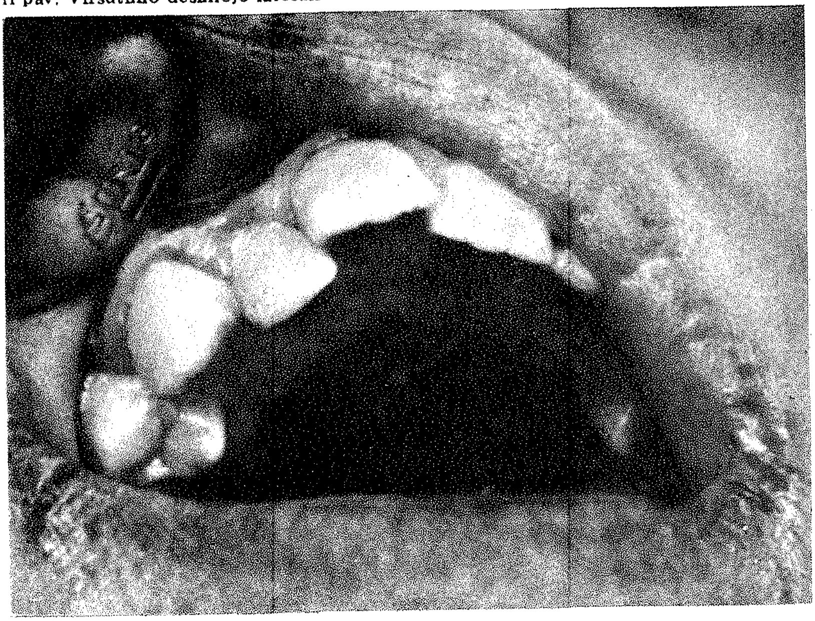

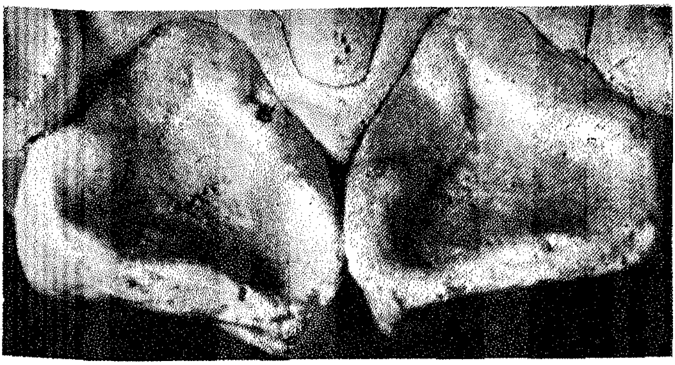

III pav. Viršutinių medialinių kandžių vidinio paviršiaus ryški kastuvo forma (3 balai)

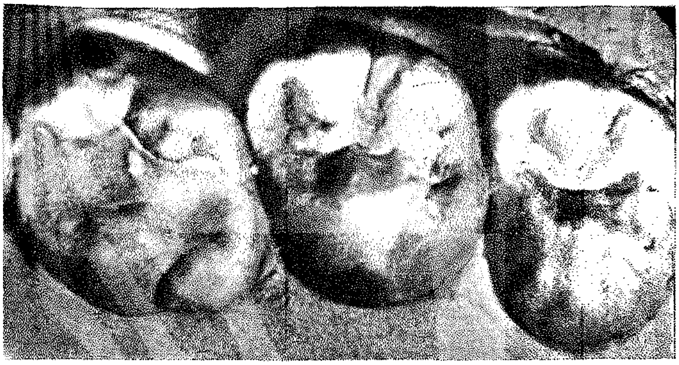

IV pav. Viršutinių krūminių dantų (hipokonuso) redukcija: M^1 — išsivystęs, M^2 — redukuotas, M^3 — rudimentinis

V pav. Viršutinio pirmojo krūminio danties neryškus Karabelio gumburėlis (1 balas)

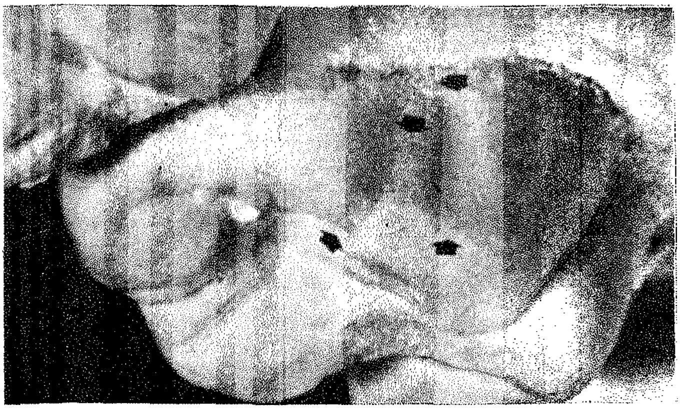

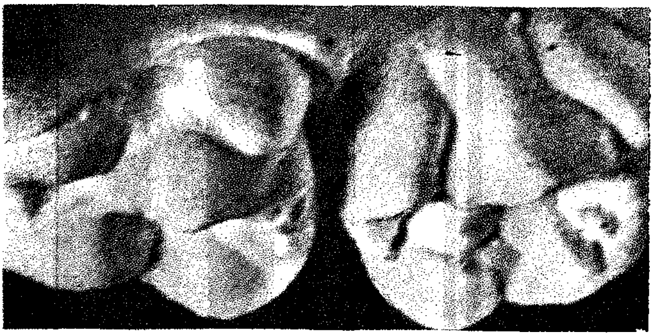

VI pav. Viršutinių krūminių dantų (antrojo pieninio ir pirmojo nuolatinio) ryškūs Karabelio gumburėliai (5 balai)

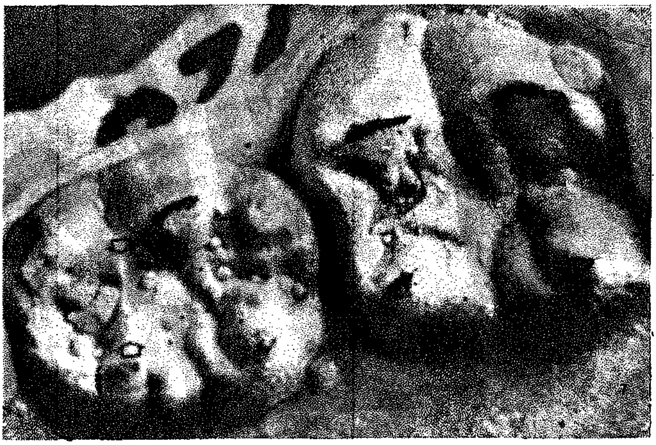

VII pav. Distalinė trigonido ketera pieninio antrojo krūminio ir nuolatinio pirmojo krūminio dantų kramtomuosiuose paviršiuose

VIII pav. Apatinio pirmojo krūminio danties laužta metakonido raukšlė

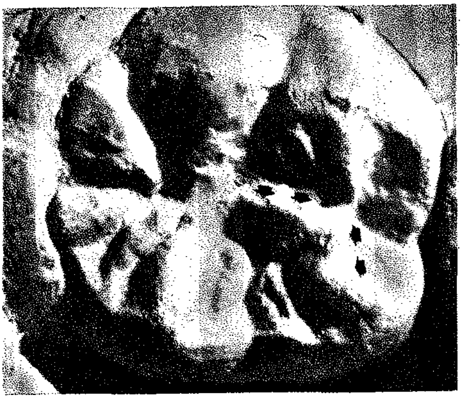

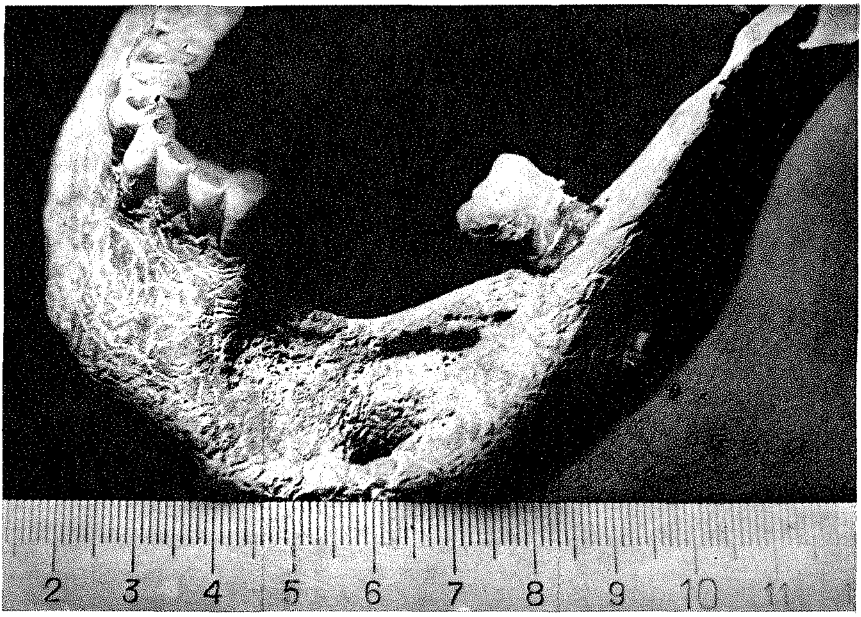

IX pav. Apatinio žandikaulio kairiosios pusės lėtinis osteomielitas (Leipalingis, 40—45 metų vyras)

X pav. Žandikaulio elektrorentgenograma (žr. IX pav.)

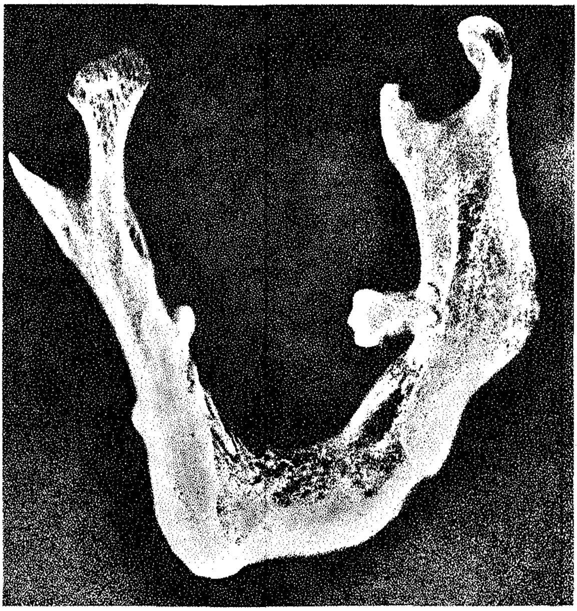

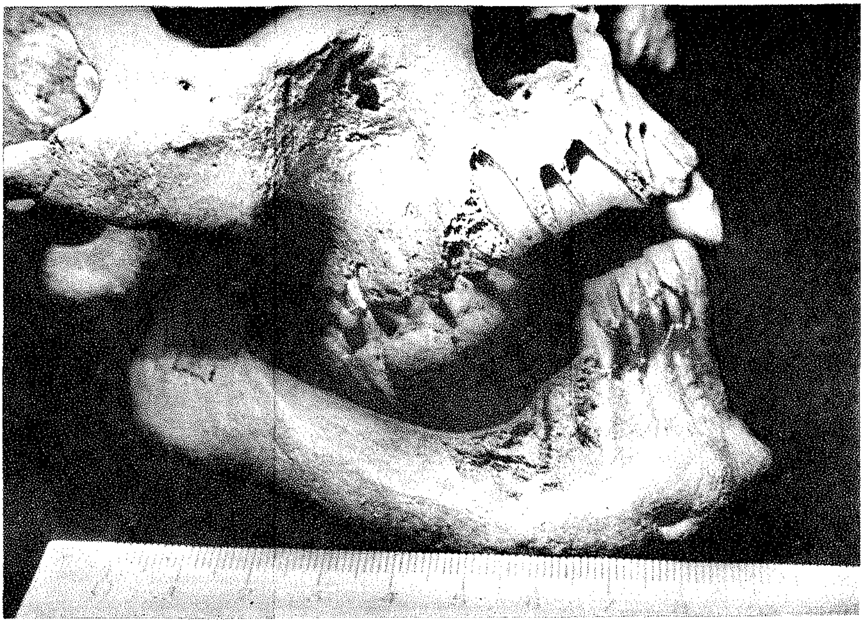

XI pav. Apatinio žandikaulio dešiniosios pusės lėtinis osteomielitas (Kavarskas, 50—55 metų vyras)

XII pav. Žandikaulio elektrorentgenograma (žr. XI pav.)

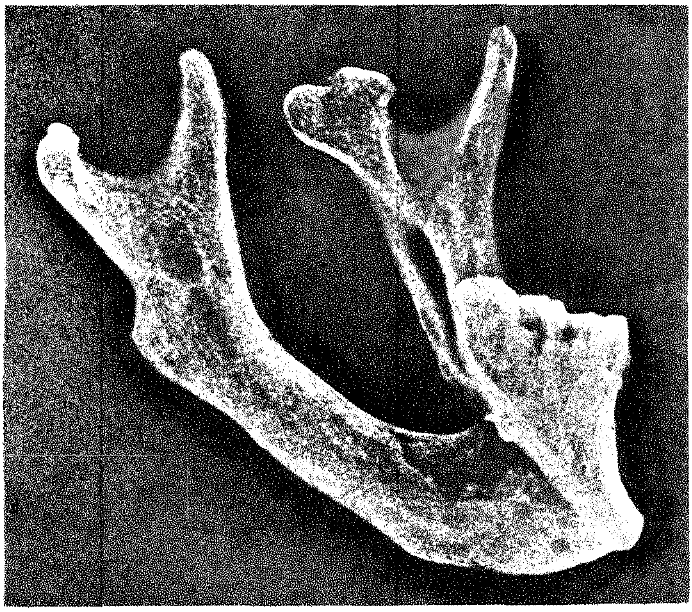

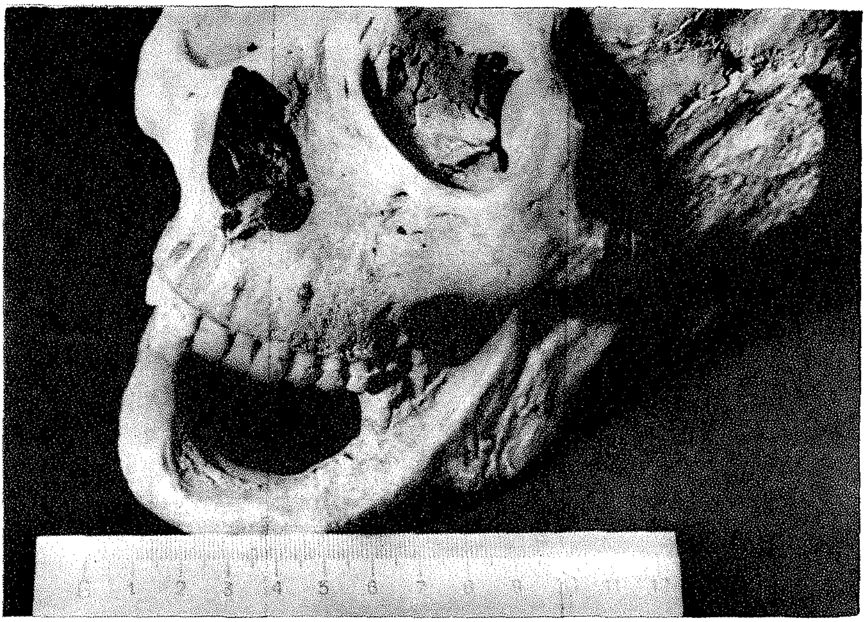

XIII pav. Apatinio žandikaulio kairiosios pusės lėtinis osteomielitas (Bazorai, 30—35 metų vyras)

XIV pav. Žandikaulio elektrorentgenograma (žr. XIII pav.)

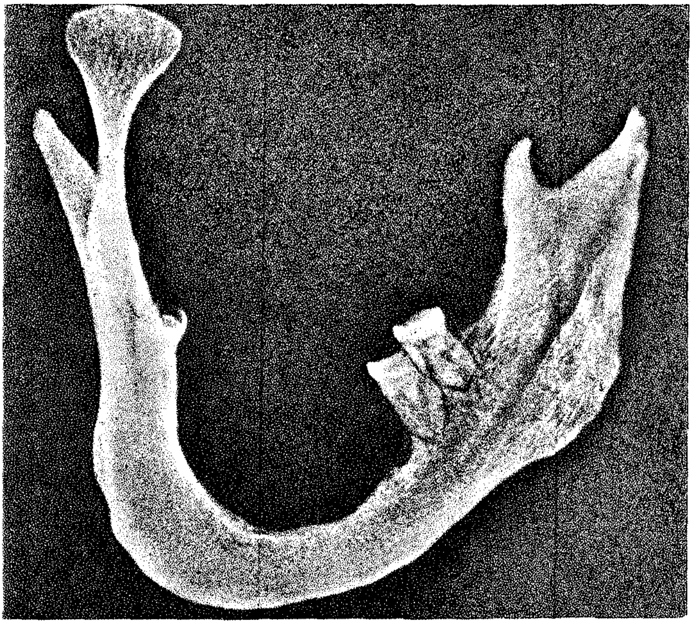

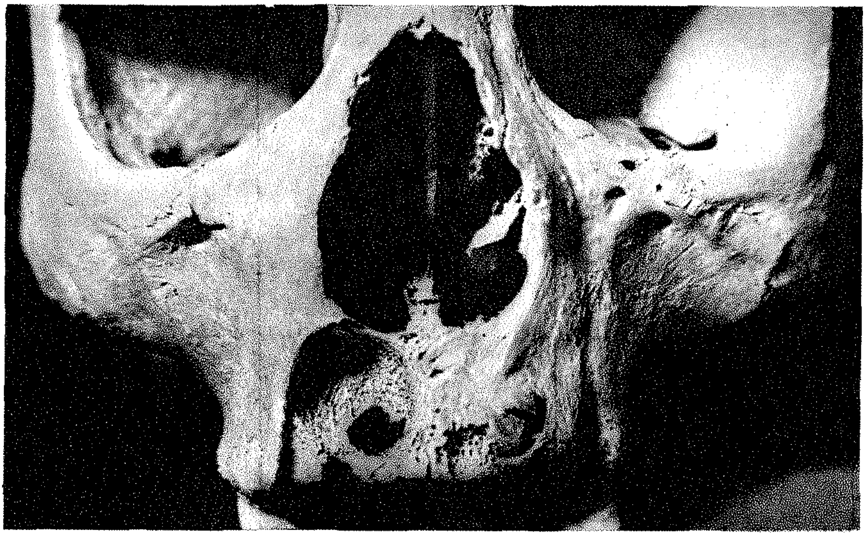

XV pav. Viršutinio žandikaulio odontogeninė cista (Kavarskas, 50—55 metų vyras)

XVI pav. Generalizuota emalio hipoplazija (Bazorai, 14—17 metų paauglys)

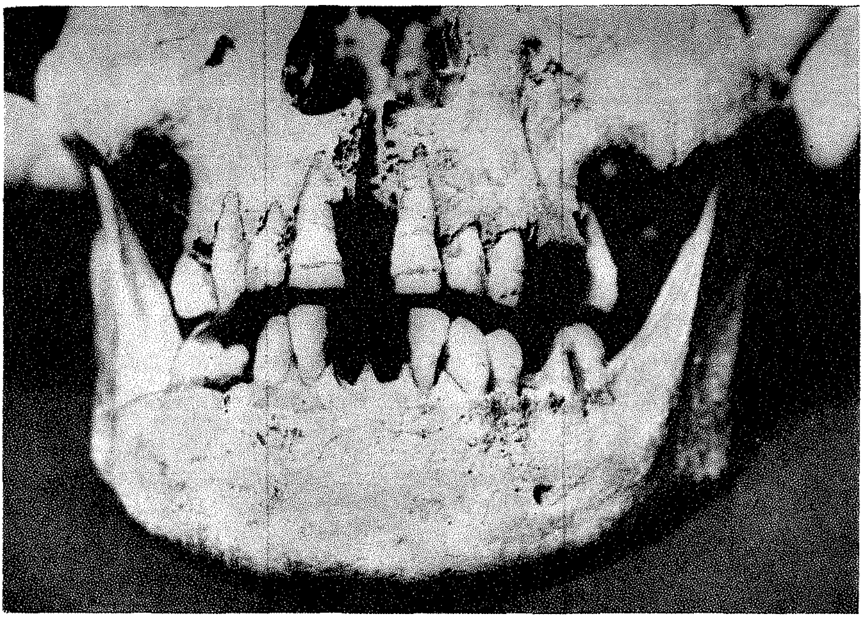

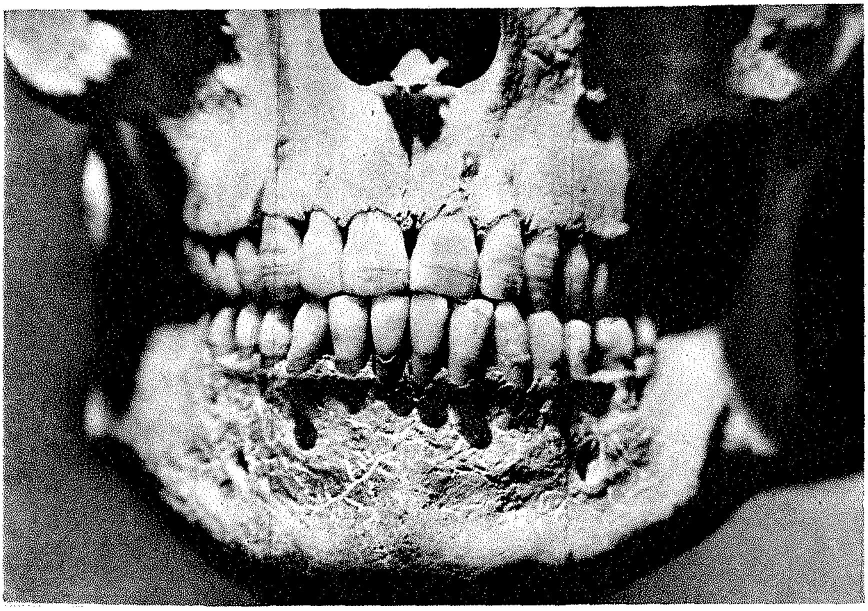

XVII pav. *Generalizuota emalio hipoplazija* (Leipalingis, 20 metų vyras)

XVIII pav. Pieninių ir nuolatinių dantų generalizuota emalio hipoplazija (Elniškiai, 6—6,5 metų vaikas)

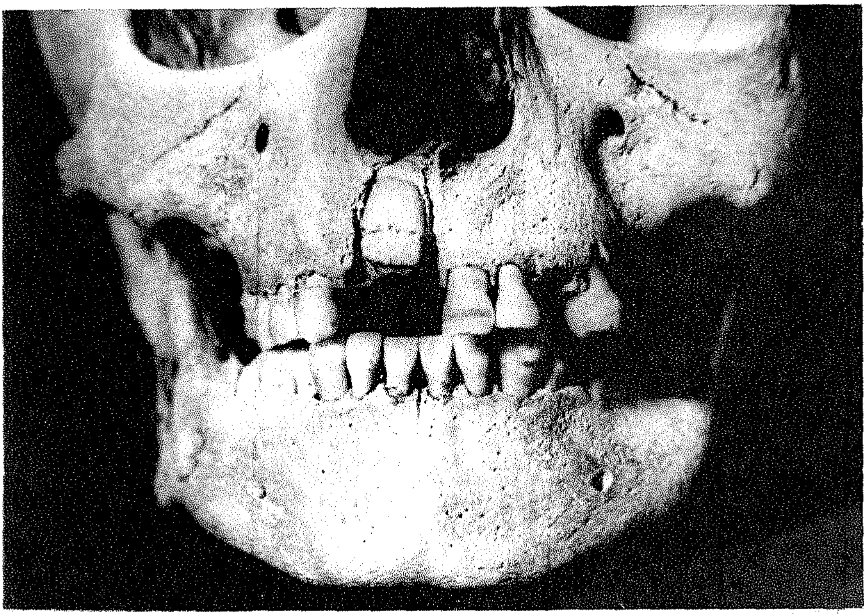

44 lentelė. XIV—XVIII a. pietų žemaičių varniškių kraniometrija

Požymio Nr.	Vyrų kaukolės							Moterų kaukolės						
	N	*M*	*min—max*	*S*	m_M	*A*	*E*	*N*	*M*	*min—max*	*S*	m_M	*A*	*E*
3	35	185,5	171,0—196,0	5,6	0,9	−0,3	−0,2	47	177,0	158,0—191,0	6,6	1,0	−0,5	0,8
5	30	103,2	92,0—113,0	5,1	0,9	0,0	−0,6	38	97,6	87,0—108,0	4,6	0,7	0,1	0,1
6	34	142,5	134,0—154,0	5,3	0,9	0,6	−0,4	46	136,7	126,0—148,0	4,8	0,7	0,0	−0,2
7	34	97,2	91,0—105,0	3,4	0,6	0,3	−0,5	44	93,7	86,0—104,0	4,0	0,6	0,4	−0,1
11	31	136,9	125,0—148,0	5,1	0,9	−0,1	−0,2	40	128,0	116,0—139,0	5,2	0,8	−0,2	−0,1
22	21	84,0	77,0—91,0	4,1	0,9	0,3	−1,2	35	85,8	74,0—93,0	3,8	0,6	−0,7	1,5
28	30	133,2	124,0—141,0	4,7	0,9	−0,2	−0,8	42	124,1	116,0—130,0	3,9	0,6	−0,1	−0,9
30	27	71,0	66,0—78,0	3,2	0,6	0,4	−0,7	35	65,7	60,0—74,0	3,3	0,5	0,2	−0,3
32	28	43,5	41,0—47,0	1,7	0,3	0,5	−0,7	40	41,0	37,0—45,0	1,9	0,3	0,0	−0,5
34	27	32,6	29,0—36,5	2,0	0,4	−0,1	−0,8	40	32,3	28,0—36,0	1,6	0,3	0,0	0,2
36	29	24,1	20,0—29,0	2,0	0,4	0,2	0,0	37	23,7	21,0—26,5	1,3	0,2	0,0	−0,7
37	26	51,9	46,0—57,0	2,5	0,5	0,0	0,0	36	47,9	41,5—53,0	2,6	0,4	0,0	−0,5
43	20	85,5	81,0—93,0	2,8	0,6	0,6	0,5	25	25,5	16,0—34,0	**3,8**	0,7	0,2	−0,6
46	17	30,2	23,0—44,0	**6,9**	1,7	0,8	−0,7	33	84,6	77,0—92,0	5,3	1,1	−0,1	−1,1
47	27	98,4	92,7—106,4	3,2	0,6	0,4	−0,2	41	94,5	86,6—104,8	3,6	0,6	0,3	0,2
48	27	18,0	13,0—25,1	2,5	0,5	0,5	0,7	41	17,6	13,0—21,7	2,1	0,3	0,0	−0,7
49	27	139,9	128,3—150,2	4,9	0,9	−0,2	0,0	41	139,2	132,1—148,1	3,9	0,6	0,1	−0,8
50	19	95,2	89,4—101,7	3,6	0,8	0,1	−1,1	33	89,9	80,3—97,8	3,3	0,6	−0,2	1,3
51	19	24,8	19,7—27,8	2,4	0,5	−0,4	−0,8	33	24,2	18,5—29,9	3,1	0,5	0,2	−1,0
52	19	125,1	118,9—133,9	4,6	1,0	0,7	−0,7	33	123,6	113,1—134,8	5,5	1,0	0,0	−0,7
53	22	20,6	17,9—25,2	1,8	0,4	0,8	0,2	33	20,8	17,0—25,4	2,1	0,4	0,3	0,0
54	22	12,6	8,6—15,0	1,6	0,3	−1,0	0,6	33	11,4	8,7—14,7	1,4	0,2	0,4	−0,3
55	22	61,5	41,8—75,1	9,2	2,0	−0,4	−0,5	33	55,1	42,0—73,5	7,7	1,3	0,4	−0,6
56	25	9,6	7,0—13,0	1,4	0,3	0,2	0,2	36	9,5	6,3—13,6	1,7	0,3	0,3	−0,3
57	25	4,6	3,0—8,4	1,1	0,2	**1,5**	**4,0**	36	3,8	1,6—6,2	**1,2**	0,2	0,1	−0,4
58	25	48,0	29,7—75,7	9,6	1,9	0,8	1,0	36	40,1	21,3—64,4	10,1	1,7	0,3	−0,1
62	33	76,9	71,8—90,1	3,7	0,6	1,1	**2,8**	44	77,6	68,1—86,7	3,8	0,6	0,1	−0,4
63	26	53,2	48,6—60,3	3,0	0,6	0,5	−0,3	34	53,1	48,0—59,3	2,9	0,5	0,2	−0,9
64	27	75,2	68,2—85,4	4,2	0,8	0,2	−0,5	40	70,1	68,3—88,2	4,8	0,8	0,0	−0,6
65	26	46,9	38,1—54,7	4,4	0,9	−0,1	−0,3	35	49,8	40,4—56,5	3,6	0,6	−0,4	−0,3

45 *lentelė.* XV—XVII *a. pietų žemaičių raseiniškių* kraniometrija

Požymio Nr.	Vyrų kaukolės							Moterų kaukolės						
	N	*M*	*min—max*	*S*	m_M	*A*	*E*	*N*	*M*	*min—max*	*S*	m_M	*A*	*E*
3	19	183,9	174,0—194,0	6,0	1,4	0,3	−1,2	17	174,9	162,0—187,0	6,2	1,5	0,0	−0,4
5	12	102,7	97,0—112,0	4,4	1,3	0,5	−0,4	14	98,9	91,0—113,0	5,2	1,4	1,3	1,7
6	17	143,8	135,0—152,0	5,3	1,3	0,2	−1,2	18	137,5	128,0—148,0	4,7	1,1	0,1	−0,1
7	16	96,9	90,0—105,0	4,0	1,0	0,0	−0,5	12	93,8	86,0—101,0	3,9	1,1	−0,3	−0,2
11	13	136,4	131,0—145,0	4,2	1,2	0,4	−0,9	16	129,7	120,0—139,0	5,6	1,4	−0,1	−0,9
22	6	84,5	83,0—86,0	1,4	0,6	0,0	−1,9	6	83,5	78,0—88,0	3,3	1,3	−0,4	−0,7
28	12	132,6	124,0—143,0	4,8	1,4	0,3	0,1	14	124,7	116,0—132,0	4,5	1,2	−0,1	−0,8
30	12	68,9	62,0—72,0	2,4	0,7	−1,9	3,2	11	66,1	62,0—71,0	3,0	0,9	0,1	−1,2
32	12	42,4	39,0—46,0	1,8	0,5	0,0	−0,4	13	40,3	35,0—43,5	2,1	0,6	−0,9	1,1
34	12	32,5	28,0—35,0	1,9	0,5	−1,0	0,5	12	32,1	29,0—34,5	1,6	0,5	−0,4	−1,0
36	15	25,1	21,5—29,0	1,8	0,5	0,2	−0,1	11	24,4	21,5—27,0	1,9	0,6	0,0	−1,5
37	13	51,6	46,0—55,0	2,4	0,7	−0,6	0,1	10	48,2	44,0—52,0	2,5	0,8	0,1	−0,9
43	6	84,7	82,0—87,0	2,1	0,8	0,0	−1,7	7	85,7	82,0—90,0	2,8	1,1	0,2	−1,4
46	7	26,7	19,0—34,0	5,8	2,2	−0,1	−1,6	3	26,0	17,0—34,0	8,5	4,9	−0,1	−2,0
47	12	97,8	93,3—101,6	2,7	0,8	−0,3	−0,9	4	94,8	92,4—97,2	2,2	1,1	0,0	−2,0
48	12	17,8	13,4—21,1	2,1	0,6	−0,4	−0,5	4	17,2	13,8—20,5	3,3	1,6	0,0	−2,1
49	12	140,5	134,8—149,1	4,1	1,2	0,6	−0,5	4	140,3	133,9—146,8	7,0	3,5	0,0	−2,2
50	9	93,8	87,5—98,8	3,9	1,3	−0,1	−1,5	5	89,8	86,2—94,4	3,2	1,4	0,4	−1,5
51	9	25,3	22,8—29,1	2,1	0,7	0,5	−1,0	5	23,3	18,5—26,5	4,2	1,9	−0,4	−2,0
52	9	123,3	118,9—129,8	4,1	1,3	0,2	−1,6	5	125,3	118,6—134,2	7,2	3,2	0,3	−2,0
53	8	21,2	20,0—23,4	1,2	0,4	0,7	−1,2	7	19,1	15,6—23,1	2,6	1,0	−0,1	−1,2
54	8	12,7	10,2—15,2	1,6	0,6	−0,2	−1,1	7	11,0	9,5—12,8	1,1	0,4	0,3	−1,2
55	8	60,0	51,0—68,3	6,3	2,2	−0,2	−1,5	7	58,6	47,2—77,6	10,8	4,1	0,7	−1,0
56	10	10,2	7,4—12,3	1,5	0,5	−0,3	−0,8	9	9,6	8,0—13,9	1,8	0,6	1,6	1,4
57	10	4,2	2,5—5,7	1,2	0,4	−0,2	−1,4	9	3,6	2,8—5,0	0,7	0,2	0,5	−1,2
58	10	41,6	25,5—51,0	9,1	2,9	−0,8	−1,1	9	38,8	27,2—53,0	8,2	2,7	0,3	−1,1
62	15	78,6	71,9—84,2	3,5	0,9	−0,4	−0,7	14	78,3	75,1—82,1	2,3	0,6	0,0	−1,4
63	8	51,3	45,9—55,0	2,8	1,0	−0,7	−0,6	10	52,9	49,6—56,8	2,4	0,8	0,5	−1,0
64	12	76,4	65,1—82,9	5,7	1,6	−1,0	−0,4	11	79,3	75,9—88,5	4,0	1,2	1,1	0,0
65	13	48,9	41,3—55,8	3,3	0,9	−0,2	0,9	9	50,6	45,4—56,4	3,2	1,1	0,2	−0,6

46 lentelė. XIV—XVIII a. žemaičių ir aukštaičių paribio kraniometrija

Požymio Nr.	Vyrų kaukolės							Moterų kaukolės						
	N	*M*	*min—max*	*S*	m_M	*A*	*E*	*N*	*M*	*min—max*	*S*	m_M	*A*	*E*
3	28	183,3	171,0—195,0	5,6	1,1	0,0	−0,4	28	178,7	171,0—187,0	4,8	0,9	0,2	−1,2
5	28	102,9	98,0—109,0	3,3	0,6	0,1	−1,1	28	99,7	92,0—110,0	4,0	0,8	0,5	0,0
6	28	140,9	131,0—152,0	4,9	0,9	0,1	−0,4	28	134,9	126,0—150,0	4,9	0,9	0,8	1,6
7	28	95,3	89,0—101,0	3,2	0,6	−0,1	−0,8	29	92,2	87,0—101,0	3,2	0,6	0,4	0,2
11	28	135,9	124,0—144,0	4,4	0,8	−0,4	0,2	28	131,7	122,0—140,0	3,9	0,7	−0,2	0,1
22	28	82,6	69,0—94,0	**5,6**	1,0	−0,3	0,1	29	84,5	74,0—93,0	4,6	0,9	−0,2	−0,6
28	28	132,9	125,0—143,0	4,8	0,9	0,3	−0,9	29	123,3	112,0—131,0	4,3	0,8	−0,7	0,2
30	27	67,1	58,0—77,0	4,4	0,8	0,0	−0,2	25	63,4	55,0—69,0	3,6	0,7	−0,5	−0,6
32	28	42,4	39,0—45,0	1,7	0,3	−0,1	−1,1	29	40,7	37,0—47,0	1,7	0,3	1,3	**4,1**
34	28	31,5	26,0—36,0	2,3	0,4	−0,5	0,0	29	32,6	28,0—39,0	**2,4**	0,4	0,4	0,2
36	28	24,4	20,0—29,0	2,7	0,5	−0,1	−1,2	29	23,8	20,0—27,0	1,6	0,3	0,2	−0,1
37	28	51,0	43,0—56,0	3,3	0,6	−0,6	−0,3	29	48,5	42,0—55,0	2,9	0,5	−0,3	−0,1
43	26	84,0	76,0—90,0	3,7	0,7	−0,4	−0,3	25	79,8	72,0—86,0	3,5	0,7	−0,4	0,1
46	22	32,9	22,0—49,0	**6,2**	1,3	0,7	0,4	24	24,6	13,0—34,0	5,2	1,1	−0,3	−0,3
47	28	98,2	92,0—103,0	3,0	0,6	−0,1	−0,9	29	94,8	85,0—104,0	4,2	0,8	−0,1	−0,3
48	28	18,5	13,0—23,0	2,6	0,5	−0,5	−0,4	29	17,4	13,2—21,0	1,8	0,3	−0,2	−0,3
49	28	138,6	129,7—149,8	5,5	1,0	0,5	−0,6	29	139,7	130,9—148,1	3,4	0,6	0,2	1,3
50	27	95,8	90,8—102,0	3,1	0,6	0,2	−1,0	28	93,0	80,0—101,0	5,0	0,9	−0,2	0,0
51	27	25,4	20,0—31,0	2,8	0,5	0,0	−0,8	28	25,5	20,0—31,0	2,7	0,5	−0,1	−0,5
52	27	124,5	115,8—135,2	5,2	1,0	0,4	−0,6	28	122,5	115,3—133,1	4,9	0,9	0,3	−0,9
53	27	21,6	16,0—27,0	**2,8**	0,5	0,2	−0,6	28	20,7	17,5—26,0	2,1	0,4	0,4	−0,4
54	27	12,6	10,0—16,5	1,6	0,3	0,7	0,0	28	11,2	9,0—16,3	1,4	0,3	**1,6**	**4,1**
55	27	58,6	44,7—82,1	10,3	1,9	0,9	−0,2	28	54,5	43,5—70,3	6,1	1,1	0,4	0,0
56	27	9,4	6,9—12,0	1,4	0,3	0,0	−1,0	28	9,6	5,1—18,0	2,2	0,4	**1,5**	**5,7**
57	27	4,4	2,0—6,7	**1,3**	0,2	0,1	−1,0	28	3,7	2,3—6,0	0,7	0,2	0,8	0,8
58	27	46,2	13,2—65,0	11,5	2,2	−0,6	0,7	28	39,1	22,2—54,5	7,3	1,4	0,2	−0,2
62	28	76,9	68,6—83,0	3,5	0,7	−0,3	−0,6	28	75,5	69,6—82,0	2,9	0,6	0,3	−0,5
63	27	50,5	43,0—56,2	3,4	0,7	−0,3	−0,6	25	51,6	43,7—56,3	3,0	0,6	−0,6	0,0
64	28	74,2	61,4—80,5	4,7	0,9	−1,0	0,4	29	80,3	63,8—95,1	**6,4**	1,2	−0,1	0,4
65	28	47,9	36,4—65,1	**6,2**	1,2	0,5	0,3	29	49,3	41,7—62,8	4,9	0,9	1,1	1,0

47 lentelė. XIV—XVII a. vakarų aukštaičių šiauliškių kraniometrija

Požymio Nr.	Vyrų kaukolės							Moterų kaukolės						
	N	*M*	*min—max*	*S*	m_M	*A*	*E*	*N*	*M*	*min—max*	*S*	m_M	*A*	*E*
3	71	183,7	172,0—199,0	5,2	0,6	0,3	0,0	59	174,7	163,0—186,0	5,9	0,8	0,0	−0,9
5	71	101,8	93,0—112,0	4,3	0,5	0,6	−0,3	57	95,3	83,0—107,0	4,1	0,5	0,0	0,8
6	71	142,8	131,0—154,0	5,6	0,7	0,0	−0,8	59	137,6	128,0—152,0	4,7	0,6	0,4	0,0
7	71	96,6	87,0—107,0	4,5	0,5	0,0	−0,5	59	93,3	86,0—102,0	3,1	0,4	0,4	0,3
11	71	135,6	124,0—147,0	5,1	0,6	−0,1	−0,4	57	127,5	118,0—138,0	4,5	0,6	0,4	0,0
22	71	85,1	75,0—95,0	4,4	0,5	−0,3	−0,5	57	88,1	78,0—97,0	3,9	0,5	−0,3	0,1
28	70	133,1	116,0—143,0	5,8	0,7	−0,8	0,5	57	124,5	115,0—131,0	3,6	0,5	−0,3	−0,1
30	67	69,7	61,0—80,0	4,3	0,5	0,0	−0,3	50	67,2	58,0—78,0	4,1	0,6	0,0	0,4
32	72	41,8	36,0—46,0	2,0	0,2	−0,1	0,2	58	40,1	37,0—44,5	1,6	0,2	0,3	−0,1
34	72	32,1	27,0—36,0	2,1	0,2	−0,2	−0,5	58	31,9	27,0—38,0	2,1	0,3	0,4	0,7
36	71	24,0	20,0—27,0	1,9	0,2	−0,1	−0,7	57	23,1	20,0—27,0	1,6	0,2	0,5	−0,4
37	71	50,7	40,0—58,0	3,3	0,4	−0,5	0,9	57	48,5	42,0—55,5	2,9	0,4	−0,1	−0,4
43	66	86,6	79,0—94,0	3,7	0,5	0,0	−0,8	54	87,3	81,0—100,0	3,4	0,5	0,9	2,2
46	60	29,2	14,0—44,0	5,6	0,7	0,2	0,2	44	26,6	16,0—35,0	4,3	0,6	−0,2	0,0
47	71	97,0	88,0—105,0	3,8	0,4	−0,2	−0,3	59	93,1	87,6—100,0	3,0	0,4	−0,1	−0,9
48	71	18,9	12,0—23,5	2,2	0,3	−0,1	0,0	59	17,0	11,2—21,0	2,0	0,3	−0,3	−0,2
49	71	137,5	128,7—149,6	4,1	0,5	0,2	−0,3	58	139,9	132,9—153,2	3,9	0,5	0,7	0,8
50	69	94,2	84,0—104,4	4,7	0,6	−0,1	−0,6	55	90,9	80,3—107,0	4,8	0,6	0,6	1,4
51	69	26,6	22,0—32,5	2,8	0,3	0,2	−1,0	54	24,5	18,0—34,0	2,9	0,4	0,5	0,7
52	69	121,2	111,1—131,2	5,0	0,6	0,0	−0,9	54	123,6	113,0—135,0	5,0	0,7	0,1	−0,5
53	70	21,4	16,3—26,7	2,3	0,3	0,3	−0,1	56	20,0	15,2—28,2	2,3	0,3	0,8	1,5
54	70	12,4	37,6—15,2	1,4	0,2	−0,5	0,9	56	11,3	6,7—14,0	1,3	0,2	−0,8	1,5
55	70	58,7	37,5—83,8	9,3	1,1	0,4	0,3	56	56,8	39,5—72,9	7,6	1,0	−0,1	−0,4
56	70	9,7	5,4—18,0	2,1	0,2	0,6	1,9	53	9,1	4,0—16,0	2,1	0,3	0,4	1,5
57	70	4,5	1,5—7,2	1,1	0,1	−0,3	0,0	53	3,9	0,8—5,5	1,0	0,1	−0,7	0,5
58	70	46,5	20,5—72,3	11,0	1,3	0,1	−0,3	53	42,9	17,8—79,6	12,1	1,7	0,3	0,7
62	71	77,8	70,9—86,9	3,3	0,4	0,7	0,3	59	78,9	71,1—85,9	3,6	0,5	−0,1	−0,6
63	66	52,3	45,2—60,2	3,4	0,4	0,3	−0,3	50	54,0	47,8—62,9	3,2	0,5	0,4	0,1
64	72	76,9	64,3—87,8	5,1	0,6	0,1	−0,5	58	79,7	71,1—100,0	5,1	0,7	1,3	3,3
65	71	47,4	36,2—60,0	4,6	0,5	0,2	0,0	57	47,8	38,5—58,1	4,0	0,5	0,4	0,2

48 lentelė. XIV—XVIII a. vakarų aukštaičių kauniškių kraniometrija

Požymio Nr.	Vyrų kaukolės							Moterų kaukolės						
	N	*M*	*min—max*	*S*	m_M	*A*	*E*	*N*	*M*	*min—max*	*S*	m_M	*A*	*E*
3	56	184,0	170,0—206,0	6,9	0,9	0,3	0,4	56	174,0	159,0—188,0	6,3	0,8	−0,2	−0,3
5	50	101,3	92,0—115,0	**5,1**	0,7	0,5	−0,1	49	96,2	88,0—106,0	4,3	0,6	0,3	−0,6
6	56	144,1	129,0—168,0	**6,4**	0,9	0,5	**2,4**	56	137,4	126,0—152,0	**5,7**	0,8	0,3	−0,1
7	59	96,9	88,0—109,0	4,6	0,6	0,3	−0,4	58	93,4	81,0—101,0	4,1	0,5	−**1,0**	1,2
11	49	135,3	121,0—150,0	**6,0**	0,9	0,1	−0,4	52	129,0	122,0—142,0	4,6	0,6	0,6	−0,1
22	48	85,0	76,0—95,0	4,8	0,7	0,1	−0,9	46	88,3	81,0—96,0	3,8	0,6	0,0	−1,0
28	47	132,4	118,0—144,0	6,1	0,9	−0,1	−0,6	43	123,9	110,0—132,0	4,2	0,6	−0,7	1,4
30	49	68,6	58,0—79,0	4,6	0,7	−0,1	−0,2	49	64,5	58,0—73,0	3,6	0,5	0,5	−0,3
32	52	41,7	37,0—45,0	1,9	0,3	−0,1	−0,4	51	39,8	37,0—43,0	1,5	0,2	−0,1	−0,6
34	52	31,8	27,5—36,0	2,0	0,3	0,2	−0,8	51	31,4	27,0—36,0	2,0	0,3	0,0	−0,3
36	55	24,6	21,0—29,0	1,6	0,2	0,4	−0,2	54	23,5	19,0—27,0	1,7	0,2	−0,3	0,5
37	55	50,2	42,0—58,0	**3,7**	0,5	0,4	−0,2	53	47,4	42,0—55,0	3,1	0,4	0,4	−0,4
43	44	84,6	79,0—92,0	2,9	0,4	0,3	−0,4	42	84,6	78,0—96,0	**3,7**	0,6	0,7	0,4
46	32	27,3	17,0—39,0	5,7	1,0	0,2	−0,7	29	23,9	16,0—32,0	5,2	1,0	0,1	−1,2
47	55	97,2	88,1—110,5	**5,2**	0,7	0,7	0,1	51	93,1	80,3—100,7	3,9	0,5	−0,7	1,3
48	55	18,3	12,3—23,6	2,4	0,3	0,0	−0,2	51	17,7	11,7—22,1	2,5	0,4	0,1	−0,8
49	55	138,8	128,3—150,6	4,6	0,6	0,1	−0,1	51	138,4	129,1—152,8	5,3	0,7	0,1	−0,4
50	45	96,2	87,4—109,2	4,5	0,7	0,4	−0,1	39	91,4	79,0—106,3	4,4	0,7	0,3	**2,9**
51	45	26,1	21,0—33,8	2,9	0,4	0,2	−0,3	39	24,1	18,0—27,8	2,4	0,4	−0,4	−0,5
52	45	123,6	113,1—135,6	5,7	0,9	0,2	−0,8	39	124,5	116,4—133,7	4,4	0,7	0,4	−0,7
53	48	22,8	17,0—30,7	**3,1**	0,4	0,8	0,4	48	21,2	16,3—27,2	**2,6**	0,4	0,3	−0,6
54	48	12,3	9,8—15,0	1,2	0,2	0,5	−0,2	48	11,2	7,9—15,0	1,3	0,2	0,1	0,6
55	48	54,5	40,0—73,5	6,1	0,9	0,4	0,8	48	53,5	36,0—67,0	7,9	1,1	−0,2	−0,8
56	50	10,2	4,9—18,9	**2,6**	0,4	0,7	1,0	48	10,0	5,2—13,3	1,9	0,3	−0,3	−0,3
57	50	4,3	1,4—6,4	1,0	0,1	−0,3	0,2	48	4,0	1,8—6,2	0,9	0,1	0,1	−0,2
58	50	43,4	24,5—64,0	9,5	1,3	−0,2	−0,6	48	40,7	23,5—64,5	9,4	1,4	0,5	−0,3
62	54	78,3	70,0—89,4	**3,9**	0,5	0,0	0,5	55	79,2	71,6—87,8	**4,0**	0,5	−0,1	−0,7
63	39	51,9	40,8—63,3	3,4	0,5	−0,1	**3,9**	40	52,2	46,8—58,9	3,1	0,5	0,3	−0,9
64	51	76,3	67,1—86,5	4,5	0,6	0,1	−0,7	50	79,0	65,9—89,7	5,4	0,8	−0,2	−0,3
65	55	49,2	37,5—57,8	4,0	0,5	0,2	0,3	53	49,7	36,4—62,8	4,6	0,6	−0,1	0,8

49 lentelė. XIV—XVII a. vakarų ir rytų aukštaičių paribio kraniometrija

Požymio Nr.	Vyrų kaukolės							Moterų kaukolės						
	N	*M*	*min—max*	*S*	m_M	*A*	*E*	*N*	*M*	*min—max*	*S*	m_M	*A*	*E*
3	31	184,1	174,0—196,0	5,6	1,0	0,2	−0,8	18	177,4	166,0—187,0	5,2	1,3	−0,5	−0,4
5	30	100,7	91,0—109,0	4,2	0,8	−0,1	−0,3	18	95,4	89,0—104,0	3,9	0,9	0,2	−0,6
6	31	142,4	134,0—152,0	4,2	0,7	−0,2	−0,4	18	137,0	131,0—143,0	4,2	1,0	0,1	−1,4
7	31	96,2	90,0—104,0	3,7	0,7	0,3	−0,8	18	94,1	86,0—103,0	4,6	1,1	0,0	−0,8
11	30	*134,9*	*126,0—143,0*	*4,9*	*0,9*	*0,0*	*−1,0*	18	128,4	118,0—134,0	4,6	1,1	−0,9	−0,2
22	31	86,1	77,0—99,0	3,8	0,7	0,9	**2,7**	18	86,2	79,0—94,0	4,1	1,0	0,1	−1,0
28	31	133,1	123,0—142,0	4,9	0,9	−0,1	−0,9	17	123,9	114,0—130,0	4,7	1,1	−0,7	−0,8
30	24	69,9	61,0—78,0	4,3	0,9	−0,3	−0,6	16	65,7	57,0—73,0	4,3	1,1	−0,2	−0,6
32	30	41,0	38,0—44,0	1,6	0,3	0,1	−1,0	18	40,3	38,0—43,0	1,5	0,4	0,4	−1,1
34	30	31,4	27,0—35,0	1,8	0,3	−0,1	0,0	18	31,4	29,0—35,0	1,9	0,4	0,4	−1,0
36	31	23,5	20,0—26,0	1,4	0,2	−0,2	−0,3	18	23,4	20,0—27,0	2,1	0,5	−0,2	−0,8
37	31	50,2	43,0—56,0	3,2	0,6	−0,1	−0,6	18	47,3	39,0—52,0	3,4	0,8	−0,5	−0,2
43	25	85,3	78,0—91,0	3,4	0,7	−0,5	−0,2	17	83,6	78,0—88,0	2,6	0,6	−0,4	−0,5
46	19	28,8	17,0—33,0	4,1	0,9	−1,2	1,4	15	24,0	11,0—29,0	4,9	1,3	−1,2	1,0
47	30	96,1	84,0—103,3	3,9	0,7	−0,5	1,4	18	94,1	84,5—102,1	4,3	1,1	−0,2	−0,2
48	30	17,5	13,2—22,0	2,4	0,4	0,1	−1,1	18	17,5	15,0—19,5	1,4	0,3	0,0	−1,3
49	30	140,1	130,2—148,5	4,8	0,9	0,0	−0,9	18	139,1	133,6—144,9	3,3	0,8	−0,1	−1,1
50	30	93,4	84,0—102,9	4,1	0,7	0,3	0,1	16	91,9	82,0—101,2	5,2	1,3	−0,2	−0,3
51	30	26,2	19,0—33,1	3,0	0,5	−0,2	0,0	16	24,7	21,0—33,0	2,8	0,7	1,6	2,6
52	30	121,4	111,6—134,3	5,6	1,0	0,4	−0,7	16	123,5	113,8—128,3	3,7	0,9	−1,1	0,9
53	30	20,8	16,5—24,6	2,0	0,4	0,1	−0,6	18	20,9	17,0—25,5	2,3	0,5	0,4	−0,7
54	30	12,3	10,0—14,5	1,2	0,2	0,0	−0,9	18	11,5	9,9—14,0	1,5	0,3	0,6	−1,2
55	30	59,4	46,3—75,8	7,3	1,3	0,4	−0,6	18	56,0	39,6—81,8	10,5	2,5	0,9	0,3
56	29	9,5	7,4—12,2	1,3	0,2	0,3	−0,9	18	9,0	5,4—15,2	2,3	0,5	0,7	1,2
57	29	4,3	2,7—5,7	0,8	0,1	0,0	−1,1	18	3,9	1,1—7,3	**1,7**	0,4	0,6	0,4
58	29	45,4	32,7—64,0	7,7	1,4	0,2	−0,5	18	42,0	20,4—70,2	11,5	2,7	0,7	0,4
62	31	77,4	71,4—84,4	3,0	0,5	0,5	−0,1	18	77,3	72,4—83,4	2,8	0,6	0,3	−0,4
63	24	52,7	47,1—59,5	3,3	0,7	0,2	−0,6	15	53,7	47,6—66,7	**4,6**	1,2	1,3	2,1
64	30	76,8	69,2—85,4	3,6	0,7	0,4	0,4	18	78,0	72,5—85,4	3,4	0,8	0,6	−0,3
65	31	47,1	40,8—54,3	3,4	0,6	0,4	−0,3	18	49,7	42,6—59,1	5,4	1,3	0,4	−1,2

50 lentelė. XIV—XVII a. rytų aukštaičių panevėžiškių kraniometrija

Požymio Nr.	Vyrų kaukolės							Moterų kaukolės						
	N	*M*	*min—max*	*S*	m_M	*A*	*E*	*N*	*M*	*min—max*	*S*	m_M	*A*	*E*
3	68	185,0	169,0—205,0	**7,7**	0,9	0,1	−0,6	68	176,5	163,0—189,0	6,2	0,7	0,1	−0,5
5	58	102,5	95,0—113,0	4,5	0,6	0,2	−0,8	58	94,9	85,0—103,0	4,1	0,5	−0,3	0,1
6	68	141,2	126,0—156,0	5,7	0,7	0,0	0,1	65	135,3	125,0—150,0	5,3	0,7	0,2	−0,1
7	61	96,6	85,0—104,0	4,3	0,6	−0,3	−0,4	58	93,3	85,0—101,0	3,9	0,5	−0,2	−0,8
11	60	136,5	123,0—145,0	4,3	0,6	−0,4	0,3	60	128,3	113,0—139,0	**5,6**	0,7	−0,1	−0,4
22	42	84,4	71,0—93,0	5,0	0,8	−0,3	−0,4	42	87,0	77,0—95,0	**4,7**	0,7	−0,2	−0,4
28	62	132,3	123,0—141,0	4,3	0,5	−0,1	−0,5	61	122,4	110,0—131,0	4,4	0,6	−0,5	0,0
30	51	69,6	61,0—82,0	4,4	0,6	0,5	0,1	49	63,5	56,0—71,0	3,5	0,5	−0,1	−0,2
32	53	42,6	40,0—47,0	1,6	0,2	0,5	−0,1	54	40,6	35,5—45,0	1,8	0,2	−0,3	0,2
34	53	31,9	24,5—37,0	**2,4**	0,3	−0,1	0,6	53	31,7	28,0—36,0	1,6	0,2	0,2	−0,1
36	55	24,4	21,5—28,5	1,8	0,2	0,2	−0,7	55	23,7	20,0—28,0	1,7	0,2	0,2	−0,3
37	52	50,4	44,0—58,0	3,2	0,4	0,0	−0,5	50	46,3	40,0—52,0	2,7	0,4	0,0	−0,5
43	37	86,1	79,0—94,0	**3,6**	0,6	−0,2	−0,4	40	84,7	77,0—91,0	3,4	0,5	0,0	−0,6
46	27	28,6	16,0—41,0	**6,1**	1,2	0,2	−0,6	27	26,5	13,0—37,0	**6,5**	1,2	0,0	−1,0
47	52	97,7	89,0—106,4	3,4	0,5	0,4	0,4	51	92,8	84,7—100,0	3,7	0,5	−0,2	−0,2
48	52	18,2	14,0—24,0	2,3	0,3	0,4	−0,3	51	16,6	12,3—20,8	2,0	0,3	0,0	−0,6
49	52	139,1	130,0—147,7	4,2	0,6	−0,1	−0,7	51	140,6	130,8—150,9	4,2	0,6	0,0	−0,4
50	36	94,9	86,3—101,5	3,7	0,6	0,0	−0,7	34	89,4	81,4—96,8	3,7	0,6	−0,2	−0,5
51	34	25,2	19,3—35,0	3,3	0,6	0,8	0,9	33	22,7	17,4—26,3	2,1	0,4	−0,7	0,1
52	34	124,4	107,8—135,8	5,9	1,0	−0,5	0,7	33	126,5	118,6—135,4	4,1	0,7	0,1	−0,3
53	36	22,3	16,8—27,2	2,4	0,4	0,0	−0,4	40	20,5	15,3—27,5	2,4	0,4	0,5	0,4
54	36	12,4	9,9—15,3	1,3	0,2	0,2	−0,8	40	11,0	7,8—13,6	1,5	0,2	−0,2	−0,8
55	36	56,1	38,4—77,5	8,5	1,4	0,4	0,2	40	53,6	34,9—73,2	8,9	1,4	0,2	−0,4
56	47	10,1	5,9—15,1	2,1	0,3	0,4	−0,2	44	9,2	4,9—12,3	1,6	0,2	−0,1	−0,4
57	45	4,5	2,0—8,2	**1,2**	0,2	0,5	0,7	43	3,6	1,1—5,5	**1,0**	0,1	=0,4	0,0
58	45	44,5	25,2—82,1	10,5	1,6	1,0	1,9	43	39,7	14,7—77,5	10,4	1,6	0,7	**2,8**
62	65	76,4	68,3—87,3	**4,7**	0,6	0,4	−0,6	64	76,9	67,5—84,0	3,7	0,5	−0,5	−0,4
63	50	52,7	47,1—61,2	3,1	0,4	0,4	−0,1	47	52,0	45,4—60,9	3,0	0,4	0,3	0,3
64	53	74,9	57,0—87,8	5,9	0,8	−0,2	0,3	52	78,2	67,4—87,2	4,5	0,6	0,0	−0,7
65	51	48,5	38,4—57,3	4,3	0,6	−0,1	−0,5	50	51,1	41,8—63,8	4,5	0,6	0,2	0,2

51 lentelė. XIV—XVIII a. rytų aukštaičių anykštėnų ir kupiškėnų kraniometrija

Požymio Nr.	Vyrų kaukolės							Moterų kaukolės						
	N	*M*	*min—max*	*S*	m_M	*A*	*E*	*N*	*M*	*min—max*	*S*	m_M	*A*	*E*
3	74	182,4	170,0—199,0	6,5	0,7	0,1	−0,7	64	177,1	160,0—193,0	6,5	0,8	−0,1	0,4
5	72	101,0	89,0—110,0	4,1	0,5	−0,2	0,5	59	97,0	87,0—108,0	4,0	0,5	−0,2	0,3
6	73	141,4	128,0—156,0	5,9	0,7	0,0	−0,4	65	137,8	121,0—154,0	5,7	0,7	0,0	0,8
7	73	96,5	85,0—105,0	4,3	0,5	−0,4	−0,1	65	93,9	84,0—107,0	3,9	0,5	0,4	0,9
11	72	134,1	119,0—146,0	5,6	0,7	−0,5	0,1	60	129,2	117,0—141,0	5,4	0,7	−0,2	−0,3
22	71	86,6	73,0—97,0	5,0	0,6	−0,4	0,0	62	88,0	81,0—100,0	4,2	0,5	0,3	−0,6
28	70	133,1	123,0—145,0	4,5	0,5	0,2	0,3	59	124,6	114,0—134,0	4,4	0,6	0,0	−0,2
30	63	68,4	60,0—79,0	4,0	0,5	0,4	−0,1	59	64,8	57,0—73,0	3,8	0,5	0,1	−0,5
32	71	42,0	38,0—47,0	2,0	0,2	0,1	0,0	61	40,5	35,0—46,0	2,0	0,2	0,1	0,6
34	71	32,1	28,0—37,0	2,0	0,2	0,4	−0,1	63	32,2	28,0—39,0	2,3	0,3	0,8	0,4
36	71	24,3	20,0—28,0	1,7	0,2	−0,1	−0,2	62	24,0	20,0—29,0	1,7	0,2	0,7	0,5
37	72	51,0	44,0—59,0	3,4	0,4	0,4	−0,4	63	48,0	41,0—55,0	2,8	0,3	−0,1	−0,4
43	66	86,2	80,0—93,0	2,9	0,4	0,3	−0,6	59	87,1	78,0—95,0	2,8	0,4	0,0	1,2
46	50	30,9	18,0—42,0	5,6	0,8	−0,3	−0,8	45	27,2	18,0—40,0	4,9	0,7	0,3	−0,2
47	72	97,7	84,0—107,0	3,9	0,5	−0,5	0,9	63	94,2	85,0—101,7	3,8	0,5	−0,1	−0,1
48	72	18,7	12,0—28,0	2,6	0,3	0,3	1,2	63	17,6	11,3—22,0	2,3	0,3	−0,4	0,2
49	72	138,1	122,4—152,4	4,9	0,6	0,0	0,9	63	139,1	130,2—153,0	4,7	0,6	0,8	0,9
50	70	94,7	80,0—109,0	4,8	0,6	0,0	1,3	55	91,3	81,1—106,0	4,4	0,6	0,3	1,0
51	70	25,8	20,0—31,5	2,8	0,3	−0,1	−0,5	55	24,4	19,0—30,9	2,5	0,3	0,4	0,0
52	70	122,9	108,0—135,6	5,7	0,7	0,1	−0,4	55	123,9	113,8—132,5	4,4	0,6	−0,1	−0,5
53	66	21,9	17,5—33,0	2,4	0,3	1,4	4,8	55	20,5	14,8—27,7	2,5	0,3	0,4	0,4
54	66	12,9	8,5—17,2	1,6	0,2	0,3	0,2	55	11,9	8,9—15,1	1,4	0,2	0,4	0,3
55	66	59,3	42,5—76,4	7,8	1,0	0,1	−0,6	55	58,9	35,6—81,3	9,0	1,2	−0,1	0,0
56	70	10,0	7,0—15,0	1,9	0,2	0,6	−0,3	58	9,6	5,7—15,0	1,8	0,2	0,2	0,1
57	70	4,5	2,0—7,5	1,1	0,1	0,2	−0,2	58	4,0	2,5—6,9	0,9	0,1	0,4	0,4
58	70	45,0	20,8—73,7	10,8	1,3	0,3	0,0	58	42,0	27,3—57,5	7,9	1,0	−0,2	−1,0
62	73	77,5	68,0—89,4	4,1	0,5	0,2	0,2	64	77,9	69,5—93,1	4,2	0,5	1,1	2,3
63	59	51,1	43,4—58,8	3,0	0,4	0,0	0,2	56	52,2	44,9—58,4	2,9	0,4	0,2	−0,5
64	71	76,5	67,4—87,2	4,7	0,6	0,2	−0,8	61	79,4	66,7—88,1	4,4	0,6	−0,2	0,1
65	71	47,9	39,5—57,1	3,8	0,4	0,0	−0,4	62	49,9	42,4—59,1	4,3	0,5	0,4	−0,7

52 lentelė. XIV—XVII a. rytų aukštaičių uteniškių kraniometrija

Požymio Nr.	Vyrų kaukolės							Moterų kaukolės						
	N	*M*	*min—max*	*S*	m_M	*A*	*E*	*N*	*M*	*min—max*	*S*	m_M	*A*	*E*
3	27	183,8	168,0—193,0	5,6	1,1	−0,5	0,7	20	176,4	164,0—186,0	5,4	1,2	−0,2	−0,4
5	25	100,2	91,0—110,0	4,9	1,0	0,0	−0,5	18	96,2	90,0—104,0	3,8	0,9	0,5	−0,5
6	28	140,4	132,0—152,0	5,5	1,0	0,4	−1,0	20	137,2	130,0—144,0	4,1	0,9	−0,1	−1,1
7	27	95,1	85,0—103,0	3,9	0,7	−0,5	0,2	20	94,6	85,0—107,0	**6,6**	1,5	0,5	−1,1
11	25	136,2	120,0—145,0	**6,3**	1,3	−0,7	0,0	18	130,8	116,0—139,0	**7,0**	1,7	−0,7	−0,6
22	25	86,4	76,0—95,0	**4,9**	1,0	−0,1	−0,5	19	88,8	79,0—98,0	**5,7**	1,3	−0,1	−1,1
28	26	130,4	122,0—136,0	3,4	0,7	−0,7	−0,1	21	125,6	120,0—132,0	3,5	0,8	0,0	−1,1
30	22	69,2	60,0—78,0	4,4	0,9	0,0	−0,6	17	65,7	60,0—70,0	3,1	0,7	−0,5	−0,9
32	25	41,1	38,0—45,0	1,7	0,3	0,4	−0,3	20	40,5	37,0—44,0	1,6	0,4	0,0	0,0
34	25	31,7	28,0—35,0	2,0	0,4	−0,1	−0,9	19	31,5	26,0—35,0	2,0	0,5	−0,6	0,9
36	26	23,4	18,0—28,0	**2,4**	0,5	−0,2	−0,6	19	24,0	20,0—29,0	1,9	0,4	0,3	0,9
37	26	50,0	44,0—56,0	3,2	0,6	0,0	−0,9	19	47,5	41,0—53,0	3,3	0,8	−0,1	−1,0
43	22	85,7	79,0—94,0	3,6	0,8	0,2	−0,3	18	84,5	81,0—90,0	2,6	0,6	0,4	−0,6
46	17	27,1	17,0—41,0	5,2	1,3	0,8	1,2	17	23,9	9,0—36,0	6,0	1,4	−0,5	0,9
47	26	94,7	89,0—100,6	3,2	0,6	0,2	−0,8	19	94,4	86,5—101,6	4,4	1,0	0,0	−1,2
48	26	18,2	13,5—23,0	2,4	0,5	0,2	−0,7	19	17,0	13,0—21,5	2,4	0,5	0,3	−0,7
49	26	138,0	128,9—147,4	4,8	1,0	−0,1	−0,9	19	140,4	131,7—148,7	4,8	1,1	0,0	−0,8
50	24	95,3	87,0—105,3	5,5	1,1	0,0	−1,1	19	92,0	84,2—101,4	4,7	1,1	0,2	−1,0
51	24	26,6	22,6—31,0	2,7	0,5	0,0	−1,5	19	24,1	21,0—28,2	2,4	0,5	0,5	−1,1
52	24	121,7	114,3—132,7	5,0	1,0	0,1	−0,9	19	124,8	117,7—130,8	4,0	0,9	−0,4	−1,2
53	22	21,3	17,6—27,0	2,6	0,5	0,6	−0,6	19	21,6	18,0—29,8	**2,9**	0,7	1,2	0,9
54	22	11,6	5,0—14,1	**2,0**	0,4	**−1,6**	**3,2**	19	10,7	8,8—12,3	1,1	0,3	−0,1	−1,3
55	22	54,8	25,3—73,9	10,3	2,2	−0,6	1,1	19	50,2	38,4—67,8	8,1	1,9	0,3	−0,7
56	22	9,1	5,0—11,4	1,7	0,4	−1,0	0,4	19	9,6	5,4—12,5	1,7	0,4	−0,5	0,1
57	22	4,0	1,5—6,5	**1,4**	0,3	0,3	−0,6	19	3,3	1,6—5,0	0,9	0,2	0,2	−0,6
58	22	43,8	28,9—84,2	15,2	3,2	1,3	0,9	19	35,0	20,3—65,8	11,0	2,5	1,0	1,0
62	27	76,3	68,4—87,5	**4,3**	0,8	0,5	−0,1	20	77,8	72,8—82,1	2,3	0,5	−0,1	−0,2
63	21	53,0	48,4—59,5	3,2	0,7	0,1	−1,0	17	52,4	47,6—56,5	2,5	0,6	−0,1	−0,9
64	25	76,3	58,5—87,5	6,4	1,3	−0,5	0,6	19	77,9	63,4—85,4	5,2	1,2	−1,0	1,2
65	26	46,9	36,0—56,0	**5,3**	1,0	−0,1	−0,8	19	50,6	44,4—58,5	3,9	0,9	0,4	−0,8

53 lentelė. XIV—XVII a. aukštaičių ir baltarusių paribio kraniometrija

Požymio Nr.	Vyrų kaukolės							Moterų kaukolės						
	N	*M*	*min—max*	*S*	m_M	*A*	*E*	*N*	*M*	*min—max*	*S*	m_M	*A*	*E*
3	59	177,4	166,0—189,0	**7,3**	0,9	0,6	0,2	57	169,6	157,0—183,0	6,1	0,8	−0,2	−0,4
5	42	99,0	91,0—108,0	**4,9**	0,8	0,2	−1,2	46	95,1	83,0—105,0	3,9	0,6	−0,2	1,2
6	61	141,4	129,0—157,0	**6,2**	0,8	0,1	−0,4	56	137,0	130,0—150,0	5,0	0,7	0,6	−0,2
7	59	96,4	82,0—110,0	**5,5**	0,7	0,0	0,0	51	93,5	83,0—106,0	5,0	0,7	−0,1	−0,3
11	53	133,4	122,0—146,0	5,6	0,8	−0,2	−0,3	53	129,0	117,0—140,0	4,7	0,6	−0,2	0,1
22	29	83,6	77,0—93,0	**5,0**	0,9	0,2	−1,3	31	88,3	75,0—99,0	5,4	1,0	0,1	−0,3
28	39	*130,3*	*120,0—141,0*	5,2	0,8	0,0	−0,7	40	120,9	112,0—130,0	4,0	0,6	−0,2	−0,2
30	26	66,4	57,0—73,0	3,5	0,7	−0,4	0,2	33	62,7	54,0—69,0	3,8	0,7	−0,4	−0,7
32	41	41,3	34,0—46,0	**2,4**	0,4	−0,4	0,6	43	39,2	35,0—45,0	2,3	0,3	0,1	−0,5
34	41	32,3	28,0—37,5	1,8	0,3	0,1	0,7	43	31,8	29,0—37,0	1,8	0,3	0,8	0,2
36	37	24,3	20,0—30,0	**2,2**	0,4	0,1	−0,2	36	23,5	16,0—28,0	2,2	0,4	−0,7	1,9
37	39	47,6	41,0—57,0	3,0	0,5	0,5	1,1	41	45,5	40,0—52,0	2,3	0,4	−0,1	0,5
43	22	*83,8*	*77,0—90,0*	*3,1*	*0,6*	*−0,5*	*0,1*	24	83,2	78,0—90,0	3,0	0,6	0,2	−0,4
46	18	28,4	19,0—42,0	**6,1**	1,4	0,7	−0,4	16	24,5	20,0—31,0	3,8	0,9	0,5	−1,3
47	39	96,8	80,2—110,0	**4,8**	0,8	−0,4	**2,7**	41	91,3	82,0—98,2	4,1	0,6	−0,3	−0,7
48	39	17,7	10,9—22,2	2,4	0,4	−0,4	−0,1	41	16,6	10,2—22,2	2,4	0,4	−0,1	0,2
49	39	139,8	131,4—149,6	4,8	0,8	0,1	−0,9	41	140,1	130,2—152,1	4,9	0,8	0,3	−0,2
50	23	93,8	83,9—106,5	5,3	1,1	0,5	0,6	23	87,6	81,2—94,1	3,4	0,7	−0,1	−0,5
51	23	24,0	17,2—28,2	2,8	0,6	−0,9	0,3	23	22,2	19,0—26,7	2,0	0,4	0,5	−0,4
52	23	125,9	117,6—137,8	4,8	1,0	0,7	1,4	23	126,3	118,7—133,7	4,3	0,9	0,0	−1,0
53	30	21,7	14,6—25,1	2,0	0,4	**−1,3**	**3,9**	30	20,4	15,8—26,2	2,2	0,4	0,0	0,3
54	30	11,9	8,4—14,9	1,4	0,3	−0,2	0,1	30	10,9	8,4—15,6	1,5	0,3	0,7	1,2
55	30	55,3	35,3—82,9	8,8	1,6	0,8	2,1	30	53,7	36,7—74,0	7,8	1,4	0,2	0,3
56	31	9,6	6,0—13,3	1,7	0,3	0,3	−0,1	34	9,7	5,6—13,1	1,8	0,3	−0,2	−0,7
57	31	3,8	2,4—5,5	0,9	0,2	0,1	−1,4	34	3,5	1,8—7,1	1,1	0,2	1,0	1,3
58	31	40,3	26,7—70,5	9,9	1,8	1,0	0,8	34	36,4	17,3—59,3	10,6	1,8	0,2	−0,8
62	57	79,4	71,6—89,0	**3,9**	0,5	0,1	−0,6	55	80,7	72,7—89,3	3,8	0,5	0,1	−0,3
63	21	50,9	44,2—55,6	3,1	0,7	−0,6	−0,5	29	51,9	44,6—58,4	2,9	0,5	−0,4	0,7
64	40	*78,7*	66,7—90,0	5,5	*0,9*	*0,1*	*−0,3*	42	*81,3*	*70,1—97,4*	5,5	0,8	0,4	0,4
65	37	51,2	38,8—60,0	4,9	0,8	−0,5	0,0	36	52,1	34,0—77,8	6,6	1,1	1,1	5,3

54 lentelė. XIV—XVIII a. pietų aukštaičių kraniometrija

Požymio Nr.	Vyrų kaukolės							Moterų kaukolės						
	N	*M*	*min—max*	*S*	m_M	*A*	*E*	*N*	*M*	*min—max*	*S*	m_M	*A*	*E*
3	65	181,1	168,0—197,0	6,7	0,8	0,1	−0,4	51	172,6	159,0—185,0	6,2	0,9	−0,2	−0,6
5	54	100,9	93,0—109,0	4,0	0,5	0,1	−0,6	44	95,4	89,0—106,0	4,1	0,6	0,4	−0,3
6	64	143,0	131,0—155,0	5,0	0,6	0,0	−0,3	48	137,1	127,0—147,0	5,6	0,8	0,0	−0,9
7	67	96,7	87,0—107,0	4,1	0,5	−0,3	0,0	49	94,6	87,0—101,0	3,7	0,5	−0,1	−0,9
11	57	134,7	120,0—147,0	**6,3**	0,8	−0,2	−0,6	43	128,7	119,0—140,0	5,1	0,8	0,3	−0,5
22	54	84,8	73,0—97,0	4,6	0,6	0,2	0,5	42	87,1	80,0—96,0	3,9	0,6	0,1	−0,5
28	64	132,6	119,0—143,0	5,0	0,6	−0,4	−0,3	48	124,6	114,6—134,0	4,5	0,6	0,1	−0,5
30	61	69,7	62,0—82,0	3,9	0,5	0,7	0,6	42	64,9	56,0—73,0	4,3	0,7	−0,3	−0,6
32	63	42,2	38,0—46,0	1,9	0,2	−0,1	−0,6	47	40,9	37,0—45,0	1,9	0,3	−0,3	−0,7
34	63	31,9	26,5—37,0	**2,3**	0,2	0,0	−0,2	47	32,0	28,0—36,0	2,0	0,3	0,1	−0,8
36	65	24,8	21,0—29,0	1,8	0,2	0,0	−0,5	47	23,9	20,0—27,0	1,6	0,2	0,0	−0,2
37	63	50,3	42,0—60,0	3,4	0,4	0,5	1,1	46	46,9	40,0—52,0	3,1	0,5	−0,2	−0,8
43	52	86,3	80,0—93,0	2,9	0,4	0,0	−0,1	38	85,0	81,0—92,0	2,9	0,5	0,7	−0,3
46	51	29,9	19,0—39,0	5,1	0,7	0,2	−0,7	33	27,7	17,0—39,0	5,3	0,9	0,4	−0,5
47	57	97,3	88,0—104,8	3,8	0,5	−0,3	−0,6	44	94,6	85,3—99,9	4,0	0,6	−0,6	−0,7
48	57	18,2	13,4—23,0	2,0	0,3	0,1	0,0	44	17,2	13,3—21,3	2,2	0,3	0,0	−0,9
49	57	139,2	129,3—147,9	4,1	0,5	−0,5	0,1	44	140,1	132,9—146,8	3,9	0,6	0,0	−1,1
50	51	94,7	86,0—102,5	4,5	0,6	−0,1	−0,9	40	90,6	77,9—105,3	5,6	0,9	−0,2	0,3
51	51	24,3	19,8—30,0	2,6	0,4	0,2	−0,8	40	23,0	17,3—36,8	3,5	0,6	**1,4**	**3,8**
52	51	125,7	115,8—137,8	4,9	0,7	0,0	−0,4	40	126,3	110,2—138,4	6,2	1,0	−0,5	0,0
53	56	22,2	17,4—33,0	**2,7**	0,4	**1,2**	**3,2**	42	21,5	16,5—28,3	**2,6**	0,4	0,1	−0,4
54	56	12,6	10,2—16,1	1,2	0,2	0,2	0,0	42	11,3	8,4—14,4	1,4	0,2	0,1	−0,3
55	56	57,6	41,0—76,5	7,9	1,1	0,5	−0,1	42	53,0	34,1—73,3	7,8	1,2	0,0	0,2
56	61	10,2	5,1—14,9	2,0	0,3	0,1	0,3	44	9,6	5,4—13,9	1,9	0,3	0,4	0,0
57	61	4,5	1,0—6,6	**1,2**	0,1	−0,7	0,5	44	3,8	1,7—6,1	**1,0**	0,2	0,2	−0,2
58	61	43,9	25,0—75,6	8,7	1,1	0,4	1,8	44	39,9	20,9—70,1	9,6	1,4	0,6	0,7
62	62	79,5	73,9—86,8	3,2	0,4	0,3	−0,8	48	79,5	72,8—89,0	**3,9**	0,6	0,3	−0,4
63	57	52,6	45,9—59,4	2,9	0,4	0,0	−0,3	40	52,0	46,7—59,5	3,4	0,5	0,4	−0,6
64	63	75,6	64,6—87,9	5,2	0,7	0,1	−0,5	47	77,6	48,2—85,1	6,2	0,9	**−2,3**	**8,5**
65	62	49,6	41,2—59,1	3,9	0,5	−0,1	−0,2	45	51,2	42,3—60,0	4,5	0,7	0,1	−0,9

55 lentelė. Visų XIV—XVIII a. Lietuvos kaimo gyventojų kraniometrija (siaura programa)

Požymio Nr.	Vyrų kaukolės							Moterų kaukolės						
	N	*M*	*min—max*	*S*	m_M	*A*	*E*	*N*	*M*	*min—max*	*S*	m_M	*A*	*E*
3	635	182,9	166,0—206,0	**6,7**	0,3	0,0	−0,1	514	175,0	157,0—193,0	6,4	0,3	−0,2	0,0
5	515	101,4	89,0—115,0	**4,5**	0,2	0,1	−0,2	456	96,2	83,0—113,0	**4,2**	0,2	0,2	**0,7**
6	629	142,2	126,0—168,0	5,5	0,2	0,1	0,3	511	136,9	121,0—154,0	5,1	0,2	0,2	0,2
7	563	96,5	82,0—110,0	4,3	0,2	−0,1	0,0	497	93,6	81,0—107,0	4,0	0,2	0,1	0,4
11	580	135,0	119,0—150,0	**5,4**	0,2	−0,2	−0,1	473	128,7	113,0—142,0	5,1	0,2	0,0	−0,2
22	458	85,0	69,0—99,0	**4,8**	0,2	0,0	0,0	412	87,2	74,0—100,0	**4,4**	0,2	0,0	0,0
28	519	132,5	116,0—145,0	5,1	0,2	−0,2	−0,1	462	123,8	110,0—134,0	4,2	0,2	−0,3	0,1
30	463	69,2	57,0—82,0	4,2	0,2	0,1	0,1	413	64,9	54,0—78,0	3,9	0,2	0,0	0,0
32	520	42,0	34,0—48,0	2,0	0,1	0,0	0,2	461	40,4	35,0—47,0	1,9	0,1	−0,1	0,4
34	519	32,0	24,5—38,0	2,1	0,1	0,0	0,1	461	31,9	26,0—39,0	2,0	0,1	**0,4**	0,6
36	534	24,3	18,0—30,0	1,9	0,1	0,0	−0,1	456	23,7	16,0—29,0	1,7	0,1	0,1	0,6
37	519	50,5	40,0—60,0	**3,4**	0,1	0,0	0,0	451	47,5	39,0—55,5	3,0	0,1	0,0	−0,4
43	414	85,6	76,0—94,0	**3,3**	0,2	0,0	0,0	381	85,0	72,0—100,0	**3,7**	0,2	0,0	**0,8**
46	344	29,5	14,0—49,0	**5,7**	0,3	0,2	−0,1	300	25,8	9,0—40,0	**5,3**	0,3	0,0	0,0
47	501	97,3	80,2—110,5	4,0	0,2	0,0	**0,9**	447	93,6	80,3—104,8	3,8	0,2	−0,2	0,1
48	501	18,3	10,9—28,0	2,4	0,1	0,1	0,2	447	17,2	10,2—22,2	2,2	0,1	−0,1	−0,1
49	500	138,9	122,4—152,4	4,6	0,2	0,0	−0,1	446	139,7	129,1—154,3	4,4	0,2	0,3	0,2
50	431	94,8	80,0—112,0	4,6	0,2	0,2	0,4	372	90,8	77,9—107,0	4,5	0,2	0,2	**0,9**
51	429	25,6	17,2—35,0	2,9	0,1	0,1	−0,2	370	23,9	17,1—36,8	2,9	0,1	**0,5**	**0,9**
52	429	123,5	107,8—137,8	5,5	0,3	0,1	−0,4	370	124,6	110,2—138,6	5,0	0,3	0,0	−0,3
53	445	21,7	14,6—33,0	**2,5**	0,1	**0,7**	**2,0**	400	20,7	14,8—29,8	**2,4**	0,1	**0,5**	0,4
54	445	12,5	5,0—17,2	1,5	0,1	−0,2	**1,4**	400	11,3	6,7—16,3	1,4	0,1	0,2	0,6
55	445	57,9	25,3—87,9	8,5	0,4	**0,4**	**0,7**	400	55,1	34,1—81,8	8,3	0,4	0,2	0,0
56	476	9,9	4,9—18,9	**2,0**	0,1	**0,6**	**1,2**	417	9,4	4,0—18,0	1,9	0,1	**0,4**	**1,0**
57	474	4,4	1,0—8,4	**1,1**	0,6	0,1	0,3	416	3,8	0,8—7,3	**1,0**	0,1	0,2	0,4
58	474	44,6	13,2—84,2	10,3	0,5	**0,5**	**0,8**	416	40,4	14,7—79,6	9,9	0,5	0,4	**0,8**
62	614	77,8	68,0—90,1	**3,8**	0,1	0,2	0,1	498	78,3	67,5—93,1	**3,8**	0,2	0,2	0,3
63	430	52,1	40,8—63,3	3,2	0,1	0,0	0,5	389	52,5	43,7—66,7	3,1	0,2	0,4	**0,8**
64	517	76,1	57,0—90,0	5,2	0,2	−0,1	0,1	454	79,0	48,2—100,0	5,1	0,2	−0,2	**3,2**
65	513	48,4	36,0—65,1	**4,5**	0,2	0,1	0,1	442	50,0	34,0—77,8	**4,6**	0,2	0,6	**2,5**

56 lentelė. Visų XIV—XVIII a. Lietuvos kaimo gyventojų kraniometrija (plati programa)

Požymio Nr.	Vyrų kaukolės							Moterų kaukolės						
	N	*M*	*S*	m_M	*V*	*A*	*E*	*N*	*M*	*S*	m_M	*V*	*A*	*E*
4	205	183,9	6,0	0,4	3,2	0,2	0,1	181	176,3	6,3	0,5	3,6	−0,3	−0,3
8	208	120,2	5,4	0,4	4,5	0,1	0,0	183	115,9	5,6	0,4	4,8	**0,7**	**1,0**
9	205	124,2	5,6	0,4	4,5	−0,5	0,5	181	118,3	5,0	0,4	4,2	−0,1	−0,1
10	202	109,4	5,0	0,3	4,5	**0,9**	**4,3**	177	105,7	4,3	0,3	4,0	0,1	−0,1
12	203	116,1	8,3	0,6	7,2	**−0,9**	0,0	180	112,4	3,8	0,3	3,4	0,4	0,5
13	205	521,6	14,6	1,0	2,8	0,4	**2,5**	182	501,8	14,1	1,0	2,8	0,0	−0,3
14	205	314,3	11,4	0,8	3,6	0,1	0,6	180	302,7	9,4	0,7	3,1	0,4	−0,1
15	176	372,5	10,4	0,8	3,3	−0,1	−0,1	172	360,0	13,3	1,0	3,7	−0,1	−0,4
16	178	128,2	6,3	0,5	4,9	−0,1	−0,4	181	124,1	6,0	0,5	4,8	0,3	0,2
17	179	128,2	7,3	0,5	5,7	−0,2	0,8	183	124,1	7,1	0,5	5,7	0,1	0,0
18	177	115,9	6,8	0,5	5,9	0,1	−0,2	173	112,0	7,1	0,5	6,4	0,2	0,4
19	208	112,2	4,9	0,3	4,3	−0,1	0,0	171	107,4	8,7	0,7	8,1	0,0	0,0
20	210	114,0	8,9	0,6	7,8	0,0	0,0	173	110,5	5,8	0,4	5,3	0,0	−0,2
21	203	95,9	4,9	0,3	5,1	−0,1	−0,4	163	93,4	4,9	0,4	5,2	0,2	0,3
23	198	78,0	5,1	0,4	6,6	0,0	−0,1	172	81,8	5,2	0,4	6,4	0,2	0,0
24	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
25	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
26	187	97,3	4,8	0,3	4,9	0,2	0,1	158	92,5	5,0	0,4	5,4	0,0	0,4
27	206	104,3	4,2	0,3	4,1	0,3	0,6	170	100,4	3,6	0,3	3,6	−0,3	0,1
29	156	116,9	6,5	0,5	5,5	−0,1	−0,2	126	109,1	6,6	0,6	5,8	−0,1	0,1
31	200	19,9	1,9	0,1	9,7	−0,1	−0,5	167	18,9	0,2	2,2	11,5	0,0	−0,1
33	193	38,5	1,8	0,1	4,7	−0,2	−0,3	160	37,5	1,6	0,1	4,2	0,2	0,4
35	161	49,5	2,3	0,2	4,7	0,1	−0,2	157	48,0	2,4	0,2	5,0	−0,2	−0,5
38	179	52,8	2,9	0,2	5,5	0,4	−0,2	153	50,1	3,0	0,2	5,9	0,2	0,1
39	157	61,2	3,4	0,3	5,5	−0,4	0,2	128	58,4	3,3	0,3	5,6	−0,4	0,2
40	190	45,5	2,8	0,2	6,1	0,3	0,3	164	43,2	2,8	0,2	6,5	0,0	−0,6
41	149	39,8	2,7	0,2	6,7	−0,1	0,3	119	38,6	2,6	0,2	6,8	0,5	**2,6**
42	123	12,6	2,9	0,3	22,8	**1,1**	**5,4**	107	11,2	2,3	0,2	20,8	−0,3	−0,3
44	189	87,9	3,9	0,3	4,4	0,0	−0,3	161	87,9	4,2	0,3	4,8	0,0	0,6
45	174	79,1	6,9	0,5	8,7	−0,7	**2,2**	153	75,7	7,7	0,6	10,1	−0,3	−0,2

56 lentelės tęsinys

Požymio Nr.	Vyrų kaukolės							Moterų kaukolės						
	N	M	S	m_M	V	A	E	N	M	S	m_M	V	A	E
59	167	4,9	1,6	0,1	32,1	0,3	0,2	158	4,5	1,6	0,1	34,8	**0,6**	0,6
60	185	52,5	4,0	0,3	7,6	−0,3	**2,2**	154	48,9	5,5	0,4	11,1	−0,4	0,9
61	185	12,5	1,8	0,1	14,8	0,2	0,2	154	11,8	2,0	0,2	17,3	**2,4**	**3,9**
66	158	118,5	6,5	0,5	5,4	0,2	−0,2	131	111,7	6,4	0,6	5,8	0,1	−0,4
67	185	102,9	6,4	0,5	6,2	0,0	−0,1	162	94,1	5,6	0,4	6,0	−0,1	**1,0**
68	191	44,7	2,3	0,2	5,1	−0,1	−0,3	172	43,2	2,6	0,2	6,0	0,1	0,3
69	185	75,9	4,6	0,3	6,0	0,0	0,7	166	72,2	4,2	0,3	5,8	0,3	0,7
70	181	107,8	5,4	0,4	5,0	0,1	−0,4	156	102,7	5,2	0,4	5,1	0,3	0,4
71	172	33,0	2,9	0,2	8,8	0,0	0,5	146	29,8	2,7	0,2	9,0	−0,2	0,2
72	152	27,7	2,7	0,2	9,8	0,2	0,5	119	25,3	2,5	0,2	10,0	0,1	−0,4
73	196	11,7	1,4	0,1	12,2	0,2	−0,2	173	10,7	1,6	0,1	15,1	**0,9**	**3,3**
74	186	64,8	5,6	0,4	8,7	−0,5	0,6	169	58,8	4,9	0,4	8,3	−0,1	0,5
75	190	60,4	6,8	0,5	11,2	−0,1	−0,3	169	54,8	7,0	0,5	12,8	0,1	−0,5
76	192	31,6	2,9	0,2	9,1	−0,2	0,0	145	30,0	2,5	0,2	8,3	0,2	−0,5
77	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—

57 lentelė. Vyriškų Vilniaus serijų statistiniai rodikliai

Požymio Nr.	J. Jasinskio g. (dab. P. Cvirkos)			Z. Sierakausko g.			Pranciškonų bažn.			Tauro kalnas			Latako g.			Sv. Jono bažn.		
	N	*M*	*S*	*N*	*M*	*S*	*N*	*M*	*S*	*N*	*M*	*S*	*N*	*M*	*S*	*N*	*M*	*S*
3	333	178,7	6,4	176	177,7	5,7	141	180,7	5,8	31	178,9	7,8	38	182,0	7,1	68	179,2	5,6
5	274	100,4	4,7	172	100,5	4,1	128	100,8	4,6	27	99,0	4,9	35	102,7	3,8	64	100,0	6,0
6	343	142,7	5,4	176	142,7	5,2	145	143,3	5,0	29	142,2	4,6	38	145,9	5,1	67	145,9	6,2
7	331	96,2	4,3	179	96,8	4,4	142	96,5	4,7	30	95,2	4,4	39	98,9	4,1	66	96,0	4,3
11	287	132,5	5,7	174	133,3	4,5	130	133,9	5,6	28	130,9	5,3	35	137,0	4,7	64	131,2	6,2
22	197	82,9	4,1	166	82,4	4,4	104	83,4	4,4	19	81,2	3,8	31	84,5	3,3	58	83,5	4,8
28	284	131,8	4,8	172	132,4	4,4	137	132,9	5,2	28	130,4	4,1	38	134,3	6,5	64	132,2	3,8
30	195	69,1	4,1	170	69,9	4,1	108	69,0	3,9	16	68,7	4,8	35	70,7	4,4	59	70,4	4,3
32	232	42,8	1,6	178	42,7	1,8	116	43,2	2,1	22	42,8	1,6	34	43,1	1,5	61	42,3	1,9
34	234	31,9	2,0	180	31,9	2,1	114	32,0	2,0	23	31,9	2,1	35	33,0	2,6	62	33,5	2,3
36	222	24,6	1,9	179	24,6	1,8	113	24,4	1,8	19	25,1	2,7	36	25,5	2,1	59	25,1	2,2
37	220	50,0	3,2	178	50,5	3,4	113	49,8	3,2	19	49,9	3,6	34	51,0	3,2	60	52,9	2,9
43	164	85,0	3,2	154	84,7	3,0	101	84,4	2,9	16	83,4	3,7	31	86,4	3,5	54	86,4	3,1
46	138	29,8	5,8	147	29,7	6,0	87	29,9	6,6	14	28,4	5,7	26	31,1	5,4	48	30,2	5,4
47	276	96,7	3,6	170	97,1	3,5	131	97,5	4,1	30	96,8	4,1	38	98,9	3,7	60	98,9	4,0
48	276	18,1	2,3	170	18,3	2,7	131	17,7	2,8	30	17,5	1,9	38	18,6	2,3	60	17,7	2,5
49	276	139,0	4,4	170	138,8	5,0	131	140,3	5,0	30	140,2	3,4	38	138,9	4,2	60	140,7	4,8
50	173	93,0	4,5	145	94,3	4,7	96	95,0	4,4	13	93,7	4,7	30	95,7	4,6	56	93,6	4,8
51	173	23,5	2,6	145	25,5	2,9	96	23,9	2,6	13	22,9	2,1	30	23,8	2,6	56	23,3	2,9
52	173	126,6	5,1	145	123,5	5,2	95	126,6	5,1	13	128,4	4,0	30	127,2	4,6	56	127,2	5,3
53	217	21,8	2,3	171	21,9	2,2	111	20,9	2,4	19	21,2	1,8	29	22,1	2,4	52	22,4	2,2
54	217	12,0	1,7	171	12,1	1,5	111	12,0	1,4	19	11,4	2,8	29	13,1	1,5	51	12,0	1,4
55	217	55,3	8,6	171	55,7	7,5	110	55,5	8,0	19	56,7	10,4	29	59,9	9,2	51	54,2	7,5
56	254	9,8	1,9	175	9,8	1,9	119	9,5	2,0	25	9,8	1,9	31	10,4	1,6	59	10,4	2,6
57	254	4,3	1,1	175	4,2	1,1	119	4,1	1,1	25	4,1	1,1	31	5,1	1,3	59	4,8	1,3
58	254	44,2	10,0	175	43,5	10,0	119	42,8	10,2	24	42,2	10,9	31	48,8	10,8	59	46,6	10,2
62	323	79,9	3,9	171	80,3	4,0	139	79,3	3,7	30	79,5	4,6	37	80,3	3,8	67	81,4	3,7
63	191	52,5	3,5	161	52,8	3,4	105	51,9	3,0	16	52,9	3,1	34	52,6	3,8	57	53,3	3,2
64	229	74,4	5,0	178	74,8	5,0	113	74,1	4,6	22	74,0	4,6	34	76,2	6,8	61	79,3	5,1
65	220	49,2	4,6	178	48,9	4,9	113	49,1	4,4	19	50,0	5,3	34	50,3	4,4	59	48,2	5,1

57 lentelės tęsinys

Požymio Nr.	Šv. Mikalojaus bažn.			Turgaus g. (dab. Geležinkelio)			Šv. Onos bažn.			Literatų skersg.			I rinktinė			II rinktinė (šv. Onos bažn., Literatų skersg., I rinktinė)		
	N	*M*	*S*	*N*	*M*	*S*	*N*	*M*	*S*	*N*	*M*	*S*	*N*	*M*	*S*	*N*	*M*	*S*
3	29	182,0	6,3	33	179,9	6,4	38	178,8	6,9	12	182,7	7,2	24	178,3	5,9	74	179,3	6,7
5	28	99,9	3,8	26	99,8	4,0	21	96,8	6,9	10	102,5	5,4	17	100,3	4,5	48	99,2	**6,2**
6	28	142,7	**6,7**	33	146,0	5,0	36	140,4	**6,1**	14	144,3	5,6	25	144,2	5,9	75	142,4	**6,2**
7	27	97,0	3,2	33	96,7	4,2	35	99,2	**5,5**	13	98,7	5,1	25	96,4	4,3	73	98,1	5,1
11	28	133,5	5,1	26	130,7	**6,5**	21	131,1	**7,0**	10	136,0	4,2	22	133,1	4,3	53	132,8	5,7
22	19	83,3	4,2	21	81,9	**5,0**	7	83,6	3,0	7	83,6	4,6	11	82,0	4,3	25	82,6	4,0
28	28	132,6	4,8	31	131,2	4,6	26	129,5	**6,6**	13	134,0	4,8	17	132,6	4,3	56	131,5	5,8
30	20	68,6	3,6	23	71,8	4,2	8	70,2	1,6	6	68,7	2,7	14	68,1	3,7	28	68,8	3,1
32	21	42,9	1,4	23	42,5	2,2	23	43,0	2,2	7	42,9	1,4	16	43,4	2,2	46	43,1	2,1
34	22	31,4	2,1	23	33,7	2,3	23	32,4	**2,5**	7	31,0	2,2	16	31,6	1,9	46	31,9	**2,3**
36	20	24,3	1,9	22	22,8	1,8	21	25,1	2,1	6	23,8	**1,7**	15	25,0	2,1	42	24,9	2,0
37	20	50,1	2,7	22	52,0	3,2	21	49,8	**3,9**	6	49,3	2,6	15	49,6	**4,0**	42	49,7	**3,7**
43	19	83,0	2,4	21	86,5	3,7	6	85,5	0,8	6	85,7	3,1	10	87,6	**4,6**	22	86,5	3,5
46	15	30,7	5,9	19	30,6	3,2	5	34,0	6,7	4	31,2	**13,6**	10	28,2	4,5	19	30,4	7,6
47	27	97,4	2,7	31	96,5	3,7	14	97,7	4,4	12	99,3	4,8	17	97,8	4,3	43	98,2	4,4
48	27	17,4	2,1	31	18,6	2,5	14	18,5	2,4	12	17,1	1,8	17	18,7	2,6	43	18,2	2,4
49	27	140,8	4,1	31	137,9	4,7	14	138,7	4,4	12	142,1	3,0	17	138,3	4,4	43	139,5	4,3
50	20	93,2	4,8	18	91,8	4,6	7	94,4	3,0	6	94,0	3,6	13	95,3	5,5	26	94,7	4,4
51	20	23,8	2,9	18	24,0	3,0	7	22,7	4,0	6	23,0	2,6	13	23,4	2,8	26	23,1	3,0
52	20	126,1	5,6	18	125,3	4,8	7	129,1	8,1	6	128,0	4,8	13	127,8	5,0	26	128,2	5,7
53	20	21,9	2,6	21	21,2	2,5	9	22,3	1,9	8	22,3	2,9	12	21,8	2,5	29	22,1	2,4
54	20	12,3	1,0	21	11,4	1,4	9	12,1	1,3	8	11,2	1,5	12	11,2	1,4	29	11,5	1,4
55	20	56,4	7,3	21	54,2	6,3	9	53,5	8,0	8	50,2	5,9	12	52,0	8,0	29	52,0	7,3
56	21	10,3	1,5	23	9,1	1,7	11	9,7	1,7	9	9,4	2,6	13	9,9	1,8	33	9,7	2,0
57	21	4,7	0,9	23	4,6	0,8	11	4,1	1,1	9	3,7	1,0	13	3,8	1,0	33	3,9	1,0
58	21	46,9	9,4	23	50,9	9,5	11	42,2	9,5	9	40,0	6,2	13	39,0	8,5	33	40,3	8,2
62	28	78,4	3,9	33	80,9	3,5	35	78,5	3,6	12	79,2	4,0	24	80,8	3,8	71	79,4	**3,8**
63	20	51,0	2,1	23	54,9	3,8	8	52,7	2,6	6	52,8	1,8	13	51,6	2,6	27	52,2	2,4
64	21	73,2	4,8	23	79,3	4,0	23	75,5	**6,6**	7	72,3	**4,0**	16	72,8	4,0	46	74,1	5,5
65	20	48,7	4,5	22	43,9	3,9	21	50,7	**5,5**	6	48,5	5,4	15	50,5	3,0	42	50,3	4,7

58 lentelė. Moteriškų Vilniaus serijų statistiniai rodikliai

Požymio Nr.	J. Jasinskio g. (dab. P. Cvirkos)			Z. Sierakausko g.			Pranciškonų bažn.			Tauro kalnas			Latako g.			Šv. Jono bažn.		
	N	*M*	*S*	*N*	*M*	*S*	*N*	*M*	*S*	*N*	*M*	*S*	*N*	*M*	*S*	*N*	*M*	*S*
3	249	171,5	5,3	89	171,1	5,7	119	171,7	5,6	16	171,9	5,8	21	174,4	5,6	38	171,9	6,0
5	200	95,1	4,1	86	95,6	4,1	103	95,6	3,5	13	93,4	4,4	17	97,9	4,4	34	98,7	3,6
6	262	137,3	**5,0**	90	139,6	4,8	120	138,2	4,7	21	138,4	4,1	20	139,7	4,8	38	140,4	**6,5**
7	255	92,8	3,8	92	93,5	4,4	119	93,5	4,1	17	91,8	5,1	21	94,2	3,9	38	93,6	3,5
11	207	125,6	**5,1**	85	128,4	**6,2**	106	128,7	5,0	14	124,6	8,2	18	130,4	3,6	38	127,5	**6,8**
22	137	84,7	**4,4**	79	85,3	**4,5**	80	86,6	**4,3**	10	81,8	3,8	13	84,9	4,3	29	86,0	3,8
28	204	122,4	4,4	80	125,5	4,3	107	124,3	4,7	14	124,1	4,8	19	125,0	4,3	37	125,8	5,3
30	152	64,7	**4,0**	87	66,5	3,5	75	64,5	4,0	11	65,2	3,0	14	66,9	3,9	33	65,3	4,7
32	177	41,0	**1,8**	92	40,7	1,5	88	41,1	1,7	15	41,0	1,5	12	41,1	1,3	35	40,7	2,0
34	181	31,9	1,8	92	31,5	1,8	88	32,0	2,0	16	32,5	1,8	13	32,5	2,3	35	32,7	**2,8**
36	177	23,6	1,6	93	23,4	1,8	84	23,6	1,8	14	24,3	1,9	16	24,3	1,8	34	24,0	1,4
37	176	46,9	**3,0**	92	48,5	2,9	82	46,9	3,0	13	48,3	1,7	14	49,3	3,2	34	48,6	**4,3**
43	119	84,2	3,3	79	85,0	3,2	68	84,4	3,1	9	82,8	3,1	12	86,3	2,3	27	84,9	**3,7**
46	107	24,9	**6,3**	76	28,5	**6,2**	60	25,0	5,4	8	27,4	4,6	10	28,7	5,7	20	24,6	**6,8**
47	216	92,6	3,9	86	93,2	3,6	103	93,4	3,6	17	92,6	3,1	19	93,8	3,3	31	98,0	3,6
48	215	16,9	2,5	86	17,0	2,2	103	16,4	2,3	17	15,4	2,2	19	16,3	2,5	31	16,9	2,7
49	215	140,0	**5,0**	86	140,0	4,3	103	141,4	4,5	17	143,3	4,4	19	141,8	5,4	31	140,9	5,3
50	116	87,0	4,3	77	89,9	4,3	71	90,2	4,9	8	92,6	4,5	10	91,4	3,4	30	91,7	4,5
51	116	21,7	3,1	77	23,7	2,3	71	22,1	2,3	8	23,0	2,8	10	23,5	2,1	30	22,5	3,9
52	116	127,3	5,8	77	124,4	5,0	71	128,1	4,9	8	127,1	6,4	10	125,6	4,5	30	128,1	**7,0**
53	160	20,9	**2,3**	89	20,8	**2,5**	78	20,9	**2,6**	11	19,8	2,3	11	20,2	2,4	30	22,8	1,8
54	160	10,8	1,5	89	11,3	1,5	78	10,5	1,3	11	10,9	1,6	11	11,1	1,3	30	11,5	1,2
55	160	51,4	**8,8**	89	55,0	8,5	77	51,1	7,8	9	55,4	11,5	11	55,8	7,8	31	50,5	7,1
56	193	9,4	1,8	90	9,3	1,7	88	9,5	1,8	13	9,5	1,8	13	10,2	1,6	30	10,7	2,0
57	194	3,6	**0,9**	90	3,8	**1,2**	88	3,6	**1,0**	13	3,7	1,0	13	4,6	1,0	30	4,1	**1,1**
58	194	38,9	10,6	90	41,2	10,9	88	37,8	8,5	12	38,7	7,7	13	45,2	9,6	30	39,2	9,2
62	234	80,0	**3,3**	87	81,6	3,4	116	80,5	3,4	16	80,1	2,9	20	80,3	3,9	35	82,0	**4,3**
63	132	52,8	3,1	76	53,1	2,8	73	51,7	3,4	8	51,5	2,6	14	53,4	3,5	31	52,0	**3,9**
64	175	77,7	4,2	92	77,3	4,4	88	78,0	4,8	15	78,9	5,8	12	79,2	**4,8**	35	80,3	5,6
65	173	50,7	**4,8**	92	48,3	4,6	82	50,7	**5,0**	13	50,7	3,7	14	49,3	4,0	34	49,7	4,6

58 lentelės tęsinys

Požymio Nr.	Šv. Mikalojaus bažn.			Turgaus g. (dab. Geležinkelio)			Šv. Onos bažn.			Literatų skersg.			I rinktinė			II rinktinė (šv. Onos bažn., Literatų skersg., I rinktinė)		
	N	*M*	*S*	*N*	*M*	*S*	*N*	*M*	*S*	*N*	*M*	*S*	*N*	*M*	*S*	*N*	*M*	*S*
3	18	173,4	5,0	5	174,0	9,7	35	168,9	7,8	11	175,6	6,1	20	174,6	**6,3**	66	171,7	**7,6**
5	17	94,5	4,4	5	96,8	6,1	17	91,4	6,1	10	96,0	3,3	15	97,6	3,9	42	94,7	**5,5**
6	17	139,4	6,3	6	142,5	5,9	35	137,3	4,5	11	141,3	3,1	21	139,5	4,6	67	138,6	4,5
7	18	93,1	3,4	5	97,6	2,7	34	94,9	5,1	12	95,1	4,3	18	95,0	4,2	64	95,0	4,6
11	17	127,2	5,2	5	128,0	6,0	19	128,6	**7,6**	10	126,3	6,1	18	129,7	**6,5**	47	128,5	**6,9**
22	9	87,1	5,1	3	84,7	3,2	5	89,6	7,7	5	86,6	4,1	10	84,7	3,8	20	86,4	**5,2**
28	16	123,0	3,8	3	124,7	3,5	26	121,8	5,2	12	126,8	4,2	16	124,4	4,9	54	123,7	5,2
30	11	64,3	3,4	3	64,3	6,8	7	64,1	4,8	6	66,7	2,9	13	65,4	3,5	26	65,3	3,7
32	14	40,9	2,2	3	42,3	1,1	20	41,9	2,1	7	42,3	1,7	14	41,2	1,7	41	41,7	1,9
34	14	32,3	**2,7**	3	32,5	1,3	20	32,5	**3,1**	7	34,1	2,1	15	32,2	2,1	42	32,7	**2,6**
36	13	23,4	2,2	3	23,5	1,8	20	23,9	1,6	6	25,5	2,5	15	23,4	1,9	41	23,9	1,9
37	13	47,1	1,9	3	46,3	5,8	20	47,7	3,4	6	48,5	2,4	15	47,3	2,6	41	47,7	2,9
43	9	85,1	3,1	3	87,0	4,4	5	84,2	2,9	5	84,4	1,8	10	85,1	3,0	20	84,7	2,6
46	10	24,8	4,6	2	27,5	2,1	5	24,0	3,2	5	27,0	6,1	9	27,1	3,5	19	26,3	4,2
47	16	92,0	3,0	5	96,3	2,2	17	92,7	4,6	9	96,4	3,5	15	93,5	3,5	41	93,8	4,1
48	16	16,4	2,8	5	18,0	3,6	17	16,4	2,0	9	17,4	2,8	15	16,7	2,3	41	16,7	2,3
49	16	140,9	5,7	5	138,6	**9,0**	17	141,2	3,8	9	140,3	5,2	15	140,8	4,4	41	140,9	4,2
50	10	89,2	4,7	3	85,3	2,8	5	84,6	2,9	6	93,8	5,1	10	89,9	5,1	21	89,7	5,6
51	10	22,1	2,2	3	19,3	7,5	5	20,3	4,1	6	22,2	4,2	10	21,9	4,6	21	21,6	4,2
52	10	127,2	5,2	3	131,9	**17,2**	5	129,0	8,2	6	129,5	8,0	10	128,4	7,9	21	128,9	**7,6**
53	14	21,0	3,0	3	22,3	0,6	8	21,5	2,7	5	22,2	2,2	11	21,9	2,7	24	21,8	2,5
54	14	10,7	1,2	3	9,9	1,8	8	10,5	1,3	5	10,9	1,8	11	11,1	1,2	24	10,9	1,3
55	14	51,9	9,8	3	44,2	7,3	6	46,2	8,5	5	49,5	10,4	11	51,1	9,3	22	49,4	9,1
56	16	9,6	1,5	3	9,6	1,4	12	9,9	2,2	5	9,8	1,4	13	9,7	1,7	30	9,8	1,8
57	16	3,7	0,8	3	3,5	1,4	12	3,5	0,7	5	4,1	0,8	13	3,4	0,9	30	3,6	0,8
58	16	38,4	7,0	3	35,4	11,5	12	35,9	8,0	5	41,7	2,9	13	35,4	9,6	30	36,6	8,3
62	17	80,5	3,7	5	81,7	5,2	34	81,4	4,5	10	80,9	3,3	20	79,7	4,0	64	80,8	**4,2**
63	10	52,5	2,6	2	52,8	**9,5**	7	52,5	3,8	6	51,9	2,2	10	52,3	1,9	23	52,3	2,6
64	14	79,0	6,4	3	76,8	3,1	20	76,9	**6,9**	7	80,7	4,2	14	78,5	5,2	41	78,1	6,0
65	13	49,7	4,0	3	51,5	**9,5**	20	50,2	4,5	6	52,6	4,2	15	49,6	3,3	41	50,3	4,1

59 lentelė. Viduramžių vilniečių kraniometrija

Požymio Nr.	Vyrų kaukolės							Moterų kaukolės						
	N	*M*	*min—max*	*S*	m_M	*A*	*E*	*N*	*M*	*min—max*	*S*	m_M	*A*	*E*
3	923	179,2	161,0—200,0	6,3	0,2	0,1	0,1	621	171,1	155,0—188,0	5,8	0,2	0,0	−0,1
5	799	100,4	82,0—121,0	**4,6**	0,2	0,0	**1,0**	517	95,6	82,0—108,0	4,2	0,2	−0,1	0,2
6	934	143,3	125,0—162,0	5,5	0,2	0,2	0,1	641	138,3	124,0—154,0	5,1	0,2	0,1	−0,1
7	918	96,7	84,0—118,0	4,5	0,1	0,1	0,2	629	93,3	81,0—106,0	4,1	0,2	0,0	0,0
11	825	133,0	113,0—150,0	**5,5**	0,2	−02	0,2	537	127,3	110,0—143,0	**5,8**	0,2	−0,1	−0,1
22	637	82,9	79,0—95,0	**4,9**	0,2	−0,1	0,1	380	85,4	74,0—98,0	**4,5**	0,2	0,0	−0,2
28	838	132,2	118,0—147,0	4,9	0,2	0,0	−0,2	534	123,8	110,0—137,0	4,7	0,2	0,0	−0,2
30	654	69,5	54,0—80,0	4,1	0,2	0,0	0,1	412	65,2	50,0—75,0	4,0	0,2	−0,2	0,0
32	733	42,8	37,0—49,0	1,8	0,1	0,2	0,3	477	41,0	37,0—47,5	1,7	0,1	0,1	0,0
34	739	32,1	26,0—39,0	**2,2**	0,1	**0,3**	0,2	484	32,0	27,0—39,0	**2,1**	0,1	0,2	0,2
36	714	24,6	20,0—33,0	**2,0**	0,1	**0,3**	0,3	475	23,7	18,0—29,0	1,7	0,1	0,1	0,1
37	708	50,5	40,0—60,0	**3,6**	0,1	−0,1	−0,1	468	47,5	39,0—56,0	**3,2**	0,1	0,0	−0,2
43	579	85,0	75,0—96,0	**3,2**	0,1	0,0	−0,1	346	84,6	76,0—93,0	**3,2**	0,2	0,1	−0,2
46	513	29,9	13,0—47,0	**5,9**	0,3	0,2	0,2	312	26,1	7,0—39,0	6,0	0,3	−0,4	−0,1
47	803	97,3	87,0—111,8	3,8	0,1	0,2	0,1	534	93,3	81,9—118,0	**3,7**	0,2	**0,5**	**3,5**
48	803	18,1	11,8—27,8	2,5	0,1	0,2	0,1	533	16,7	9,8—24,8	2,4	0,1	0,3	0,3
49	803	139,4	120,5—151,7	4,7	0,2	−0,1	0,0	533	140,6	124,2—156,3	**4,8**	0,2	−0,2	0,6
50	574	93,9	79,5—109,9	4,6	0,2	0,1	0,4	346	89,2	78,0—102,4	**4,8**	0,3	0,1	−0,2
51	574	24,1	15,0—32,1	2,8	0,1	0,1	−0,1	346	22,4	12,5—30,5	3,0	0,2	−0,2	0,5
52	574	126,0	110,8—143,7	5,3	0,2	0,1	0,1	346	126,9	111,9—145,1	5,8	0,3	0,2	0,3
53	666	21,9	15,4—29,0	2,3	0,1	0,2	0,1	420	21,0	14,6—30,6	**2,5**	0,1	**0,4**	0,6
54	665	12,0	7,8—23,0	1,6	0,1	**0,7**	**3,9**	420	10,9	6,9—19,6	1,4	0,1	**0,5**	**2,7**
55	666	55,4	32,1—87,3	8,1	0,3	0,3	0,3	416	52,1	15,4—93,3	8,7	0,4	0,1	**1,9**
56	737	9,8	4,9—16,8	1,9	0,1	0,2	0,0	476	9,5	5,0—14,9	1,8	0,1	0,3	0,0
57	737	4,3	1,2—7,4	**1,1**	0,0	0,1	−0,1	476	3,7	0,8—6,3	**1,0**	0,0	0,2	−0,2
58	737	44,3	16,6—82,0	10,1	0,4	0,3	0,2	476	39,1	11,4—98,5	10,0	0,5	**0,6**	2,3
62	899	80,0	62,3—91,7	**3,9**	0,1	0,0	0,4	594	80,6	70,6—90,6	**3,6**	0,1	−0,1	−0,1
63	634	52,6	42,8—76,3	3,4	0,1	**0,7**	**4,2**	369	52,5	41,7—62,7	3,6	0,2	−0,2	0,2
64	727	75,0	46,4—92,5	**5,3**	0,2	−0,1	**1,2**	475	78,0	64,5—92,1	4,8	0,2	0,2	−0,2
65	707	49,1	35,7—89,39	**4,8**	0,2	**1,1**	**6,0**	465	50,1	32,7—70,0	**4,8**	0,2	**0,6**	**2,0**

60 lentelė. Kaimo jungtinės serijos kraniometrinių požymių koreliacijos koeficientai (šimtosios dalys)

Požymio Nr.	3 36 53	5 37 54	6 43 55	7 46 56	11 47 57	22 48 58	28 49 62	30 50 63	32 51 64	34 52 65	♀ N= =282− −498
♂ N= 338− −635	— 14 19	51 24 27	13 00 07	26 −04 18	39 40 12	−05 35 −01	26 −24 −65	25 36 12	32 28 −11	08 −15 −07	3
3	— 14 10	— 30 35	00 −01 12	26 −02 25	50 42 21	−26 50 03	28 −40 −37	27 21 15	35 26 −08	16 −19 −10	5
5	52 18 15	— 31 27	— 27 −06	33 00 04	16 21 08	14 −08 05	48 15 67	27 17 00	17 00 00	15 08 −14	6
6	15 15 11	06 17 12	— 16 01	— −09 32	17 73 08	14 28 −17	45 −06 06	28 37 01	43 03 −17	15 14 −01	7
7	17 17 34	21 16 22	32 14 −10	— −02 28	— 20 12	16 24 04	22 −19 −16	19 18 07	14 22 −06	03 −17 −07	11
11	30 00 00	48 13 12	15 02 09	11 14 11	— 19 12	— −12 −16	−11 10 14	−21 −14 −17	−23 −06 −12	−31 −01 10	22
22	−12 −01 07	−22 −31 −17	05 19 −19	13 −03 −01	13 −19 −13	— −28 −15	— 13 17	38 42 −19	45 08 −15	17 11 −12	28
28	28 25 19	34 37 31	49 09 10	39 12 12	31 58 13	−15 12 02	— 06 19	— 33 81	37 21 13	40 −08 −43	30
30	24 07 −09	28 72 07	16 12 11	12 −07 −03	16 24 12	−32 19 16	31 −13 −05	— 23 78	— 10 −36	34 05 −08	32
32	34 23 07	41 34 19	22 03 08	37 07 05	15 67 08	−33 35 06	45 −14 −07	34 23 05	— 04 −37	— 00 −29	34
34	11 −01 −11	09 44 11	15 08 16	19 04 −01	01 22 10	−37 21 12	24 −16 04	42 02 06	32 08 73	— −07 −33	

Požymio Nr.	3 36 53	5 37 54	6 43 55	7 46 56	11 47 57	22 48 58	28 49 62	30 50 63	32 51 64	34 52 65	♀
♂	14 — 30	15 14 03	05 −03 −21	18 −10 23	04 30 04	10 09 −13	21 01 −06	09 30 02	19 11 −08	05 02 69	36
36	14 — 34	30 — 20	27 22 17	24 02 13	15 35 26	−25 18 18	40 −07 03	73 33 53	35 32 22	49 −20 −57	37
37	31 21 −06	31 — 15	27 — 11	11 17 10	−10 05 13	15 14 10	08 −13 20	18 −09 13	08 −19 06	12 17 −19	43
43	11 −07 04	06 13 08	16 — 05	−09 — −03	−05 −08 28	−14 09 34	−05 −12 03	02 00 07	−02 10 16	16 −11 −10	46
46	−04 −07 −15	02 02 29	04 15 35	−02 — −01	20 — 03	−09 40 −20	57 −09 −13	37 52 07	68 12 −22	27 11 −01	47
47	31 35 39	43 29 27	25 03 −09	63 01 28	19 — 12	−12 — 03	06 −95 −31	22 16 21	32 27 −10	11 −22 −06	48
48	26 11 18	42 23 30	−04 15 10	26 −03 26	06 36 20	−28 — 12	13 — 29	−11 01 −21	−11 −26 03	−03 29 07	49
49	−17 00 −07	−31 −16 −22	12 −16 −12	−06 03 −18	00 −05 −26	24 −95 −17	06 — 22	33 — 12	35 45 −07	14 −02 01	50
50	20 37 31	24 24 15	24 −01 −12	19 03 18	19 39 −02	−09 05 −17	42 07 04	23 — −05	10 — 00	06 −90 −15	51
51	26 10 −09	23 32 08	−09 −14 13	−02 −06 −03	11 04 09	−15 38 15	04 −39 −27	29 17 27	04 — 05	00 — 17	52
52	−17 06 21	−12 −21 −03	21 12 −18	09 05 10	−01 13 −10	11 −36 −22	15 42 29	−18 25 −29	07 −89 −12	−07 — 20	

60 lentelės tęsinys

Požymio Nr.	3 36 53	5 37 54	6 43 55	7 46 56	11 47 57	22 48 58	28 49 62	30 50 63	32 51 64	34 52 65	♀
♂	19 30 —	20 −01 18	09 −02 −60	50 −20 42	10 51 00	15 28 −37	27 −11 −07	08 30 −06	08 −03 −19	−14 18 27	53
53	10 34 —	35 20 —	01 11 66	15 24 21	25 14 55	−09 36 42	12 −35 −19	20 11 16	02 17 05	06 −14 −13	54
54	15 13 22	27 15 —	−06 11 —	−25 33 −16	12 −26 43	−17 08 62	−08 −19 −09	10 −14 16	−05 16 20	16 −25 −31	55
55	03 −17 −56	09 15 66	01 05 —	32 −03 —	12 29 51	−01 36 −22	11 −28 −08	14 14 11	08 04 −08	−03 01 10	56
56	08 23 41	28 03 27	08 07 −08	28 −01 —	12 03 —	−18 28 69	08 −30 −02	24 −01 22	−01 11 11	11 −13 −16	57
57	08 00 −02	25 19 40	06 19 36	14 35 53	12 12 —	−16 03 —	−02 −11 04	14 −13 15	−06 11 18	14 −18 −25	58
58	02 −19 −36	06 20 23	00 17 48	−08 39 −20	04 −10 70	−15 12 —	17 29 —	02 −13 −08	−11 −21 08	04 17 −05	62
62	−61 01 01	−33 −08 −02	68 05 −01	13 06 00	−09 −03 01	13 −22 −01	19 22 —	81 12 —	11 21 22	30 −18 −36	63
63	08 −08 −21	08 48 −14	−14 04 03	−14 −18 −13	−01 −15 −01	−23 12 15	−31 −18 −18	78 −05 —	−36 00 —	69 −03 −22	64
64	−14 −15 −18	−18 19 −03	−01 06 11	−07 −01 −04	−11 −25 02	−14 −03 08	−07 −06 09	18 −15 22	−37 05 —	−29 17 —	65
65	−10 70 32	−05 −55 −01	00 −17 −25	03 −08 16	−10 08 −09	14 −07 −31	−08 11 06	−45 14 −40	−05 −15 −27	−33 20 —	

61 lentelė. Vilniaus jungtinės serijos kraniometrinių požymių koreliacijos koeficientai (šimtosios dalys)

Požymio Nr.	3 36 53	5 37 54	6 43 55	7 46 56	11 47 57	22 48 58	28 49 62	30 50 63	32 51 64	34 52 65	♀ N= −282− −561
♂ N= 403– –829	— 13 25	50 17 17	20 12 −03	30 02 17	32 28 15	15 32 02	16 −26 −60	27 23 17	22 23 −02	12 −15 −03	3
3	— 11 23	— 25 23	13 16 −02	28 05 25	50 35 25	−12 43 04	34 −36 −27	32 29 11	26 23 −10	07 −11 −06	5
5	45 17 24	— 32 31	— 28 06	33 14 14	31 28 15	24 00 04	44 08 65	21 29 −07	13 06 −03	06 04 −07	6
6	14 06 11	00 11 05	— 23 −01	— 00 40	28 74 13	23 36 −19	36 −19 05	23 41 −03	41 14 −10	18 03 00	7
7	27 25 45	24 16 20	34 13 −13	— 00 35	— 24 22	37 12 10	33 −06 01	28 24 07	13 26 −07	00 −17 −12	11
11	21 04 10	47 06 16	13 03 07	18 12 04	— 13 −06	— −16 −19	−06 17 09	−16 02 −12	−17 −02 −19	−29 03 06	22
22	−01 −05 04	−13 −18 −21	12 02 −20	05 02 −06	24 −11 −20	— −25 −17	— 05 23	35 53 −25	39 08 −14	11 11 −02	28
28	21 22 28	33 23 20	39 01 −03	40 00 14	27 55 08	−02 10 −04	— 05 16	— 29 77	31 42 23	42 −31 −44	30
30	31 06 07	33 73 11	11 14 05	12 −13 05	08 22 20	−30 26 18	22 −22 −14	— 26 81	— 10 −27	41 04 03	32
32	32 25 23	38 22 15	23 07 −02	41 03 12	11 68 10	−16 38 00	48 −23 −03	25 29 −04	— 05 −29	— −09 −23	34
34	19 02 −02	14 46 12	19 13 11	20 −04 −01	−07 29 18	−23 25 22	10 −19 10	47 −02 39	31 06 79	— −06 −29	

Požymio Nr.	3 36 53	5 37 54	6 43 55	7 46 56	11 47 57	22 48 58	28 49 62	30 50 63	32 51 64	34 52 65	♀
♂	13 — 29	18 14 −01	10 −08 −23	20 −11 25	09 37 04	−05 07 −14	29 04 −01	07 39 −11	30 08 −11	08 09 67	36
36	11 — 37	25 — 20	22 15 16	21 19 05	26 25 27	−17 22 23	35 −16 03	76 30 54	28 42 26	43 −31 −53	37
37	26 14 02	32 — 08	28 — 04	16 14 16	09 07 21	11 21 12	05 −21 11	08 −05 06	01 −17 −03	−01 15 −16	43
43	18 −06 02	15 19 04	23 — 02	00 — −07	17 02 34	−04 13 42	06 −13 10	04 −02 05	05 30 03	08 −33 −21	46
46	−01 −11 −16	−06 −01 21	02 04 28	00 — −11	24 — 12	00 40 −14	53 −14 02	30 52 00	65 09 −24	22 12 10	47
47	31 36 56	36 18 20	25 04 −21	70 −06 37	13 — 12	−16 — 08	09 −96 −26	30 09 26	36 37 −02	23 −33 −08	48
48	30 21 28	44 23 36	00 28 11	34 −02 40	03 43 41	−25 — 12	05 — 28	−23 05 −29	−19 −38 −04	−18 41 12	49
49	−23 −13 −14	−37 −20 −33	06 −30 −18	−16 −01 −33	00 −17 −41	24 −95 −19	05 — 21	29 — −06	31 31 −12	07 07 11	50
50	22 29 33	21 20 10	06 −03 −12	25 −05 21	15 41 04	−10 14 −14	39 −01 −13	26 — 01	10 — 06	12 −91 −21	51
51	15 05 −01	25 28 16	−17 −21 14	05 05 02	06 02 08	−23 36 07	−01 −38 −25	30 26 29	05 — 04	−09 — 27	52
52	−04 06 13	−15 −20 −13	18 21 −20	04 −06 05	−01 14 −05	19 −29 −10	15 36 17	−19 17 −28	07 −87 −10	−06 — 17	

Požymio Nr.	3 36 53	5 37 54	6 43 55	7 46 56	11 47 57	22 48 58	28 49 62	30 50 63	32 51 64	34 52 65	♀
♂	25 29 —	28 04 20	11 13 −53	53 −08 48	11 53 −02	18 29 −39	24 −17 −09	08 36 −04	13 04 −18	−11 11 17	53
53	23 36 —	23 20 —	16 10 60	19 44 13	14 18 41	−10 34 32	24 −30 01	23 13 10	13 20 −01	07 −16 −12	54
54	24 12 20	31 08 —	06 04 —	−22 42 25	06 −21 30	−23 02 51	08 −07 07	18 −13 13	03 11 12	16 −18 −24	55
55	05 −14 −54	08 05 67	−01 02 —	40 −07 —	14 33 50	05 37 −20	16 −31 00	10 28 00	09 04 −08	−03 08 16	56
56	18 33 44	23 00 22	09 12 −10	35 −11 —	22 12 —	−13 36 69	16 −36 01	28 10 20	10 16 05	11 −14 −11	57
57	19 15 02	23 21 47	09 22 41	17 20 55	07 12 —	−19 08 —	03 −12 01	23 −10 22	02 11 12	14 −17 −23	58
58	05 −09 −35	06 23 33	04 15 55	−12 32 −20	02 −17 69	−17 12 —	23 28 —	−04 05 −20	−04 −15 −02	−04 15 −03	62
62	−61 −02 −08	−31 −10 −14	67 05 −06	07 02 −07	−04 −05 −07	11 −22 −01	16 21 —	77 −06 —	07 35 30	33 −39 −43	63
63	15 −09 −07	12 57 −01	−12 11 05	−14 −15 −03	−08 −11 11	−23 17 16	−37 −22 −20	81 01 —	−27 06 —	75 −12 −25	64
64	−01 −11 −15	−07 34 03	04 08 13	−05 −06 −10	−13 −14 11	−14 01 22	−17 −05 04	32 −19 40	−29 04 —	−23 27 —	65
65	−09 68 24	−09 −53 01	−01 −18 −15	09 −09 27	00 16 −01	06 00 −23	02 03 07	−43 11 −45	05 −13 −32	−29 17 —	

62 lentelė. Diskretūs kaukolės požymiai (jų numeriai kartojasi kitose lentelėse)

Nr.	Lotyniškas pavadinimas	Lietuviškas pavadinimas
1	*Os lambdae*	Lambdos kaulas
2	*Os bregmae*	Bregmos kaulas
3	*Os pterii totum*	Visiškas pteriono kaulas
4	*Os pterii partiale*	Dalinis pteriono kaulas
5	*Os pterii* (Nr. 3+4)	Pteriono kaulas (bendrai)
6	*Os asterii*	Asteriono kaulas
7	*Os interparietale totum*	Visiškas įterptinis momenkaulis (inkų kaulas)
8	*Os interparietale partiale*	Dalinis įterptinis momenkaulis
9	*Os interparietale* (Nr. 7+8)	Įterptinis momenkaulis (bendrai)
10	*Ossa suturae coronalis*	Vainikinės siūlės kaulai
11	*Ossa suturae sagittalis*	Strėlinės siūlės kaulai
12	*Ossa suturae lambdoideae*	Momeninės pakaušio siūlės kaulai
13	*Ossa suturae squamosae*	Žvyninės siūlės kaulai
14	*Os incisurae parietalis*	Momeninės įlankos kaulas
15	*Sutura frontalis (metopica)*	Kaktinė (metopinė) siūlė
16	*Sutura frontotemporalis*	Kaktinė smilkinkaulio siūlė
17	*Sutura zygomatica*	Skruostikaulio siūlė
18	*Sutura parietalis*	Momenkaulio siūlė
19	*Sutura palatina transversa scalaris*	Laužta skersinė gomurio siūlė
20	*Foramen parietale*	Momeninė anga
21	*Foramen mastoideum*	Speninė anga
22	*Canalis condylaris*	Krumplinis kanalas
23	*Foramen supraorbitale*	Antakinė anga
24	*Foramen frontale*	Kaktinė anga
25	*Foramen zygomaticofaciale*	Skruostinė veido anga
26	*Foramen ethmoidale posterius*	Užpakalinė akytkaulinė anga
27	*Foramen tympanicum*	Būgninė anga
28	*Foramen infraorbitale accessorium*	Priedinė poakinė anga
29	*Foramen palatinum minus accessorium*	Priedinė mažoji gomurio anga
30	*Foramen mentale accessorium*	Priedinė smakrinė anga
31	*Foramen ovale incompletum*	Nebaigta ovalioji anga
32	*Foramen spinosum incompletum*	Nebaigta dyglinė anga
33	*Foramen mastoideum extrasuturale*	Nesiūlinė speninė anga
34	*Foramen ethmoidale anterius extrasuturale*	Nesiūlinė priekinė akytkaulinė anga
35	*Canalis hypoglossalis septus*	Pertvertas paliežuvinio nervo kanalas
36	*Torus palatinus* (1°—3°)	Gomurio velenas (visos formos)
37	*Torus palatinus* (2°—3°)	Gomurio velenas (ryškios formos)
38	*Torus mandibularis*	Apatinio žandikaulio velenas
39	*Torus acusticus*	Išorinės klausomosios landos velenas
40	*Tuberculum precondylare*	Prieškrumplinis gumburėlis
41	*Arcus mylohyoideus*	Malamasis paliežuvinis lankas
42	*Arcus pterygospinosus*	Sparninis dyglinis lankas
43	*Occipitalisatio atlantis*	I kaklo slankstelio okcipitalizacija
44	*Facies articularis condylaris bipartita*	Dvigubas sąnarinis krumplio paviršius
45	*Cribra orbitalia*	Akiduobės stogo rėtis

63 lentelė. Diskretūs kaukolės požymiai (m/n) **atskirose XIV—XVIII a. Lietuvos populiacijose** (vertikaliai — požymių numeriai, kaip 62 lent., horizontaliai — serijų numeriai, kaip 14 pav.)

Nr.	1	2	3	4	5	6	7	8
1	11/65	6/45	51/296	8/39	79/546	44/256	6/42	10/97
2	0/70	1/50	3/289	0/44	7/618	2/270	0/38	0/113
3	6/53	5/38	34/271	2/33	30/454	27/232	5/32	7/89
4	14/53	3/38	59/271	14/33	87/454	60/232	8/32	27/89
5	19/53	8/38	84/271	15/33	111/454	79/232	12/32	33/89
6	12/60	7/41	51/267	9/41	92/509	48/240	10/33	23/99
7	1/65	0/45	1/296	1/39	5/544	3/256	1/42	1/97
8	1/65	0/45	12/296	0/39	18/544	6/256	1/42	6/97
9	2/65	0/45	13/296	1/39	23/544	9/256	2/42	7/97
10	4/69	0/48	7/283	2/45	24/593	15/258	6/38	2/105
11	3/55	0/36	18/274	4/34	33/474	19/220	3/37	1/81
12	35/62	24/44	160/274	22/38	296/520	162/260	29/29	47/93
13	1/57	0/17	18/248	2/36	11/452	5/243	1/30	1/91
14	9/65	4/39	48/278	13/44	87/517	30/254	6/32	9/96
15	6/83	2/55	25/292	4/51	61/622	24/294	3/38	4/115
16	8/53	0/38	13/271	3/33	13/454	9/232	1/32	5/89
17	0/52	1/33	0/245	0/32	0/320	0/179	0/20	0/94
18	0/73	0/54	0/295	1/50	2/651	0/287	0/39	0/115
19	25/54	11/32	118/273	16/33	144/352	77/182	12/22	40/92
20	52/73	38/54	181/295	32/50	441/651	189/287	26/39	74/115
21	63/66	37/41	213/247	33/41	401/472	190/241	27/32	91/98
22	57/60	39/41	228/269	45/47	453/500	216/236	28/31	94/109
23	24/80	12/50	58/285	11/50	150/608	73/277	15/38	26/114
24	16/79	12/50	67/286	6/50	137/599	56/275	2/38	25/112
25	49/55	25/30	201/232	27/32	288/317	155/177	18/20	79/94
26	51/55	40/40	247/264	36/39	449/461	207/223	27/28	97/100
27	7/69	10/41	35/277	6/44	90/510	53/255	4/31	9/105
28	10/55	7/28	52/266	4/34	77/341	37/186	2/31	18/98
29	37/47	20/27	197/264	25/34	264/340	130/183	13/21	66/95
30	7/77	1/10	19/171	0/10	6/79	0/9	0/4	0/0
31	8/58	3/41	9/271	5/48	28/492	24/239	0/31	7/103
32	18/58	9/42	54/270	19/47	112/494	70/242	5/31	21/102
33	44/66	21/41	129/243	21/40	252/466	110/238	18/30	64/94
34	19/38	11/28	145/230	17/30	182/352	88/159	18/28	42/69
35	22/59	18/44	76/273	19/47	165/520	72/247	10/31	43/109
36	52/73	20/33	162/283	23/36	218/410	132/208	6/23	65/101
37	29/73	7/33	78/283	12/36	129/410	79/208	4/23	35/101
38	5/81	1/10	1/169	1/11	5/80	0/9	0/4	0/1
39	0/68	0/43	0/279	0/44	1/521	0/256	0/32	0/103
40	9/60	2/43	12/277	2/47	46/501	9/253	0/31	6/107
41	10/65	4/10	17/168	0/7	2/71	1/9	1/4	0/0
42	3/59	5/39	34/272	4/46	51/460	28/231	3/30	9/100
43	0/53	0/41	1/249	0/43	4/427	0/223	0/31	0/102
44	2/49	2/36	30/236	5/40	43/382	18/221	7/31	11/92
45	19/80	2/51	25/289	5/50	77/632	31/277	5/36	11/114

63 lentelės tęsinys

Nr.	9	10	11	12	13	14	15
1	14/98	13/73	12/93	11/46	14/55	17/144	25/144
2	1/105	1/81	1/88	1/44	3/58	1/142	1/149
3	9/76	4/73	3/62	0/24	10/55	10/136	20/119
4	13/76	13/73	12/62	7/24	18/55	28/136	21/119
5	21/76	17/73	15/62	7/24	23/55	36/136	39/119
6	14/76	7/71	10/83	4/35	4/55	25/142	29/119
7	2/97	1/71	3/93	0/46	0/55	2/144	3/144
8	5/97	2/71	1/93	0/46	0/55	6/144	4/144
9	7/97	3/71	4/93	0/46	0/55	8/144	7/144
10	5/102	1/81	1/85	0/39	5/57	5/139	5/149
11	5/80	1/55	6/72	3/39	7/46	2/108	12/129
12	61/93	50/70	46/80	32/48	32/55	76/132	89/137
13	2/67	4/68	3/72	0/21	2/55	11/145	4/134
14	20/84	18/80	15/86	8/39	10/56	26/147	25/144
15	13/112	10/95	9/107	5/50	7/59	6/149	11/164
16	4/76	1/73	2/62	4/24	6/55	20/134	6/118
17	0/58	0/74	0/71	0/25	0/57	0/146	0/142
18	0/106	0/86	0/98	0/51	0/55	0/147	0/157
19	29/52	51/68	25/76	15/37	23/56	20/140	25/127
20	85/106	51/86	58/98	27/51	34/55	76/147	85/157
21	61/71	71/80	57/76	32/34	44/52	115/142	96/117
22	64/75	70/80	69/77	29/32	49/55	129/140	103/114
23	30/100	27/80	18/99	6/37	23/58	49/151	30/159
24	22/102	17/81	20/96	5/36	13/58	26/151	23/161
25	43/52	61/71	59/69	18/22	49/56	124/145	108/124
26	60/62	50/52	47/58	21/23	40/44	121/134	87/96
27	16/78	23/93	31/99	12/48	16/58	14/147	29/151
28	11/57	19/74	23/72	7/18	12/56	17/145	20/123
29	46/52	51/67	49/66	15/23	37/56	97/143	70/115
30	0/6	9/89	10/88	5/38	4/58	13/143	14/147
31	8/66	8/66	5/73	0/27	8/54	5/143	7/123
32	23/70	31/70	23/80	5/30	16/55	38/141	25/115
33	34/69	49/81	41/75	22/34	35/51	76/142	66/115
34	34/47	30/54	21/47	10/20	20/43	49/118	50/102
35	23/76	26/83	32/82	4/40	12/58	43/143	43/125
36	37/60	40/90	43/93	26/43	35/57	71/149	72/143
37	23/60	20/90	19/93	11/43	18/57	47/149	54/143
38	0/6	0/91	7/90	0/43	1/58	1/143	1/167
39	0/79	0/89	0/97	0/47	0/58	0/149	0/174
40	10/79	7/81	6/84	2/48	2/58	10/144	8/131
41	0/6	7/86	7/78	5/26	4/55	17/140	8/144
42	7/66	14/67	4/77	3/33	4/57	10/145	12/118
43	0/68	0/69	0/68	0/35	1/52	1/136	1/117
44	6/55	10/62	5/58	8/39	4/49	7/129	7/93
45	9/108	19/93	22/105	6/49	12/58	30/152	31/157

63 lentelės tęsinys

Nr.	16	17	18	19	20	21	22	23
1	5/47	33/167	13/54	22/159	30/144	9/51	3/21	11/53
2	1/45	0/149	0/52	4/159	3/150	0/48	0/24	1/60
3	6/46	16/128	5/49	13/120	10/140	2/45	1/22	5/49
4	11/46	31/128	11/49	20/120	25/140	11/45	5/22	5/49
5	15/46	44/128	14/49	33/120	34/140	12/45	6/22	10/49
6	6/49	34/140	16/54	32/141	22/151	11/48	5/21	12/50
7	0/47	1/165	0/54	1/159	0/144	3/51	0/21	0/53
8	2/47	5/165	2/54	3/159	2/144	0/51	0/21	3/53
9	2/47	6/165	2/54	4/159	2/144	3/51	0/21	3/53
10	2/47	3/150	4/47	6/149	2/146	0/47	0/22	1/56
11	0/34	4/125	8/53	8/129	7/122	3/43	2/18	4/40
12	25/44	107/164	42/56	100/154	81/137	33/50	10/20	33/53
13	1/51	3/140	5/53	6/115	10/148	1/44	1/19	0/46
14	9/51	28/157	11/55	28/156	34/152	11/47	7/21	8/49
15	0/51	24/176	6/56	12/184	10/155	6/48	3/23	8/63
16	2/46	8/128	4/49	10/120	10/140	1/45	0/22	4/49
17	0/51	0/142	0/45	1/119	0/143	0/46	0/19	0/28
18	0/51	0/122	0/66	0/171	0/155	0/47	0/24	0/61
19	13/50	60/143	19/52	40/125	29/140	14/46	8/21	12/20
20	29/51	110/176	32/66	98/171	89/155	31/47	17/24	36/61
21	41/49	115/139	39/49	113/134	128/150	38/48	20/20	43/49
22	41/45	128/152	46/53	128/150	127/144	39/45	20/21	48/51
23	15/51	42/176	4/55	29/162	37/156	9/49	5/23	15/58
24	5/51	41/173	8/56	32/162	35/155	12/49	6/23	15/58
25	39/50	128/147	39/40	103/110	129/140	39/46	11/16	23/28
26	43/46	107/117	35/41	79/90	128/133	39/41	19/21	43/44
27	9/50	49/180	9/53	42/171	24/152	9/50	4/19	11/49
28	4/50	36/140	6/45	19/92	33/144	8/47	6/16	8/29
29	37/51	91/132	34/48	64/104	74/138	27/46	13/19	17/25
30	0/50	17/171	3/46	10/158	11/146	5/46	0/2	0/6
31	2/50	16/140	1/49	8/120	5/144	1/43	1/20	3/36
32	16/50	50/145	13/50	22/120	28/144	11/43	2/18	14/49
33	25/49	93/137	26/49	71/133	82/145	22/48	14/20	26/48
34	20/42	72/110	10/36	40/77	49/118	17/28	9/18	17/34
35	13/48	42/156	14/53	58/161	40/150	11/46	8/21	22/52
36	22/51	101/174	30/56	89/155	68/149	26/47	13/21	17/53
37	17/51	54/174	21/56	48/156	53/149	15/47	10/21	10/33
38	1/50	0/176	0/49	2/170	2/151	1/45	0/2	0/5
39	0/51	0/175	0/56	0/175	0/154	0/48	1/21	0/51
40	6/48	4/143	2/52	11/168	7/145	1/46	1/21	5/53
41	5/49	6/156	1/45	7/150	11/145	0/45	0/2	1/6
42	7/49	8/135	4/52	11/131	14/146	5/45	1/17	6/47
43	0/47	0/115	0/41	0/127	0/137	0/42	0/21	0/45
44	3/47	5/100	4/41	10/111	7/130	3/41	4/20	4/36
45	10/51	45/184	9/57	20/173	21/154	9/47	7/22	4/60

64 lentelė. Serijų pagal tarmių arealus diskretūs kaukolės požymiai

Požymio Nr.	Žemaičiai			Vakarų aukštaičiai			Rytų aukštaičiai			Pietų aukštaičiai		
	N	%	$m_{\%}$	N	%	$m_{\%}$	N	%	$m_{\%}$	N	%	$m_{\%}$
1	267	18,73	2,39	335	14,03	1,90	354	17,23	2,01	221	20,81	2,73
2	271	2,21	0,89	336	0,89	0,51	357	1,96	0,73	201	0,00	0,00
3	214	7,94	1,85	301	11,96	1,87	305	8,20	1,57	177	11,86	2,43
4	214	23,36	2,89	301	19,93	2,30	305	18,36	2,22	177	23,73	3,20
5	214	28,97	3,10	301	29,90	2,64	305	25,90	2,51	177	32,77	3,53
6	244	10,25	1,94	310	19,35	2,24	340	19,12	2,13	194	25,77	3,14
7	265	1,51	0,75	335	1,49	0,66	354	1,13	0,56	219	0,46	0,46
8	265	1,13	0,65	336	3,58	1,01	354	1,41	0,63	219	3,20	1,19
9	265	2,64	0,98	335	5,07	1,20	354	2,54	0,84	219	3,65	1,27
10	262	2,67	0,99	335	3,58	1,01	342	2,34	0,82	197	3,55	1,32
11	212	8,02	1,86	271	5,17	1,34	294	6,12	1,40	178	6,74	1,88
12	253	63,24	3,03	313	60,70	2,76	341	62,76	2,62	220	67,73	3,15
13	216	4,17	1,36	330	4,85	1,18	307	5,54	1,30	193	4,14	1,43
14	261	19,54	2,45	342	17,54	2,06	355	20,56	2,14	212	18,40	2,66
15	311	9,97	1,70	364	4,67	1,11	387	7,23	1,32	232	12,93	2,20
16	214	6,07	1,63	298	9,40	1,69	305	6,88	1,45	177	6,78	1,89
17	227	0,00	0,00	339	0,00	0,00	308	0,57	0,43	187	0,00	0,00
18	290	0,00	0,00	355	0,00	0,00	373	0,00	0,00	188	0,00	0,00
19	237	48,10	3,24	317	18,30	2,17	311	26,69	2,51	195	40,51	3,51
20	290	58,62	2,89	355	53,52	2,65	373	58,44	2,55	242	58,68	3,16
21	242	84,30	2,34	308	81,82	2,20	332	84,04	2,01	188	81,91	2,81
22	244	88,93	4,03	299	91,30	1,63	339	86,73	1,84	205	84,88	2,50
23	274	27,01	2,68	361	26,04	2,31	367	20,44	2,10	231	19,91	2,63
24	271	20,29	2,44	363	14,88	1,87	366	21,58	4,62	229	21,40	2,71
25	218	85,78	2,36	319	84,95	2,00	296	91,55	1,62	187	89,30	2,26
26	177	89,26	2,33	276	90,94	1,73	264	93,18	1,55	158	89,87	2,40
27	298	27,52	2,59	348	14,94	1,91	373	20,11	2,07	233	24,89	2,83
28	220	27,73	3,02	318	12,89	1,88	283	21,20	2,43	185	22,70	3,08
29	212	71,70	3,09	309	66,02	2,69	288	57,29	2,91	180	69,44	3,43
30	273	10,26	1,84	340	7,94	1,47	350	7,43	1,40	217	9,22	1,96
31	220	9,54	1,98	316	4,43	1,16	307	4,56	1,19	189	8,99	2,08
32	235	31,91	3,04	306	25,82	2,50	307	19,87	2,28	195	32,31	3,35
33	241	61,00	3,14	306	54,57	2,85	326	53,68	2,76	186	63,98	3,52
34	164	49,39	3,90	262	45,42	3,08	223	47,53	3,34	146	56,85	4,10
35	263	28,14	2,77	316	31,33	2,61	357	30,53	2,44	209	26,79	3,06
36	283	50,88	2,97	343	48,10	2,70	352	51,99	2,66	230	56,96	3,26
37	283	24,03	2,54	343	34,40	2,56	352	32,95	2,50	230	32,61	3,09
38	282	2,84	0,99	360	0,83	0,48	366	1,37	0,61	225	0,00	0,00
39	291	0,00	0,00	374	0,00	0,00	377	0,00	0,00	231	0,00	0,00
40	271	6,27	1,47	323	7,43	1,46	359	5,29	1,18	195	3,08	1,24
41	245	9,39	1,86	333	9,01	1,57	340	5,29	1,21	201	3,48	1,29
42	234	10,68	2,02	312	9,29	1,64	322	9,32	1,62	187	6,42	1,79
43	224	0,45	0,45	300	0,67	0,47	306	0,00	0,00	156	0,00	0,00
44	198	13,64	2,44	269	6,32	1,48	282	7,09	1,53	141	6,38	2,06
45	305	19,34	2,26	360	19,72	2,10	374	13,37	1,76	241	22,41	2,69

65 lentelė. Jungtinės XIV—XVIII a. kaimo serijos diskretūs kaukolės požymiai

Požymio Nr.	♂			♀			♂♀○		
	N	%	$m_{\%}$	*N*	%	$m_{\%}$	*N*	%	$m_{\%}$
1	513	16,57	1,64	483	17,60	1,73	1198	17,28	1,09
2	536	1,31	0,49	472	1,69	0,59	1189	1,35	0,33
3	454	10,57	1,44	408	10,78	1,53	1019	9,81	0,93
4	454	16,30	1,73	408	25,24	2,15	1019	20,90	1,27
5	454	25,33	2,04	408	32,35	2,32	1019	28,95	1,42
6	518	22,01	1,82	454	15,20	1,68	1109	18,48	1,16
7	513	1,95	0,61	463	0,65	0,37	1194	1,17	0,31
8	513	3,31	0,79	463	1,73	0,61	1194	2,26	0,43
9	513	5,26	0,99	463	1,94	0,64	1194	3,43	0,53
10	535	2,62	0,69	457	2,84	0,78	1158	2,94	0,50
11	379	6,07	1,23	410	7,32	1,29	973	6,47	0,79
12	485	64,74	2,17	466	55,15	2,30	1147	63,03	1,42
13	484	5,37	1,02	443	3,61	0,89	1065	4,79	0,65
14	525	21,71	1,80	491	16,90	2,20	1191	19,31	1,14
15	577	7,80	1,12	513	9,55	1,30	1317	8,28	0,76
16	453	7,50	1,24	424	9,43	1,42	1016	7,28	0,81
17	491	0,20	0,20	432	0,00	0,00	1080	0,09	0,09
18	546	0,00	0,00	488	0,00	0,00	1230	0,00	0,00
19	476	30,25	2,11	425	34,59	2,31	1081	31,64	1,41
20	563	56,48	2,09	505	61,39	2,17	1284	57,40	1,38
21	502	87,65	1,47	434	78,11	1,98	1090	83,39	1,13
22	474	86,29	1,58	444	89,64	1,45	1108	88,27	0,97
23	566	20,85	1,71	482	27,59	2,04	1256	23,41	1,19
24	564	17,02	1,58	479	22,34	1,90	1252	19,41	1,12
25	474	85,23	1,63	406	88,92	1,56	1036	87,55	1,03
26	388	93,30	1,27	381	91,34	1,44	896	91,07	1,00
27	547	13,53	1,46	493	20,89	1,83	1271	21,32	1,15
28	455	21,54	1,93	387	18,86	1,99	1022	20,55	1,26
29	461	65,73	2,21	391	65,73	2,40	1008	65,38	1,50
30	512	9,57	1,30	438	7,76	1,28	1182	8,54	0,81
31	460	5,00	1,02	439	5,92	1,13	1052	6,37	0,75
32	474	21,94	1,90	439	24,60	2,05	1061	26,39	1,35
33	498	63,45	2,16	436	48,85	2,39	1079	57,65	1,50
34	335	47,46	2,73	335	43,58	2,71	813	48,95	1,75
35	507	30,97	2,05	474	29,32	2,09	1166	29,67	1,34
36	529	53,87	2,17	470	56,81	2,28	1229	51,75	1,42
37	529	30,62	2,00	470	38,72	2,25	1229	31,49	1,32
38	532	2,63	0,69	461	0,43	0,30	1235	1,29	0,32
39	543	0,18	0,18	511	0,00	0,00	1294	0,08	0,08
40	523	7,65	1,16	474	4,85	0,99	1169	5,73	0,68
41	496	8,67	1,26	414	8,21	1,35	1121	6,96	0,76
42	469	10,23	1,40	449	8,46	1,31	1072	9,05	0,88
43	525	0,19	0,19	476	0,42	0,30	1007	0,33	0,18
44	478	10,46	1,40	416	6,25	1,19	910	8,46	0,92
45	566	15,90	1,54	504	15,08	1,59	1302	18,51	1,08

66 lentelė. Jungtinės viduramžių Vilniaus serijos diskretūs kaukolės požymiai

Požymio Nr.	♂			♀			♂♀○		
	N	%	$m_{\%}$	*N*	%	$m_{\%}$	*N*	%	$m_{\%}$
1	815	15,46	1,27	580	15,17	1,49	1484	15,30	0,93
2	889	0,90	0,32	617	0,97	0,39	1597	0,88	0,23
3	714	9,24	1,08	485	10,10	1,37	1278	9,78	0,83
4	714	20,87	1,52	485	24,33	1,95	1278	22,30	1,16
5	714	28,29	1,69	485	32,16	2,12	1278	31,06	1,29
6	787	20,08	1,43	511	18,39	1,71	1366	19,47	1,07
7	814	1,47	0,42	579	0,34	0,24	1481	1,01	0,26
8	814	3,68	0,66	579	2,94	0,70	1481	3,31	0,46
9	814	5,16	0,77	579	3,28	0,74	1481	4,32	0,53
10	862	4,41	0,70	590	3,73	0,78	1541	4,22	0,51
11	664	6,02	0,92	537	7,82	1,16	1291	6,66	0,69
12	789	58,43	1,75	540	58,89	2,12	1423	58,75	1,30
13	710	3,94	0,73	466	1,93	0,64	1241	3,30	0,51
14	803	15,94	1,29	534	16,10	1,59	1409	16,04	0,98
15	937	7,15	0,84	627	10,84	1,24	1662	8,54	0,71
16	714	3,78	0,71	485	5,36	1,02	1278	4,38	0,57
17	592	0,00	0,00	374	0,27	0,27	1033	0,10	0,10
18	930	0,11	0,11	649	0,31	0,22	1670	0,18	0,10
19	622	39,55	1,96	403	45,66	2,48	1092	43,22	1,50
20	930	66,34	1,55	649	67,95	1,83	1670	66,95	1,15
21	755	88,21	1,17	489	80,16	1,80	1309	85,25	0,98
22	777	88,29	1,15	514	90,66	1,28	1368	89,47	0,83
23	886	25,39	1,46	620	25,16	1,74	1602	24,91	1,08
24	882	20,41	1,36	615	24,88	1,74	1591	21,56	1,03
25	582	86,25	1,43	362	90,61	1,53	1009	87,61	1,04
26	713	95,93	0,74	488	95,90	0,90	1272	95,44	0,58
27	800	12,37	1,16	530	21,51	1,78	1410	16,31	0,98
28	627	21,69	1,65	388	17,01	1,91	1086	20,07	1,21
29	627	76,39	1,70	374	72,73	2,30	1063	75,07	1,33
30	206	5,34	1,57	124	12,10	2,93	366	9,02	1,50
31	759	5,01	0,79	517	8,90	1,25	1349	6,82	0,69
32	774	22,74	1,51	513	23,98	1,88	1356	24,41	1,17
33	754	57,82	1,80	469	48,61	2,31	1287	53,85	1,39
34	469	55,22	2,30	438	59,36	2,35	981	56,68	1,58
35	798	30,33	1,63	530	35,09	2,07	1406	31,86	1,24
36	688	59,59	1,87	456	61,40	2,28	1227	58,27	1,41
37	688	31,83	1,78	456	36,18	2,25	1227	32,27	1,33
38	221	4,98	1,46	120	1,67	1,17	371	3,50	0,95
39	807	0,00	0,00	538	0,19	0,19	1425	0,07	0,07
40	782	6,65	0,89	541	8,13	1,17	1398	6,87	0,68
41	196	12,24	2,34	111	9,91	2,84	340	10,29	1,65
42	741	12,15	1,20	494	9,72	1,33	1303	11,05	0,87
43	751	0,27	0,19	486	0,62	0,36	1237	0,40	0,18
44	703	13,51	1,29	439	6,61	1,19	1142	10,86	0,92
45	911	8,45	0,92	636	10,69	1,22	1637	11,24	0,78

67 lentelė. XIV—XVIII a. kaimo populiacijų osteometrija (kairės ir dešinės pusės *M*(*N*))

Požymio Nr. pagal Martiną*	Šiaurės žemaičiai		Pietų žemaičiai		Žemaičių ir aukštaičių paribys	
	vyrai	moterys	vyrai	moterys	vyrai	moterys
			Žastikaulis — *humerus*			
1	323,9(31)	304,1(17)	332,3(34)	305,6(38)	330,1(44)	305,7(30)
2	323,2(24)	299,1(18)	332,8(33)	303,0(35)	325,1(38)	300,5(26)
3	50,1(28)	46,2(15)	51,7(31)	46,0(35)	48,9(33)	44,4(26)
4a	63,1(17)	58,2(14)	64,8(28)	57,1(25)	63,2(26)	56,8(20)
5	23,7(34)	21,1(18)	23,9(38)	21,7(42)	23,0(45)	21,2(29)
6	18,9(34)	16,8(18)	19,1(38)	16,9(42)	18,2(45)	16,3(29)
7	69,0(34)	61,2(18)	68,7(38)	63,5(42)	67,2(45)	61,0(29)
8	135,2(17)	124,6(11)	137,3(22)	125,1(22)	138,2(31)	120,5(19)
9	43,7(20)	39,7(12)	45,1(21)	39,0(25)	42,8(31)	38,1(16)
10	46,2(28)	41,6(16)	47,8(32)	41,8(30)	46,0(37)	40,2(26)
7 : 1	21,9(31)	20,3(16)	20,9(33)	20,4(38)	20,4(43)	20,0(28)
6 : 5	79,8(33)	78,9(18)	79,7(38)	78,0(42)	79,5(45)	76,9(29)
			Šlaunikaulis — *femur*			
1	456,1(39)	423,9(19)	467,8(37)	424,7(43)	451,3(49)	422,5(40)
2	453,5(38)	421,1(19)	463,5(35)	421,0(43)	449,0(49)	419,1(39)
6	29,3(39)	26,3(19)	29,2(42)	24,8(49)	28,4(49)	25,2(40)
7	29,0(38)	27,4(20)	28,5(43)	25,9(49)	28,6(50)	26,9(40)
8	91,7(39)	84,2(20)	90,1(42)	79,6(49)	88,6(49)	80,7(40)
9	33,6(39)	31,7(21)	33,6(42)	31,2(48)	33,2(50)	30,7(40)
10	28,8(39)	27,4(21)	27,6(42)	25,4(47)	27,4(50)	24,9(40)
18	47,5(28)	44,7(16)	48,7(25)	43,3(35)	47,7(41)	42,5(35)
19	47,6(29)	43,8(15)	48,1(23)	43,1(28)	47,0(27)	42,0(30)
20	149,6(26)	134,1(14)	153,6(16)	136,7(27)	149,4(25)	133,0(30)
21	82,9(26)	75,4(14)	83,1(20)	73,7(22)	81,3(27)	73,3(23)
6+7 : 2	13,1(36)	12,8(19)	12,5(35)	12,1(43)	12,7(49)	12,5(39)
8 : 2	20,4(38)	20,1(19)	19,5(35)	19,3(43)	19,8(49)	19,3(39)
6 : 7	100,9(37)	96,8(20)	102,1(42)	95,7(48)	98,8(49)	94,0(40)
10 : 9	87,3(39)	87,5(20)	82,9(42)	81,4(47)	82,9(50)	81,5(40)
R(1)	250,7(31)	223,3(14)	249,0(22)	231,1(32)	249,4(7)	226,7(3)
U(1)	270,7(21)	244,8(13)	269,5(16)	251,8(22)	271,8(8)	251,0(1)
T(1)	359,2(35)	337,4(19)	378,7(35)	341,2(36)	354,1(16)	338,6(5)
F(1)	361,7(4)	325,5(4)	363,1(6)	334,9(11)	352,0(6)	324,0(1)

* požymių pavadinimus žr. 17 lent.

67 lentelės tęsinys

Požymio Nr. pagal Martiną	Vakarų aukštaičiai šiauliškiai		Vakarų aukštaičiai kauniškiai		Vakarų ir rytų aukštaičių paribys	
	vyrai	moterys	vyrai	moterys	vyrai	moterys
			Zastikaulis — *humerus*			
1	327,8(112)	304,4(68)	325,8(47)	304,3(31)	333,9(46)	307,3(20)
2	323,2(106)	301,6(66)	322,7(46)	302,7(32)	326,0(42)	303,4(18)
3	50,6(93)	45,4(60)	48,7(38)	45,3(25)	49,6(38)	46,1(15)
4a	64,0(81)	57,6(38)	62,4(42)	57,2(21)	64,6(34)	57,7(10)
5	23,1(111)	21,4(70)	22,8(72)	21,2(52)	23,7(46)	22,4(20)
6	18,5(111)	16,5(70)	18,0(72)	16,2(52)	18,2(46)	17,2(20)
7	68,1(109)	62,8(70)	67,1(73)	61,7(52)	69,0(46)	64,7(20)
8	138,7(56)	123,9(36)	139,3(30)	127,1(14)	136,7(18)	124,7(11)
9	43,3(70)	39,3(44)	43,0(30)	38,9(16)	42,6(24)	36,9(13)
10	46,6(95)	41,7(60)	45,4(45)	41,7(30)	46,1(43)	41,1(18)
7 : 1	20,8(107)	20,4(65)	21,0(43)	20,6(30)	20,9(46)	21,1(20)
6 : 5	79,5(110)	77,7(70)	79,0(72)	76,8(50)	76,7(46)	77,1(20)
			Slaunikaulis — *femur*			
1	450,9(116)	421,9(68)	444,5(73)	424,3(49)	455,9(49)	423,1(26)
2	448,8(116)	419,8(66)	441,9(70)	420,6(47)	453,7(48)	419,3(25)
6	28,5(118)	25,9(67)	27,8(84)	24,6(60)	28,7(49)	26,0(25)
7	28,2(117)	26,5(67)	27,3(84)	25,3(61)	28,0(50)	26,2(26)
8	88,8(116)	82,4(67)	86,7(84)	79,1(59)	89,1(49)	82,0(26)
9	32,8(114)	30,9(67)	32,1(80)	29,9(58)	32,9(50)	30,5(26)
10	27,6(115)	25,7(66)	26,9(80)	24,9(59)	27,1(49)	25,2(26)
18	47,5(105)	43,0(65)	47,0(51)	43,1(44)	47,9(47)	42,8(20)
19	47,3(100)	42,6(54)	46,7(54)	43,3(30)	47,5(37)	43,2(17)
20	149,6(89)	134,2(51)	148,8(41)	137,1(27)	150,6(29)	138,6(14)
21	81,2(88)	74,3(45)	80,6(37)	75,8(15)	81,4(39)	75,7(8)
6+7 : 2	12,6(115)	12,5(62)	12,6(69)	12,1(47)	12,5(47)	12,6(25)
8 : 2	19,8(115)	19,7(62)	19,4(70)	19,1(47)	19,6(47)	19,6(25)
6 : 7	101,0(117)	97,7(67)	102,2(84)	97,5(60)	102,1(48)	100,5(26)
10 : 9	84,2(114)	83,7(66)	84,1(80)	83,3(58)	82,7(49)	83,4(26)
R(1)	247,9(57)	222,0(31)	245,3(41)	229,0(26)	—	230,0(1)
U(1)	269,0(46)	241,7(24)	265,1(31)	253,9(14)	—	—
T(1)	363,9(63)	340,5(51)	354,6(58)	335,6(29)	369,0(36)	344,3(21)
F(1)	362,2(14)	320,3(9)	356,9(8)	318,2(4)	—	—

67 lentelės tęsinys

Požymio Nr. pagal Martiną	Rytų aukštaičiai panevėžiškiai		Rytų aukštaičiai anykštėnai ir kupiškėnai		Rytų aukštaičiai uteniškiai	
	vyrai	moterys	vyrai	moterys	vyrai	moterys
			Žastikaulis — *humerus*			
1	329,8(45)	311,9(45)	334,6(50)	304,3(37)	324,9(60)	308,5(22)
2	324,7(33)	309,8(36)	331,0(47)	302,3(30)	319,0(49)	303,2(20)
3	50,4(27)	45,3(25)	51,4(39)	46,6(30)	49,4(45)	46,7(15)
4a	63,5(30)	57,2(22)	63,7(38)	58,2(27)	62,7(47)	58,0(11)
5	23,9(45)	20,9(48)	23,4(51)	21,7(39)	22,7(66)	21,2(23)
6	18,8(45)	16,7(48)	18,4(50)	16,8(39)	17,7(66)	16,3(23)
7	70,0(45)	61,7(48)	73,0(51)	66,5(39)	67,0(66)	62,2(23)
8	138,9(21)	125,6(24)	147,2(24)	132,1(20)	138,3(30)	128,4(12)
9	44,2(23)	39,2(24)	44,2(30)	39,1(22)	43,6(33)	39,4(13)
10	46,7(31)	42,6(26)	46,7(44)	42,7(30)	45,8(45)	43,4(16)
7 : 1	21,3(42)	19,4(43)	21,8(50)	21,9(37)	20,6(60)	20,1(21)
6 : 5	79,4(44)	78,8(47)	78,3(50)	77,4(39)	77,9(66)	77,5(23)
			Šlaunikaulis — *femur*			
1	453,4(51)	424,8(58)	452,9(69)	420,6(57)	441,0(62)	415,0(32)
2	449,8(48)	421,5(54)	451,4(68)	418,2(57)	438,6(62)	412,5(32)
6	28,0(55)	24,8(57)	28,9(67)	26,1(59)	27,4(63)	25,4(30)
7	27,3(57)	25,5(56)	28,7(66)	26,1(60)	27,3(63)	26,1(31)
8	86,6(55)	79,6(54)	92,9(66)	84,9(58)	85,5(63)	80,7(32)
9	32,1(60)	29,9(57)	33,4(67)	30,8(59)	32,5(63)	30,4(30)
10	27,5(59)	25,1(57)	28,3(68)	25,4(59)	26,4(64)	25,3(30)
18	47,7(45)	43,4(38)	48,6(59)	43,9(51)	46,6(48)	42,3(29)
19	47,2(40)	43,1(32)	48,3(55)	44,1(52)	46,9(44)	42,2(26)
20	149,2(36)	136,6(29)	156,2(51)	143,3(39)	147,8(43)	133,1(24)
21	82,2(24)	75,1(17)	81,5(44)	76,3(32)	79,8(43)	74,1(16)
6+7 : 2	12,4(50)	12,0(50)	12,8(64)	12,5(56)	12,4(60)	12,5(30)
8 : 2	19,6(49)	19,0(48)	20,6(65)	20,3(56)	19,3(58)	19,5(32)
6 : 7	102,5(56)	97,1(56)	100,9(66)	100,5(59)	98,4(63)	97,1(30)
10 : 9	85,9(58)	84,0(57)	85,4(67)	85,1(59)	81,6(63)	83,4(30)
R(1)	247,5(24)	234,4(21)	244,0(3)	235,5(4)	245,1(18)	219,5(8)
U(1)	263,9(11)	254,8(16)	—	254,3(3)	267,2(15)	245,1(7)
T(1)	359,9(42)	343,4(34)	357,4(20)	338,0(25)	349,6(39)	329,7(16)
F(1)	357,0(7)	343,0(1)	358,5(2)	351,5(2)	361,0(5)	—

67 lentelės tęsinys

Požymio Nr. pagal Martiną	Pietų aukštaičiai	
	vyrai	moterys
Žastikaulis — *humerus*		
1	321,7(70)	299,3(47)
2	316,7(70)	294,3(44)
3	49,9(66)	45,4(41)
4a	62,9(60)	55,8(32)
5	23,0(74)	20,8(58)
6	18,7(75)	15,9(54)
7	67,8(82)	60,0(54)
8	139,7(46)	124,1(25)
9	42,3(45)	38,8(30)
10	45,7(65)	41,4(50)
7 : 1	21,1(67)	19,9(44)
6 : 5	80,6(74)	76,5(52)
Šlaunikaulis — *femur*		
1	446,8(82)	414,3(61)
2	443,4(78)	409,8(58)
6	28,1(85)	25,1(70)
7	27,8(85)	25,5(67)
8	88,5(92)	79,9(66)
9	32,5(84)	30,3(68)
10	27,7(92)	24,8(69)
18	46,9(76)	43,1(54)
19	47,1(75)	42,9(40)
20	150,5(75)	137,5(34)
21	81,1(59)	72,9(34)
6+7 : 2	12,6(85)	12,4(59)
8 : 2	19,9(86)	19,5(58)
6 : 7	101,4(85)	98,4(66)
10 : 9	85,1(91)	82,1(65)
R(1)	241,3(62)	221,8(38)
U(1)	264,1(56)	241,5(25)
T(1)	354,8(72)	331,3(46)
F(1)	361,9(12)	315,5(8)

68 lentelė. XIV—XVIII a. kaimo populiacijų odontoskopija ir odontoglifika *(N/n)*

Serija (žr. 1 ir 35 lent.)	Diastema		Kraudingas		I^2 redukcija balais					
	N	*n*	*N*	*n*	*N*	0	1	2	3	2+3
2	2	0	3	0	1	0	1	0	0	0
5+50	22	2	30	0	19	17	2	0	0	0
7	—	—	3	0	1	1	0	0	0	0
8	5	1	11	0	5	5	0	0	0	0
9	28	5	34	0	27	22	5	0	0	0
10	1	0	4	0	1	1	0	0	0	0
12	3	0	3	0	1	1	0	0	0	0
13+35+77	54	2	71	0	50	40	10	0	0	0
14	22	2	28	0	17	15	2	0	0	0
15+26	2	0	6	0	3	2	1	0	0	0
16	5	0	6	0	4	4	0	0	0	0
20	45	5	66	1	42	34	8	0	0	0
21	5	0	6	0	5	5	0	0	0	0
23	2	0	4	0	2	1	1	0	0	0
24	5	1	10	0	5	4	1	0	0	0
25	39	3	43	0	36	34	2	0	0	0
27	22	3	39	0	17	12	5	0	0	0
31	1	0	1	0	1	1	0	0	0	0
36	19	2	25	0	17	15	2	0	0	0
37	1	0	2	0	—	—	—	—	—	—
41	2	0	3	0	—	—	—	—	—	—
42	1	0	2	0	1	0	1	0	0	0
44+79	7	0	14	0	3	3	0	0	0	0
45	8	0	11	0	8	8	0	0	0	0
47	4	0	5	0	1	1	0	0	0	0
52	1	0	2	0	1	1	0	0	0	0
55	20	0	32	1	16	15	1	0	0	0
57	12	2	25	0	11	11	0	0	0	0
59	12	1	24	0	8	7	1	0	0	0
60	8	0	14	0	—	—	—	—	—	—
62	2	0	3	0	1	1	0	0	0	0
64	24	1	46	0	24	21	2	1	0	1
66	13	2	22	0	14	13	1	0	0	0
70	20	3	36	0	17	14	3	0	0	0
71	6	0	7	0	—	—	—	—	—	—
72	13	1	22	0	11	9	2	0	0	0
75	3	1	5	0	3	2	1	0	0	0
78	16	0	28	1	18	16	2	0	0	0
80	3	0	5	0	—	—	—	—	—	—
82	14	1	24	0	6	6	0	0	0	0
85	11	0	11	0	10	10	0	0	0	0

Serija (žr. 1 ir 35 lent.)	Kastuvo formos I^1 balais					Kastuvo formos I^2 balais				
	N	1	2	3	2+3	*N*	1	2	3	2+3
2	1	0	0	0	0	1	1	0	0	0
5+50	18	1	0	0	0	14	1	1	0	1
7	1	0	0	0	0	1	0	0	0	0
8	6	0	0	0	0	6	2	0	0	0
9	17	2	0	0	0	15	3	0	0	0
10	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
12	1	0	0	0	0	2	1	0	0	0

Serija (žr. 1 ir 35 lent.)	Kastuvo formos I^1 balais					Kastuvo formos I^2 balais				
	N	1	2	3	2+3	N	1	2	3	2+3
13+35+77	41	5	0	0	0	41	6	3	1	4
14	14	2	0	0	0	17	7	0	0	0
15+26	3	0	0	0	0	2	1	0	0	0
16	1	0	0	0	0	1	0	0	0	0
20	40	3	0	0	0	40	6	2	0	2
21	2	0	0	0	0	2	0	0	0	0
23	1	0	0	0	0	1	0	0	0	0
24	3	0	0	0	0	2	0	0	0	0
25	36	2	0	0	0	36	5	3	0	3
27	14	1	0	0	0	17	2	1	0	1
31	1	0	0	0	0	1	0	0	0	0
36	15	0	0	0	0	16	1	0	0	0
37	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
41	3	0	0	0	0	3	0	0	0	0
42	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
44+79	2	0	0	0	0	5	1	0	0	0
45	6	0	0	0	0	5	0	0	0	0
47	—	—	—	—	—	2	1	1	0	1
52	1	0	0	0	0	1	0	0	0	0
55	16	0	0	0	0	16	2	1	0	1
57	8	0	0	0	0	8	2	1	0	1
59	7	0	0	0	0	8	2	0	0	0
60	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
62	1	0	0	0	0	2	1	0	0	0
64	26	4	1	0	1	26	8	2	0	2
66	13	1	0	0	0	13	1	1	0	1
70	20	0	0	0	0	18	1	1	0	1
71	—	—	—	—	—	1	1	0	0	0
72	14	0	0	0	0	8	2	0	0	0
75	3	0	0	0	0	3	0	0	0	0
78	14	1	0	0	0	16	3	1	0	1
80	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
82	6	0	0	0	0	7	2	0	0	0
85	8	1	0	0	0	7	2	0	0	0

Serija (žr. 1 ir 35 lent.)	M^1 tipas					M^2 tipas				
	N	4	4−	3+	3	N	4	4−	3+	3
2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
5+50	10	10	0	0	0	7	0	2	3	2
7	1	1	0	0	0	—	—	—	—	—
8	3	3	0	0	0	1	0	0	1	0
9	25	25	0	0	0	11	3	7	1	0
10	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
12	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
13+35+77	49	49	0	0	0	24	3	14	7	0
14	9	9	0	0	0	6	2	4	0	0
15+26	2	2	0	0	0	1	0	1	0	0
16	1	1	0	0	0	—	—	—	—	—
20	23	22	1	0	0	15	4	7	4	0
21	2	2	0	0	0	1	0	0	1	0
23	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
24	3	3	0	0	0	3	0	1	2	0
25	27	26	1	0	0	26	5	14	6	1

Serija (žr. 1 ir 35 lent.)	M^1 tipas					M^2 tipas				
	N	4	4−	3+	3	*N*	4	4−	3+	3
27	21	18	3	0	0	6	1	4	1	0
31	1	1	0	0	0	—	—	—	—	—
36	8	7	1	0	0	7	3	3	0	1
37	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
41	2	2	0	0	0	2	0	1	1	0
42	1	1	0	0	0	—	—	—	—	—
44+79	7	7	0	0	0	7	1	2	4	0
45	11	11	0	0	0	5	1	3	1	0
47	2	2	0	0	0	2	0	1	1	0
52	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
55	18	17	1	0	0	10	0	8	1	1
57	14	14	0	0	0	3	0	3	0	0
59	9	8	1	0	0	6	0	3	3	0
60	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
62	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
64	11	10	1	0	0	8	1	4	2	1
66	9	9	0	0	0	9	0	7	2	0
70	11	11	0	0	0	10	0	6	3	1
71	1	1	0	0	0	—	—	—	—	—
72	9	7	2	0	0	3	1	1	1	0
75	1	1	0	0	0	1	0	0	1	0
78	14	14	0	0	0	6	0	5	1	0
80	1	1	0	0	0	—	—	—	—	—
82	9	9	0	0	0	6	1	3	2	0
85	10	10	0	0	0	7	1	3	3	0

Serija (žr. 1 ir 35 lent.)	M_1 vainiko forma												
	N	*Y*6	+6	*X*6	Σ6	*Y*5	+5	*X*5	Σ5	*Y*4	+4	*X*4	Σ4
2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
5+50	7	0	0	0	0	3	4	0	7	0	0	0	0
7	1	0	0	0	0	1	0	0	1	0	0	0	0
8	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
9	11	0	0	0	0	4	3	0	10	0	1	0	1
10	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
12	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
13+35+77	24	1	1	0	2	6	9	2	20	0	1	0	2
14	3	0	1	0	1	0	2	0	2	0	0	0	0
15+26	2	0	0	0	0	2	0	0	2	0	0	0	0
16	1	0	0	0	0	0	1	0	1	0	0	0	0
20	13	0	0	0	0	6	5	0	12	0	1	0	1
21	1	0	0	0	0	1	0	0	1	0	0	0	0
23	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
24	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
25	5	0	0	0	0	1	1	0	5	0	0	0	0
27	14	0	0	0	0	6	6	0	13	1	0	0	1
31	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
36	3	0	0	0	0	2	1	0	3	0	0	0	0
37	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
41	2	0	0	0	0	1	1	0	2	0	0	0	0
42	1	0	0	0	0	0	1	0	1	0	0	0	0
44+79	4	0	0	0	0	2	0	0	4	0	0	0	0
45	10	0	1	0	1	2	7	0	9	0	0	0	0
47	1	0	0	0	0	0	1	0	1	0	0	0	0

Serija (žr. 1 ir 35 lent.)	M_1 vainiko forma												
	N	Y6	+6	X6	Σ6	Y5	+5	X5	Σ5	Y4	+4	X4	Σ4
52	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
55	9	0	0	0	0	6	3	0	9	0	0	0	0
57	7	0	0	0	0	1	6	0	7	0	0	0	0
59	4	0	0	0	0	2	2	0	4	0	0	0	0
60	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
62	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
64	3	0	0	0	0	0	2	0	3	0	0	0	0
66	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
70	2	0	0	0	0	0	2	0	2	0	0	0	0
71	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
72	4	0	0	0	0	1	3	0	4	0	0	0	0
75	1	0	0	0	0	1	0	0	1	0	0	0	0
78	10	0	0	0	0	4	5	0	10	0	0	0	0
80	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
82	3	0	0	0	0	0	0	0	3	0	0	0	0
85	5	0	0	0	0	1	3	0	4	0	1	0	1

Serija (žr. 1 ir 35 lent.)	M_2 vainiko forma										Distalinė trigonido ketera	
	N	Y5	+5	X5	Σ5	Y4	+4	X4	Σ4	Y3	N	n
2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
5+50	4	0	0	0	0	0	2	2	4	0	7	0
7	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
8	1	0	0	0	0	0	0	1	1	0	—	—
9	6	1	0	0	1	0	3	2	5	0	11	0
10	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
12	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
13+35+77	7	0	0	0	0	1	5	0	6	1	21	0
14	3	0	0	1	1	0	2	0	2	0	5	0
15+26	1	0	0	0	0	0	1	0	1	0	2	0
16	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	0
20	8	0	0	0	1	0	5	2	7	0	12	0
21	1	0	0	1	1	0	0	0	0	0	3	0
23	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
24	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
25	10	1	0	1	2	0	5	3	8	0	6	0
27	3	0	0	0	0	1	2	0	3	0	13	0
31	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
36	1	0	0	0	0	0	0	1	1	0	3	0
37	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
41	1	0	0	0	0	0	1	0	1	0	2	0
42	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	0
44+79	3	0	0	0	0	0	1	2	3	0	4	0
45	4	0	0	1	1	0	3	0	3	0	11	0
47	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	0
52	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
55	6	0	1	0	1	0	4	1	5	0	13	0
57	3	0	0	0	0	0	2	1	3	0	7	0
59	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	4	0
60	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
62	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
64	4	0	0	1	1	0	2	1	3	0	7	0
66	2	0	0	0	0	0	2	0	2	0	—	—
70	3	0	0	0	0	0	2	1	3	0	1	0

Serija (žr. 1 ir 35 lent.)	M_2 vainiko forma										Distalinė trigonido ketera	
	N	Y5	+5	X5	Σ5	Y4	+4	X4	Σ4	Y3	N	n
71	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
72	1	0	1	0	1	0	0	0	0	0	4	0
75	1	0	0	0	0	0	1	0	1	0	1	0
78	5	0	0	0	0	0	3	2	5	0	10	0
80	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
82	2	0	0	0	0	0	2	0	2	0	—	—
85	3	0	0	0	0	1	2	0	3	0	5	0

Serija (žr. 1 ir 35 lent.)	Laužta metakonido raukšlė		T.a.m.l.		M_1 2 med variantai			
	N	n	N	n	N	II	III	jc
2	—	—	—	—	—	—	—	—
5+50	5	1	7	0	3	2	1	0
7	—	—	1	0	—	—	—	—
8	—	—	1	0	—	—	—	—
9	8	0	11	0	7	2	1	4
10	—	—	—	—	—	—	—	—
12	—	—	—	—	—	—	—	—
13+35+77	21	0	22	0	18	6	3	9
14	5	0	5	0	3	0	1	2
15+26	2	0	2	0	2	0	1	1
16	1	0	1	0	1	0	1	0
20	7	0	12	0	6	0	1	5
21	1	0	3	0	1	0	0	1
23	—	—	—	—	—	—	—	—
24	—	—	—	—	—	—	—	—
25	6	0	6	0	4	0	0	4
27	12	0	13	0	10	2	1	7
31	—	—	—	—	—	—	—	—
36	2	0	2	0	2	1	0	1
37	—	—	—	—	—	—	—	—
41	2	0	2	0	—	—	—	—
42	1	0	1	0	1	0	1	0
44+79	2	0	4	0	2	0	1	1
45	9	0	11	0	7	3	0	4
47	1	0	1	0	1	1	0	0
52	—	—	—	—	—	—	—	—
55	10	0	13	0	6	2	1	3
57	7	1	6	0	6	2	1	3
59	4	0	4	0	4	2	1	1
60	—	—	—	—	—	—	—	—
62	—	—	—	—	—	—	—	—
64	5	0	7	0	5	3	1	1
66	—	—	1	0	—	—	—	—
70	1	0	4	0	—	—	—	—
71	—	—	—	—	—	—	—	—
72	4	0	4	0	4	1	0	3
75	—	—	1	0	—	—	—	—
78	6	0	10	1	7	1	3	3
80	—	—	—	—	—	—	—	—
82	—	—	—	—	—	—	—	—
85	3	0	7	1	3	0	0	3

Serija (žr. 1 ir 35 lent.)	M^1 1 *pa* forma				M_2 1 ir 2 *end* vieta		
	N	1	2	3	*N*	Lygiagreti eiga	*D+T*
2	—	—	—	—	—	—	—
5+50	6	3	2	1	3	2	1
7	1	0	1	0	—	—	—
8	—	—	—	—	—	—	—
9	13	6	6	1	3	3	0
10	—	—	—	—	—	—	—
12	—	—	—	—	—	—	—
13+35+77	24	10	14	0	4	4	0
14	2	1	0	1	2	2	0
15+26	1	0	1	0	1	0	1
16	1	0	1	0	—	—	—
20	6	1	5	0	2	1	1
21	1	0	1	0	1	0	1
23	—	—	—	—	—	—	—
24	—	—	—	—	—	—	—
25	3	1	2	0	1	0	1
27	15	5	9	1	1	1	0
31	—	—	—	—	—	—	—
36	2	0	2	0	1	0	1
37	—	—	—	—	—	—	—
41	2	0	2	0	—	—	—
42	1	0	1	0	—	—	—
44+79	3	1	2	0	1	1	0
45	7	3	3	1	—	—	—
47	—	—	—	—	—	—	—
52	—	—	—	—	—	—	—
55	11	1	10	0	4	1	3
57	11	6	5	0	3	1	2
59	4	2	2	0	—	—	—
60	—	—	—	—	—	—	—
62	—	—	—	—	—	—	—
64	5	1	4	0	2	0	2
66	—	—	—	—	—	—	—
70	1	0	1	0	1	0	1
71	1	0	1	0	—	—	—
72	6	0	5	1	—	—	—
75	—	—	—	—	—	—	—
78	9	1	7	1	1	0	1
80	—	—	—	—	—	—	—
82	—	—	—	—	—	—	—
85	5	2	3	0	—	—	—

LITERATŪRA

SANTRUMPOS, VARTOJAMOS BIBLIOGRAFIJOJE

AJPA — *American Journal of Physical Anthropology*
ATL — Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje / LTSR MA Istorijos institutas
LA — Lietuvos archeologija / LTSR MA Istorijos institutas
LIM — Lietuvos istorijos metraštis / LTSR MA Istorijos institutas
MADA — Lietuvos TSR MA darbai, A serija
MAE — *Materiały antropologiczno archeologiczne i etnograficzne, wydawane staraniem Komisyi antropologicznej Akademii Umiejętności w Krakowie*
RPA — *Rozprawy wydziału matematyczno-przyrodniczego Polskiej Akademii Umiejętności w Krakowie*
BA — Вопросы антропологии, Москва
ПЭИБ — Проблемы этнической истории балтов: Тезисы докладов / Ин-т истории АН ЛатвССР
ПЭЭИБ — Проблемы этногенеза и этнической истории балтов / Ин-т истории АН ЛитССР
ТИЭ — Труды Института этнографии им. Н. Н. Миклухо-Маклая АН СССР, Москва

1. *Basalykas A.* Lietuvos TSR fizinė geografija. V., 1958. T. 1.
2. *Basanavičius J.* Mano gyvenimo kronika ir nervų ligos istorija (1851—1922) // Lietuvių tauta. 1935. T. 5, kn. 1. P. 1—170.
3. *Česnys G.* Jakštaičių XIV—XVII a. gyventojų paleodemografija ir antropologija // LA. V., 1979. T. 1. P. 122—151.
4. *Česnys G.* Jono Basanavičiaus antropologinis palikimas: analizė ir interpretacija // Medicina / LTSR aukštųjų m-klų mokslo darbai. V., 1985. T. 24. P. 156—173.
5. *Česnys G.* Lietuvių kraniologijos dabartis ir gairės rytdienai // ATL 1976—1977 metais. V., 1978. P. 62—70.
6. *Česnys G.* Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės demografiniai rodikliai 1790 m. gyventojų surašymo duomenimis // LIM 1980. V., 1981. P. 5—17.
7. *Česnys G.* I m. e. tūkstantmečio Lietuvos gyventojų paleodemografijos metmenys: Plinkaigalio kapinynas // ATL 1982 ir 1983 metais. V., 1984. P. 148—150.
8. *Česnys G.* III—XI a. žemaičiai kraniologijos aspektu // LA. V., 1984. T. 3. P. 141—151.
9. *Česnys G., Pavilonis S.* Lietuvos antropologijos bibliografija (1470—1970). V.: LTSR Sveikatos aps. m-ja, Valst. moksl. medicinos b-ka, 1974.
10. *Česnys G., Urbanavičius V.* Archeologiniai tyrinėjimai Kavarsko vienkiemiuose 1974 ir 1975 metais // ATL 1974 ir 1975 metais. V., 1978. P. 162—167.
11. *Česnys G., Urbanavičius V.* Diktarų (Anykščių raj.) senkapis // ATL 1976—1977 metais. V., 1978. P. 191—202.
12. *Česnys G., Urbanavičius V.* Gėluvos kalvinistų bažnyčios ir kapinių tyrinėjimai 1974 metais // ATL 1974 ir 1975 metais. V., 1978. P. 158—162.
13. *Česnys G., Urbanavičius V.* M. e. I tūkstantmečio vidurio rytų Lietuvos gyventojų antropologija // MADA, 1984. T. 3(88). P. 56—68.

14. *Dundulienė P.* Badas ir maras Lietuvoje feodalizmo laikais // Istorija / LTSR aukšt. m-klų mokslo darbai. V., 1963. T. 4. P. 105—122.

15 *Dundulienė P.* Žemdirbystė Lietuvoje: Nuo seniausių laikų iki 1917 metų. V., 1963.

16. *Jablonskis K.* Ar Mažosios Lietuvos lietuviai autochtonai? // K. Jablonskis. Istorija ir jos šaltiniai. V., 1979. P. 131—139.

17. *Jankauskas R., Česnys G.* Kaukolės skliauto chirurginės intervencijos Lietuvoje (paleopatologinis tyrimas) // Sveikatos apsauga, 1984. Nr. 8(344). P. 35—39.

18. *Jurginis J., Lukšaitė I.* Lietuvos kultūros istorijos bruožai: Feodalizmo epocha iki aštuonioliktojo amžiaus. V., 1981.

19. *Jurginis J., Merkys V., Tautavičius A.* Vilniaus miesto istorija nuo seniausių laikų iki Spalio revoliucijos. V., 1968. 399 p.

20. *Kuncevičius A.* Makrickų plokštinis kapinynas // ATL 1982 ir 1983 metais. V., 1984. P. 123—124.

21. *Kuncienė O.* Aščiagalio plokštinis kapinynas // ATL 1982 ir 1983 metais. V., 1984. P. 124—126.

22. Lietuvos TSR archeologijos atlasas. V., 1977. Kn. 3.

23. Medicinos terminų žodynas. V., 1980. 993 p.

24. *Michelbertas M.* Prekybiniai ryšiai su Romos imperija // Lietuvos gyventojų prekybiniai ryšiai I—XIII a. V.: Lietuvos TSR MA Istorijos inst., 1972. P. 5—125.

25. *Papreckienė I.* Akmens amžiaus kaukolių odontologiniai duomenys // ATL 1980 ir 1981 metais. V., 1982. P. 20—23.

26. *Patkauskas S.* Plaučiškių pilkapių (Pakruojo raj.) tyrinėjimai 1978 metais // ATL 1978 ir 1979 metais. V., 1980. P. 50—53.

27. *Pavilonis S.* Augimas ir vystymasis lytinio brendimo periodu // L. Steponaitienė, S. Pavilonis. Vaikų lytinis brendimas. V., 1971. P. 9—62.

28. *Pavilonis S., Adomaitis A.* Lietuvių ūgis per pastarąjį šimtmetį ir dabar // Sveikatos apsauga, 1984. Nr. 9. P. 16—19.

29. *Pavilonis S., Česnys G.* Lietuvos antropologijos istorijos bruožai // Medicina / LTSR aukšt. m-klų mokslo darbai. V., 1970. T. 12. P. 5—26.

30. *Piročkinas A., Šidlauskas A.* Mokslas senajame Vilniaus universitete. V., 1984.

31. *Svetikas E.* Didžiasalio plokštinis kapinynas // ATL 1982 ir 1983 metais. V., 1984. P. 133—135.

32. *Svetikas E.* Leipalingio plokštinis kapinynas // ATL 1982 ir 1983 metais. V., 1984. P. 135—138.

33. *Štarkas J., Leipuvienė S., Sivytė K.* Mikroelemento fluoro kiekiai Lietuvos požeminiuose vandenyse. V., 1968. 115 p.

34. *Tautavičius A.* Archeologijos paminklų tyrinėjimai Lietuvoje 1981 metais // LIM 1981. V., 1982. P. 163—166.

35. *Tautavičius A.* Archeologiniai kasinėjimai respublikoje 1971 metais // LIM 1972. V., 1973. P. 283—285.

36. *Tautavičius A.* Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1979 metais // LIM 1979. V., 1981. P. 159—163.

37. *Tautavičius A.* Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1975 metais // LIM 1976. V., 1977. P. 144—147.

38. *Tautavičius A.* Archeologinių paminklų tyrinėjimai Lietuvoje 1980 metais // LIM 1980. V., 1981. P. 163—167.

39. *Tautavičius A.* Archeologinių paminklų tyrinėjimai 1977 metais // LIM 1977. V., 1978. P. 186—190.

40. *Tautavičius A.* Archeologinių paminklų tyrinėjimai 1976 metais // LIM 1976. V., 1977. P. 159—163.

41. *Tautavičius A.* Iš XIV a. Vilniaus gyventojų buities // Iš lietuvių kultūros istorijos. V., 1958. T. 1. P. 94—103.

42. *Tautavičius A.* Kiti tyrinėti paminklai // ATL 1982 ir 1983 metais. V., 1984. P. 159—164.

43. *Urbanavičius V.* Ažugirių (Utenos raj.) senkapis // ATL 1976—1977 metais. V., 1978. P. 210—215.

44. *Urbanavičius V.* Gervėnų Siurpkalnio tyrinėjimai // ATL 1982 ir 1983 metais. V., 1984. P. 140—142.

45. *Urbanavičius V.* Jakštaičių senkapis // LA. V., 1979. T. 1. P. 122—151.

46. *Urbanavičius V.* XIV—XVII amžių monetos Lietuvos kapinynuose // MADA, 1967. T. 2(24). P. 61—74.

47. *Urbanavičius V.* Laidosena Lietuvoje XIV—XVII amžiais // MADA, 1966. T. 3(22). P. 105—119.

48. *Urbanavičius V.* Obelių kapinyno tyrinėjimai // ATL 1980 ir 1981 metais. V., 1982. P. 57—59.

48. *Urbanavičius V.* Rumšiškėnai XIV—XVI amžiais // *Acta Historica Lithuanica.* V., 1970. T. 6.

50. *Urbanavičius V.* Ruseinių senkapio (Kėdainių raj.) tyrinėjimai 1968—1969 metais // ATL 1968 ir 1969 m. V., 1970. P. 86—89.

51. *Urbanavičius V.* Slapgirio kaimo (Kelmės raj.) senkapis // MADA, 1967. T. 1(23). P. 51—67.

52. *Vaitkunskienė L., Merkevičius A.* Spalvotųjų metalų dirbiniai ir jų gamyba // Lietuvių materialinė kultūra IX—XIII amžiuje. V.: LTSR MA Istorijos inst. 1978. T. 1. P. 89—116.

53. *Vėlius N.* Senovės baltų pasaulėžiūra: Struktūros bruožai. V., 1983. 309 p.

54. *Volkaitė-Kulikauskienė R.* Lietuva valstybės susidarymo išvakarėse // Lietuvių materialinė kultūra IX—XIII amžiuje. V., LTSR MA Istorijos inst., 1978. T. 1. P. 4—13.

55. *Volkaitė-Kulikauskienė R.* Lietuviai IX—XII amžiais. V., 1970. 296 p.

56. *Volkaitė-Kulikauskienė R.* Zemdirbystė, gyvulininkystė ir medžioklė // Lietuvių materialinė kultūra IX—XIII amžiuje. V.: LTSR MA Istorijos inst., 1978. T. 1. P. 48—72.

57. *Zinkevičius Z.* Lietuvių antroponimika: Vilniaus lietuvių asmenvardžiai XVII a. pradžioje. V., 1977. 304 p.

58. *Zinkevičius Z.* Lietuvių dialektologija. V., 1966. 542 p.

59. *Zinkevičius Z.* Lietuvių kalbos istorija. V., 1984. T. 1. 390 p.

60. *Žilinskas J.* Lietuvių kaukolės dėžė. K., 1927. 135 p.

61. *Žilinskas J.* Lietuvių protėviai. K.: Spaudos fondas, 1937. 143 p.

62. *Žilinskas J., Jurgutis A. Crania Lithuanica:* XX amžiaus ir iškastinės lietuvių kaukolės // Darbai / Vytauto Didžiojo un-tas. Medicinos fak., 1935. T. 5, kn. 3. P. 303—468.

63. *Алексеев В. П.* География человеческих рас. М.: Мысль, 1974.

64. *Алексеев В. П.* Модусы расообразования и географическое распространение генов расовых признаков // Сов. этнография. 1967. № 1. С. 3—26.

65. *Алексеев В. П.* Остеометрия: Методика антропологических исследований. М.: Наука, 1966.

66. *Алексеев В. П.* О двух противоположных тенденциях в расообразовании // ВА. 1970. Вып. 35. С. 31—47.

67. *Алексеев В. П.* Происхождение народов Восточной Европы (краниологическое исследование). М.: Наука, 1969.

68. *Алексеев В. П., Дебец Г. Ф.* Краниометрия: Методика антропологических исследований. М.: Наука, 1964. 128 с.

69. *Алексеева Т. И.* О некоторых особенностях сложения антропологического типа славян // Этногенез белорусов. Минск, 1973. С. 79—82.

70. *Алексеева Т. И.* Этногенез восточных славян по данным антропологии. М.: Изд-во Моск. ун-та, 1973.

71. *Алексеева Т. И., Коваленко В. Ю.* Морфофункциональная характеристика посткраниального скелета азиатских эскимосов // Палеоантропология Сибири. М., 1980. С. 131—153.

72. *Бальчюнене И.* Одонтологический тип населения Литовской ССР // ПЭЭИБ. Вильнюс, 1985. С. 158—166.

73. *Бальчюнене И.* Редукционные изменения одонтометрических признаков // Достижения морфологии для медицины и сельского хозяйства. Вильнюс, 1985. С. 10.

74. *Бальчюнене И.* Эпохальные сдвиги некоторых признаков одонтоглифики // Достижения морфологии для медицины и сельского хозяйства. Вильнюс, 1985. С. 11.

75. *Беляков Ю. А.* Зубочелюстная система при эндокринных заболеваниях. М.: Медицина, 1983.

76. *Боровский Е. В., Леус П. А.* Кариес зубов. М.: Медицина, 1979.

77. *Бунак В. В.* Об эволюции формы черепа человека // ВА. 1968. Вып. 30. С. 3—16.

78. *Бунак В. В.* Происхождение и этническая история русского народа // ТИЭ. М., 1965. Т. 88.

79. *Бунак В. В.* Соотношение длины сегментов и полная длина тела по измерениям на скелетах (сравнительная характеристика двух групп) // ВА. 1961. Вып. 7. С. 41—65.

80. *Бунак В. В.* Структурные изменения черепа в процессе брахикефализации // Тр. V всесоюз. съезда анатомов, гистологов и эмбриологов. Л., 1951. С. 116—120.

81. *Бунак В. В.* Череп человека и стадии его формирования у ископаемых людей и современных рас // ТИЭ. М., 1959. Т. 49. 284.

82. *Витов М. В., Марк К. Ю., Чебоксаров Н. Н.* Этническая антропология Восточной Прибалтики // Тр. Прибалт. объед. комплекс. экспедиции. М., 1959. Т. 2.

83. *Гармус А. К.* Возможности идентификации личности по костям голени. Автореф. дис. ... канд. мед. наук. Каунас, 1974.

84. *Гравере Р. У.* Одонтологическая характеристика древнего и современного населения Латвии в связи с этнической историей латышей. Автореф. дис. ... канд. ист. наук: 03.00.14. М., 1978.

85. *Гравере Р. У.* Одонтологическая характеристика древнейшего населения Латвии и фатьяновцев // Изв. АН ЛатвССР. 1977. № 4. С. 78—93.

86. *Гравере Р. У.* Одонтологическая характеристика карел // Изв. АН ЛатвССР. 1982. № 6. С. 81—93.

87. *Гусева И. С.* Динамика хронологической изменчивости признаков профилированности орбитального и подносового отделов лицевого скелета // ВА. 1965. Вып. 21. С. 65—84.

88. *Дебец Г. Ф.* О путях заселения северной полосы Русской равнины и Восточной Прибалтики // Сов. этнография. 1961. № 6. С. 51—69.

89. *Дебец Г. Ф.* Палеоантропология СССР. М.: Изд-во АН СССР, 1948.

90. *Денисова Р. Я.* Антропология древних балтов. Рига: Зинатне, 1975.

91. *Денисова Р. Я.* Генезис балтов (по данным антропологии) // ПЭЭИБ: Тез. докл. Рига, 1977. С. 66—68.

92. *Денисова Р. Я.* К истории формирования антропологического состава восточных латышей и восточных литовцев // Изв. АН ЛатвССР. 1958. № 3, вып. 128. С. 17—24.

93. *Денисова Р. Я.* Этногенез латышей (по данным краниологии). Рига: Зинатне, 1977.

94. *Дерябин В. Е.* Многомерная биометрия для антропологов. М.: Изд-во Моск. ун-та, 1983.

95. *Дяченко В. Д.* Деякі питання етнічної історії українського народу за даними антропології // Антропологічний склад українського народу. Київ, 1965. С. 104—125.

96. *Зубов А. А.* Антропологическая одонтология и исторические науки // Сов. этнография. 1965. № 1. С. 3—12.

97. *Зубов А. А.* Географическая изменчивость одонтологических комплексов финно-угорских народов // Финно-угорский сборник: Антропология. Археология. Этнография. М., 1982. С. 134—148.

98. *Зубов А. А.* Одонтология: Методика антропологических исследований. М.: Наука, 1968.

99. *Зубов А. А.* Этническая одонтология. М.: Наука, 1973.

100. *Зубов А. А., Золотарева И. М.* Монголы в мировой систематике одонтологических типов // ВА. 1980. Вып. 64. С. 69—88.

101. *Ильина-Маркосян Л. В., Каламкаров Х. А.* Зубо-челюстные аномалии у детей // Руководство по стоматологии детского возраста. М., 1976. С. 82—109.

102. *Йорданов Й., Бочев В.* Степен на симетрия в долночелюстните кътници у българина // Пробл. стоматол. (НРБ). 1978. № 6. С. 70—76.

103. *Корытный Д. Л.* Патогенетические факторы экспериментального кариеса зубов. Алма-Ата: Наука, 1980.

104. *Куликаускене Р. К.* Образование литовской народности (по данным археологии) // ПЭИБ: Тез. докл. Рига, 1977. С. 61—65.

105. *Кушнер (Кнышев) П. И.* Этнические территории и этнические границы. ТИЭ. М., 1951.

106. *Минков Ц.* Антрополого-одонтологическое исследование современного населения Болгарии. Автореф. дис. ...канд. биол. наук: 03.00.14. М.: 1976.

107. *Моора Х. А., Лиги Х. М.* К вопросу о генезисе феодальных отношений у народов Прибалтики // Проблемы возникновения феодализма у народов СССР. М., 1969. С. 118—153.

108. *Найнис Й.-В.* Антропологическая характеристика длинных костей современных литовцев // ПЭЭИБ, Вильнюс, 1985. С. 183—187.

109. *Найнис Й.-В.* Идентификация личности по проксимальным костям конечностей. Вильнюс: Минтис, 1972.

110. *Найнис Й.-В., Анусявичене О.-В.* О латеральной асимметрии костей предплечья // Проблемы современной антропологии. Минск, 1983. С. 159.

111. *Павилонис С. В.* Антропологический тип литовцев // ПЭЭИБ: Тез. докл. Вильнюс, 1981. С. 74—76.

112. *Папрецкене И. А.* Антрополого-одонтологическая характеристика литовцев // Проблемы эволюционной морфологии человека и его рас. М., 1986. С. 165—171.

113. *Пашуто В. Т.* Образование Литовского государства. М., 1959.

114. *Плохинский Н. А.* Биометрия. М.: Изд-во Моск. ун-та, 1970.

115. *Пурунджан А. Л.* Методические проблемы изучения межгрупповой изменчивости // ВА. 1979. Вып. 61. С. 106—115.

116. *Рычков Ю. Г., Ящук Е. В.* Генетика и этногенез // ВА. 1980. Вып. 64. С. 23—39.

117. *Саливон И. И., Тегако Л. И., Микулич А. И.* Очерки по антропологии Белоруссии. Минск: Наука и техника, 1976.

118. *Таутавичюс А.* Археологические исследования Института истории АН Литовской ССР в 1948—1967 гг. // 20 лет: Археолог. и этнограф. экспедиции Ин-та истории АН ЛитССР (1948—1967). Вильнюс, 1968. С. 5.

119. *Таутавичюс А.* Первобытнообщинный строй. Зарождение классового общества // История Литовской ССР. Вильнюс, 1978. С. 9—23.

120. *Урбанавичюс В.* Могильник Скрябинай // Антропологическая реконструкция и проблемы палеоэтнографии. М., 1973. С. 85—99.

121. *Халдеева Н. И.* Эпохальная динамика одонтологических признаков в некоторых древних и современных популяциях на территории СССР. Автореф. дис. ...канд. ист. наук. М., 1968.

122. *Хрисанфова Е. Н.* Эволюционная морфология скелета человека. М.: Изд-во Моск. ун-та, 1978.

123. *Чеснис Г.* Балты I тысячелетия н. э. (результаты анализа по методу Пенроуза) // Проблемы эволюционной морфологии человека и его рас. М., 1986. С. 243—251.

124. *Чеснис Г.* Изменения длины тела населения Литвы в течение двух тысячелетий нашей эры // ВА. 1984. Вып. 73, С. 56—68.

125. *Чеснис Г.* Этническая антропология балтских племен на территории Литвы в I тысячелетии н. э. // ПЭЭИБ. Вильнюс, 1985. С. 144—158.

126. *Чеснис Г. А., Папрецкене И. А.* Краниология и этническая одонтология населения Литвы XIV—XVIII вв. // Из древнейшей истории балтских народов по данным археологии и антропологии. Рига, 1980. С. 132—137.

127. *Чеснис Г., Урбанавичюс В.* Палеодемография литовских могильников XIV—XVII вв. // ВА. 1977. Вып. 57. С. 165—173.

128. *Штыхов Г. В.* Археологическая карта Белоруссии. Памятники железного века и эпохи феодализма. Вып. 2. Минск: Полымя, 1971.

129. Этническая одонтология СССР / Отв. ред. А. А. Зубов, Н. И. Халдеева. М.: Наука, 1979.

130. *Acsádi G., Nemeskéri I.* History of Human Life Span and Mortality. Budapest: Akadémiai Kiado, 1970.

131. *Anderson D. L., Thompson G. W., Popovich F.* Evolutionary dental changes // AJPA. 1975. Vol. 43, N 1. P. 95—102.

132. *Barden H. S.* Mesiodistal crown size dimensions of permanent and deciduous teeth in Down syndrome // Hum. Biol. 1980. Vol. 52, N 2. P. 247—253.

133. *Berry A. C.* Factors affecting the incidence of non-metrical skeletal variants // J. Anat. 1975. Vol. 120, N 3. P. 519—535.

134. *Bezzenberger A.* Die litauisch-preussische Grenze // Altpreussische Monatsschrift. 1882. Bd. 19, H. 7—8. S. 308—310.

135. *Blanco R., Chakraborty R.* The genetics of shovel shape in maxillary central incisors in man // AJPA. 1976. Vol. 44, N 2. P. 233—236.

136. *Brabant H., Libotte M.* Etat actuel de nos connaissances sur la denture des sujets atteints du syndrome de Down // Filion ad Orestam Ath; Louridi: Livre jubilaire à l'occasion du 65-me anniversaire du professeur Dr. Oreste A. Louridis. Athenae, 1974. P. 46—52.

137. *Brichard M.* Observations anthropologiques sur les dents d'une population estudiantine de l'Université libre de Bruxelles // Bull. Soc. Roy. Belge Anthropol. Préhist., 1969. N 80. P. 21—68.

138. *Calcagno J. M.* Tooth size and biological continuity in the Meroithic, x-group and Christian horizons of Nubia // AJPA. 1984. Vol. 63, N 2. P. 144.

139. *Česnys G.* Changes in body stature of Lithuanians during millennia A. D. // 2nd Anthropological Congress of Áleš Hrdlička. Praha, 1982. P. 407—410.

140. *Cesnys G.* Craniological characteristics of the 14th—17th cc. population in Lithuania. I. Male crania // Przegl. Antropol. 1976. T. 42, Z. 2. S. 233—243.

141. *Česnys G.* Craniological characteristics of the 14th—17th cc. population in Lithuania. III. Non-metric traits // Przegl. Antropol. 1977. T. 43, Z. 2. S. 347—356.

142. *Cesnys G.* On the craniology of the Balts // Ethnogenese europäischer Völker / Hrsg. W. Bernhard,, A. Kandler-Pálsson. Stuttgart; N. Y. 1986. S. 349—361.

143. *Česnys G., Jankauskas R.* Tongue rolling and anthropo-physiological characters of laterality in Lithuanian population // Coll. Antropol. 1983. Vol. 7, N 2. P. 105—116.

144. *Cesnys G., Pavilonis S.* On the terminology of non-metric cranial traits (discreta) // Homo. 1982. Bd 33. H. 2—3. S. 125—130.

145. *Cesnys G., Urbanavičius V.* Materials on the historical demography of Lithuania in the 14th—18th cc. // Anthropologie. Brno, 1978. Vol. 16, N 3. P. 195—203.

146. Cmentarzysko przy ulicy Piekielko // Dziennik Wileński. 1930. N 57, 9 marca.

147. *Finnegan M., McGuire S. A.* Classification systems for discrete variables used in forensic anthropology // AJPA. 1979. Vol. 51, N 4. P. 547—554.

148. *Garn S. M., Osborne R. H., McCabe K. D.* The effect of prenatal factors on crown dimensions // AJPA. 1979. Vol. 51, N 4. P. 665—677.

149. *Gejvall N.-G.* Westerhus, medieval population and church in the light of skeletal remains // Lund. 1960.

150. *Gest T. R., Siegel M. I.* The relationship between organ weights and body weight, facial dimensions and dental dimensions in a population of olive baboons (Papio cynocephalus anubis) // AJPA. 1982. Vol. 57, N 2. P. 192.

151. *Goodman A. H.* The chronologic occurrence of enamel hypoplasias in an industrial sample // AJPA. 1984. Vol. 63, N 2. P. 164.

152. *Grewal M. S.* The rate of genetic divergency of sublines in the C 57 BL strain of mice // Genet. Res. 1962. N 3. P. 226—237.

153. *Guagliardo M. F.* Crown size differences between age groups a possible new indicator of stress in skeletal samples // AJPA. 1981. Vol. 54, N 2. P. 228—229.

154. *Hanihara K.* Crown characters of the deciduous dentition of Japanese-American hybrids // Dental Anthropology / Ed. D. R. Brothwell. Oxford, etc., 1963. P. 105—123.

155. *Hanihara K.* Racial characteristics in the dentition // J. Dent. Res. 1967. N 46. P. 923—926.

156. *Hanihara K., Ueda H.* Crown diameters in Japanese-Americans F_1 hybrids // Ossa. 1979. Vol. 6. P. 105—114.

157. *Harris E. F.* Sex differences in lingual marginal ridging on the human maxillary central incisor // AJPA. 1980. Vol. 52, N 4. P. 541—548.

158. *Harris E. F., Nkweeia M. T.* Tooth size of Ticuna Indians, Colombia, with phenetic comparisons to other Amerindians // AJPA. 1980. Vol. 53, N 1. P. 81—91.

159. *Harris E. F., Smith R. J.* On tooth size and Oceanic prehistory // Curr. Antropol. 1983. Vol. 24, N 2. P. 243—245.

160. *Henneberg M.* Notes on the reproduction possibilities of human prehistorical populations // Przegl. Antropol. 1975. T. 41. Z. 1. S. 75—89.

161. *Henneberg M., Strzalko J.* Wiarygodność oszacowania dalszego przeciętnego trwania życia w badaniach antropologicznych // Przegl. Antropol. 1975. T. 41. Z. 2. S. 295—309.

162. *Hershey S. E.* Morphology of the Wainwright Eskimo dentition: Carabelli's structures // Ossa. 1979. Vol. 6. P. 115—124.

163. *Hrdlička A.* Shovel-shaped teeth // AJPA. 1920. Vol. 3. P. 429—465.

164. *K.* Rażąca profanacja // Dziennik Wileński. 1932. N 142, 21 czerw.

165. *Kaczmarek M.* Studies on dental morphology of a modern Polish population // Przegl. Antropol. 1981. T. 47. Z. 1. S. 63—82.

166. *Kallay J.* Guzek Carabelliego i jego wyjaśnienie // Przegl. Antropol. 1958. T. 24. S. 584.

167. *Kirveskari P.* Morphological Traits in the Permanent Dentition in Living Skolt Lapps: Academic Dissertation. Turku, 1974.

168. *Kirveskari P.* Uncommon dental traits in population studies // Orofacial Growth and Development / Ed. A. A. Dahlberg, T. M. Graber. The Hague, 1977. P. 251—261.

169. *Kitahara-Frisch J.* A note on sexual dimorphism in the early hominid dentition // Ossa. 1979. Vol. 6. P. 75—82.

170. *Kocsis G. S., Marcsik A.* Forms and aetiology of the enamel formations in the cervical zone of teeth // Paleobios. 1983. Vol. 1, N 1—2. P. 53—58.

171. *Kolakowski D., Harris E. F., Bailit H. L.* Complex segregation analysis of Carabelli's trait in Melanesian population // AJPA. 1980. Vol. 53, N 2. P. 301—308.

172. *Koski K., Hautala E.* On the frequency of shovel-shaped incisors in the Finns // AJPA. 1952. Vol. 10, N 1. P. 1—5.

173. *Kupffer C., Bessel-Hagen F.* Schädel und Skelette der Anthropologischen Sammlungen zu Königsberg in Preussen // Die Anthropologischen Sammlungen Deutschlands. Braunschweig, 1880. S. 1—74. / Archiv für Anthropologie, Bd 12, Supplementum/.

174. *Labhardt J.* Caractères dentaires non métriques d'une population du haut moyen âge (Ain, France): Thèse présentée à la Faculté de médecine de l'Université de Genève pour obtenir le grade de docteur en médecine dentaire // Genève, 1974. P. 118.

175. *Lavelle C. L. B.* An analysis of molar tooth form // Acta Anat. 1978. Vol. 100, N. 3. P. 282—288.

176. *Le Bot P., Gueguen A., Salmon D.* Congenital defects of the upper lateral incisors (ULI) ant the morphology of other teeth in man // AJPA. 1980. Vol. 53, N 4. P. 279—286.

177. *Martin R., Saller K.* Lehrbuch der Anthropologie. Bd 1. Stuttgart: Fischer, 1957.

178. *Ménard J.* Craniologie et odontologie de mérovingiens adultes du Vexin francais // Bull. Mém. Soc. Anthropol. Paris, 1978. Série 13. Vol. 5. P. 67—81.

179. *Mires A. M., Owsley D. W., Gill G. W.* Caries in permanent dentitions of protohistoric Easter Islanders // AJPA. 1983. Vol. 60, N 2. P. 228.

180. *Moeschler P.* L'extension interradiculaire de l'émail dentaire. Un essai d'interprétation // Bull. Group. Int. Rech. Sci. Stomatol. 1968. Vol. 11. P. 521—538.

181. Na starem cmentarzysku // Dziennik Wileński, 1928. N 277, 2 grudnia. S. 2.

182. *Necrasov O.* Le processus de brachycéphalisation dans le populations de Roumanie à partir du Neolithique et jusqu'à nos jours // Bevölkerungsbiologie / Hrsg. W. Bernhard, A. Kandler. Stuttgart, 1974. S. 512—524.

183. O poszanowanie ludzkich szczątków // Słowo. 1929. N 180(2090), 8 sierp.

184. Odkopanie wielkiego cmentarza // Dziennik Wileński. 1928. N 274, 29 list. S. 3.

185. *Papreckienė I., Česnys G.* Odontology of the 14th—17th century Lithuanians. I. Ethnic odontology and odontoglyphics // Przegl. Antropol. 1981. T. 47, Z. 1. S. 49—62.

186. *Papreckienė I., Česnys G.* Odontology of the 14th—17th cc. Lithuanians. II. Pathology of the masticatory apparatus // Przegl. Antropol. 1981. T. 47, Z. 2. S. 225—235.

187. *Papreckienė I., Česnys G.* The teeth of the 1st millennium A. D. population in Lithuania. Part. 1. Ethnic odontology and odontoglyphics // Anthropologie. Brno, 1983. Vol. 21, N 3. P. 243—250.

188. *Pavilonis S., Česnys G.* An essay on the history of anthropology in Lithuania // Anat. Anz. 1974. Bd 135. S. 87—96.

189. *Pecotte J.* Nutritional stress and health in ancient Egypt // AJPA. 1984. Vol. 63, N 2. P. 203.

190. *Perzigian A. J.* Allometric analysis of dental variation in a human population // AJPA. 1981. Vol. 54, N 3. P. 341—345.

191. *Portin P., Alvesalo L.* The inheritance of shovel shape in maxillary central incisors // AJPA. 1974. Vol. 41, N 1. P. 59—62.

192. *Quinet G. E., Verlinden W., Seijuhaeve E.* La molaire supérieure humaine // Bull. Group. Rech. Sci. Stomatol. Odontol. 1980. Vol. 23, N 3. P. 143—154.

193. *Richardson E. R., Malhotra S. K. et al.* The mesiodistal diameter of teeth as a phenotypic trait: an analysis of the effects of environment on the crown width of teeth in American Blacks, African Blacks and American Whites // AJPA. 1984. Vol. 63, N 2. P. 208.

194. *Rösing F. W., Schwidetzky I.* Vergleichend-statistische Untersuchungen zur Anthropologie des frühen Mittelalters (500—1000 n. d. Z.) // Homo. 1977. Bd. 28, H. 2. S. 65—115.

195. *Rösing F. W., Schwidetzky I.* Vergleichend-statistische Untersuchungen zur Anthropologie des Hochmittelalters (1000—1500 n. d. Z.) // Homo. 1981. Bd. 32, H. 3—4. S. 211—251.

196. *Roth F., Rozet J. F.* Ricostruzione del dente dei sei anni con l'amalgama d'argento // Riv. Ital. Stomatol. 1980. Vol. 49. N 9. P. 619—627.

197. *Schoen J., Isler R., Iscan M. Y.* Dental pathology of the Highland Beach // AJPA. 1984. Vol. 63, N 2. P. 216.

198. *Schwidetzky I.* Das Grazilisierungsproblem. Ein Brückenschlag zwischen Rassengeschichte und Konstitutionsforschung // Homo. 1962. Bd. 13, H. 3. S. 188—195.

199. *Schwidetzky I., Rösing F. W.* Vergleichend-statistische Untersuchungen zur Anthropologie der Römerzeit (0—500 u. Z.) // Homo. 1975. Bd. 26, H. 4. S. 193—218.

200. *Sommer W.* Über fünf Lettische Grabschädel von der Kurischen Nehrung // Z. Ethnologie. 1883. Bd. 15. S. 65—77.

201. Stare cmentarzysko // Dziennik Wileński. 1929. N 49, 28 lutego.

202. *Stołyhwo K.* Czaszka z Raginian // Wisła. 1903. T. 17. S. 463—465.

203. *Strouhal E.* Srovnáni oklusniho reliéfu molárů u souborů ze starši doby bronzové, srědni doby hradištni a současnosti // Acta F. R. N. Univ. Commenianae. 1961. Vol. 5. N 3—6. P. 297—307.

204. Szczątki ludzkie znaleziono na ul. św. Anny // Dziennik Wileński. 1934. N 218, 14 sierp.

205. 6 szkieletów ludzkich na górze Boufallowej // Słowo. 1928. N 163(1774), 20 lip.

206. *Talko-Hryncewicz J.* Mieszkańcy Wilna z drugiej połowy XVI i początków XVII stulecia: Studyum antropologiczne // MAE. 1907. T. 9. S. 87—138.

207. *Talko-Hryncewicz J.* Przyczynki do paleoetnologji Litwy: Cmentarzysko na Arjanskiej Górce w majętności Unji pod Wierzbołowem // Prace i MAE. 1920. T. 1. Z. 1—2. S. 48—52.

208. *Talko-Hryncewicz J.* Przyczynek do paleoetnologji Rusi litewskiej: O domniemanych czaszkach Krzywiczan: Studyum antropologiczne // MAE. 1904. T. 7. S. 3—43.

209. *Talko-Hryncewicz J.* Trepanacja czaszki żywego człowieka z góry Zamkowej w Wilnie // RPA. 1921. T. 21(61). S. 1—9.

210. *Talko-Hryncewicz J., Hoyer H.* Cmentarzysko szkieletowe w Łankiszkach pod Naczą na Litwie z XIV—XVI w. pod względem antropologicznym // RPA. 1921. T. 21(61). S. 181—247.

211. *Townsend G. C., Brown T.* Dental asymmetry in Australian aboriginals // Hum. Biol. 1980. Vol. 52, N 4. P. 661—673.

212. *Townsend G. C., Brown T.* Molar size sequence in Australian aboriginals // AJPA. 1983. Vol. 60, N 1. P. 69—74.

213. *Verlinden W., Quinet G. E., Seijnhaeve E.* La molaire inférieure humaine // Bull. Group. Rech. Sci. Stomatol. Odontol. 1980. Vol. 23, N 3. P. 135—142.

214. *Virchow* [*R.*] Die altpreussische Bevölkerung, namentlich Letten und Litauer, sowie deren Häuser // Verhandlungen der Berliner Gesellschaft für Anthropologie, Ethnologie und Urgeschichte. 1891 (Sitzung 17. October). S. 767—806.

215. *Wiercińska A.* Time-trends of postcranial long bones in Wislica // Anthropological Congress Dedicated to Aleš Hrdlička. Prague, 1971. P. 549—555.

216. *Wittich von* [*W.*] Nachtrag zu Dr. P. Schiefferdecker's Bericht // Schriften der Königlichen physikalisch-ökonomischen Gesellschaft zu Königsberg. 1873. Jg. 14, Abt. 1. S. 70—71.

217. *Wurm H.* Über die Schwankungen der durchschnittlichen Körperhöhe in Verlauf der Deutschen Geschichte und die Einflüsse des Eiweissanteiles der Kost // Homo. 1982. Bd. 33. H. 1. S. 21—42.

218. Wykopanie kości ludzkich // Słowo, 1929, N 200(2110), 1 wrześ.

219. *Ziołkiewicz T.* Méthodes et application de l'anthropologie dans les problèmes stomatologiques // Przegl. Antropol. 1969. T. 35. Z. 1. S. 199—209.

АНТРОПОЛОГИЯ ДРЕВНЕГО НАСЕЛЕНИЯ ЛИТВЫ

Резюме

Древнее население, под которым в этой работе условно подразумеваются люди эпохи феодализма, или XIV—XVIII вв., занимает промежуточное положение между древнейшим (эпохи камня и металлов) и современным (XX в.) населением и способствует лучшему пониманию становления антропологического состава последнего. Результаты краниометрического, краниоскопического, одонтологического и палеодемографического анализов 3440 черепов, а также остеометрического исследования 796 скелетов XIV—XVIII вв. (табл. 1—2, 35—36) позволяют сделать некоторые обобщения, касающиеся последнего этапа этногенеза литовцев — формирования народности, расовой истории горожан Вильнюса и сдвигов в физическом состоянии населения Литвы в течение последнего тысячелетия.

С этногенетической точки зрения, во-первых, следует указать на то, что в середине и во второй половине II тысячел. н. э. на территории Литвы сложилась довольно мозаичная картина разнообразия краниометрических особенностей, которая проявлялась в достоверной межгрупповой изменчивости многих признаков (табл. 3), в отсутствии их ареальности или более заметной направленности их комплексов (рис. 2—3 и 5), вследствие чего невозможно объективное выделение четких локальных антропологических типов, а разнообразие морфологических комплексов приходится считать вариантами одного типа, тем более что литовские популяции в рамках типологии, установленной для латышских и эстонских популяций [93], относятся к одному — мезокранному, узколицему — типу (рис. 8). Мозаичность выступает не только в метрических, но и в дискретных признаках (рис. 15), а также в колебании частот одонтологических признаков (табл. 26—27), она же сохраняется и в некоторых антропологических системах современного населения. Все это свидетельствует о недавних генетических событиях, о возможности довольно значительного перемещения племен на территории Литвы накануне формирования народности. Однако при этом должны были перемешиваться близкородственные племена, так как отдельные популяции XIV—XVIII вв. представляют различные варианты мезокранного, узколицего типа, причем относятся к тому же среднеевропейскому одонтологическому типу. Кроме того, среднеевропейский тип выступает в Литве в особенно «чистом» виде, параметры литовцев могут служить эталоном этого типа (рис. 27).

Во-вторых, удалось раскрыть внутреннюю структуру мозаичности, которая как будто состоит из двух уровней: 1) популяционного (изменчивость, связанная с отношением к конкретной популяции, конкретному могильнику) и 2) диалектного (изменчивость, связанная с отношением к ареалу определенного говора). Первый уровень мозаичности выражен более сильно (табл. 9 и 11), однако второй уровень несет ценную этногенетическую информацию, выражающуюся в разнообразии таких признаков, как продольный и поперечный диаметры черепа, ширина орбит, указатели профилированности лица. При многомерном сопоставлении как по недискретным (рис. 7), так и дискретным (рис. 12) признакам черепа серии из отдельных диалектных ареалов третьего порядка груп-

пируются различно, но в каждом случае жемайтские серии стоят отдельно, а если и попадают в аукштайтские группировки, то это можно объяснить случайностью. С одонтологической точки зрения, группы Западной и Восточной Литвы, по сути дела совпадающие соответственно с жемайтами и восточными аукштайтами, находятся в противоположных полюсах дендрограммы (рис. 28). Таким образом, в мозаичном характере распределения физических особенностей сохранены следы «генетической памяти» о времени образования двух основных племенных союзов, вошедших в литовскую народность — жемайтов и аукштайтов. Что касается аукштайтов, то серии из отдельных третичных и вторичных диалектных ареалов при многомерном сопоставлении по разным антропологическим системам входят в различные соотношения между собой и с сериями из смежных ареалов, этим как бы раскрывая некоторые моменты становления аукштайтов. Довольно единую группу представляет собой центр восточных аукштайтов — паневежские и аникщяйские, к ним по одной системе (метрической) примыкают шяуляйские, а по другой (дискретной) — каунасские западные аукштайты. Утенские аукштайты, занимающие окраину восточно-аукштайтского вторичного ареала, по метрическим признакам более тяготеют к остальным восточным аукштайтам, а по дискретным — к белорусскому пограничью (и это вполне естественно). Южные аукштайты (дзуки) в одном случае более приближаются к каунасским западным (сувалкетам), а в другом — к утенским восточным аукштайтам, и это также вполне соответствует их промежуточному географическому положению. Таким образом, с одной стороны, аукштайты сохраняют фенетическую целостность, которая указывает на их генетическую близость и общность происхождения, а с другой стороны, во взаимоотношениях отдельных аукштайтских групп можно заметить частичные моменты этногенеза этих групп. Например, каунасские западные аукштайты (сувалкеты) по одним признакам (дискретным) ближе к восточным (паневежским и аникщяйским) аукштайтам, по другим признакам (метрическим) — к южным жемайтам и южным аукштайтам, а по третьим (признакам латеральности) — к южным аукштайтам. Указанные взаимоотношения имеют определенный смысл. Так, связь с южными аукштайтами, по всей вероятности, можно считать не только результатом территориального соседства, но и внешним выражением ятвяжского элемента, который составлял основу древнего населения, обитавшего по обоим берегам верхнего и среднего течения Нямунаса. В конце XIII в. Занеманье было опустошено нападениями немецких рыцарей и оживилось лишь после ликвидации Ордена крестоносцев. Близость каунасских западных аукштайтов к южным и восточным аукштайтам, а также к южным жемайтам указывает на то, что заселение Занеманья происходило и со стороны Аукштайтии, и со стороны Жемайтии, но переселение аукштайтов было преобладающим. Черепа из литовско-белорусского пограничья отличаются своеобразным строением, но ближе к таковым южных и утенских восточных аукштайтов.

В-третьих, то обстоятельство, что антропологические особенности населения средневековья были распределены мозаично, не позволяет установить непосредственную физическую преемственность населения железного века и средневековья, хотя нет данных для малейшего подозрения в том, что могла произойти значительная иммиграция инородного элемента в ту среду, которую знаем по данным конца прошлого тысячелетия. Таким образом, остается решать этот вопрос в разрезе эпохальных изменений. В течение последнего тысячелетия на территории Литвы отмечаются очень яркая и постоянная брахикранизация (с перевесом бревикранизации над латикранизацией), уменьшение высотного диаметра черепа, грацилизация лица и его деталей, относительное расширение лица, повышение орбиты и сужение носа (в результате различий в темпах грацилизации), а также незначительное сглаживание профилированности лица в пределах клинопрозопии (табл. 13, рис. 9). К тому же отмечается «эпохальный сдвиг» и в частотах дискретных признаков в сторону их общего уменьшения (табл. 16). Что касается отдельных групп признаков, то частоты дополнительных косточек и разновидностей строения отверстий со временем уменьшаются, а распространенность некоторых гиперостозных структур, наоборот, увеличивается. Многие метрические особенности черепа, создающие как популяционную, так и диалектную (в меньшей степени) мозаичность средневековья, целиком и полностью находятся в русле эпохальных изменений. Одной из причин мозаичности мы склонны считать дискордантность темпов эпохальных изменений различных комплексов признаков в зависимости от характеристик исходных форм, которые возникли накануне формирования народности при смешении отдельных балтских племен на территории Литвы. Конечно, большая доля разнообразия возникла в результате популяционно-генетических процессов, исследование которых на литовском материале — еще дело будущего, которое, несомненно, пополнит картину образования физических особенностей литовцев. Все-таки на настоящем этапе в качестве рабочей гипотезы можно выдвинуть следующую модель их формирования.

Экспансия немецких рыцарей на восток вызвала иммиграцию практически всех племен западной половины древнебалтского ареала в образующееся Литовское государство. Прилив пруссов, ятвягов, куршей и земгалов зафиксирован в исторических источниках и прослеживается на данных топонимии. Эпидемии чумы, многократно вспыхивавшие в XIII—XVII вв. в Литве, опустошали целые деревни [14] и способствовали разрушению популяционной структуры, которая сложилась в эпоху железа. Метисация хотя и очень близкородственных балтских племен повысила степень гетерозиготности, создала широкую гамму сочетаний морфологических особенностей, способствовала увеличению их разнообразия, в результате чего исчезли четкие границы между ареалами антропологических типов, которые были известны в эпоху железа. Образование Литовского государства, наоборот, способствовало административной изоляции формирующейся народности, развитию интегративных процессов. С другой стороны, введение крепостного права привязывало крестьянство к земле, ограничивало передвижение народонаселения, сужало круг брачных связей и создавало барьеры между генофондами отдельных популяций. Следовательно, включился модус локальной изменчивости [66]. Генетико-автоматические процессы в таких популяциях могли протекать по разным направлениям и создать предпосылки той мозаичности, которую видим в средневековье и которую, несомненно, усиливали эпохальные изменения, также, возможно, протекавшие различно в отдельных популяциях. Однако в их «генетической памяти» сохранились следы информации, позволяющие связывать преемственностью средневековое население с двумя основными слагаемыми литовской народности — жемайтами и аукштайтами I тысячел. н. э. В сглаженном виде выступает та же дифференциация по направлению восток—запад, которая четко выражена в антропологическом материале I тысячел. и прослеживается в большинстве элементов традиционной культуры, отражающих структуру мировоззрения древних балтов [53].

В-четвертых, своеобразной антропологической историей выделяется древняя столица Литвы Вильнюс, огромный материал которого рассматривается впервые (табл. 2). Вильнюсское католическое население (особенно мужское) было смешанным и представляло собой мозаику европеоидных антропологических типов (табл. 14, 57, 58). С точки зрения этнической одонтологии, смешанность вильнюсцев отражается в том, что среднеевропейский тип, который они представляют, не является таким «чистым», как в сельских популяциях (рис. 29), кроме того, в некоторых городских группах «выскакивают» отдельные чужие признаки, однако не образуя комплексов, которые могли бы иметь расодиагностический смысл (табл. 29, 30). Смешанность характерна для всех городов, в особенности крупных, а численность населения Вильнюса в XVI в. уже достигала 30 тысяч [19]. Однако многомерное сопоставление средневековых вильнюсцев с синхронным сельским населением по трем антропологическим системам — краниометрическим, дискретным и одонтологическим признакам (рис. 10, 14, 30) — дает право полагать, что основу католического слоя средневекового Вильнюса составляли выходцы из сельских местностей всей Литвы, преимущественно из юго-восточной ее части, что вполне соответствует географическому положению города. Историки отмечают иммиграцию в город людей других национальностей — поляков, немцев и др. [19], но их число в отдельные периоды средневековья, наверное, было разным, причем вряд ли они заслонили местный элемент, если в XVII в. литовский язык в городе еще звучал очень широко [57].

Исследованный материал эпохи феодализма дает возможность сделать предположения общего биосоциального плана.

Во-первых, остеометрический и реконструктивно-соматологический анализ средневековых скелетов показал значительную грацилизацию посткраниального скелета (табл. 17, 18) и уменьшение роста (табл. 19, 20) с сохранением среднего типа пропорций у населения XIV—XVIII вв., особенно у мужчин. Два противоположных морфогенетических фактора, которые были рассмотрены выше в связи с возникновением мозаичности в распределении краниологических особенностей, могли в какой-то мере оказать воздействие и на длину тела. Однако не удалось установить повышенную степень изоляции у средневекового населения по сравнению с людьми железного века: по всей вероятности, изменился только характер, а не степень изоляции, поэтому она не могла предопределить уменьшение длины тела как следствие гомоза. В связи с чем при отсутствии данных о механической смене древнего населения более низкорослыми пришельцами следует сделать предположение о том, что причины уменьшения роста надо искать в социальной среде эпохи феодализма — в закрепощении крестьян, недостаточном питании, плохих гигиенических условиях, заболеваемости и т. д.

Во-вторых, неблагоприятными социальными условиями феодализма приходится объяснять и тот факт, что в течение тысячелетия основные демографические показатели менялись лишь незначительно: средняя продолжительность предстоящей жизни новорожденных увеличивалась на 2,8 лет (от 22,6 до 25,4), двадцатилетних взрослых — на 4 года (от 19,4 до 23,4), а показатели репродукции почти не изменились, численность народонаселения росла медленно (табл. 21, 22). Только в самом конце XVIII в., по результатам анализа данных переписи населения Великого княжества Литовского 1790 г. [6], некоторые демографические показатели несколько улучшились. Отсутствие профессиональной медицинской помощи на селе, по всей вероятности, было причиной того, что много молодых женщин умирали от патологии беременности и родов, вследствие чего продолжительность их жизни по сравнению с мужчинами была короче.

В-третьих, теми же условиями и обусловленными ими особенностями питания объясняется возросшая интенсивность кариозного процесса в эпохе феодализма.

В-четвертых, выявилось постоянство в течение последнего тысячелетия клинальной изменчивости показателей физического состояния населения: незначительная тенденция уменьшения с запада на восток продолжительности предстоящей жизни в железном веке превратилась в достоверную закономерность в эпоху феодализма (рис. 17), а уменьшение длины тела у населения с северо-запада на юго-восток, отмеченное в I тысячел., сохранились и во II тысячел. (рис. 15). Если предположить, что жемайты формировались на основании более высокорослого расового компонента, а аукштайты — более низкорослого (а это должно было иметь место не позднее как на рубеже новой эры), то этому противоречит совпадение градиентов длины тела и демографических показателей, особенно их постоянство в течение целого тысячелетия. Это дает основание для предположения, что оба явления связаны между собой общностью причин. Среди этих причин основной следует считать неравномерное культурно-экономическое развитие отдельных регионов Литвы, связанное, по всей вероятности, и с плодородием почв. Получается довольно странная картина: юго-восточная часть Литвы, которая, по археологическим данным, была колыбелью литовской народности и составляла ядро государства, характеризуется более низкими показателями биологического состояния населения, что наводит на мысль об экономической отсталости этого региона. Эта мысль не покажется странной, если вспомнить, что социальная и политическая дифференциация необязательно идет параллельно с экономическим прогрессом, что она быстрее проходила в восточных районах Литвы и Латвии [107, 55], что западный ареал был скорее культурным и духовным, а восточный — военно-политическим центром древних балтов [53]. Различия в культурно-экономическом развитии отдельных регионов не оказали воздействия на кариозность их населения, однако отражались в неодинаковой распространенности компликаций кариеса.

И наконец, анализ остеологического материала XIV—XVIII вв. из Вильнюса выявил отражение экологии средневекового города в биологических показателях его популяций. Продолжительность предстоящей жизни была короче, а длина тела — меньше у вильнюсцев (особенно мужчин), чем у сельского населения, даже окружающего Вильнюс юго-восточного региона, где эти показатели были самыми низкими. По частоте некоторых тяжелых стоматологических заболеваний (компликаций кариеса, гипоплазии эмали), которые зависят от общего состояния здоровья, вильнюсцы опередили сельское население, а кариозность, более связанная с образом питания, в городе была такой же, как и на селе. Хотя в Вильнюсе раньше многих других городов Восточной Европы был сооружен водопровод (XV в.) и другие коммунальные установки [19] и он считался одним из самых ярких очагов просвещения и науки в Восточной Европе, указанные различия в физических и демографических показателях наводят на мысль, что средневековый город далеко не создавал того экологического комфорта, который наблюдается в настоящее время и входит в понятие урбанизации. Грязь, нищета низких сословий, скученность горожан в неблагоустроенных кварталах, высокая заболеваемость и эпидемии — все это не могло не оказать отрицательного воздействия на биологию человека.

Антропологическая картина населения в эпоху феодализма помогает нам сделать первый шаг в сравнительно недавнюю историю формирования физических особенностей литовского народа. Освещению более отдаленных времен, раскрытию истоков этих особенностей будут способствовать исследования антропологических материалов эпох камня и металлов.

Список таблиц

1. Исследованный литовский антропологический материал XIV—XVIII вв.
2. Исследованный антропологический материал средневекового Вильнюса.
3. Межгрупповая изменчивость мужских черепов (результаты однофакторного дисперсионного анализа).
4. Коэффициенты межгрупповой корреляции между 30 мужскими сериями черепов.
5. Сортированные нагрузки вращенных факторов (результаты факторного анализа 30 мужских краниологических серий).
6. Нагрузки основных факторов (мужские черепа).
7. Средние основных краниометрических признаков в объединенных мужских сериях.
8. Сортированная последовательность признаков в объединенных сериях.
9. Межгрупповая изменчивость краниометрических признаков между мужскими сериями, объединенными по ареалам диалектов литовского языка (результаты дисперсионного анализа).
10. Средние краниометрических признаков в укрупненных мужских сериях.
11. Степень воздействия (η^2) организованных факторов, %.
12. Средние основных краниометрических признаков у населения Литвы XIV—XVIII вв.
13. Эпохальные изменения краниометрических признаков в Литве (M_1 — V—VII вв., M_2 — XIV—XVIII вв.).
14. Межгрупповая изменчивость вильнюсских серий (результаты дисперсионного анализа).
15. Межгрупповая изменчивость дискретных признаков черепа в Литве (значения F-критерия).
16. Частоты дискретных признаков черепа в краниологическом материале Литвы I и II тысячелетий н. э.
17. Остеометрические данные объединенной сельской серии XIV—XVIII вв.
18. Основные остеометрические индексы в объединенной сельской серии II тысячелетия.
19. Восстановленная длина тела сельских мужчин XIV—XVIII вв.
20. Восстановленная длина тела сельских женщин XIV—XVIII вв.
21. Палеодемография литовского села XIV—XVIII вв.

22. Таблица смерти всей сельской популяции Литвы XIV—XVIII вв.

23. Продолжительность жизни в средневековом Вильнюсе.

24. Таблица смерти всей популяции средневекового Вильнюса.

25. Размеры зубов литовцев XIV—XVIII вв.

26. Межкорневой затек эмали среди сельского населения, %.

27. Одонтоскопия и одонтоглифика сельского населения XIV—XVIII вв.

28. Межгрупповая изменчивость одонтологических признаков у сельского населения (результаты однофакторного дисперсионного анализа).

29. Межкорневой затек эмали в средневековом Вильнюсе, %.

30. Одонтоскопия и одонтоглифика средневековых вильнюсцев.

31. Межгрупповая изменчивость одонтологических признаков (результаты однофакторного дисперсионного анализа).

32. Распространение кариеса в Литве в XIV—XVIII вв.

33. Локализация кариеса на отдельных зубах.

34. Половой диморфизм в распространении кариеса.

35. Документальные сведения об исследованных сельских могильниках.

36. Документальные сведения о вильнюсском антропологическом материале.

37. Список краниометрических признаков (их нумерация повторяется в последующих таблицах).

38. Статистические показатели более крупных сельских мужских серий черепов.

39. Статистические показатели более крупных сельских женских серий черепов.

40. Статистические показатели сборных сельских мужских серий.

41. Статистические показатели сборных сельских женских серий.

42. Краниометрия куршей и скальвов XVI—XVIII вв.

43. Краниометрия тельшяйских северных жемайтов XVI—XVII вв.

44. Краниометрия варняйских южных жемайтов XIV—XVIII вв.

45. Краниометрия расейнских южных жемайтов XV—XVII вв.

46. Краниометрия населения пограничья между жемайтами и аукштайтами XIV—XVIII вв.

47. Краниометрия шяуляйских западных аукштайтов XIV—XVII вв.

48. Краниометрия каунасских западных аукштайтов (сувалкетов) XIV—XVIII вв.

49. Краниометрия населения пограничья между западными и восточными аукштайтами XIV—XVII вв.

50. Краниометрия паневежских восточных аукшайтов XIV—XVII вв.

51. Краниометрия аникщяйских и купишкских восточных аукштайтов XIV—XVIII вв.

52. Краниометрия утенских восточных аукштайтов XIV—XVII вв.

53. Краниометрия населения аукштайтско-белорусского пограничья XIV—XVII вв.

54. Краниометрия южных аукштайтов (дзуков) XIV—XVIII вв.

55. Краниометрия всего сельского населения Литвы XIV—XVIII вв. (узкая программа).

56. Краниометрия всего сельского населения Литвы XIV—XVIII вв. (широкая программа).

57. Статистические показатели вильнюсских мужских серий черепов.

58. Статистические показатели вильнюсских женских серий черепов.

59. Краниометрия средневековых вильнюсцев.

60. Коэффициенты корреляции основных краниометрических признаков в объединенной сельской серии (сотые доли).

61. Коэффициенты корреляции основных краниометрических признаков в объединенной вильнюсской серии (сотые доли).

62. Список дискретных признаков черепа (их номера повторяются в последующих таблицах).

63. Дискретные признаки черепа (*m*/*n*) в отдельных литовских популяциях эпохи феодализма (вертикально — номера признаков, как в табл. 62, горизонтально — номера серий, как на рис. 14).

64. Дискретные признаки черепа в сериях по диалектным ареалам.

65. Дискретные признаки черепа в объединенной сельской серии черепов XIV—XVIII вв.
66. Дискретные признаки черепа в объединенной вильнюсской серии.
67. Остеометрия средневековых сельских популяций (обе стороны, *M/N*).
68. Одонтоскопия и одонтоглифика (*N/n*) средневековых сельских популяций.

Список иллюстраций

1. География антропологического материала Литвы XIV—XVIII вв. (названия могильников в табл. 1).
2. Мужские краниологические серии на площади двух основных факторов изменчивости.
3. Картограмма краниологических комплексов сельского населения.
4. Обобщенные расстояния между 30 сельскими мужскими сериями (дендрограмма кластеризации коэффициентов Пенроуза).
5. Картограммы некоторых краниологических признаков, таксономически важных для Прибалтики.
6. Серии жемайтов (*A*), западных (*B*), восточных (*C*), южных (*Д*) аукштайтов и белорусского пограничья (*E*), выраженные в процентах к объединенной сельской серии.
7. Обобщенные расстояния между объединенными по диалектным ареалам мужскими сериями (дендрограмма кластеризации коэффициентов Пенроуза).
8. Литва на картограмме антропологических типов, установленных [93] для Восточной Прибалтики эпохи феодализма.
9. Эпохальный сдвиг в краниометрических признаках в Литве (Размеры черепов XIV—XVIII вв. выражены в процентах к V—VIII вв.).
10. Расстояния между вильнюсскими сериями (*a*) и их место среди сельских серий (*b*).
11. Средние объединенной вильнюсской серии, выраженные в процентах к объединенной сельской серии.
12. Генетическая классификация сельских серий, укрупненных по диалектным ареалам (дендрограмма кластеризации средних мер дивергенции (*СМД*): нумерация серий на рис. 7).
13. Классификация серий, укрупненных по этнотерриториальным группам (*СМД*).
14. Классификация вильнюсских серий по дискретным признакам (*a*) и их место среди сельских серий (*b*).
15. Картограммы длины тела у литовских мужчин XIV—XVIII вв. (*a*) и XX в. (*b*).
16. Возрастная структура (d_x) и вероятность смерти (q_x) в литовских популяциях XIV—XVIII вв.: *A* — село, *B* — Вильнюс.
17. Средняя продолжительность предстоящей жизни (e^0_{20}) у сельского населения средневековой Литвы.
18. Межкорневой затек эмали на коренных зубах.
19. Редукция верхнего латерального резца (0—3 балла).
20. Межбугорковые щели на нижних коренных зубах.
21. Два типа дополнительного внутреннего среднего бугорка.
22. Схема жевательной поверхности нижних коренных зубов.
23. Схема жевательной поверхности верхних коренных зубов.
24. Варианты II борозды метаконида.
25. Варианты I борозды параконуса.
26. Варианты I и II борозд энтоконида.
27. Одонтологический тип сельского населения Литвы XIV—XVIII вв. На оси ординат — частоты одонтологических признаков, на оси абсцисс — признаки: *1* — краудинг, *2* — редукция I^2 балл, *1*, *3* — редукция I^2 баллы (2+3), *4* — лопатообразность I^1 балл, 1, *5* — форма M_1+5, *6* — 4-бугорковые M_1, *7* — 5-бугорковые M_2, *8* — редукция гипоконуса на M^2 (баллы 3+ и 3), *9* — дистальный гребень тригонида, *10* — коленчатая складка метаконида, *11* — *t. a. m. i.*, *12* —

второй вариант 2 *med* на M_1, *13* — форма 3 борозды *I pa* на M^1, *14* — среднеевропейский одонтологический тип, *15* — одонтологический тип сельского населения Литвы XIV—XVIII вв.

28. Дендрограмма кластеризации средних расстояний между сельским населением Литвы XIV—XVIII вв.: *1* — Западная Литва, *2* — Южная Литва, *3* — Средняя Литва, *4* — Восточная Литва.

29. Одонтологический тип средневековых вильнюсцев. На оси ординат — частоты одонтологических признаков, на оси абсцисс — признаки: *1* — краудинг, *2* — редукция I^2 балл, 1, *3* — редукция I^2 баллы (2+3), *4* — лопатообразность I^1 балл, 1, *5* — форма M_1+5, *6* — 4-бугорковые M_1, *7* — 5-бугорковые M_2, *8* — редукция гипоконуса на M^2 (баллы 3+ и 3), *9* — дистальный гребень тригонида, *10* — коленчатая складка метаконида, *11* — *t. a. m. i.*, *12* — второй вариант 2 *med* на M_1, *13* — форма 3 борозды *I pa* на M^1, *14* — среднеевропейский одонтологический тип, *15* — одонтологический тип вильнюсцев XIV—XVIII вв.

30. Вильнюсцы на фоне сельского одонтологического материала (дендрограмма кластеризации *СМД*): *1* — Восточная Литва, *2* — Южная Литва, *3* — Западная Литва, *4* — Средняя Литва, *5* — население Вильнюса.

31. Население Литвы на синхронном одонтологическом фоне Восточной Европы (дендрограмма кластеризации *СМД*): *1* — Юго-восточная Латвия XVI—XVIII вв., *2* — Литва XIV—XVII вв., *3* — Восточная Литва XIV—XVII вв., *4* — Южная Литва XIV—XVII вв., *5* — Западная Литва XIV—XVII вв., *6* — Средняя Литва XIV—XVII вв., *7* — Украина X—XVI вв., *8* — население Икшкиле XIII—XV вв., *9* — население Видземе XII—XV вв., *10* — юго-западные латыши XVI—XVIII вв., *11* — латыши Видземе, Пургайли XVIII в., *12* — население Латгале, Вайдас XIV—XVI вв., *13* — европейская часть РСФСР XV—XVIII вв., *14* — латыши Яункандавы, Дудиняс XVI—XVII вв., *15* — европейская часть РСФСР IX—XIV вв., *16* — белорусы XVIII—XIX вв., *17* — карелы XIX—XX вв., *18* — Украина XVI—XVIII вв.

I. Диастема.

II. Краудинг.

III. Выраженная форма (3 балла) лопатообразности резцов.

IV. Редукция верхних коренных зубов.

V. Начальная стадия (1 балл) бугорка Карабелли.

VI. Выраженная форма (5 баллов) бугорка Карабелли.

VII. Дистальный гребень тригонида.

VIII. Коленчатая складка метаконида.

IX. Хронический остеомиелит левой стороны нижней челюсти (Лейпалингис, мужчина 40—45 лет).

X. Электрорентгенограмма челюсти (см. рис. IX).

XI. Хронический остеомиелит правой стороны нижней челюсти (Каварскас, мужчина 50—55 лет).

XII. Электрорентгенограмма челюсти (см. рис. XI).

XIII. Хронический остеомиелит левой стороны нижней челюсти (Базорай, мужчина 30—35 лет).

XIV. Электрорентгенограмма челюсти (см. рис. XIII).

XV. Одонтогенная киста верхней челюсти (Каварскас, мужчина 50—55 лет).

XVI. Генерализованная гипоплазия эмали (Базорай, подросток 14—17 лет).

XVII. Генерализованная гипоплазия эмали (Лейпалингис, мужчина 20 лет).

XVIII. Генерализованная гипоплазия эмали молочных и постоянных зубов (Эльнишкяй, ребенок 6—6,5 лет).

ANTHROPOLOGY OF ANCIENT INHABITANTS IN LITHUANIA

SUMMARY

From the anthropological point of view, ancient inhabitants (medieval, or the 14th—18th centuries) stand between the most ancient (the Stone and Metal Ages) and modern (the 20th century) populations and help us to understand, how the biological peculiarities of the latter emerged. The craniometric, cranioscopic, odontological and palaeodemographic findings in 3440 skulls as well as the results of osteometric analysis of 796 skeletons (Tables 1, 2, 35, 36) afford us to make some generalizations concerning the last phase of Lithuanian ethnogenesis — the formation of the nation, as well as the racial history of Vilnius, the capital of Lithuania, and changes in physical status of the inhabitants in this country during the last millennium.

From the ethnogenetic standpoint, firstly, it should be pointed out that in the middle and the 2nd half of the 2nd millennium A. D., a mosaic pattern of anthropological variety appeared. It manifested itself in a significant variability of many craniometric traits (Table 3), the absence of areas or even a distinct cline in geographical distribution of trait complexes (Figs. 2, 3, 5). That is why an objective determination of local anthropological types is impossible and a diversity of morphological complexes must be labelled as variants of the same type, the more so that the Lithuanian medieval population represents one type, mesocranial and narrow-faced (Fig. 8), estimated in the taxonomic framework for synchronous Latvian and Estonian populations [93]. A mosaic pattern reveals itself also in the frequency distribution of discrete cranial traits (Fig. 15) as well as in a fluctuation of odontological characteristics (Tables 26, 27), it can be traced in some anthropological systems of modern population [143]. All this is indicative of relatively recent genetic events, including the possibility of a rather considerable intermingling that must have taken place on the eve of the formation of the Lithuanian nation. However, mixing tribes must have been very kindred, for no new types, only several variants of the same craniological type, arose, and all populations of the 14th—18th centuries represented the Central European odontological type, that was very 'pure'. The frequencies of odontological traits in Lithuanians (Fig. 27) can serve as a standard of the type.

Secondly, an intrinsic structure of anthropological medley came to light, demonstrating its two levels: (1) the population level (the diversity connected with an attribution to the concrete skeletal population, i. e. cemetery), and (2) the dialectal one (the variability connected with its belonging to the concrete dialectal area of the Lithuanian language). The first level of the craniological mosaic is more evident (Tables 9, 11); nevertheless, the second one preserved valuable ethnogenetic information relevent to such important characters as skull length and breadth, orbital breadth and indices of facial profile. In the multivariate analysis of indiscrete (Fig. 7) and discrete (Fig. 12) cranial traits, the samples from different areas of tertiary dialects group together in a different way, yet the Žemaičiai (Samogitian, or Lower Lithuanian) samples stand apart in every case, and they get into the Aukštaičiai (Upper Lithuanian) assemblages only accidentally. From the odontological point of view, the populations from West and East Lithuania, in fact,

conforming to the areas of the Zemaičiai and Aukštaičiai, correspondingly, are in the opposite positions in the dendrogram (Fig. 28). Thus, in the distribution mosaic of physical peculiarities, traces of 'a genetic memory' about the formation of two main components of the Lithuanian nation — the Žemaičiai and the Aukštaičiai — were preserved. As concerns the Aukštaičiai, in the course of multivariate analysis of different anthropological systems, the populations from secondary and tertiary dialectal areas are in various relations with each other and with the populations from adjacent territories, as if revealing some features of the Aukštaičiai ethnic history. The samples from the very middle of the East Aukštaičiai area (Panevėžys and Anykščiai regions) make a constant and unanimous cluster, upon which the Kaunas (according to discrete traits) and the Siauliai (according to skull measurements) West Aukštaičiai lean. The Utena region that occupies the eastern edge of the East Aukštaičiai area joins the rest of the East Aukštaičiai according to craniometric characters, and is close to the population from the Byelorussian borderland according to discrete cranial traits, and it is quite natural. The South Aukštaičiai (Dzūkai) approximate to both the Kaunas West Aukštaičiai (Suvalkiečiai) and to the Utena East Aukštaičiai, and it suits well their intervening geographical position. Thus, on the one hand, the Aukštaičiai demonstrate a phenetic integrity that reflects their genetic kinship and common origin; on the other hand, interrelations of their groups disclose the details of their ethnogenesis. For instance, the Kaunas West Aukštaičiai stand close to the East Aukštaičiai, to the South Aukštaičiai and South Zemaičiai. The above facts harbour an appropriate ethnogenetic meaning. Thus, their relation to the South Aukštaičiai must be treated not only as resulting from a territorial neighbourhood, but also as an expression of the Jotvingiai (Jatvingian, or Sudovian) element that, beyond doubt, formed an anthropological basis of the ancient inhabitants on both banks of the upper and middle reaches of the Nemunas (Neman) river. At the end of the 13th century, the Užnemunė (the transNemunas territory) was devastated as a result of numerous attacks of the German aggressors, and the land revived only after the Teutonic Order stopped functioning. The kinship of the Kaunas West Aukštaičiai with the East and South Aukštaičiai as well as with the South Žemaičiai indicates that this land was settled from the entire right bank of the Nemunas river (from the areas of the Aukštaičiai and the Žemaičiai), though the contribution of the Aukštaičiai seems to be decisive.

Thirdly, the fact that craniological characters of medieval inhabitants were distributed in a mosaic manner impedes the estimation of direct anthropological succession between the Iron Age and the medieval population, though there is no ground to suspect a more considerable immigration of any foreign elements into the anthropological medium of Lithuania that is well known according to the data from the end of the 1st millennium. Therefore, the problem can be solved in the context of epochal changes. During the last millennium, intensive and constant brachicranization (brevicranization dominating over laticranization) took place in Lithuania, which was followed by diminishing of the vault height, gracilization of the face and its details as well as by a slight flattening of the horizontal facial profile within the limits of clinoprosopy (Table 13, Fig. 9). Besides, a peculiar epochal trend in the occurrence of discrete cranial traits can be traced (Table 16) that manifests itself in a decrease of their general incidence. As regards the different classes of traits, the frequencies of additional ossicles and openings decrease, and those of hyperostotic structures, on the contrary, increase. The majority of craniometric characters that stipulated the population and dialectal levels of anthropological medley in medieval Lithuania conform well enough to the direction of epochal changes mentioned above. To our opinion, the discordance in the rates of epochal changes of craniological complexes that emerged as a result of the intermingling on the eve of nation formation was one of the reasons of this anthropological mosaic. It, certainly, arose partially due to the population genetic processes, the investigation of which will cast a new light on the formation of the Lithuanian anthropological peculiarities. Nevertheless, the current knowledge makes it possible to propose the following hypothetical model.

The expansion of the Crusaders eastwards brought about the migration of almost all the Baltic tribes from the western half of the area of their ancient hydronimy into the Lithuanian state that just at that time was being formed. The waves of the Prūsai (Prussians), the Jotvingiai, the Kuršiai (Curonians) and the Zemgali (Semigallians) are mentioned in historical sources and can be traced in toponimy. Epidemics of plague deserted entire villages during 13th—17th centuries. As a result the population structure which had arisen in the Iron Age was destroyed. The mixing of the Baltic tribes, though very kindred anthropologically, maintained the incidence of heterozygous individuals, created a wide combination range of anthropological peculiarities, and caused an intensification of anthropological diversity, that is why the strict limits between the areas of anthropological types known in the Iron Age disappeared. On the contrary, the formation of the Lithuanian state somehow isolated the nation administratively and affected its integration processes. Moreover, the establishment of serfdom bound peasants to the land, restricted folk migration, narrowed the circle of matrimonial ties and put barriers between the gene pools of different populations. Consequently, the mode of local variation [66] emerged. A genetic drift might have taken different directions in those isolated groups and provided prerequisites for an anthropological mosaic that took shape in the Middle Ages and, without doubt, became more apparent through the epochal changes. Nevertheless, 'a genetic memory' of people preserved the traces of information, enabling thus to link the medieval Lithuanians with two main components of the nation — the Zemaičiai and the Aukštaičiai of the 1st millennium A. D. The same differentiation, though reduced, manifests itself in the east-western direction, this being quite evident in the anthropological material of the Iron Age as well as in many elements of traditional culture, reflecting the world outlook structure of the ancient Balts [53].

Fourthly, Vilnius is distinguished for its peculiar anthropological history. Numerous skeletal materials analysed in this work (Table 2) afford us to draw the conclusion that the Catholic community of the medieval town was a mosaic of the Caucasoid anthropological types (Tables 14, 57, 58). From the odontological viewpoint, the heterogeneity, of the Vilnius townsfolk was reflected by the fact that the corresponding Central European odontological type was not so pure as in the case of synchronous rural population (Fig. 29). In addition, some foreign traits emerged casually in separate groups (Tables 29, 30), though not forming complexes, which might have been of some value for racial diagnosis. Some kind of heterogeneity is usual by characteristic of towns, especially big ones, and it is of some interest to note that in the 16th century Vilnius had about 30 thousand inhabitants [19]. However, the multivariate comparisons of the Vilnius townsfolk and synchronous villagers according to several anthropological systems (Figs. 10, 14, 30) allow us to consider that the basis of the Catholic community of the town was formed of the settlers from villages of entire Lithuania, especially from its south-eastern part, where the town was sited. The historians indicate the immigration into the town of other nationalities — the Poles, Germans, etc. [19], who might have hardly overbalanced the local element in the Middle Ages, as the Lithuanian language was heard widely in the 17th-century Vilnius [57].

The anthropological material examined gives us the possibility to make some considerations on a general biological character.

Firstly, the data relevant to osteometry and reconstructive somatology revealed a considerable gracilization of postcranial skeleton (Tables 17, 18) as well as a significant shortening of stature (Tables 19, 20) in the Middle Ages as compared with the Iron Age. Two opposite morphogenetic factors that took part in the development of craniological medley reviewed above might have exerted a certain influence upon the stature dynamics. However, we did not succeed in finding the increased isolation degree of medieval population in comparison with the Iron Age. Most probably, it was a character of isolation and not its intensity that underwent changes, and therefore a decrease in stature is not considered the outcome of homosis. Thus, having no evidence on the influx of newcomers, shortish in height, during the Middle Ages, it is necessary to make the presumption that the causes of the above phenomenon lie in social conditions of the feudalism, i. e. serfdom which entailed insufficient nourishment, low living standards, very poor hygiene conditions, a high level of morbidity, etc.

Secondly, due to unfavourable social conditions under the feudalism, demographic indices improved rather slowly in the village during the last millennium. Thus, life expectancy at birth (e_0^0) increased only by 2.8 years (from 22.6 to 25.4), and the same index at young adulthood (e_{20}^0)—4 years (from 19.4 to 23.4), the reproduction rate at the same time being almost stable (Tables 21, 22). Hardly accessible professional medical aid in the medieval countryside told on high female mortality at a young age resulting from obstetrical pathology. That is why the life expectancy of women was shorter than that of men.

Thirdly, the same conditions when accompanied with nourishment peculiarities are considered as the main agent of considerable caries increase in medieval population (Table 32).

Forthly, the stable cline in the distribution of physical characteristics came forth: a slight trend toward the shortening of life expectancy from the west to the east in the Iron Age turned into a significant regularity throughout the Middle Ages (Fig. 17), and the shortening of stature from the north-west to the south-east that was registered in the 1st millennium also remained in the 2nd millennium (Fig. 15). As concerns the stature, it is impossible to give up an idea that some tall racial component could take part in the origin of the Žemaičiai and a rather shortish element might be absorbed by the Aukštaičiai, though it must have taken place not later than at the turn of two eras. However, the coincidence of two gradients (the stature gradient and the demographic one) and especially their constancy during the entire millennium make us suppose that both phenomena must have had common reasons including an uneven economic and cultural development of separate regions of Lithuania that, most probably, was related with the differences in the richness of soil. Apparently, the same circumstances called forth the differences in the occurrence of severe caries complications, but did not affect the general incidence of caries in separate regions of medieval Lithuania.

And finally, when analysing the 14th—18th-century osteological material from Vilnius, the impact of medieval urban ecology upon the biological status of its ihabitants was detected. As far as the longevity and stature of the townspeople are concerned, both of them were shorter as compared with the country-people even from the south-eastern part of Lithuania where the city was located and which demonstrated the lowest demographic and somatological indices. As regards the incidence of some stomatological diseases (heavy caries complications) dependent on the general health status, here the town surpassed the country. The caries frequency which is rather connected with eating habits was equal in both localities. Not taking into account the fact that Vilnius was of some advantage over other East European towns in the arrangement of communal accommodations [19], that it was one of the most distinct centres of culture and science in East Europe, the noted difference in physical and demographic indices of its inhabitants make us suppose that the medieval town could not ensure ecological comfort, which is characteristic of a modern town and is included into the concept of urbanization.

List of Tables

1. The 14th—18th cc. Lithuanian anthropological materials.
2. The anthropological material from medieval Vilnius.
3. Inter-group variation of male skulls (the results of dispersion analysis).
4. The coefficients of inter-group correlation between 30 male rural craniological samples.
5. Sorted loadings of rotated factors (the results of factor analysis of 30 male rural samples).
6. The loadings of main factors (male skulls).
7. The means of main craniometric traits in united male rural series.
8. Sorted sequence of traits in united samples (the results of factor analysis).
9. Inter-group variation of male series, pooled according to the dialectal areas of the Lithuanian language (the results of dispersion analysis).
10. The means of main craniometric traits in amalgamated samples.
11. The influence degree (η^2) of organized factors (%).

12. The means of main craniometric characters in the 14th—18th cc. Lithuanian village.
13. Epochal changes of craniometric traits in Lithuania (M_1 — the 5th—7th cc.; M_2 — the 14th—18th cc.).
14. Inter-group variation of the Vilnius samples (the results of dispersion analysis).
15. Inter-group variation of discrete cranial traits in medieval Lithuania (the F values).
16. Incidence of discrete cranial traits in the 1st and 2nd millennia A. D. Lithuanian craniological materials.
17. Osteometric data on the 14th—18th cc. united rural sample.
18. Main osteometric indices of the 2nd millennium united series.
19. Reconstructed stature of the 14th—18th cc. Lithuanian countrymen.
20. Reconstructed stature of the 14th—18th cc. Lithuanian countrywomen.
21. Palaeodemographic data on the 14th—18th cc. villagers.
22. The life table of the entire medieval rural population.
23. Life expectancy in medieval Vilnius.
24. Life table of the entire medieval Vilnius population.
25. Odontometry of the 14th—18th cc. Lithuanians.
26. The incidence (%) of enamel prolongments in country-people.
27. Odontoscopy and odontoglyphics of medieval country-folk.
28. Inter-group variation of odontological characters in rural population (the results of dispersion analysis).
29. The occurrence (%) of enamel prolongments in medieval Vilnius.
30. Odontoscopy and odontoglyphics of the Vilnius townspeople.
31. Inter-group variation of odontological characters in Lithuania (the results of dispersion analysis).
32. Caries in the 14th—18th cc. Lithuania.
33. The caries frequency on different teeth.
34. Sexual dimorphism of caries.
35. Information on the investigated rural cemeteries.
36. Information on the investigated urban anthropological materials from medieval Vilnius.
37. The list of used craniometric traits (their current numbers are repeated in the following tables).
38. Statistical data on larger rural male samples.
39. Statistical data on larger rural female samples.
40. Statistical data on pooled rural male series.
41. Statistical data on pooled rural female series.
42. Craniometric data on the 16th—18th cc. Kuršiai (Curonians) and Skalviai (male crania).
43. Craniometric data on the 16th—17th cc. Telšiai Northern Žemaičiai (the Samogitians, Lower Lithuanians).
44. Craniometric data on the 14th—18th cc. Varniai Southern Žemaičiai.
45. Craniometric data on the 15th—17th cc. Raseiniai Southern Žemaičiai.
46. Craniometric data on the 14th—18th cc. inhabitants of the borderland between the Žemaičiai and Aukštaičiai (the Upper Lithuanians).
47. Craniometric data on the 14th—17th cc. Šiauliai Western Aukštaičiai.
48. Craniometric data on the 14th—18th Kaunas Western Aukštaičiai (the Suvalkiečiai).
49. Craniometric data on the 14th—17th cc. inhabitants of the Western and Eastern Aukštaičiai borderland.
50. Craniometric data on the 14th—17th cc. Panevėžys Eastern Aukštaičiai.
51. Craniometric data on the 14th—18th cc. Anykščiai and Kupiškis Eastern Aukštaičiai.
52. Craniometric data on the 14—17th cc. Utena Eastern Aukštaičiai.
53. Craniometric data on the 14th—17th cc. Byelorussian borderland.
54. Craniometric data on the 14th—18th cc. Southern Aukštaičiai (the Dzūkai).
55. Craniometric data on the 14th—18th cc. united rural sample (a short program).

56. Craniometric data on the 14th—18th cc. united rural sample (a long program).

57. Statistical data on the series from medieval Vilnius (males).

58. Statistical data on the series from medieval Vilnius (females).

59. Craniometric data on the united series of medieval Vilnius.

60. The correlation coefficients between craniometric traits in the united rural series (the hundredth parts only).

61. The correlation coefficients between craniometric traits in the united Vilnius series (the hundredth parts only).

62. The list of used discrete cranial traits (their current numbers are repeated in the following tables).

63. Discrete cranial traits (*m/n*) in the 14th—18th cc. Lithuanian populations (the 1st column — the trait numbers as in Table 62, the 1st line — the sample numbers as in Fig. 14).

64. Discrete cranial traits in the samples, pooled according to the dialectal areas of the Lithuanian language.

65. Discrete cranial traits in the united medieval village sample.

66. Discrete cranial traits in the united medieval Vilnius sample.

67. Osteometric data (*M/N*) on the 14th—18th cc. rural population (both sides together).

68. Odontoscopy ant odontoglyphics (*N/n*) of the medieval rural populations.

List of Figures

1. Localization of the investigated medieval Lithuanian cemeteries (their names as in Table 1).

2. Male craniological series on the plane of two main factors of variability.

3. The cartogram of craniological complexes of rural inhabitants.

4. Generalized distances between 30 male village samples (cluster analysis of the Penrose's coefficients).

5. The cartograms of some traits of great taxonomic value in the Baltic area.

6. The samples of the Žemaičiai (*A*), Western (*B*), Eastern (*C*) and Southern (*D*) Aukštaičiai as well as the inhabitants of Byelorussian borderland (*E*), expressed in percents of the united rural sample.

7. Generalized distances between male samples, pooled according to the dialectal areas of the Lithuanian language (cluster analysis of the Penrose's coefficients).

8. Lithuania on the cartogram of anthropological types, estimated for the medieval East Baltic area.

9. Epochal changes of craniometric characters in Lithuania (the measurements of the 14th—18th cc. skulls expressed in percents of the 5th—8th cc. skulls).

10. Generalized distances between the samples from medieval Vilnius (A) and their situation against the village background (B).

11. The means of the united Vilnius craniological sample, expressed in percents of the united rural series.

12. A genetic classification of village samples, amalgamated according to the dialectal areas (cluster analysis of the MMD; current numbers of series as in Fig. 7).

13. A classification of series, amalgamated according to ethnoterritorial groups (*MMD*).

14. A classification of the Vilnius series according to discrete cranial traits (*a*) and their situation against a rural background (*b*).

15. The stature cartogram of the 14th—18th cc. (*a*) and the 20th cc. (*b*) Lithuanian males.

16. Age structure (d_x) and probability of death (q_x) in medieval Lithuanian populations: *A* — country, *B* — Vilnius.

17. Life expectancy (e^0_{20}) of villagers in medieval Lithuania.

18. Enamel prolongments.

19. Reduction of the upper lateral incisors (degrees 0—3).

20. Intertubercular fissures of lower molars.
21. Two types of *t. a. m. i.*
22. The picture of a masticatory surface on lower molars.
23. The picture of a masticatory surface on upper molars.
24. Course of the 2nd metaconid furrow.
25. Shape of the 1st paracone furrow.
26. Shape of the 1st and 2nd entoconid furrows.
27. Odontological type of the 14th—18th cc. Lithuanian country-folk.
28. A classification of amalgamated rural groups according to odontological characters (cluster analysis of the *MMD*).
29. Odontological type of the medieval Vilnius town-dwellers.
30. The Vilnius townspeople against the background of rural odontological materials (cluster analysis of the MMD).
31. The inhabitants of medieval Lithuania against the odontological background of synchronous East Europe (cluster analysis of the *MMD*).

I. Spacing (diastema).
II. Crowding.
III. Strongly pronounced (degree 3) shovel-shapedness of the upper medial incisors.
IV. Reduction of upper molars.
V. Initial stage (degree 1) of Carabelli's cusp.
VI. Pronounced stage (degree 5) of Carabelli's cusp.
VII. Distal trigonid crest.
VIII. Deflecting metaconid wrinkle.
IX. Chronic osteomyelitis on the left side of the mandible.
X. Electroroentgenogram of the mandible (see Fig. IX).
XI. Chronic osteomyelitis on the right side of the mandible.
XII. Electroroentgenogram of the mandible (see Fig. XI).
XIII. Chronic osteomyelitis on the left side of the mandible.
XIV. Electroroentgenogram of the mandible (see Fig. XIII).
XV. Odontogenous cyst of the maxilla.
XVI. Generalized enamel hypoplasia.
XVII. Generalized enamel hypoplasia.
XVIII. Generalized enamel hypoplasia.

Simbolių sąrašas

A — asimetrijos rodiklis
D_x — mirusiųjų tam tikrame žmogaus amžiaus tarpsnyje (x) skaičius
d_x — mirusiųjų tam tikrame žmogaus amžiaus tarpsnyje procentas
$D+T$ — diradiusų ir triradiusų suma
E — eksceso rodiklis
$E_{e_x^0}$ — vidutinės numatomos gyvenimo trukmės paklaida
e_x^0 — vidutinė numatoma gyvenimo trukmė, sulaukus tam tikro amžiaus
F — Fišerio kriterijus dispersinėje analizėje organizuoto faktoriaus įtakos patikimumui nustatyti
I_{cor} — danties vainiko indeksas
I^1 — viršutinis medialinis (centrinis) kandis
I^2 — viršutinis lateralinis (šoninis) kandis
k — dispersinės analizės grupių skaičius
l_x — iki tam tikro žmogaus amžiaus tarpsnio (x) išgyvenusiųjų procentas
L_x — bendras iki tam tikro žmogaus amžiaus tarpsnio (x) visos žmonių populiacijos nugyventų metų skaičius
M — aritmetinis indiskrečių požymių vidurkis
M_{cor} — danties vainiko masė
M_F — Fišerio kriterijų vidurkis
M_1 — pirmasis apatinis krūminis dantis
M^1 — pirmasis viršutinis krūminis dantis
M_2 — antrasis apatinis krūminis dantis
M^2 — antrasis viršutinis krūminis dantis
M_3 — trečiasis apatinis krūminis dantis
M^3 — trečiasis viršutinis krūminis dantis
max — maksimalaus varianto reikšmė
min — minimalaus varianto reikšmė
$MDcor$ — mediodistalinis danties vainiko diametras
$m(M)$ — aritmetinio vidurkio paklaida
$m_{\%}$ — procento paklaida
N — aibės apimtis, bendras tyrimų skaičius
P_i — faktoriaus įtakos dalis (kumuliata) faktorinėje analizėje
q_x — mirties tikimybė tam tikrame žmogaus amžiaus tarpsnyje
R_0 — grynas reprodukcijos koeficientas
R_{pot} — paprastas reprodukcijos koeficientas
r — koreliacijos koeficientas
S — vidutinis kvadratinis nukrypimas
t.a.m.i. — *tuberculum accessorium mediale internum* — papildomas vidinis vidurinysis gumburėlis
T_x — tam tikrame žmogaus amžiaus tarpsnyje (x) populiacijai likusių gyventi metų bendras skaičius
U_c — vidutinis gimdymų skaičius per visą reprodukcinį laikotarpį
V — variacijos koeficientas

VDM — vidutinis divergencijos matas, apibendrintas atstumas tarp dviejų populiacijų pagal diskrečius (nemetrinius) požymius
VL_{cor} — vestibulolingvalinis danties vainiko diametras
x — žmogaus amžiaus tarpsnis
1 ir 2 *end* — M_2 entokonido pirmosios ir antrosios vagų eiga
1 *pa* 1 — M^1 parakonuso pirmosios vagos lenkta forma
1 *pa* 2 — M^1 parakonuso tiesi pirmoji vaga
1 *pa* 3 — M^1 parakonuso lyros formos pirmoji vaga
2 *med* II — M_1 metakonido antrosios vagos lietimasis su antrąja tarpgumburine vaga
2 *med* III — M_1 metakonido antrosios vagos lietimasis su trečiąja tarpgumburine vaga
2 *med fc* — M_1 metakonido antrosios vagos lietimasis su centrine duobute
+5 — penkiagumburis M_1, kai tarp protokonido ir entokonido yra tiesioginis kontaktas
*x*5 — penkiagumburis M_1, kai tarp metakonido ir hipokonido nėra kontakto
*y*5 — penkiagumburis M_1, kai tarp protokonido ir entokonido nėra kontakto
Σ — sigma, sumos ženklas, reiškiantis „bendrai“, „iš viso“
η^2(%) — organizuoto dispersinėje analizėje faktoriaus įtakos rezultatyvinio požymio kintamumui laipsnis procentais
♂ — vyrai
♀ — moterys
○ — vaikai

TURINYS

Pratarmė 5

1. **Viduramžių Lietuvos antropologinė medžiaga** 8

1.1. Trumpa tyrinėjimų apžvalga 8

1.2. Ištirtos medžiagos apibūdinimas 9

2. **Kraniometrinės analizės rezultatai** 13

2.1. Įvadinės pastabos 13
2.2. Kaimo gyventojų charakteristika 15
2.2.1. Žemaičių populiacijos 15
2.2.2. Aukštaičių populiacijos 17
2.2.3. Etninio paribio populiacijos 22
2.2.4. Kraniometrinių požymių targrupinis varijavimas 24
2.2.5. Gyventojų fizinės ypatybės ir tarmių arealai 31
2.2.6. Lietuvos kaimo gyventojai Europos fone ir jų kraniologinių ypatybių kilmės klausimas 41
2.3. Viduramžių vilniečių charakteristika 49

3. **Paleopopuliacinės analizės rezultatai** 53
3.1. Įvadinės pastabos 53
3.2. Kaimo gyventojų charakteristika 54
3.3. Vilniečių charakteristika 58

4. **Osteometrijos ir rekonstrukcinės somatologijos metmenys** 60

4.1. Įvadinės pastabos 60
4.2. Kaimo ir miesto gyventojų charakteristika 60

5. **Paleodemografijos metmenys** 66
5.1. Įvadinės pastabos 66
5.2. Kaimo paleodemografija 67
5.3. Miesto paleodemografija 71

6. **Etninė odontologija ir odontoglifika** 73
6.1. Įvadinės pastabos 73
6.2. Odontologinės analizės rezultatai 75
6.2.1. Kaimo gyventojų odontometrija 75
6.2.2. Kaimo gyventojų odontoskopija 76
6.2.3. Kaimo gyventojų odontoglifika 84
6.2.4. Kaimo gyventojų odontologinis tipas 87
6.2.5. Vilniečių dantų morfologinės ypatybės 90
6.2.6. Vilniečių odontologinis kompleksas ir jo vieta bendralaikėje Lietuvos kaimo medžiagoje 94
6.2.7. Lietuviai Rytų Europos fone 98
6.3. Kai kurios dantų ligos etniniu, socialiniu ir biologiniu aspektais 99

7. **Kas nauja apie lietuvių antropologinių ypatybių formavimąsi ir feodalinio laikotarpio Lietuvos gyventojų fizinę būklę** (Baigiamosios pastabos) 103

Literatūra 171
Резюме 180
Список таблиц 184
Список иллюстраций 187
Summary 188
List of tables 191
List of figures 193
Simbolių sąrašas 195

ОГЛАВЛЕНИЕ

Предисловие 5

1. **Антропологический материал средневековой Литвы** 8

1.1. Краткий обзор исследований 8
1.2. Характеристика исследованного материала 9

2. **Результаты краниометрического анализа** 13

2.1. Вступительные замечания 13
2.2. Характеристика сельского населения 15
2.2.1. Отдельные жемайтские популяции 15
2.2.2. Отдельные аукштайтские популяции 17
2.2.3. Популяции этнического пограничья 22
2.2.4. Межгрупповая изменчивость краниометрических признаков 24
2.2.5. Физические особенности населения и ареалы диалектов литовского языка 31
2.2.6. Сельское население Литвы на синхронном фоне Европы и вопрос о происхождении его краниологических особенностей 41
2.3. Характеристика средневековых вильнюсцев 49

3. **Результаты палеопопуляционного анализа** 53

3.1. Вступительные замечания 53
3.2. Характеристика сельского населения 54
3.3. Характеристика вильнюсских горожан 58

4. **Остеометрия и реконструкционная соматология** 60

4.1. Вступительные замечания 60
4.2. Характеристика сельского и городского населения 60

5. **Основы палеодемографии** 66

5.1. Вступительные замечания 66
5.2. Палеодемография села 67
5.3. Палеодемография города 71

6. **Этническая одонтология и одонтоглифика** 73

6.1. Вступительные замечания 73
6.2. Результаты одонтологического анализа 75
6.2.1. Одонтометрия сельского населения 75
6.2.2. Одонтоскопия сельского населения 76
6.2.3. Одонтоглифика сельского населения 84
6.2.4. Одонтологический тип сельского населения 87
6.2.5. Морфологические особенности зубов средневековых вильнюсцев 90
6.2.6. Одонтологический комплекс вильнюсцев и его место на фоне синхронного сельского материала 94
6.2.7. Литовцы на фоне Восточной Европы 98
6.3. Некоторая патология зубов в этническом, социальном и биологическом аспектах 99

7. **Новое о формировании антропологических особенностей и физическом состоянии средневекового населения Литвы (обобщающие замечания)** 103

Литература 171
Резюме на русском языке 180
Список таблиц на русском языке 184
Список иллюстраций на русском языке 187
Резюме на английском языке 188
Список таблиц на английском языке 191
Список иллюстраций на английском языке 193
Список символов 195

CONTENTS

Preface 5

1. **Anthropological materials from medieval Lithuania** 8
1.1. A short review of previous investigations 8
1.2. Characteristics of studied materials 9

2. **The results of craniometric analysis** 13
2.1. Introductory notes 13
2.2. The characteristics of country-people 15
2.2.1. The populations of the Žemaičiai (Lower Lithuanians) 15
2.2.2. The populations of the Aukštaičiai (Upper Lithuanians) 17
2.2.3. The populations of ethnic borderland 22
2.2.4. Inter-group variation of craniometric traits 24
2.2.5. Physical peculiarities of inhabitants and the dialect areas of Lithuanian language 31
2.2.6. Lithuanian country-people against the European background and the origin of their craniological characters 41
2.3. The characteristics of the medieval Vilnius townspeople 49

3. **The results of paleopopulation analysis** 53
3.1. Introductory notes 53
3.2. The characteristics of rural population 54
3.3. The characteristics of urban population 58

4. **The sketch of osteometry and reconstructive somatology** 60
4.1. Introductory notes 60
4.2. The characteristics of rural and urban people 60

5. **The sketch of palaeodemography** 66
5.1. Introductory notes 66
5.2. Palaeodemography of medieval village 67
5.3. Palaeodemography of medieval Vilnius 71

6. **Ethnic odontology and odontoglyphics** 73
6.1. Introductory notes 73
6.2. The results of odontological analysis 75
6.2.1. Odontometry of rural population 75
6.2.2. Odontoscopy of rural population 76
6.2.3. Odontoglyphics of rural population 84
6.2.4. The odontological type of medieval country-people 87
6.2.5. Odontological characteristics of the Vilnius townspeople 90
6.2.6. The odontological complex of urban population and its situation in the synchronous rural materials 94
6.2.7. Lithuanian people against the East European background 98
6.3. Some deseases of teeth from the ethnic, social and biological point of view 99

7. **A Novelty about the formation of Lithuanian anthropological peculiarities and about physical status of inhabitants in Medieval Lithuania** (concluding remarks) 103
References 171
Russian summary 180
List of tables (in Russian) 184
List of figures (in Russian) 187
English summary 188
List of tables (in English) 191
List of figures (in English) 193
List of symbols 195

Česnys G., Balčiūnienė I.
Če437 Senųjų Lietuvos gyventojų antropologija.— V.: Mokslas, 1988.— 195, [4] p. : iliustr.

Santr. ir iliustr. sąrašai lygiagr. rus., angl.— Bibliogr. : p. 171—179 (219 pavad.).

ISBN 5—420—00076—8

Knygoje apibūdinama vėlyvojo feodalizmo (XIV—XVIII a.) epochos Lietuvos gyventojų kraniologija, kraniometrija, osteometrija, rekonstrukcinė somatologija, paleodemografija, etninė odontologija bei kramtomojo aparato patologija. Skiriama antropologams ir medikams — morfologams, stomatologams, higienistams, taip pat istorikams, etnografams. (CB, KB)

$$\check{C}\,\frac{1908000000-049}{M\,854(08)-88}\,74-88$$

BBK 28.7
MBBK 5A1

Чеснис Гинтаутас Антанович, Бальчюнене Ирена Антановна. АНТРОПОЛОГИЯ ДРЕВНЕГО НАСЕЛЕНИЯ ЛИТВЫ. Монография. На литовском языке. Вильнюс, «Мокслас», 1988

ИБ № 2921

Česnys Gintautas, Antano, Balčiūnienė Irena, Antano. SENŲJŲ LIETUVOS GYVENTOJŲ ANTROPOLOGIJA. Monografija.

Redaktorius V. Vilkončius. Viršelio dailininkas ir knygos meninis redaktorius V. Ajauskas. Techninė redaktorė E. Volkienė. Korektorės: D. Tolvaišienė, I. Žeromskienė

Duota rinkti 1987.10.21. Pasirašyta spausdinti 1988.05.10. Formatas $60\times90^{1}/_{16}$. Popierius — spaudos Nr. 1. Garnitūra — literatūrinė 10 punktų. Iškilioji spauda. 12,5 sąl. sp. l.— 0,5 l. įkl. 13,75 sąl. spalv. atsp. 16,03 apsk. leid. l.—0,41 l. įkl. Tiražas 3000 egz. Užsakymas 3190. Kaina 1,40 rb. Leidykla „Mokslas", 232050 Vilnius, Žvaigždžių 23. Spaudė Motiejaus Šumausko spaustuvė, 232600 Vilnius, A. Strazdelio 1. Įklijas spaudė K. Poželos spaustuvė, 233000 Kaunas, Gedimino 10.